

GYÓNI GÁBOR

A történelmi Oroszország népei

Adattár

Rusisztikai könyvek XXVI.

GYÓNI GÁBOR

A történelmi Oroszország népei

Adattár

Russica Pannonicana

Sorozatszerkesztő:
SZVÁK GYULA

© Gyóni Gábor, 2011
© Russica Pannonicana, Budapest, 2011

Előszó

Még aspiránsként Jekatyerinburgban éltem, amikor először felvetődött bennem a gondolat egy nemzetiségi adattár, jó esetben atlasz összeállításáról, amely az Orosz Birodalom, majd a Szovjetunió által egy politikai keretbe foglalt, nagy kiterjedésű eurázsiai térség etnikai változásainak alakulását mutatná be.

Érdeklődésem a nemzetiségi problematika iránt nem új keletű, mindig is foglalkoztatott, hogyan változott egyik vagy másik, kisebb vagy nagyobb régió néprajzi arculata. Ez az érdeklődés egyrészt a magyar történelem sorskérdései okán alakult ki bennem, hiszen a magyarság is idegen, keleti népként érkezett a Kárpát-medencébe, majd a honfoglalás aktusával birtokba vette azt, nemcsak politikai, de néprajzi értelemben is. Később nemcsak a helyi „őslakos” népek egy része vált magyarrá, de azon betelepülő keleti és nyugati népelemek jelentős része is, melyek már *Hungaria* (*regnum Ungaricum*)¹ megalakulása után érkeztek országunkba. Magyarország soknemzetiségű jellege története során mindig megmaradt: hazánk múltjának csak egy része a magyar nép története, de annak kulturális gazdagságához hozzátettek más népek is, mint a török nyelvű besenyők és kunok; az iráni nyelvű jászok; a szláv szlovákok, ruszinok, szerbek, horvátok; az újlatin románok; a germán szászok és svábok (németek); a szintén indoeurópai nyelvű örmények, cigányok, és mások. Bár a trianoni békeszerződés (1920) után Magyarország homogén nemzetállammá változott, mai napig megmaradtak az egyes régiókon belüli kulturális-mentális különbségek, melyek részben az etnikai, részben a vallási eltérésekből, sokszínűségből táplálkoznak.

Ha másban nem is, e tekintetben hasonló Magyarország és Oroszország sorsa. Oroszország története sem csak az orosz nép históriáját foglalja magában: a kontinensnyi kiterjedésű ország sorsának alakulásában a (keleti) szlávok mellett altaji (török és mongol), uráli (finnugor és szamojéd), kaukázusi népek és mások is fontos szerepet játszottak, s ez

¹ Árpád-kori oklevelek 1001–1196. Bp., 1997. 20. I. István király (1000–1038), a magyar állam megalapítója magát a „magyarok (ungarok) királyának” (*ungorum rex*), országát pedig *regnum Ungaricum*-nak nevezte a pannonhalmi oklevélben.

annak ellenére igaz, hogy a nacionalizmus és a nemzetiségi kérdés Oroszországban sokáig nem töltött be olyan történelemformáló tényezőzt, mint a közép-európai régióban.

E néprajzilag is sokszínű és érdekes világról, amit a történeti Oroszország jelent, viszonylag kevés információ áll rendelkezésre Magyarországon. Céлом az volt, hogy adattárszerűen egybegyűjtsem Oroszország népeinek 20. századi etnodemográfiai történetét, ezzel is hozzájárulva a *soknemzetiségű Oroszország* teljesebb megismeréséhez. Különösen fontosnak tartom Oroszországban élő nyelvrokaink, az uráli népek etnodemográfiai sorsának bemutatását.

E megfontolásból kezdtem el az adatgyűjtést még Jekatyerinburgban az oroszországi, szovjetunióbeli népszámlálások nemzetiségi mutatóinak kigyűjtésével, elemzésével. Később folytattam az ez irányú kutatást Moszkvában, lehetőség szerint Magyarországon.

A munkához elsősorban az orosz, szovjet és posztszovjet népszámlálásokat vettem alapul, de szükség volt a két világháború közötti baltikumi, lengyel, az első világháború előtti osztrák és magyar, valamint a román censzusok vizsgálatára is. Sajnos ezek közül nem mindet tudtam teljes részletességében áttekinteni.

Az adattár nagyobb tájegységenként (Baltikum, Belarusz – Ukrajna – Moldova, Oroszország, Kaukázus, Közép-Ázsia), ezen belül pedig népenként halad.

A földrajzi és népnevek átírásánál általában a meglévő magyar terminológiát vettem alapul, a keleti nevek esetében a Ligeti Lajos szerkesztette *Keleti nevek magyar helyesírása* c. kötetre támaszkodtam.²

Számos földrajzi név esetében a Magyarországon bevett oroszos névalakot használtam a hivatalos megnevezés helyett (pl. Kijev a Kijiv, Kisinyov a Chişinau, Taskent a Toshkent helyett stb.). Mindazonáltal az egyes földrajzi nevek átírásánál – mivel történeti adattárról van szó – az adott korban alkalmazott szóhasználatot igyekeztem figyelembe venni (pl. Szentpétervár – Petrográd – Leningrád – Szentpétervár).

Az orosz terminusok átírása során egységes szempontrendszert alkalmaztam, a *krajt* területnek, az *oblasztyot* megyének, az *ujezd*et járásnak fordítottam.

Köszönettel tartozom az ELTE BTK-nak, ezen belül a Ruszisztikai Központnak, hogy lehetővé tette számomra ezen adattár összeállítását és megjelentetését.

² Keleti nevek magyar helyesírása. (Szerk. Ligeti Lajos) Bp., 1981.

Bevezetés

Oroszország történelmének egyik sajátossága annak multietnikus jellege. Már a középkori Ruszra jellemző volt az etnikai sokszínűség: az orosz, keleti szláv történelem legfontosabb korai elbeszélő forrása, a *Régmúlt Idők Krónikája* a keleti szláv törzsek mellett a finnugor őslakosság szerepét is hangsúlyozza a Rusz és Észak korai történetében (például Rurik 862-es meghívásakor).³ Keleten, a Középső-Volga mentén a török nyelvű és muszlim vallású Volgai Bulgária határolta a Ruszt, melylyel többnyire, de nem kizárólag különböző konfliktusok okán kerültek kapcsolatba a keleti szlávok.⁴ Délen, Kazária hanyatlását majd bukását (965) követően az újra megnyíló steppei magisztrálon a török nyelvű besenyők és kunok többnyire szintén konfliktusok nyomán kerültek fel az orosz krónikák lapjaira, bár az e népek és a keleti szlávok közötti kapcsolat nem írható le kizárólag katonai konfliktusokként.⁵ A mongol hódítás megsemmisítette Volgai Bulgáriát (1236), az Arany Hordában már a kipcsak-török nyelvű népek domináns szerepe észlelhető. A Moszkóvia felülemelkedése után, az újkorban kezdődött hódítások nyomán még hangsúlyosabb jelleget öltött Oroszország etnikai és immáron vallási, „civilizációs” sokszínűsége: a Volga–Urál-vidék, és az alsó-volgai térség bekebelezésével jelentős muszlim népesség került a moszkvai uralkodók hatalma alá. Szibéria 16. század végén indult kolonizálása a szubkontinensen élő pogány, muszlim, buddhista, valamint ugor, szamojéd, török, mongol, mandzsu-tunguz népeket is a moszkvai „Fehér Cár” alattvalóivá tette.

A 18. században Oroszország, immáron nyugati irányban terjeszkedve, megszerezte a protestáns Baltikumot, Lengyelország felosztása után pedig jelentős katolikus és zsidó népesség került Szentpétervár uralma alá. A 18. század végén bealkonyult a török világnak is a „dél-orosz steppén”, majd a Krími Kánság meghódítása (1783) után, a 19.

³ A normannkérdés az orosz történelemben I. Források. Bp., 2009. 217–219.

⁴ Lásd pl. A normannkérdés az orosz történelemben I. Források. Bp., 2009. 129–136.; История татар с древнейших времен в семи томах. Том II. Волжская Булгария и Великая Степь. Казань, 2006. 322–324.

⁵ Gyóni Gábor: Kunok az orosz forrásokban (kézirat)

század elején a cári kétféjű sas az etnikai és vallási törésvonalakkal sűrűn szabdalta Kaukázus bércein is megvetette karmait. Utolsó lépésként a 19. század utolsó harmadában következett Turkesztán hódoltatása, immáron a Brit Birodalommal folytatott közép-ázsiai versenyfutás részeként. Évszázados evolúciója során tehát az Orosz Birodalom, majd a Szovjetunió egységes politikai keretbe foglalta Eurázsia népeit, ahol a népek különös szimbiózisa alakult ki, melyet az orosz államiság (s mögötte az orosz nyelv és kultúra) kovászként kötött össze.

A kontinensnyi kiterjedésű, különböző nyelvű etnoszok százainak otthont adó Orosz Birodalmat (Szovjetuniót) mégsem lehet klasszikus gyarmatbirodalomnak tekinteni. Andreas Kappeler szerint a soknemzetiségű Oroszországra jellemző volt egyrészt, hogy az orosz nép kulturális színvonala (gondolva itt például az írni-olvasni tudásra) nem érte el néhány más nép fejlődésének színvonalát; másrészt a poliethnikus szimbiózis hagyománya a nemzeti és vallási kisebbségekkel szembeni viszonylag toleráns magatartás kultúráját honosította meg (az oroszországi elitben számos nem orosz képviseltette magát); harmadszor pedig az, hogy – bár elemei megvannak, de hiányzik a klasszikus metropolis-kolónia viszony.⁶ Az sem feledhető, hogy az Oroszország, mint politikai keret által határolt, népek tucatjainak otthont adó eurázsiai térségben az oroszok és nem oroszok kapcsolata nem írható le egyoldalúan „ruszifikációként”,⁷ és leegyszerűsítés lenne a térség etnikai folyamatait kizárólag orosz-nem orosz relációra szűkíteni (az eurázsiai térség kis létszámú népeit nemcsak az eloroszosodás fenyegette, hanem alkalmasint az eltatárosodás, eljakutosodás stb.⁸). Az orosz állam expanziójában, Kelet-Európa, az Urál, a Kaukázus, Szibéria és Közép-Ázsia „kolonizálásában” nemcsak oroszok, de igen nagy számban ukránok, beloruszok, tatárok, mordvinok és más népek is részt vettek.

A soknemzetiségű, és a regionális sajátosságokat figyelembe vevő (gondolva itt a lengyel és a finn alkotmányokra, a baltikumi németiség, vagy az eurázsiai őslakos népesség privilégiumaira⁹), elismerő Orosz Birodalomban sokáig nem játszott meghatározó szerepet a nacionaliz-

⁶ Кappelер А. Россия—многонациональная империя. Возникновение. История. Распад. М., 1997. 122–123.

⁷ Сандерланд В. Русские превращаются в якутов? «Обынородчивание» и проблемы русской национальной идентичности на Севере Сибири // Российская империя в зарубежной историографии. М., 2005. 199–227.

⁸ Lásd pl. Шишонко В. Н. Пермская летопись 1263–1881. I. 1263–1613 гг. Пермь, 1881. 88.

⁹ Lásd pl. Az újkori orosz történelem forrásai XIX. század. Bp., 2007. 26., 79–84., 87–91.

mus, „sőt még a «hivatalos népiség» elmélete, a «pravoszlávia, egyeduralom, népiség» ismert tétele sem tartalmazta az orosz nemzet birodalmon belüli elsőségének a gondolatát”.¹⁰ A prenatalis (alapvetően vallási) identitású oroszországi lakosság számára a patriotizmus („nacionalizmus”), mint Andrej Szaharov professzor megjegyzi, „nem az országban élő népek ellen irányult...hanem a határokon kívül élő ősi ellenséggel szemben realizálódott”. Az orosz népben, helyesebben, az oroszországi népekben úgyszólván egészen a legutóbbi időkig nem alakult ki az etnikai nacionalizmusnak, sovinizmusnak az a formája, ami Közép-Európában természetesnek számít.¹¹

Térségünk néprajzi képének megváltozásában a természetes népesedési folyamatok mellett jelentős szerepet játszottak külső körülmények, történelmi kataklizmák, háborúk, népirtások s a nemzetiségi viszonyok megváltoztatását célul kitűző állami politika is.

A soknemzetiségű Orosz Birodalomban a reformer II. Sándor (1855–1881) uralkodása idején vette kezdetét a 19. századra jellemző nacionalista (unifikálni vágyó, jelen esetben ruszifikáló) politika. Noha az orosz politikai kultúrában a kodifikáció terén korábban is megjelentek etnikai-vallási elemek (a lengyelekre, zsidókra, muszlimokra vagy a szibériai őslakos népekre vonatkoztatva), hol negatív (a zsidó letelepedési körzet megalkotásáról – 1791), hol pozitív előjellel (a szibériai idegen nemzetiségűek kormányzásáról szóló szabályzat – 1822),¹² a 19. századi értelemben vett nacionalista (azaz a birodalmat unifikálni-ruszifikálni kívánó) politikai kurzus csak a reformer cár uralkodása idején vette kezdetét, különösen a lengyel felkelés leverése után (1864, nem számítva a Finn Nagyhercegséget, amely 1860-ban saját valutát, márkát vezethetett be, 1863-ban saját szejmet hívhatott össze, majd 1878-tól saját fegyveres alakulatokat állíthatott fel¹³). A lengyel közigazgatás és oktatás 1864. évi ruszifikálásával lényegében egy időben az ukrán nyelv elleni kampányt kezdett Szentpétervár (1863: az ukrán nyelvű vallási tartalmú könyvek betiltása, 1876: II. Sándor titkos utasítása az ukrán nyelvű színjátszás és periodika likvidálására), majd a '70-es évektől az oroszországi muszlim iskolák eloroszosításának programja indult meg. Az 1863 utáni ruszifikációs politika célja, mint ahogy Andreas Kappeler

¹⁰ Szaharov, A.: Az orosz nacionalizmus alapvető szakaszai és jellegzetességei // Az orosz történelem új terminológiája. Bp., 2000. 18–29., 20.

¹¹ Szaharov, A.: Az orosz nacionalizmus alapvető szakaszai és jellegzetességei // Az orosz történelem új terminológiája. Bp., 2000. 18–29., 22–24.

¹² Az újkori orosz történelem forrásai. XIX. század. Bp., 2007. 87–91.

¹³ Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX в.) // ВИ 1995/9. 130–142., 133–136.

felhívja erre a figyelmet, nem az integráció, hanem a szegregáció volt (azaz a nem orosz nemzetiségűek becsatornázása helyett azok kiszorítása).¹⁴

A '80-as és '90-es években, a konzervatív III. Sándor (1881–1894) uralkodása idején a Baltikumban és a Kaukázusban is folytatódott a ruszifikáló-unifikáló program, amely elsősorban az oktatási intézmények autonómiájának likvidálásában, az oktatás eloroszosításában öltött testet. III. Sándor uralkodása idején a zsidókkal szemben vezettek be korlátozó intézkedéseket: numerus clausust a felsőoktatási intézményekben (1886), ügyvédi irodákban (1889), az olajiparban (1892), majd a részvénytársaságoknál (1900), kitiltották a zsidó iparosokat Moszkvából és környékéről (1891), de hasonló korlátozások érték az oroszországi muszlimokat is (numerus clausus az ügyvédi irodákban; megtiltva számukra, hogy középiskolákban taníthassanak).¹⁵ Az Orosz Birodalom lényegében fennállásáig folytatta antiszemita politikáját, még 1915-ben is, az első világháború idején „megbízhatatlan elemként” kitelepítették a zsidókat a nyugati határ menti övezetekből.¹⁶

A Szentpétervár által erőltetett ruszifikátor politika különösen az ország peremterületein volt negatív hatású, s ütközött ellenállásba, azokban a régiókban, ahol az oroszok csak a kormányzat által fogantatosított betelepítési programok eredményeképpen jelentek meg nagyobb számban. A ruszifikátor politika idővel egyre leplezetlenebb, nyíltabb formában jelentkezett. A közép-ázsiai kormányzóságokban például 1887-ben még csak azt tiltották meg, hogy – a helyieket kivéve – nem keresztények is földet vásárolhassanak, amit krisztianizációnak is nevezhetnék, de 1903-tól már kimondottan a „pravoszláv és tősgyökeres orosz” lakosság betelepítését indítványozták az orosz hatóságok Szirdarja, Fergána, Szamarkand kormányzóságba.¹⁷ Az első világháború idején (1916) a közép-ázsiai népek besorozására tett kísérlet véres felkeléshez vezetett, melynek során az is előfordult, hogy lemészárolták az orosz telepeseket.¹⁸

Noha az 1905-ös forradalom után több tere nyílt a civil önszerveződéseknek Oroszországban, s bizonyos enyhülés következett be az ok-

¹⁴ Капеллер А. Россия - многонациональная империя. Возникновение. История. Распад. М., 1997. 204.

¹⁵ Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX в.) // ВИ 1995/9. 130–142., 137–139.

¹⁶ Иоффе Г. З. Выселение евреев из прифронтовой полосы в 1915 г. // ВИ 2001/9. 85–98.

¹⁷ Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX в.) // ВИ 1995/9. 130–142., 141.

¹⁸ Katona M. A közép-ázsiai etnikai konfliktusok történetéhez. 14.

tatás- és egyházpolitika terén, a sztolipini reformpolitika (a finn autonómia elleni támadással, a turkesztáni erőszakos orosz földfoglalások támogatásával) nemzetiségi téren a korábban megkezdett ruszifikáló-nacionalista irányvonalat folytatta.¹⁹

Összességében, a cárizmus utolsó évtizedeinek ruszifikáló-nacionalista politikája inkább csak konfliktusokat eredményezett, és az Orosz Birodalom egyik legfőbb destabilizáló tényezőjévé vált a 20. század elején.²⁰

1914, az első világháború a vég kezdete volt az Orosz Birodalom számára, a világegés, az ancien régime bukását követő forradalmak, a polgárháború súlyos következményekkel jártak: az 1914–1922 közötti nyolc évben döbbenetes demográfiai visszaesés következett be Oroszországban. A 20. század első éveinek hatalmas népességrobbanásának hozadéka (az Orosz Birodalom népessége 20 év alatt 50 millióval gyarapodva 1917-re elérte a 175 millió főt²¹) szinte semmivé vált: az első világháború embervesztései (mintegy 3,5 millió halott)²²; az Orosz Birodalom széthullását követő háborúk; a polgárháború (mintegy 3,5 millió halott); a fehérek és vörösök által végrehajtott repressziók (mintegy 1 millió áldozat); a fehérek zsidópogromjai (kb. 300 ezer halálos áldozat); a járványok (kb. 2 milliós veszteséggel); az emigráció kb. 1,5-2 milliós vesztesége példátlan demográfiai visszaesést okozott, főként a centrális orosz területeken és a nagyvárosokban, míg a peremvidékeket kevésbé érintették ezek a kataklizmák (Szentpétervár lakossága például 722 ezer főre csökkent, míg a világháború előtt millió felüli lakossággal rendelkezett).²³ Oroszország lakossága 1917 és 1921 (1914–1922) között addig soha látott mértékben csökkent.

A cárizmus bukása után, 1917 márciusában az Ideiglenes Kormány érvénytelenítette a korábbi évek diszkriminatív törvénykezési gyakor-

¹⁹ Дякин 1996. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (начало XX в.) // ВИ 1996/ 11–12. 47–51.

²⁰ Дякин В. С. Дякин В. С. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX в.) // ВИ 1995/9. 130–142., 141.

²¹ Водарский Я. Е. – Кабузан В. М. – Рогачевская Л. С. Население России в начале XX века // Население России в XX в. Исторические очерки. Т. 1. 1900–1939. М. й. п. 7–30. 27., Кабузан В. М. Население России в начале XX века // Население России в XX в. Исторические очерки. Т. 1. 1900–1939. М. й. п. 7–30., 11–17.

²² Степанов А. И. Людские потери в ходе Первой мировой войны // Население России в XX в. Исторические очерки. Т. 1. 1900–1939. М. й. п. 74–82., 79.

²³ Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Т. XXXVII. Санкт-Петербургская империя. Санкт-Петербург, 1903. 88–93., Итоги переписи населения 1920 г. Издание ЦСУ СССР. М., 1928. 67., Поляков Ю. А. Воздействие государства на демографические процессы в СССР (1920–1930-е годы) // ВИ 1995/3. 122–135, 123.

latát, minden vallási vagy nemzetiségi alapú korlátozást.²⁴ Az októberi fordulat után a szovjethatalom 1917. november 15-én az Oroszország népeinek jogairól szóló deklarációjában kimondta nemcsak a népek egyenlőségét, de azt is, hogy Oroszország népeinek joguk van saját államalakulataik megszervezésére.²⁵ A Szovjet-Orosz Köztársaság kikiáltásáról („A dolgozó és kizsákmányolt nép jogainak deklarációja” 1918. 1. 25.) szóló deklarációban Oroszországot szovjet nemzetiségi köztársaságok szövetségévé nyilvánították.²⁶ Az októberi fordulat után kezdetét is vette Oroszország nemzetiségi (és területi) köztársaságokra való bomlása: 1917. november 15-én megalakult Narvában az Észti Munkáskommuna, még ősszel a Lett Szovjetköztársaság (ezeket Moszkva 1918 decemberében ismerte el). Az Ukrán Rada 1917. november 20-án kiáltotta ki az Ukrán Népköztársaságot (Oroszország részeként) a júniusban alakult Ukrán Autonómia jogutódjaként. 1917. december 24–25-én Harkovban az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságot (USZSZK) alapították meg (ezenfelül a későbbi Ukrajna területén olyan territorális képletek is megjelentek, mint az Odesszai Szovjetköztársaság, a Donyecki-Kirovi Szovjetköztársaság – 1918. január, a Krími SZSZK – 1918. március). 1918. március 25-én (egy hónappal azt követően, hogy a németek bevonultak Minszkbe) kikiáltották a Belarusz Népköztársaságot, majd e területek felszabadulása után 1919. január 1-jén a Belarusz Szovjet Szocialista Köztársaságot.²⁷ Még 1918-ban megalakultak Oroszországban belül autonómiaként a Tyereki Szovjet Köztársaság, a Kubán-Fekete-tengeri Szovjet Köztársaság, a Turkesztáni Szovjet Köztársaság, a Tatór-Baskír Köztársaság. 1918-ban és 1919-ben az Oroszország nemzetiségi területein születő köztársaságok alaptörvényeiben a föderatív és nemzetiségi jogok elismerése rendre helyet kapott.²⁸

A szovjethatalom a korábbi ruszifikáló-nacionalista kurzust hangsúlyozottan deruszifikáló irányvonallal váltotta fel. Ennek jegyében még arra is sor került (Turkesztánban), hogy a korábbi évtizedekben a birodalom peremterületeire telepített oroszokat (vissza)deportálták (Oroszországba). Az Oroszországi (bolsevik) Kommunista Párt [O(b)KP] Politbűrójának 1920. június 29-i határozata szerint „sürgősen el kell venni az orosz parasztok földjeit Turkesztánban”, amelyet a helyi kirgiz (kazah) lakosság között kell szétosztani. A „kulák sovinizmus” elleni harc

²⁴ Сборник указов и постановлений Временного Правительства вып. 1. 27 февраля – 5 мая 1917 г. Петроград, 1917. 46.

²⁵ Декреты советской власти Т. 1. М., 1957. 40.

²⁶ Гросуп В. Я. Образование СССР (1917–1924 гг.) М., 2007. 33.

²⁷ Гросуп В. Я. Образование СССР (1917–1924 гг.) М., 2007. 37–44.

²⁸ Lásd pl. Съезды советов в документах 1917–1936 Т. II. 1917–1922. М., 1960. 80.

jegyében 1921-ben végül kitelepítették az orosz parasztok jelentős részét Közép-Ázsiából (figyelmet érdemel, hogy ezzel az intézkedéssel, melyet támogatott Lenin, nem értett egyet Sztálin, akinek a gondolatvilágában egyébként már a 20-as évek elején is felbukkantak centralizátor, sőt, „ruszifikátor” elemek).²⁹

1921 márciusában az O(b)KP X. kongresszusának nemzetiségi kérdésről megfogalmazott rezolúciójában elítélték a nagyhatalmi sovinizmust és a burzsoá nacionalizmust, harcot hirdettek az oroszországi népek elmaradottsága ellen.³⁰ A deruszifikációs politika talán az O(b)KP XII. kongresszusán teljesedett ki leginkább, 1923 áprilisában. A nemzetiségi kérdésről elfogadott határozatban elítélték a cárizmus ruszifikátor politikáját (4. §), harcot hirdettek a „nagyorosz sovinizmus maradványai” ellen (7. §), és támogatták a helyi nemzetiségek felemelését célzó *korenyizáció* politikáját (a szót töve az orosz *koreny* ‘gyökér’ lexikából ered). Eszerint a helyi nemzetiségi közigazgatásokat az adott nemzetiségekből származó káderekkel kell kitölteni (10. §).³¹

A ’20-as évektől az állami szerepvállalás megerősödése a gazdaságban számos változást idézett elő. Az iparosítás jelentős urbanizációval járt együtt a korábban főként agrárjellegű (1897-ben még a lakosság 87%-a falusi volt) Oroszországban. A városi népesség a ’20-as, ’30-as években rövid idő alatt robbanásszerűen nőtt, csaknem megduplázódott, 26,314 millióról (1926) tizenegy év alatt 51,949 millióra (1937) emelkedett, bár az urbanizáció már 1917 előtt is lendületesen zajlott, amit jelez, hogy 1913-ra 26,3 millióra nőtt az Orosz Birodalom városi lakosságának száma az 1897-es 16,8 millióról.³² A ’20-as évek közepén a korábbi népességcsökkenés demográfiai kompenzációja figyelhető meg, ám az urbanizáció (a városi népességre jellemző kisebb születésszám) és főként a mezőgazdaság erőltetett kollektivizálása, valamint a nyomában kibontakozó, milliók halálát okozó éhínség (az áldozatok számáról igen eltérő becslések olvashatók a szakirodalomban, 3,7 milliótól kezdve a 19,8 millióig, a reális becslés 7-8 millió áldozat lehet,

²⁹ Генис В. Л. Депортация русских из Туркестана в 1921 году («Дело Сафарова») // ВИ 1998/1. 44–58., 44–56., Sztálin véleménye a föderáció jellegéről (1922), az oszét kérdéstről (1925), az ukránosításról (1926) egyfajta „nagyorosz” álláspontot tükrözött már ekkor. ЦК РКП(б) - ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 1. М., 2005. 78., 298., 383.

³⁰ ЦК РКП(б) - ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 1. М., 2005. 59.

³¹ Двенадцатый Съезд РКП(б). Стенографический отчет. М., 1968. 696.

³² Общий свод по империи данных первой всеобщей переписи населения произведенной 29 января 1897 года. I. СПб., 1905. Т. 1. 250., Водарский Я. Е. – Кабузан В. М. – Рогачевская Л. С. Население России в начале XX века // Население России в XX в. Исторические очерки. Т. 1. 1900–1939. М. é. n. 7–30., 27.

amiből 2-2,5 millió fő oroszországi) megtörte a demográfiai regenerálódás lendületét.³³

A szovjethatalom nemzetiségi politikája – bár az 1991 után függetlenné váló posztsovjjet országok nemzeti történetírásai újabban erre nem szívesen emlékeznek – támogatta az oroszországi népek nemzeti ébredését. Sor került Oroszország föderalizálására, korábban alkalmasint írásbeliséggel sem rendelkező nyelvek hivatalos nyelvekké váltak a nemzetiségi köztársaságokban, lendületet vett a nemzetiségi nyelvű könyvkiadás (alkalmasint a kedvezményezett nemzetiségek tiltakozása ellenére is...),³⁴ a korenizáció politikája pozitív diszkriminációt biztosított a nemzetiségi tisztviselőknek. A '20-as évek elején adminisztratív eszközökkel szorították vissza a nemzetiségi perifériákon az orosz nyelvű könyvkiadást, támogatták a nemzetiségi szervezeteket.³⁵ Noha az újabb ukrán nacionalista történetírás véleménye szerint Moszkva ukránellenes politikát folytatott, és speciálisan az ukránok fizikai megsemmisítése céljából szervezték a '30-as évek elején az éhínséget, ez aligha állja meg a helyét. Elég ha csak arra gondolunk, egykorú külföldi – lengyel – diplomatabeszámolók is kénytelenek voltak elismerni, hogy a szovjethatalom „felemelte az ukrán nemzeti érzést”.³⁶

1927-ben tűntek fel az első előjelek, melyek a korenizáció politikájának végét vetítették előre. Májusban Alekszandr Jakovlevics Sumszkijt, az ukránosítást lelkesen végző ukrán oktatási népbiztost „nacionalista elhajlás” miatt ítélte el az Ukrajnai (bolsevik) Kommunista Párt Központi Bizottsága.³⁷ A fordulat a '30-as évek elején következett be, a sztálini centralizációs törekvések magától értetődően a Szovjetunió legnagyobb népét, az oroszországot állították az egységesítő folyamat gyújtópontjába. A sztálini politika lassan, de biztosan az unifikáció, centralizáció, ruszifikáció irányába haladt. Az orosz történelem „rehabilitálódott” (az orosz nép és állam expanzióját immáron, szemben a pokrovszkiji marxista diskurzussal, „progresszív történelmi folyamatként”

³³ Поляков Ю. А. Воздействие государства на демографические процессы в СССР (1920–1930-е годы) // ВИ 1995/3. 122–135., 125., Жиромская В. Б. Демографический переход в России и его особенности // Население России в XX веке. Т. 2. М., 2001. 269–278., 271–272.

³⁴ Belarusz egyes vidékein például a lakosok fölöslegesnek tartották a belorusz nyelvű oktatást és sajtót az orosz helyett. ЦК РКП(б) – ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 1. М., 2005. 319.

³⁵ ЦК РКП(б) – ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 1. М., 2005. 174. A nemzetiségi szervezetek – lényegében az újszerű nacionalizmusok – támogatása Közép-Ázsiában antiklerikális jellegű is volt, ami a hagyományos vallási (prenacionális) identitás háttérbe szorítását kezdeményezte.

³⁶ СССР глазами польских дипломатов (1926–1934 гг.) // ВИ 1993/9. 43–58.

³⁷ ЦК РКП(б) – ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 1. М., 2005. 486–493.

értékelték), s ezzel párhuzamosan erősödött a nemzetiségekre gyakorolt nyomás is. Az O(b)KP Politbúrója 1933 márciusában elítélte a belorusz vezetést a nemzetiségi politika „eltorzítása” (azaz a túlzott beloruszizáció) miatt. Júliusban a pártvezetés az ellen lépett fel, hogy folytassák a külön írásbeliség megalkotását a „túlzottan” kis népek számára, majd az északi és szibériai kis népek nagyobbakkal való összevonásának szükségességét hangoztatták a szovjet vezetők.³⁸ A ’30-as években a szovjetunióbeli népeknek, akik korábban latin vagy arab betűs írást használtak, át kellett térniük a cirill betűs írásmódra (1936-ban a kabardok, 1937-ben az ojrotok, sórok, komi-permjákok, csecsenek, ingusok, tveri karélok, dagesztáni népek, balkárok, adigék, 1938-ban az abazinok, nogájok, karacsájok, oszétek, moldovánok, krími tatárok, hakasszok, komik, tatárok, burjátok, 1939-ben a jakutok, baskírok, tádzsikok, 1940-ben a türkmének, kirgizek, üzbégek tértek át latin alapú írásbeliségről a cirill betűkre). 1937-től kezdve tömegesen zártak be nemzetiségi iskolákat Oroszországban (különösen a finn, észt, lett, német, angol, görög iskolákat vélte „ártalmasnak” a szovjet vezetés), szüntettek meg – addig szép számmal létező – nemzetiségi rajonokat.³⁹ Bár az 1936-os „sztálini alkotmány”, hasonlóan az 1924-es szovjet alkotmányhoz, biztosította a tagköztársaságok számára a Szovjetunióból való kilépés lehetőségét, ez csak formalitás maradt. A ’30-as évek második felében még a háború előtt a Kreml által alkalmazott politikai eszközök sorában feltűnt a nemzetiségi represszió. 1937-ben, a Nagy Terror évében mondhatni, általánossá vált a nemzetiségi alapon foganatosított represszió politikája: példaként említhető, hogy július 27-én Nyikolaj Jezsov belügyi népbiztos és Sztálin szigorúan titkos utasítására letartóztatták az összes hadiiparban dolgozó német nemzetiségű személyt (a következő évben a hadiiparban dolgozó lengyel, észt és lett nemzetiségűeket távolították el), augusztusban a Volgai Német Köztársaság belügyi szerveiben cserélték le a német nemzetiségű munkatársakat. 1937 nyarán egy, a lengyel titkosszolgálat kötelékében tevékenykedő „fasiszta, diverzán, kém-, terrorista-” csoportot „göngyölítettek fel”, majd ősszel örmény, burját „nacionalista csoportokat” értek repressziók. 1938 tavaszán lengyel, lett, német, észt, finn, görög, iráni, kínai, román, bolgár, makedón „nacionalista csoportok” ellen indítottak eljárást.⁴⁰ 1938 tavaszán meg-

³⁸ ЦК РКП(б) – ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 1. М., 2005. 702., 718–720.,

ЦК ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 2. 1933–1945. М., 2009. 91.

³⁹ ЦК ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 2. 1933–1945. М., 2009. 309–314.

⁴⁰ Лубянка, Сталин и главное управление госбезопасности НКВД 1937–1938. М., 2004. 270., 297., 303., 430., 468-469., ЦК ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 2. 1933–1945. М., 2009. 396.

szüntették a Munkás-Paraszt Vörös Hadseregben addig fennálló nemzetiségi egységeket, és a 2. osztálytól kezdve kötelezővé tették a nemzetiségi iskolák számára az orosz nyelv oktatását (majd 1943-tól már az első osztálytól kezdve kötelezővé tették az orosz nyelvet).⁴¹

A '30-as évek centralizátor, unifikáló politikája érezte hatását a népszámlálásokban is. Míg 1926-ban 77,791 millió magát orosz nemzetiségűnek valló személy élt a Szovjetunióban (84,195 millió anyanyelvű mellett!), azaz a teljes népesség 52,9%-a, 1937-ben már 93,993 millióra emelkedett azok száma, akik orosznak vallották magukat (ami a teljes népesség 58%-a!).

A második világháború kezdeti szakaszában a Szovjetunió nagyszabású expanziót hajtott végre nyugati irányban. Az 1939. augusztus 23-án kötött Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradéka értelmében 1939 szeptemberében – miután Németország legyőzte Lengyelországot – elfoglalta Kelet-Lengyelország keleti szláv többségű területeit, majd bekebelezte a balti államokat. A Finnország ellen vívott téli háború során (1939–1940) megszerezte Viborgot (Viipurit), majd 1940 nyarán Nagy-Romániától Besszarábiát és Észak-Bukovinát, s ezzel Moszkva nagyrészt visszaszerezte az első világháború után elvesztett, korábban az Orosz Birodalomhoz tartozó területek zömét (bár Galícia és Észak-Bukovina új hódításnak minősül). A szovjet expanziót a Baltikumban és Kelet-Lengyelországban repressziók követték, melynek során több tízezer embert (a Baltikumból 25 711 főt, Nyugat-Belaruszból 24 412 főt) deportáltak, igaz, nem elsősorban etnikai, hanem politikai szempontok alapján (az ún. „szovjetellenes elemeket”).⁴²

A Szovjetuniót ért német támadás után (1941. június 22.) az ország hatalmas emberveszteségeket szenvedett (26,6 millió halottat). A németek és szövetségeseik a történelemben korábban nem ismert pusztító tevékenysége következtében a sokmilliós emberveszteség mellett több ezer ipari üzem, kolhoz, lakóépület, kórház, iskola, valamint számos kulturális emlék semmisült meg.⁴³

Mint láttuk, nemcsak az idegen megszállók tevékenysége volt hatással a Szovjetunió nemzetiségi viszonyaira, hanem a szovjet vezetés politikája is, amely politikai-stratégiai okokra hivatkozva – már 1937-től kezdve, a koreaiak kitelepítésével – egész népcsoportokat deportált Közép-Ázsiába, Szibériába, az orosz Távol-Keletre. A deportált népek

⁴¹ ЦК ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 2. 1933–1945. М., 2009. 382–383., 391–394., 734–735.

⁴² Лубянка, Сталин и НКВД – НКГБ – ГУКР Смерш 1939–1946. М., 2006. 279., 288.

⁴³ Морозов С. Д. – Шевяков А. А. Гибель гражданского населения на оккупированных территориях // Население России в XX веке. Т. 2. М., 2001. 47–59.

sorában említhetők a Távól-Keleten élő koreaiak (akiket Közép-Ázsiába hurcoltak), az ingermanlandi finnek, az oroszországi és ukrainai németek, a kaukázusi karacsájak, az Alsó-Volga mentén élő kalmükök, az Északkelet-Kaukázusban élő csecsenek, ingusok, a krími tatárok, a dél-kaukázusi meszheti törökök.⁴⁴ 1949-ben a balti országokból 94 779 ezer főt deportáltak a szovjet hatóságok, igaz, nem nemzetiségi, hanem osztályalapon (Litvánia: 31 917, Lettország 42 145, Észtország: 20 713 főt).⁴⁵

Sztálin halála (1953) után megkezdődött a korábbi nemzetiségi politika felülvizsgálata. Lavrentij Berija belügyminiszter rövid 1953-as „reformkurzusa” a „lenini-sztálini nemzetiségi politika” megsértését regisztrálta Nyugat-Ukrajnában, Belaruszban, Litvániában, s engedelményeket helyezett kilátásba (nemzetiségi káderek kinevezéséről, a repressziók törvényes mederbe helyezéséről) a Szovjetunió nem orosz népei, köztársaságai számára.⁴⁶ Az '50-es évek második felétől rehabilitálták az 1943–1944 folyamán deportált népek egy részét (csecseneket, ingusokat, kalmüköket, karacsájakat és másokat), akik vissza is térhettek korábbi lakhelyükre, viszont a németek, a krími tatárok nem nyertek bocsánatot a szovjet vezetéstől, és nem lehetett szó arról, hogy elhagyják kényszerlakhelyüket.⁴⁷

1945 után, noha történtek változások a Szovjetunió belső hatáiraiban (a Krímet megkapta Ukrajna, Karélia elvesztette tagköztársasági státuszát), csökkent az állam közvetlen hatása a nemzetiségi kép alakulására. Az '50-es, '60-as évektől kezdve egyfajta nyugalmi állapot következett be ezen a téren, úgy tűnhetett, a nemzetiségi probléma nem létezik többé a Szovjetunióban. A szovjet pártvezetés a '80-as évekre deklarálta, hogy az országban megszűntek a nemzetiségi ellentétek.

Ez azonban, mint a későbbi események bizonyosságát adták, csak hiú ábránd volt. A glasznoszty és peresztrojka korában a nemzetiségi konfliktusokat sem lehetett a szőnyeg alá söpörni. Eleinte csak kisebb etnikai színezetű villongások voltak (1986: Alma-Ata), ám a '80-as évek végén, elsősorban a szovjet Délen, véres, a nemzetiségi faktort is tartalmazó zavargásokra, sőt pogromokra került sor (Baku, Karabah, Fergána-völgy), előrejelezve, végigkísérve a Szovjetunió bomlását.

A Szovjetunió tagköztársaságainak függetlenedését az etnikai nacionalizmus megeresődése kísérte, s bár ez a jelenség mintegy szikralángszerűen lobbant fel, mégis évtizedes előzményekkel bír. A Szov-

⁴⁴ „По решению правительства Союза ССР...” Нальчик 2003.

⁴⁵ Стродс Х. П. Депортация населения Прибалтийских стран в 1949 г. // ВИ 1999/9. 130–135., 130–133.

⁴⁶ Лаврентий Берия 1953. М., 1999. 46–51., 56–58., 61.

⁴⁷ „По решению правительства Союза ССР...” Нальчик 2003. 696–802.

jetunió tagköztársaságait nemzeti alapon szervezte meg a szovjethatalom, a nagyobb népek saját köztársaságot kaptak, ahol a más nyelvű és más szokású népek „idegenek” vagy kisebbségek lettek, még akkor is, ha történetesen ők voltak az adott terület őslakói (így váltak például „idegenné” a kirgizisztáni Fergána-völgy üzbég őslakosai az egyébként jövevény kirgizek szemében). 1991 után a függetlenné váló posztszovjet államok többségében etnonacionalista alapon indult meg (folytatódott) a nemzet- és államépítő tevékenység (ami ideológiailag is a legkézenfekvőbb választásnak tűnt, tekintve, hogy ezen államok többsége nem rendelkezett korábban semmilyen múlttal).

Az etnicitás vált az egyik legfőbb állam- és társadalomszervező erővé a '90-es években a posztszovjet térségben. Észtországban és Lettországban diszkriminatív állampolgársági törvények jelezték az etnonacionalizmus tort ülő diadalát. Ukrajnában az ukrán nacionalista diskurzus és ukránosító törekvések Európa legnagyobb nemzeti kisebbségének, az ukrain oroszországnak a visszaszorítását eredményezték. A Grúzia első, nacionalista elnöke, Zviád Gamszahurdia által folytatott átokfutó sovinszta kurzus elidegenítette a grúziai kisebbségeket Tbiliszitől. Azerbajdzsánból elüldözték az örményeket, Örményországból az azerbajdzsánokat. A függetlenné válás után Kazahsztánból tömegesen települtek ki a németek és az oroszok. Dél-Kirgizisztánban a kirgizek és üzbégek mészárolták egymást (1990, 2010). Üzbegisztánból kiüldözték a meszheti törököket, a milliós létszámot meghaladó üzbegisztáni orosz kisebbség jelentős része gyaníthatóan eltűnt. Tádzsikisztánból és Türkmenisztánból, ezen korábban etnikailag sokszínű köztársaságokból a „tituláris nemzet” képviselőit kivéve szinte mindenki elmenekült a '90-es években.

Az etnonacionalista trend alól kivételt részben az Oroszországi Föderáció (bár Oroszország nemzetiségi köztársaságaiban szintén megfigyelhető volt az etnicitás fellángolása a '90-es években) és a szocializmus sok elemét konzerváló Belarusz jelentett, ahol – legalábbis eddig – „elmaradt” a nemzeti meg-, illetve újjászületés programja.

A népszámlálások közül az 1897-es orosz birodalmi, az 1926-os, 1959-es, 1989-es szovjet censusokat, valamint a posztszovjet országok népszámlálásait vettem alapul, az egyes meghatározott területi egységek nemzetiségi képének változását e dátumok mentén kísértem figyelemmel, abból a megfontolásból, hogy ezek az adatfelvételek meghatározott történelmi korszakok teljes körű reprezentációját adják: az 1897-es az Orosz Birodalom első és egyetlen általános népszámlálása volt;

1926-ban zajlott az első teljes és általános szovjet népszámlálás; az 1959-es census a háború utáni Szovjetunióról alkot képet; az 1989-es népszámlálás pedig közvetlenül a felbomlás előtti Szovjetunió etnikai arculatát tárja elénk.

Azaz az 1897-es, illetve a 2002-es oroszországi népszámlálás (illetve a felbomlás utáni első posztszovjet népszámlálások) jelölik ki az adattár hozzávetőleges kronológiai kereteit.

A fentebb említetteken kívül természetesen más népszámlálások is voltak a Szovjetunióban: 1920-ban, a polgárháború idején tartottak részleges népszámlálást, 1923-ban városi összeírást, 1937-ben egy „defektesnek” nyilvánított, 1939-ben egy meghamisított censusra került sor, a háború után, 1970-ben és 1979-ben is tartottak népszámlálásokat: ezek adatai is rendelkezésemre állnak, ám ezekre csak szükség esetén, illetve kontrollként hivatkozom.

Az 1920-as, a polgárháború idején tartott népszámlálás nem volt teljes (s ebben az etnikai adatokat nem is tüntették fel), három évvel később csak a városi népességet írták össze, az 1937-es census adatai részletekben maradtak fenn, ráadásul ezt titkosították is. Az 1939-es népszámlálást meghamisították, ezért ezt csak a legritkább esetben vettem számításba. Az 1970-es és 1979-es népszámlálás adatai megbízhatóak, ám csak ahhoz képest vettem figyelembe, hogy milyen folyamatokról árulkodnak 1959 és 1989 között.

1897 előtt is tartottak részleges népszámlálásokat, összeírásokat a nagyobb városokban (Moszkvában 1871-ben és 1882-ben)⁴⁸ vagy például a Baltikumban 1881-ben – s ezekben az anyanyelvi adatokra is rákérdeztek.⁴⁹ További következtetéseket lehet levonni Oroszország nemzetiségi összetételére vonatkozóan az 1719 és 1857 között vezetett revíziókból s az ezek alapján készített becslésekből, ám ezek az adatsorok – azonkívül, hogy etnikai kérdéseket illetően nem „egzaktak” – túllépnek a megadott kronológiai kereteken.⁵⁰

Ami az adattár földrajzi-geográfiai kereteit illeti, a volt Orosz Birodalom (kivéve a Finn Nagyhercegséget), a Szovjetunió és a posztszovjet térség államait vettem figyelembe. A lengyel területekre vonatkozó adatokat csak addig tekintettem át, amíg ezek Oroszország részét képezték (azaz az első világháborúig). A később Szovjetunióhoz kerülő

⁴⁸ Перепись Москвы 1882 г. М., 1885.

⁴⁹ Ergebnisse der baltischen Volkszählung vom 29. December 1881. Riga, 1883.

⁵⁰ Кабузан В. М. Народы России в XVIII в. численность и этнический состав. М., 1990.

nyugat-ukrajnai és magyarországi területek nemzetiségi arcának áttekintéséhez – lehetőség szerint – felhasználtam az osztrák-magyar népszámlálásokat, a balti térség és Besszarábia esetén pedig a két világháború közti balti és román censusokat is.

A modern kori népszámlálások, a statisztika minden egzaktága ellenére csak hozzávetőleges képet tudnak adni az etnikai-nemzetiségi kép változásáról, hiszen lényegében minden egyes népszámlálás esetében változtak a kategóriák, volt olyan census, ahol csak az anyanyelvet vették számba, volt, amikor az anyanyelvet és a nemzetiséget is, s az is előfordult, amikor csak a nemzetiség összeírását tartották fontosnak.

Az 1897-es népszámlálás egynapos volt (január végén tartották). A „kritikus nap” (január 28.) előtti hetekben összeírók vették számba a népességet, amit január 28-a után még egyszer ellenőriztek (így megkapva a január 28-i népességet). Az összeírást papok, tanítók segítségével végezték.⁵¹ Ekkor a népességet anyanyelv szerint és vallási hovatartozás alapján is számba vették, de nem volt külön nemzetiségi rovat.

Az 1926-os szovjet népszámlálás még teljesen nyilvánosan zajlott. A részletes eredményeket publikálták (1959 előtt utoljára). E népszámlálás során már megkülönböztették egymástól az anyanyelvi és nemzetiségi kategóriákat. A nemzetiségi hovatartozást szabadon határozhatták meg a megkérdezettek, és külön vették számításba az anyanyelvet is. Anyanyelvként azt a nyelvet tüntették fel, amelyen az állampolgár a legjobban beszélt, és a mindennapi életben is használta. Ezen census eredményeképp még 194 nemzetiséget mutattak ki a Szovjetunióban.⁵²

A következő, 1937-es népszámlálás „rossz” eredményeket hozott a szovjet vezetés számára: túlságosan kevésnek bizonyult ugyanis a Szovjetunió lakosságának létszáma. Az Állami Tervhivatal előrejelzése szerint a Szovjetunió népességének 180 millió főnek „kellett” volna lennie 1937-ben. (Sztálin fontosnak tartotta rendszere legitimitációja szempontjából is, hogy a Szovjetunióban a lakosság növekedése gyorsabb ütemű legyen, mint a régi rendszerben. A régi rendszerrel, az „átkozott” cári rezsimmel való összehasonlítás meghatározó volt a sztálini politika kommunikációjában és legitimitációjában.)⁵³ Ehhez képest 1937-ben csak

⁵¹ Воробьев 1957. Всесоюзная перепись населения 1926 г. М., 1957. 8–10.

⁵² Жиромская В. Б. Всесоюзная перепись населения 1926, 1937, 1939 годов. История подготовки и проведения // История СССР 1990/3. 84–104., 94.

⁵³ Фицпатрик Ш. Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. М., 2008. 17., Жиромская В. Б. Всесоюзная перепись населения 1926, 1937, 1939 годов. История подготовки и проведения // История СССР 1990/3. 84–104., 87.

162 millió fő jött ki a Szovjetunió lakosságaként. Ráadásul ezek alapján az is nyilvánvalóvá lett, hogy a '30-as évek elején (különösen 1933-ban) kimagaslóan nagy volt a halálozások száma Ukrajnában, az Észak-Kaukázusban, az Alsó-Volga vidékén – tehát azokon a területeken, ahol a kollektivizáció következményei a legsúlyosabbak voltak.⁵⁴ Az 1937-es népszámlálást a hatalom „hibásnak” nyilvánította, szervezőit megbüntették, a „nép ellenségeivé” („kártevőkké”, „fasiszta pribékekké”) nyilvánítva őket.⁵⁵ A népszámlálás eredményeit nem publikálták. Sokáig úgy hitték, el is veszték.⁵⁶ S bár az eredményeket később közzétették, az 1937-es szovjet népszámlálás részletes nemzetiségi adatai így sincsenek meg, a szovjet korszakban ekkor egyedül felmért vallási adatok pedig csak a Szovjetunió egészére vonatkozóan maradtak fenn (tehát köztársasági lebontásban nincsenek meg).

Az 1937-es népszámlálás során nem a korábbi „népiség” (narodnoszty), hanem a „nemzetiség” (nacionalnoszty) terminust használták, és nem különböztették meg a nemzetiséget és anyanyelvet. Ekkor összesen 165 különféle nemzetiséget vettek számba a Szovjetunióban – tehát majd harminccal kevesebbet, mint 1926-ban (aminek persze adminisztratív okai voltak).

Az 1937-es népszámlálás „kudarca” után vált szükségessé egy új census lebonyolítása, amelyet 1939-re tűztek ki. A lényeg az volt, hogy a népességnek nagyobbnak kellett lennie 162 milliónál. A népszámlálást fontos politikai ügyként kezelték a Szovjetunióban, és erőteljes kampány előzte meg. A hivatalos propaganda szerint a népszámlálás eredményei a sztálini politika zsenialitását, a szocialista fejlődés eredményeit voltak hivatottak demonstrálni.⁵⁷ Maga Vjacseszlav Molotov, a Népbiztosok Tanácsának elnöke ellenőrizte személyesen a népszámlálás „helyes” lebonyolítását. Az 1939-es összeírás munkálatai – az előzmények ismeretében nem csoda – hisztérikus hangulatban zajlottak. Az összeírókat felkészítették, mindenkit számba kellett venniük, beleértve a hajléktalanokat, kóborgókat is. Büntethetővé tették a népszámlálás alóli kibúvást. Így aztán 1939-ben „sikerült” 170,5 millió embert összeírni, de ez az eredmény úgy adódott, hogy meghamisították az adatokat.

⁵⁴ Цаплин В. В. Статистика жертв сталинизма в 30-е годы // ВИ 1989/4. 175–181., 178.

⁵⁵ Жиромская В. Б. Всесоюзная перепись населения 1926, 1937, 1939 годов. История подготовки и проведения // История СССР 1990/3. 84–104., 89., Жиромская В. Б. Население России в переписи 1939 г. // Всесоюзная перепись населения 1939 г. Основные итоги. СПб., 1999. 8–19., 8.

⁵⁶ Жиромская В. Б. Всесоюзная перепись населения 1926, 1937, 1939 годов. История подготовки и проведения // История СССР 1990/3. 84–104., 85.

⁵⁷ Жиромская В. Б. Всесоюзная перепись населения 1926, 1937, 1939 годов. История подготовки и проведения // История СССР 1990/3. 84–104., 90.

A '80-as években kerültek nyilvánosságra azok a titkos dokumentumok, amelyek szerint 1939-ben csak 167,3 millió fő volt a Szovjetunió lakossága (a harmincas évekre bevált szokássá vált a Szovjetunióban, hogy kettős listát vezettek a népesség számáról, a nyilvános adatsor mellett létezett egy belső használatú valódi statisztika is).⁵⁸ Azaz mintegy 3 millió főt hozzáírtak a hivatalos eredményekhez. V. B. Zsiromszkaja kutatásai szerint 2–10% körüli mértékben növelték meg a tényleges lakosság számát, a legnagyobb mértékben a Volgai Autonóm Szovjet Szocialista Német Köztársaságban (ez az egyik olyan régió, amely a legtöbbet szenvedte az erőszakos kollektivizációtól).⁵⁹

Az 1939-es census adatait publikálták ugyan – a Pravda 1939. június 2-i számában –, de csak az előzetes eredményeket tették közzé. Később is közöltek egészen rövid adatsorokat, s bár lehetővé tették a párt- és kormányzervek számára a népszámlálás eredményeinek belső használatát, az 1939-es felmérés adatai gyakorlatilag titkosak maradtak. Ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy az elvárt eredmények most sem jöttek ki (annak ellenére, hogy az 1939-es, meghamisított népszámlálás szervezőit végül ki is tüntették). Nemcsak a lakosság száma nem érte el a kívánt mértéket, de jóval alacsonyabb lett az írni-olvasni tudók száma is a vártnál (főként az idősek, a közép-ázsiai népek és a nők között).⁶⁰

1939-re jelentősen „megfogyatkozott” a szovjetunióbeli népek száma (az 1926-os 194-ról, az 1937-es 165-ről), mindössze 60-ra. Az inspirációt Sztálin egyik 1939-es megnyilatkozása adta, eszerint ugyanis mindössze 60 nép él a Szovjetunióban. E sztálini kinyilatkoztatásnak megfelelően csökkentették a népek számát is.⁶¹

A kegyetlen pusztításokat hozó második világháború után csak 1959-ben tartották az első népszámlálást a háborút jelentős területi nyereséggel, ugyanakkor embervesztéssel befejező Szovjetunióban. Az előzőekhez hasonlóan e népszámlálás is tartogat furcsaságokat. Azt például nem lehet megtudni belőle, hogy tulajdonképpen hol is élt az az 1,846 millió német (az akkori Szovjetunió 14. legnagyobb nemzetisége), akiket ekkor vettek számba, hiszen a bűnös népnek nyilvánított

⁵⁸ Цаплин В. В. Статистика жертв сталинизма в 30-е годы // ВИ 1989/4. 175–181., 179.

⁵⁹ Жиромская В. Б. Население России в переписи 1939 г. // Всесоюзная перепись населения 1939 г. Основные итоги. СПб., 1999. 8–19., 8–10. Figyelemre méltó, hogy miközben ilyen visszaélések történtek, a '30-as évek szovjet tudósai a „burzsoá statisztikusokat” vádolták rendületlenül hamisítással, mondván, a kapitalista országokban nem létezhet objektív statisztikai tudomány... Lásd pl. Всесоюзная перепись населения. Свердловская область. Свердловск, 1938. 4–6.

⁶⁰ Жиромская В. Б. Всесоюзная перепись населения 1926, 1937, 1939 годов. История подготовки и проведения // История СССР 1990/3. 84–104., 85., 101.

⁶¹ Жиромская В. Б. Всесоюзная перепись населения 1926, 1937, 1939 годов. История подготовки и проведения // История СССР 1990/3. 84–104., 101.

németség egész egyszerűen hiányzik a részletes köztársasági adatokat mutató ívekről (azt, hogy az „egyéb” kategóriában sok esetben németekről van szó, a későbbi népszámlálások igazolják vissza, az 1970-es szovjet népszámlálás már hajlandó volt tudomást venni például a kazahsztáni németekről).

Az 1979-es népszámlálás volt az utolsó előtti a szovjet korszakban, az 1989-es pedig az utolsó. Ekkor már recsegték-ropogtak a Szovjetunió eresztékei, a Dél-Kaukázusban, Karabahban már dörögtek a fegyverek, a közép-ázsiai Fergána-völgyben pedig etnikai színezetű összetűzések miatt ömlött a vér. Mindazonáltal az 1989-es népszámlálás még éppen csak megelőzte a jóval nagyobb tragédiák sorát hozó '90-es évek eseményeit (mint például az abháziai és dél-oszétiai háború, a bakui örmény pogrom, az azerbajdzsánok elűzése Örményországból, a közép-ázsiai orosz exodus stb.). Az összeomlást és tektonikus változásokat hozó '90-es évek előtti utolsó pillanatfelvételtől van szó tehát.

Adattárunkban azokat a területeket (országokat, köztársaságokat, városokat), vettük számba, amelyekről több-kevesebb rendszerességgel rendelkezünk kontrolladatokkal, azaz esetükben *folyamatában* lehet szemlélni a nemzetiségi kép alakulását.

Csak a nagyobb, millió felüli létszámú, „államalkotó” („saját” köztársasággal bíró) és a leginkább érdekes kis népek (idevéve uráli nyelv-rokonainkat, vagy olyan etnográfiai kuriózumokat, mint a paleoszibériai jukagirok vagy ketek) etnodemográfiai alakulását követtük nyomon. Összességében a tizenöt egykori szovjet köztársaság, a nemzetiségi köztársaságok, ötvenkettő nép, tizennyolc város és négy történeti régió nemzetiségi adatait foglaltuk az adattárba a 19. század végétől a 21. század elejéig.

A szovjet népszámlálásokban – nem számítva a részletes, településenkénti adatokat rögzítő 1926-os cenzust – általában csak a megyei, köztársasági és fővárosi adatok kerültek publikálásra, ezért legtöbbször csak ezekre támaszkodhatunk. Ezekon kívül a nagyobb oroszországi városok – köztársasági székhelyek – nemzetiségi adatait 1989-re vonatkozóan szintén publikálták az *Oroszország népei* c. enciklopédiában (1994).⁶² Tehát az oroszországi városokat illetően (kivéve Moszkvát és Szentpétervárt) csak az 1897, 1926 és 1989-es év adatfelvételei állnak rendelkezésünkre, az összehasonlítás ezen dátumokat figyelembe véve adható meg.

A városok nemzetiségi képének bemutatása mégis érdekes, hiszen

⁶² Народы России. Энциклопедия. М., 1994. 444–447.

ezek etnikai arculata különösen látványosan változott meg a 19–20. században: az urbanizáció folyamata, világégések, polgárháborúk, határ-változtatások befolyásolták a városok nemzetiségi összetételének alakulását. A 20. század első felében például az Orosz Birodalom nyugati városainak jelentős része zsidó többségű volt, olyan, később fővárossá váló települések, mint Minszk, Kaunas, Kisinyov. Ma már csak emlék, hogy Litvánia fővárosa, Vilnius, amellet, hogy jelentős zsidó népességgel is rendelkezett, a 20. század elején lengyel többségű volt, ahol alig éltek litvánok, de a mai Ukrajnában fekvő Lviv (Lvov, Lemberg) és Tarnopol is lengyel városok voltak a második világháborúig. A balti városokban több tízezres, középkori eredetű németesség lakott. Olyan nagyvárosok, mint Kijev, Odessza nem is olyan rég még orosz többségűek voltak. A Kaukázus leginkább urbanizált népe sokáig az örményesség volt, Tbiliszi, a mai grúz főváros a 20. század elején még inkább örmény volt, semmint grúz, s ma már az is csak a múlt köde, hogy Baku, a mai Azerbajdzsán fővárosa egy időben keresztény többségű volt, igen jelentős örmény és orosz lakossággal. A történelmi Turkesztán nagyvárosai egészen a 20. századig iráni többségűek voltak (mint például Szamarkand), s mivel a térségben a modern urbanizáció a szovjet korszakban zajlott, nem meglepő, hogy az itteni fővárosok a század közepére orosz többségűekké váltak (Biskek, Alma-Ata, mai nevén Almati, Taskent).

Mint már utaltunk rá, az 1897-es népszámláláskor csak az anyanyelvi adatokat tüntették fel, a későbbi szovjet összeírásokban viszont – kivéve 1937-et – külön vették számításba a nemzetiségi és az anyanyelvi mutatókat. Az adattárban a nemzetiségi adatok mellett lehetőség szerint az anyanyelvi mutatókra is utalunk. Ennek különösen akkor van jelentősége, amikor az anyanyelvi és nemzetiségi adatok között jelentős eltérés tapasztalható. Ez a jelenség elsősorban az egymással közeli nyelveket beszélő népek esetében észlelhető, például ukrán-orosz, vagy belorusz-orosz vonatkozásban. Az adatokból kitűnik például, hogy sok orosz anyanyelvű személy helyzettől függően vallja magát ukránnak vagy orosznak. A '20-as években például – nyilván nem függetlenül a nem orosz népeket támogató szovjet nemzetiségi politikától – nagyon sok orosz ajkú vallotta magát ukránnak, nemcsak Ukrajnában, de Oroszországban is. A '30-as években, a politikai-ideológiai széljárás változásával ugyanezek az emberek jobbnak látták, ha orosznak vallják magukat. Ez a jelenség *részben* magyarázatot ad arra is, hogy bizonyos esetekben miért alakul olyan hektikusan az ukránok létszámának alakulása, s hogy miért tűnt el olyan sok ukrán a '30-as évek Oroszországból.

Az anyanyelvi és etnikai adatok megkülönböztetése indokolt a pre-nacionális identitású etnoszok esetében is. Ezt nem figyelembe véve hibás következtetésekre juthatunk. Például a mai Belarusz és Ukrajna területén nagyon sok lengyel nemzetiségű – magát lengyelnek valló – embert írtak össze a második világháború előtt. Azonban ha az anyanyelvi adatokat nézzük, azt láthatjuk, hogy ezen „lengyelek” jelentős része belorusz és ukrán anyanyelvű volt. Tudván, hogy katolikus népesség is élt itt, jelen esetben valójában katolikus gyökerű beloruszokról és ukránokról van szó, akik – elsődleges, pre-nacionális, vallási identitásuknak megfelelően, mivel a belorusz területeken a katolikus és a lengyel fogalma megegyezett – „lengyelnek” vallották magukat.

A népszámlálások során nem alkalmaztak egységes terminológiát. Ezért lehet, hogy bizonyos népek „eltűnnek”, aztán ismét „feltűnnek” a népszámlálásokon. Hiába keresnénk például az egyik legkisebb finnugor népet, a vótokat az 1897-es népszámlálás listáin. 1926-ban aztán már felbukkannak (ekkor még 705-en voltak), 1937-ben megint eltűnnek, s egészen a szovjet korszak végéig nem találkozhatunk velük, majd a 2002-es orosz census idején már ismét megjelennek a népszámlálási íveken (73 fő). A mára lényegében kihalt baltikumi finnugor népet, a líveket csak 1989-ben vették számba a szovjet népszámlálásokon.

Nem mindig húztak éles határvonalat az egyes népek és ezek szub-etnoszai, néprajzi csoportjai között sem. Példa erre az udmurtok egyik etnográfiai csoportja, a böszörmények. E déli eredetű, Észak-Udmurtiában élő közösséget 1926-ban még külön népként vették számításba, ezt követően viszont csak 2002-ben bukkant fel ismét a böszörmény etnonim a népszámlálási listákon (ekkor 3122 főnek volt böszörmény identitása Oroszországban), a többi esetben nem vettek róluk tudomást önálló etnoszként.

Egy másik példa. A 19. század végén még meglehetősen tágan értelmezték a „tatár” fogalmát: ekkor még „tatárként” vették számba a Volga mentén élő, a krími és a szibériai tatárokat, a szibériai hakaszokat, valamint a kaukázusi azerbajdzsánokat is (éppen ezért csak becslésekre hagyatkozhatunk az azerbajdzsánok számát illetően a 19. század végén).

A „török” etnonim is meglehetősen tág értelemben fordult elő a 19. század végi oroszországi censusokban. Nemcsak a Kaukázusban (főleg Karsz megyében) élő oszmán-törököket, de a besszarábiai gagauzokat és a közép-ázsiai török nyelvű népek jelentős részét is egyszerűen „törökként” írták össze ekkor még.

A szovjethatalom a kisebbségi nacionalizmusok támogatásával, esetenként megteremtésével, Oroszország föderalizálásával, a nemzetiségi

köztársaságok kialakításával, olykor, alig túlzás, felülről „szervezett meg” népeket: jó példa erre az üzbégek esete. A későbbi Üzbegisztán területén a szovjet korszak előtt még számos, különböző megnevezésű török népet írtak össze (az üzbégek mellett szártokat, közép-ázsiai törököket, kipcsakokat), akik helyén 1926-ban felbukkan majd az immár „egységes” üzbég nemzetiség.

Az adatok feldolgozása során 1%-os limitet vettem figyelembe, azaz csak azokat a nemzetiségeket vettem számításba, amelyek aránya adott területen belül elérte az 1%-ot. Ezalól csak bizonyos esetekben tettem kivételt (például a szibériai kis őslakos népeknél, vagy ha adott területen egy valaha meghatározó jelentőségű etnosz aránya 1% alá csökkent, mint például a baltikumi német, a kelet-európai zsidó lakosság esetén).

Az adattár összeállítása során nem a területi egységeket, hanem az egyes népeket vettem alapul, feltüntetve az adott nép létszámát, és az adott nyelvet beszélők számát (ami az asszimiláció mértékéről is árulkodik), majd a nagyobb létszámú nemzetiségek esetén azok területi elhelyezkedését, végül pedig a hozzájuk köthető területi szerveződések etnikai képének változását.

Az orosz és szovjet népszámlálások – noha alapvetően jól használható forrásokról van szó – időnként nem mentesek a hibáktól, melyekre szintén tekintettel kell lennünk. Például az 1897-es oroszországi népszámlálás összegző adatsorai között azt olvashatjuk, hogy összesen 19 663 osztják (hanti) élt az Orosz Birodalomban. Ehhez képest a megyei adatokat összegző kötetekben már az szerepel, hogy csak a Tobolszki kormányzóságban több mint 20 ezer osztjákat vettek számba!⁶³ Az ilyen és ehhez hasonló apróbb hibák viszont nem befolyásolják alapvetően célunkat az etnikai kép megismeréséről.

Előfordulnak viszont olyan jelenségek is a népszámlálási listákon, amelyeket eléggé nehéz megmagyarázni, s többnek tűnnek egyszerű hibánál. Érthetetlen például a belorussziai lengyel anyanyelvű népesség számának ingadozása. 1959-ben még 261 ezer lengyel anyanyelvűt találtak ebben a köztársaságban, 1970-ben 50 ezret, 1979-ben már csak 31 ezret, majd 1989-ben megnégyszereződve ismét 132 ezerre ugrik a lengyel anyanyelvűek száma. Hasonló ingadozás a magukat lengyel nemzetiségűek között nem tapasztalható (tehát nem arról van szó,

⁶³ Общий свод по империи данных первой всеобщей переписи населения произведенной 29 января 1897 года. I. СПб., 1905. Т. II. 2–19.

hogy a lengyelek letagadták volna anyanyelvüket, vagy megváltoztatták volna identitásukat).⁶⁴

Bár az megjegyzendő, hogy a hasonlóan hajmeresztő ingadozások nem a szovjet népszámlálások sajátjai. Meglehetősen furcsa példának okáért, hogy Kassa város lakossága, amely az 1910-es magyar népszámlálás szerint (44 ezer lakos mellett) 75%-os magyar többségű volt, 1921-re már (53 ezres lakossággal) 60%-os „csehszlovák” többségűvé változott, majd 1941-ben, miután a város visszatért Magyarországhoz, ismét 89%-os magyar többséget regisztráltak (66 ezer lakos mellett).⁶⁵

A népszámlálások etnikai adatai mellett érdekesek (lennének) a vallási hovatarozást figyelembe vevő mutatók is, amelyek látványos képet adhatnak például arról, hogyan nőtt meg – és folyamatosan nő – Oroszországban a muszlim népesség száma és aránya. Sajnos azonban csak az 1897-es népszámlálás során vették számba Oroszország lakóinak vallását, a szovjet és posztszovjet népszámlálásokban ezt nem tüntették fel – kivéve az 1937-es censzust. Ekkor, Sztálin személyes utasítására,⁶⁶ a vallási adatokra is rákérdeztek.

Adattárunk tehát – reményeink szerint – képet ad arról, milyen módon változott meg az Orosz Birodalom és a Szovjetunió által behatárolt eurázsiai térség etnikai, nemzetiségi arculata a 20. században.

Aktualitását adja, hogy újabban – nyilván nem függetlenül a kelet-európai térség új nemzetállamaiban tapasztalható etnonacionalista diskurzustól – hazai és külföldi munkákban nem ritka az etnikai, nemzetiségi szempontok anakronisztikus visszavetítése az Orosz Birodalom

⁶⁴ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. Белорусская ССР. М., 1963. 124., 132., Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. Т. IV. Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов. М., 1973. 192., Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 г. Т. IV. Ч. 1. Кн. 1. Национальный состав населения СССР. Распределение населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и автономных округов по национальности и языку. М., 1989. 88., Национальный состав населения СССР (по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.). М., 1991. 88.

⁶⁵ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása I. Bp., 1912. 208–209., Volkszählung in der Čechoslovakischen Republik vom 15 februar 1921. I. Praga, 1924. 37. Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp., 1947. 472–473.

⁶⁶ Жиромская В. Б. Всесоюзная перепись населения 1926, 1937, 1939 годов. История подготовки и проведения // История СССР 1990/3. 84–104. 98.

vagy a Szovjetunió történetére vonatkozóan (alkalmasint végletesen etnicizálva Oroszország történetét).⁶⁷

Gyakran kap például tisztán etnikai interpretációt az, hogy 1945 után jelentősen megnőtt a Baltikum, különösen Észtország és Lettország orosz népessége, ami formálisan igaz is, hiszen alig néhány évtized alatt megsokszorozódott e két köztársaság orosz ajkú lakossága. Erősen kérdéses viszont a motiváció, amely ezt a helyzetet eredményezte, s hogy jelen esetben tisztán etnikai nacionalista szempontokról lenne szó (azaz az állítólagos szándékról, hogy orosz többségűvé tegyék a balti területeket), az megkérdőjelezhető.

Először is, a második világháború után a Szovjetunió egykori megszállt területeire – ahol a népesség mintegy negyedét kiirtották⁶⁸ – jelentős számban érkezett új népesség a Szovjetunió belső területeiről, elsősorban oroszok. Ukrajnában például mintegy 3 millió orosz jelent meg 1945 után, de Belaruszban is jelentősen emelkedett az oroszok száma. Vajon az ukrajnai 3 millió orosz jövevény is a „ruszifikátor” politika eredménye?

Másodszor, ha valóban orosz etnikai többség kialakítására törekedtek volna a Baltikumban, ezt könnyen megtehették volna. Miért nem tették meg mégis?

Harmadszor, Észtország és Lettország eloroszosítását miért nem követte Litvánia (ahol éppen ellentétes folyamat észlelhető, például a főként korábban lengyel többségű Vilnius/Vilno esetében, amit éppen a szovjet korszakban „litvánosítottak” el)?

Negyedszer, az egykori Szovjetunió köztársaságaiban zajló etnikai folyamatokat nem lehet egyoldalúan „eloroszosításként” nevezni (a Szovjetunió éppen ezért is nem tekinthető „orosz birodalomnak”): a második világháború után a Szovjetunió nyugati köztársaságaiban (kivéve Litvániát és Moldovát) jelentősen nőtt az orosz népesség száma, a déli, kaukázusi és közép-ázsiai köztársaságokban viszont éppen ellenkezőleg, az oroszok számának, illetve arányának csökkenése tapasztalható.

Noha mi magunk óva intünk a történelem anakronisztikus, etnocentrikus interpretációjától, ettől a tény tény marad: Oroszország történelme – soknemzetiségű történelem.

Adattárunk e soknemzetiségű történelembe ad betekintést.

⁶⁷ Pusztay János: Nyelvével hal a nemzet. Az oroszországi finnugor nyelvek jelene és jövője 11 pontban. Bp., 2006.

⁶⁸ Krausz Tamás: A Szovjetunió története 1914–1991. Bp., 2008. 109.

A Baltikum népei

Észtek

Az **észtek** az uráli nyelvcsaládba tartozó nép, a Baltikum legészakibb és mára egyetlen finnugor nyelvű nemzetisége. Az észtek ezen északi balti térség „őslakói”, jelenlétük kimutatható mióta írott források fénye bevilágítja ezt a vidéket. Az észtek etnogenezisben valószínűleg szerepet játszott a helyi szubsztrátumnépesség is. A 13. században a Német Lovagrend és Dánia hódította meg az észtek földjeit, megkezdődött katalizálásuk. A 16. században a reformáció sikeresen hódította az északi Baltikumban, az észtek áttértek a lutheránus hitre. A Baltikum nagyobb része a 17. században a lutheránus Svédország uralma alá került. Az észtek területek az északi háború (1701–1721) eredményeképpen lettek az Orosz Birodalom részei egészen az első világháború végéig, a függetlenség kivívásáig.

Az észtek létszáma az Orosz Birodalomban/Szovjetunióban

Azokat a népszámlálásokat figyelembe véve, amikor Észtország valamilyen módon Oroszország fennhatósága alá tartozott, az látszik, hogy az észtek jelentős veszteséget szenvedtek a második világháborúban (aminek részben az emigráció volt az oka), s számuk 1 millió alá csökkent. A '60-as évektől lassú emelkedés kezdődött a szovjetunióbeli észtek létszámában, 1970-re számuk ismét meghaladta az 1 millió főt. Az észtek anyanyelvűek száma is növekedett a szovjet korszak második felében, de mégis 1989-ben kevesebb észtek anyanyelvű éltek a Szovjetunióban, mint 92 évvel korábban az Orosz Birodalomban.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	1 002 738
1959	988 616	953 019
1970	1 007 356	962 084
1979	1 019 851	972 199
1989	1 026 649	980 033

Az észtek településterülete

Az 1897-es oroszországi népszámlálás adatai szerint az észtek zöme a baltikumi Esztlandi és Lívlandi kormányzóságban élt (az oroszországi észtek 88%-a), s később ebből a két kormányzóságból jön majd létre Észtország. Ezen a két területen észt többség volt: Lívlandban 518 ezer észt élt (38,3%), itt a lettek voltak többségben (563 ezer fő, 41,5%), az északabbra fekvő Esztlandban csak 388 ezer volt az észtek száma, itt viszont 88,6%-os többséget alkottak.

Az észtek több mint 10%-a ekkor még a baltikumi észt „törzsterületektől” keletre lakott. Esztlandon és Lívlandon kívül jelentős számban éltek még észtek a Szentpétervári kormányzóságban (64 ezer fő, a kormányzóság lakosságának 3%-a), és a Pszkovi kormányzóságban (25 ezer fő, a kormányzóság lakosságának 2%-a).

A független Észtország megalakulását követően a Pszkovi kormányzóságban az észtek száma jelentősen csökkent, ám a Leningrádi kormányzóságban az 1926-os népszámlálás szerint számuk lényegében változatlan maradt. A '30-as években viszont már a Leningrád megyében élő észtek száma is csökkenésnek indult (1937: 53 ezer fő), ami az '50-as évekre (a Pszkov megyeiekhez hasonlóan) minimálisra csökkent. Azaz 1918-at követően, s főként a második világháború után a keleti észtek – akik kívül rekedtek Észtország határain – jelentős része eltűnt.

Észtország nemzetiségi képének változása

Az 1917-es februári forradalom után március végén jött létre az észt területek adminisztratív egysége az Orosz Birodalom Esztland kormányzóságából és Lívöld kormányzóság északi, észt lakta területeiből. Az októberi fordulat után, 1918. február 24-én az észt tartományi tanács (Maapäev) kikiáltotta Észtország függetlenségét. Még februárban az észt területek német megszállás alá kerültek (novemberig), ezt követően a bolsevikok kísérletet tettek Észtország szovjetizálására, de 1919-ben angol, finn és ellenforradalmi orosz erők segítségével kiszorították a vörösöket az észt területekről. Az 1920. február 2-án megkötött tartui békében Oroszország elismerte Észtország függetlenségét, méghozzá úgy, hogy Tallinn megszerezte az észt hadsereg által megszállva tartott, de orosz többségű, korábban Pszkov megyéhez tartozó Petsori járást is.

Az 1922-ben tartott első észt népszámlálás szerint Észtország kis híján homogén nemzetállam volt. Egy kivételével az ország összes megyéjében észt többség mutatható ki. Egyedül a már említett orosz többségű délkeleti Petsori (Petseri) megyében voltak kisebbségben az észtek. Az oroszok alkották az ország legnagyobb kisebbségét, rajtuk kívül csak a középkori eredetű németiség száma volt említésre méltó.

ÉSZTORSZÁG, 1922	NEMZETISÉG SZÁMA	ARÁNYA
észt	969 976	87,61%
orosz	91 109	8,22%
német	18 319	1,65%
egyéb	27 655	2,5%
Összesen	1 107 059	100%

(Lásd a 2. térképet a mellékletben.)

Az 1922-es észt népszámlálás során nemcsak az etnikai, hanem a vallási hovatartozást is figyelembe vették. Eszerint Észtország minden megyéje – kivéve az orosz többségű, pravoszláv Petsorit – lutheránus többségű volt. Mégis vallási értelemben Észtország sokkal inkább heterogén volt, mint nemzetiségileg. A 19. században több tízezer észt áttért a pravoszláviára, s különösen a délnyugati Pärnu megyében (31%) és Saare szigetén (40%) volt nagy a pravoszláv (észt) népesség aránya, jóval az országos átlag fölött. Azaz 1922-ben az észtek mintegy 10%-a pravoszláv vallású volt.

ÉSZTORSZÁG, 1922	FELEKEZET SZÁMA	ARÁNYA
lutheránus	854 361	77,17%
pravoszláv	206 150	18,62%
egyéb	46 548	4,2%
Összesen	1 107 059	100%

(Lásd a 3. térképet a mellékletben.)

Észtország az 1939 augusztusában kötött német–szovjet-paktum titkos záradékának értelmében a Szovjetunió érdekszférájába került. Még 1939 őszén szovjet katonai támaszpontok létesültek az országban, majd kommunista puccs után Észtország csatlakozását kérte a Szovjetunióhoz (1940. július). 1941-ben a köztársaság német megszállás alá került, 1944-ben felszabadult. 1945 után a Szovjetunió egyik tagköztársasága. 1945-ben elcsatolták Észtországtól az orosz többségű Petsorit, valamint Viru megye keleti sávját.

Az 1959-ben tartott, első háború utáni szovjet népszámlálás azt mutatta ki, hogy jelentősen megváltozott Észtország nemzetiségi képe. Az észtek száma nagymértékben csökkent (10%-kal), egyrészt a háborús veszteségből, másrészt az emigrációból adódóan. Ezzel együtt is 1959-ben még Észtország lakóinak háromnegyede észt nemzetiségű volt. Eközben jelentősen megnőtt (a háború előttihez képest több mint két és félszeresére) az észtszágai oroszok száma. A háború következményeként lényegében teljesen eltűntek Észtországból a németek.

ÉSZT SZSZK, 1959	NEMZETISÉG SZÁMA	ARÁNYA
észt	892 653	74,58%
orosz	240 227	20%
finn	16 699	1,4%
ukrán	15 769	1,3%
egyéb	31 443	2,62%
<i>Összesen</i>	1 196 791	100%

A '60-as évektől is folytatódott Észtország népességének növekedése, 1989-re elérve a másfélmillió főt. Az összes nemzetiség száma nőtt, ám az oroszoké megkétszereződött 1959 és 1989 között. Így az utolsó szovjet népszámlás szerint már Észtország lakosságának 30%-a volt orosz nemzetiségű, miközben az észtek aránya 61,5%-ra csökkent. Az oroszokon kívül beloruszok és ukránok is jelentősebb számban költöztek be ebben az időszakban Észtországba.

ÉSZT SZSZK, 1989	NEMZETISÉG SZÁMA	ARÁNYA
észt	963 281	61,5%
orosz	474 834	30,32%
ukrán	48 271	3%
belorusz	27 711	1,76%
finn	16 622	1%
egyéb	34 943	2,23%
<i>Összesen</i>	1 565 662	100%

1991-ben Észtország visszanyerte függetlenségét. Az észt állam diszkriminatív állampolgársági törvénnyel korlátozta az orosz ajkú lakosság jogait, megtagadva az állampolgárság automatikus elnyerését az 1945 után az országba költözött (zömmel orosz nemzetiségű) népességtől és utódaiktól.

A 2000-es népszámlálás szerint 1991 után jelentősen csökkent Észtország népessége. A '90-es években a balti ország csaknem 200 ezer embert veszített (az összlakosság majdnem 15%-át), amely így 1,37 millió főre csökkent (ez nagyjából megfelel az 1970-es lakosságszámnak). Az összes Észtországban lakó nemzetiség száma csökkent, beleértve az észtekét is, bár a legnagyobb arányú az oroszok esetében tapasztalható. A '90-es évek demográfiai változásainak következtében az észtek aránya valamelyest nőtt, ám az oroszok aránya még mindig meghaladja Észtország lakosságának negyedét.

ÉSZTORSZÁG, 2000	NEMZETISÉG SZÁMA	ARÁNYA
észt	930 219	67,9%
orosz	351 178	25,63%
ukrán	29 012	2,11%
belorusz	17 241	1,25%
egyéb	42 402	3%
<i>Összesen</i>	1 370 052	100%

Tallinn nemzetiségi képeinek változása

Tallinnt neve alapján ('dán város') dánok alapíthatták a középkorban. Tallinn (Revel) a középkor folyamán a Német Lovagrend egyik városa volt, majd svéd fennhatóság alá tartozott, 1709-től az Orosz Birodalom része lett.

Tallinn sokáig német város volt, míg az őslakos észtek inkább a környező vidékek népességét tették ki. Az észtek csak a 19. században kezdték benépesíteni Tallinnt, a város a 19. század második felében vált észti többségűvé.

Egy 1871-es összeírás szerint az akkor 31 ezer lakosú Tallinn már észti többségű város, a németek aránya azonban jelentős volt, egyharmadot tett ki, s az oroszok aránya is meghaladta a 15%-ot. Ekkor még néhány száz lengyel és svéd is színesítette Revel nemzetiségi arculatát.

REVEL (TALLINN), 1871	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	4 885	15,62%
észt	15 283	48,87%
német	10 065	32,18%
svéd	385	1,23%
lengyel	343	1%
<i>Összesen</i>	31 269	100%

A 19. század végére tovább folytatódott a korábban megkezdődött tendencia, azaz Tallinn elésztesedése. Az Orosz Birodalomban tartott első általános népszámlálás (1897) alapján az észtek aránya már a 60%-ot is meghaladta Tallinnban, miközben a németek aránya (változatlan létszám mellett) feleannyira csökkent a harminc év alatt népességét megduplázó városban. Az oroszok száma szintén növekedett ebben az időben, ám arányuk változatlan maradt.

REVEL (TALLINN) 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	10 057	15,57%
észt	40 051	62,72%
lengyel	1 000	1,5%
német	10 382	16%
jiddis	1 058	1,6%
egyéb	1 574	2,4%
<i>Összesen</i>	64 572	100%

Tallinn az első világháború után a függetlenné váló Észtország fővárosa lett. A város népessége jelentősen megnőtt (csaknem megduplázódott) 1922-re, az első észt népszámlálás idejére. Az észtek száma az átlagosnál jobban emelkedett, arányuk, első ízben a város történetében, 80% fölé nőtt. Az észteken kívül minden nemzetiség száma csökkent a független Észtország fővárosában, első alkalommal az egykor domináns helyzetben lévő németiségé is.

TALLINN, 1922	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
észt	102 568	83,78%
orosz	7 513	6,13%
német	6 904	5,63%
zsidó	1 929	1,57%
egyéb	3 505	2,86%
<i>Összesen</i>	122 419	100%

Tallinn a második világháború után az Észt Szovjet Szocialista Köztársaság fővárosa. A háborús pusztítások ellenére 1959-re a város népessége több mint a duplájára emelkedett az 1922-es adatokhoz képest. A háború következményeként a németek teljesen eltűntek a városból. Rajtuk kívül az összes tallinni nemzetiség száma nőtt, új elemként megjelentek az ukránok és a beloruszok is. Bár az észtek száma is jelentősen emelkedett Tallinnban, a legnagyobb ütemű növekedés az újonnan betelepülő oroszok esetében észlelhető, akiknek a száma tizenkétszeresére emelkedett 1922 után. Ennek következtében jelentősen megváltozott Tallinn nemzetiségi képe. Az észtek aránya 60%-ra süllyedt, míg az oroszok aránya az össznépességen belül 1/3-ra emelkedett.

TALLINN, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
észt	169 697	60,23%
orosz	90 594	32,15%
ukrán	7 277	2,58%

zsidó	3 714	1,31%
belorusz	3 683	1,3%
egyéb	6 749	2,39%
<i>Összesen</i>	281 714	100%

A szovjet korszakban tovább folytatódott a háború után megkezdődött folyamat, azaz Tallinn lakosságának növekedése, amely elsősorban a bevándorló oroszok számából adódott. 1989-re Tallinn lakossága félmillióra duzzadt, s bár az észtek száma is növekedett, egészen 230 ezer fölé, a tallinni oroszok száma 1959 óta duplájára nőtt. Ennek következtében az észtek aránya Tallinnban 50% alá esett. Igaz, Tallinn észti többsége megmaradt, de nem sokkal megelőzve a 207 ezres orosz népességet. A tallinni ukránokat és beloruszokat is számítva, 1989-re a keleti szláv népesség száma megelőzte az észtekét az Észti SZSZK fővárosában.

TALLINN, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
észt	233 679	46,78%
orosz	207 516	41,55%
ukrán	24 169	4,83%
belorusz	13 818	2,76%
egyéb	20 239	4%
<i>Összesen</i>	499 421	100%

A '90-es években, Észtország ismételt függetlenné válását követően Tallinn lakossága meredeken csökkent, majd 100 ezer fővel. Azaz az észt főváros 10 év alatt elveszítette lakossága 20%-át. Mindegyik nemzetiség száma csökkent, még az észteké is, 20 ezer fővel, az oroszoké jóval nagyobb mértékben, 60 ezerrel. Így 2000-re Tallinnban ismét észt abszolút többség alakult ki.

TALLINN, 2000	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
észt	215 114	53,72%
orosz	146 208	36,51%
ukrán	14 699	3,67%
belorusz	7 938	1,98%
egyéb	16 959	4,23%
<i>Összesen</i>	400 378	100%

Lettek

A **lettek** a Baltikum egyik őshonos, indoeurópai nyelvet beszélő népe (a lett nyelv az indoeurópai nyelvcsalád balti ágába tartozik a litvánal együtt). A lettek által is lakott területek a 13. század elején kerültek a Kardtestvérek Rendje majd a Német Lovagrend fennhatósága alá. A reformáció idején a többségük áttért a protestantizmusra, azonban délen élő csoportjaik megmaradtak katolikusnak. A lettek az újkorban Svédország és Lengyelország fennhatósága alatt éltek, az oroszok az Északi háború eredményeképpen szerezték meg a svéd uralom alatt álló lett területeket, majd 1795-ben, Lengyelország harmadik felosztásakor a lengyel fennhatóság alatt lévő Kurlandot. A lettek sorsa ezt követően majd 200 évre összefonódott Oroszországgal.

Lettek létszáma az Orosz Birodalomban/Szovjetunióban

Az orosz népszámlálások adatai szerint, bár a lett nemzetiségűek létszáma növekedett a 20. században, s a második világháború után a lett anyanyelvűek száma is gyarapodásnak indult, mégis 1989-ben kevesebb lett anyanyelvű ember élt a Szovjetunióban, mint 1897-ben Oroszországban, ebben sorsuk az észtekéhez hasonló.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	1 435 927
1959	1 399 539	1 360 282
1970	1 429 844	1 361 414
1979	1 439 037	1 367 059
1989	1 458 986	1 382 674

Lettek településterülete

Az 1897-es orosz népszámlálás szerint a lettek csak Kurland kormányzóságban voltak abszolút többségben (75%), itt élt az összes lett több mint harmada, 505 ezer fő. A Lívöldi kormányzóságban ennél több lett élt, 563 ezer, itt azonban félmilliónál több észtt is lakott, ezért itt csak a népesség relatív többségét alkották (41,5%). Sok lett élt még a Vityebszki kormányzóságban (264 ezer fő, 18%), és jelentős volt számuk a Kovnói kormányzóságban is (35 ezer fő, 2%).

Lettország függetlenné válását követően a Szovjetunió egyetlen közigazgatási egysége, amelyben a lettek száma említésre méltó maradt, a Belorusz SZSZK Vityebszki körzete volt, ahol az össznépesség 1%-át adták (7000 fő) 1926-ban.

Lettország nemzetiségi képének változása

Lettország az Orosz Birodalom egyik utódállamaként jött létre az első világháború után. 1918 novemberében kiáltották ki függetlenségét, amit Szovjet-Oroszország – egy 1919-es kommunista intermezzo után – 1920 augusztusában ismert el.

A második világháborút megelőzően három alkalommal, 1920-ban, 1930-ban és 1935-ben is tartottak népszámlálást Lettországban. Ezek eredményei nem térnek el egymástól nagymértékben, most az 1935-ös, tehát a háború és a függetlenség elvesztése előtti utolsó népszámlálás adatait idézzük.

Eszerint Lettország népessége 1,9 millió fő volt (1920-ban még csak 1,6 millió), az ország lakóinak 77%-a (1,467 millió fő) lett nemzetiségű, azaz a lettek abszolút többségben voltak. A legnagyobb kisebbség az oroszok voltak 168 ezer fővel (8,8%). Ezenkívül egyetlen nép létszáma sem haladta meg a 100 000 főt. Ezzel együtt is Lettország soknemzetiségű ország volt, amely a letteken kívül hat jelentősebb különféle népet adott otthont.

LETORSZÁG, 1935	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
lett	1 467 035	77%
orosz	168 266	8,8%
belorusz	26 803	1,4%
lengyel	48 637	2,5%
litván	22 843	1,2%
zsidó	93 370	4,9%
német	62 116	3,3%
Összesen	1 905 936	100%

A Szovjetunió 1940 augusztusában annektálta Lettországot, a köztársaság 1941–1944 között német megszállás alá került. A felszabadulás után a Lett SZSZK a Szovjetunió tagköztársasága. 1945-ben Oroszország elcsatolta tőle Abrenes körzetét. A második világháború következményeként eltűnt a nagy múltú németség a balti államból, s a zsidók kétharmada sem élte túl a világháborút. Maguk a lettek is jelentős emberveszteséget szenvedtek a háború alatt: az 1959-es szovjet népszámlálás csak 1,3 millió lettet talált Lettországban, azaz 150 ezerrel kevesebbet, mint a háború előtt. Az oroszok létszáma viszont a betelepítések következtében megháromszorozódott. 1959-ben már több mint félmillió orosz élt Lettország területén, a lakosság 26,6%-át alkotva. Az oroszokon kívül jelentősen nőtt a Lettországban élő egyéb szláv népek

(lengyelek, ukránok, belaruszok) száma is. A lettek aránya eközben 62%-ra csökkent a korábbi 77%-ról.

LETT SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
lett	1 297 881	62%
orosz	556 448	26,6%
belorusz	61 587	2,9%
lengyel	59 774	2,9%
zsidó	36 592	1,7%
litván	32 383	1,5%
ukrán	29 440	1,4%
Összesen	2 093 458	100%

A szovjet korszak évtizedei alatt Lettország népessége folyamatosan gyarapodott. Igaz, ez a növekedés főként az oroszok (valamint a beloruszok és ukránok) számlájára írható. A lettek száma is némileg emelkedett ugyan, de az 1989-es 1,387 millió fő azt jelentette, hogy közvetlenül a rendszerváltás előtt még mindig kevesebb lett élt Lettországban, mint a '30-as években. A lettek aránya 52%-ra esett vissza, miközben az oroszok száma meghaladta a 900 ezer főt, azaz Lettország lakóinak több mint a harmada orosz nemzetiségű lett 1989-re. 1989-re a kivándorlás következtében a zsidók aránya is jelentéktelenné vált.

LETT SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
lett	1 387 757	52%
orosz	905 515	34%
belorusz	119 702	4,5%
ukrán	92 101	3,5%
lengyel	60 416	2,3%
litván	34 630	1,3%
egyéb	66 446	2,5%
Összesen	2 666 567	100%

Lettország 1991-ben nyerte vissza függetlenségét. A 2001-es népszámlálás szerint az ország a '90-es években 300 ezer főt veszített (azaz népessége több mint 10%-át), a demográfiai veszteség túlnyomó része az oroszokat érintette, de mindegyik nemzetiség létszáma csökkent 1989 után. A lettországi oroszok száma több mint 200 ezer fővel apadt a '90-es években, s ezzel arányuk 30% alá esett. Az oroszok mellett visszaesett a beloruszok és az ukránok száma is. Az oroszok elvándorlásának

következtében a lettek aránya csökkenő népesség mellett is 58%-ra emelkedett.

LETTORSZÁG, 2001	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
lett	1 370 227	57,9%
orosz	695 558	29,4%
belorusz	95 633	4%
ukrán	62 779	2,7%
lengyel	59 105	2,5%
litván	33 120	1,4%
egyéb	49 715	2,1%
<i>Összesen</i>	2 366 131	100%

Riga nemzetiségi képének változása

Rigát németek alapították 1201-ben, a középkor folyamán Hanza-város volt. A német lakosságú város a kora újkorban a Német Lovagrendhez, Lengyelországhoz, Svédországhoz tartozott. A Svédországgal folytatott, 1721-ben zárult Északi háború után lett Oroszország része (gyakorlatilag már 1711-től kiterjesztette uralmát a városra az Orosz Birodalom).

Rigában egészen a 19. század második feléig a lutheránus németek voltak többségben. Az 1881-ben végrehajtott anyanyelvi összeírás még – relatív – német többséget mutatott az akkor 169 ezres balti városban. 1881-ben a lettek városon belüli aránya még a 30%-ot sem érte el.

RIGA, 1881	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
német	66 775	39,4%
orosz	31 976	18,9%
lett	49 974	29,5%
jiddis	14 222	8,4%
lengyel	3 197	1,9%
egyéb	3 176	1,8%
<i>Összesen</i>	169 320	100%

1897-re, alig 18 év alatt több mint 100 ezer fővel növekedett Riga lakossága. A századfordulón már 282 ezer fő volt a város lakossága. A növekedés legnagyobb része a lettek számának gyarapodásából adódott, számuk megduplázódott. Riga tehát csak az 1890-es években vált – relatív – lett többségű várossá.

RIGA, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	34 452	12,2%
lett	127 046	45%
német	67 284	23,84%
lengyel	13 415	4,75%
litván	6 362	2,25%
jiddis	16 922	6%
észt	3 702	1,31%
egyéb	13 047	2,77%
<i>Összesen</i>	282 230	100%

Az 1930-as lett népszámlás szerint Riga (amely akkor már a független Lettország fővárosa) lakossága 375 ezer főre emelkedett. Ekkor egyértelműen lett többségű volt a város (227 ezer fő, 60,7%). A németek száma folyamatosan csökkent, 1930-ban már csak 44 ezren voltak, a város lakosságának alig több mint tizedét adva. A lettek mellett még a zsidók száma nőtt dimanikusan a 20. század első felében, 1930-ban majdnem annyian voltak, mint a németek, 42 ezren. Az oroszok száma lényegében nem változott 1897 után.

RIGA, 1930	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
lett	227 842	60,7%
német	44 105	11,7%
orosz	34 447	9,2%
zsidó	42 328	11,3%
lengyel	16 574	4,4%
litván	6 817	1,8%
<i>Összesen</i>	375 474	100

A második világháború idején Lettország elveszítette függetlenségét, és a Szovjetunió egyik tagköztársaságává vált. Az 1959-ben tartott szovjet népszámlálás szerint jelentős változások következtek be Riga nemzetiségi arculatában. A város lakossága 600 ezer fölé emelkedett. A növekedés főleg az oroszok betelepülése révén valósult meg: közvetlenül 1945 után mintegy 200 ezer orosz lakos érkezett a Lett SZSZK fővárosába. Az oroszok aránya kis híján 40%-ra emelkedett, de Riga lett többsége ekkor még megmaradt. A második világháború tragikus következménye, hogy szinte teljesen eltűnt a városalapító, valamikori többséget kitevő németség, s a zsidók jelentős része is odaveszett.

RIGA, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
lett	270 055	44,66%
orosz	238 572	39,45%
zsidó	30 267	5%
belorusz	19 377	3,2%
ukrán	16 984	2,8%
lengyel	16 676	2,75%
egyéb	12 740	2,1%
<i>Összesen</i>	604 671	100%

Riga 1959-es lett többsége csak a nemzetiségi statisztika alapján jön ki, viszont ha az anyanyelvi adatokat nézzük, a Lett SZSZK fővárosa már ekkor is inkább orosz ajkú volt, hiszen 267 ezer lett anyanyelvű mellett 287 ezren éltek ekkor Rigában, akik oroszul beszéltek (a magukat zsidó, belorusz, ukrán nemzetiségűnek vallók többsége orosz anyanyelvű volt). A fordulat nemzetiségi tekintetben a '60-as években következett be, hiszen az 1970-es szovjet népszámlálás szerint Riga ekkor már etnikailag is orosz többségbe került (ekkor 312 ezer orosz és 299 ezer lett élt Rigában, ami a lakosság 43, illetve 41%-a).

1989-re tehát az akkor már 900 ezres nagyváros Riga egyértelműen orosz többségűvé vált. A rigai oroszok létszáma 1989-re több mint a tízszeresére nőtt a második világháború után. A lettek aránya viszont nagyjából arra a szintre csökkent, mint a 19. század '80-as éveiben.

RIGA, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
lett	331 934	36,5%
orosz	430 555	47,3%
ukrán	43 641	4,8%
belorusz	43 031	4,7%
zsidó	18 812	2,1%
lengyel	16 653	1,8%
egyéb	25 829	2,8%
<i>Összesen</i>	910 455	100%

A 2001-ben tartott lettországi népszámlálás katasztrofális demográfiai adatokat mutatott Riga számára. A város lakossága 150 ezer fővel apadt, a veszteség az oroszokat érintette leginkább, 2001-ben 100 000-el voltak kevesebben, mint 1989-ben. A lettek száma is csökkent vagy 20 ezerrel, így 2001-ben is megmaradt az oroszok relatív többsége. Lettország fővárosában tehát még a 21. század elején sem az államalkotó

nemzet volt többségben, hanem egy kisebbség (jelen esetben az oroszok). Még 2001-ben is 20 ezerrel több orosz élt Rigában, mint lett.

RIGA, 2001	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
lett	312 882	41,2%
orosz	331 493	43,7%
belorusz	35 365	4,7%
ukrán	31 523	4,1%
lengyel	15 880	2,1%
egyéb	32 043	4,2%
<i>Összesen</i>	759 186	100%

Lívek

A lívek az uráli nyelvcsaládba tartozó nép, a mai Lettország területén éltek. A lívek egykor igen jelentős létszámúak lehettek, erre utal, hogy a Baltikum egyik tájegységét Lívföldnek (Lívlánd, Livónia) nevezik.

A lív nem önelnevezés, magukat többségében *kalamiednek* ('halászok', ebben a népnévben felismerhető az uráli 'hal' szó) vagy *randalistnak* ('partiak') nevezték.

Az orosz és német források már a kezdetektől fogva lívnek nevezték e terület lakóit.

A nyelvi elszigeteltségben élő lívek „ősidők” óta a Baltikum lakói, a balti finn népek, nyelvek legdélibb képviselői voltak. A 13. században a Német Lovagrend megjelenésével a Baltikumban erőszakos térítés vette kezdetét. A lívek – némi ellenállás után – felvették a katolicizmust, majd a 16. században – a lettek többségével együtt – áttértek a protestáns lutheranizmusra. A 16. századtól Lívföld Lengyelország protektorátusa lett, 1629-től a protestáns Svédország szerezte meg a terület feletti uralmat.

A protestáns kultúra előtérbe helyezte az anyanyelv használatát (körükben hagyományosan nagyobb az írni-olvasni tudás), ez is az oka, hogy az első nyomtatott lív nyelvemlék már 1525-ben megjelent. A Baltikumban dúló háborúk, a lívek nyelvi elszigeteltsége felgyorsította körükben az asszimilációs folyamatokat. 1710-ben egy pestisjárvány elpusztította Lívföld lakosságának jelentős részét. A 19. század végére a lívek lényegében teljesen eltűntek a történelmi Lívföldről, utolsó maradványaik a Kurlandi-félszigeten maradtak meg.

Oroszország a 18. században szerezte meg a Lívföld feletti uralmat. A lívek száma a 19. század végére mintegy 2000 főre süllyedt (bár pontos számokról nehéz képet adni, hiszen az 1897-es orosz népszámlálásban nem tüntették fel külön a lív népet).

A lívek létszámának alakulása

Az 1925-ös lett népszámlálás szerint akkor még 1268 lív élt Lettországbán. Számuk már a két világháború között fogyatkozni kezdett, 1000 fő alá süllyedt. Az utolsó szovjet népszámlálás során, 1989-ben már csak a lívek utolsó maradványait sikerült összeírni. Eszerint 226 személy vallotta magát lívnek, de csak 99-en ismerték a nyelvet.

2009-ben elhunyt a lív nyelv utolsó anyanyelvi beszélője is (Viktor Bertold). A lív nyelvnek ugyan vannak még beszélői, de ők már nem anyanyelvként sajátították el ezt a valaha elterjedt baltikumi finnugor nyelvet.

	ETNIKUM	ANYANYELV
1925	1268	
1930	962	
1935	944	
1989	226	99
1995	186	30

Litvánok

A **litvánok** a Baltikum őshonos, indoeurópai népe, az egyetlen balti nép, amelynek már a középkorban sikerült önálló államiséget kialakítania. A 14. században a litván állam meghódította a Rusz nyugati területeit (beleértve Kijevet is), Európa egyik legnagyobb területű – amúgy keleti szláv és pravoszláv többségű – államát létrehozva. Bár a litvánok Európa egyik utolsó pogány népe voltak, később a katolicizmus olyanra megerősödött körükben, hogy – ellentétben a többi baltikumi néppel – nem tértek át a protestantizmusra. A litván államiség története összefonódott Lengyelországgal (1386, perszonálunió; 1569, lublini unió, a Rzeczpospolita megalakulása), s a kora újkortól kezdve a litván elit polonizálódott.

A litván területek többsége Lengyelország harmadik felosztásával került Oroszországhoz, 1795-ben.

Az 1897-es orosz népszámlálás során külön vették számításba a litvánokat és a litvánok egyik néprajzi csoportját, a zsmúdokat, e két népcsoport összege adja meg tehát a litvánok számát az Orosz Birodalomban. A litvánok ekkor 1,658 milliós számukkal az Orosz Birodalom kilencedik legnagyobb népe voltak. Az orosz és szovjet népszámlálások arról tanúskodnak, hogy – ellentétben az észtekkel és lettekkel – a litvánok száma, és nemcsak a magukat litvánnak vallók, hanem a litván anyanyelvűek száma is végig nőtt a 20. században, 1989-re meghaladva a 3 millió főt.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	1 658 522
1959	2 326 094	2 286 776
1970	2 664 944	2 608 223
1979	2 850 905	2 791 642
1989	3 067 390	2 996 858

A litvánok településterülete

A litvánok többsége 1897-ben a Kovnói kormányzóságban élt (a zsmúdokat is beleszámítva itt 1 millió litván lakott, a népesség kétharmadát adva). A másik litván többségű terület az Orosz Birodalmon belül a Lengyel Cársághoz tartozó Szuvalki kormányzóság volt, itt 304 ezer litván élt (52%). A belorusz többségű Vlnói kormányzóság csaknem 300 ezer litvánnak adott otthont (18%). Ezenfelül a Kurlandi kormányzóságban is élt 16 ezer litván (2,5%).

A Szovjetunió megalakulása után mindössze 41 ezer litván maradt szovjet területen (1926), de egyetlen olyan közigazgatási egység sem volt, ahol elérték volna legalább az 1%-ot.

1959-ben a szovjetunióbeli litvánok 94%-a a Litván SZSZK területén élt, ezenkívül a Lett SZSZK-ban (32,8 ezer fő, 1%), valamint az 1945 után a Németországtól az OSZSZK-hoz csatolt Kalinyingrád megyében (21 ezer fő, 3%) lakott számottevő litván népesség. Ezek a számok a szovjet korszak végére lényegében nem változtak (bár a kalinyingrádi litvánok száma 1989-re 18 ezerre csökkent).

Litvánia nemzetiségi képének változása

Litvánia az első világháború után nyerte vissza függetlenségét, az Orosz Birodalom gigászi összeomlása következtében (Szovjet-Oroszország 1920 júliusában ismerte el az 1918. február 16-án magát függetlennek nyilvánító Litvániát), de még ugyanebben az évben lengyel csapatok (Zeligowski tábornok vezetésével) elfoglalták Litvánia délkeleti ré-

szét, a főváros Vilniusszal együtt, valamint az ekkor még Litvániához tartozó Grodnót és Suwalkit is.

Először 1923-ban tartottak népszámlálást a független – és csonka – Litvániában, eszerint az ország 2021 ezer lakosának 84%-a litván nemzetiségű volt (1,7 millió fő). A balti ország legnagyobb kisebbségét a 153 ezer fős zsidóság tette ki (7,6%), a lengyelek és oroszok együttes létszáma mintegy 116 ezer fő volt ekkor. Az oroszok a népesség mindössze 2,5%-át alkották.

LITVÁNIA, 1923	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
litván	1 701 864	84,2%
zsidó	153 743	7,6%
lengyel	65 599	3,3%
orosz	50 460	2,5%
német	29 231	1,4%
egyéb	20 896	1%
<i>Összesen</i>	2 021 792	100%

Litvánia a Molotov–Ribbentrop-paktum kiegészítésének eredményeképpen szovjet érdekszférába került, szovjet köztársaság lett. Ezt követően kapta vissza Litvánia Vilniust Lengyelországtól (Grodn viszont Belaruszhoz került). Az 1941-ben kezdődött német megszállás, a zsidók szisztematikus fizikai megsemmisítése következtében nagyrészt eltűnt Litvánia világháború előtti legnagyobb kisebbsége, a zsidóság (1959-ben mindössze 24 ezer zsidó maradt Litvániában, s ezek is vélhetően új betelepülők).

A két világháború közti időszakhoz képest megnövekedett területű ország lakóinak létszáma 1959-ben 2,711 millió fő volt, amiből 2,15 millió litván nemzetiségű. A második világháború előtti helyzethez képest teljesen eltűntek a zsidók és a németek, viszont a nagyobb területen megnőtt a lengyelek és oroszok aránya. 1959-ben már az oroszok alkották Litvánia legnagyobb kisebbségét 231 ezer fővel.

LITVÁN SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
litván	2 150 767	79,83%
orosz	231 014	8,5%
lengyel	230 107	8,5%
belarusz	30 256	1,1%
egyéb	69 301	2,6%
<i>Összesen</i>	2 711 445	100%

A Szovjetunió részeként folyamatosan nőtt Litvánia népessége. 1989-ben már 3,675 millió fő volt a balti köztársaság lakossága, csaknem egymillióval több, mint a világháború után. Ezzel együtt is Litvánia nemzetiségi képe – ritka kivételként a szovjet tagköztársaságok sorában – nem változott jelentősen a szovjet korszakban. Az utolsó szovjet népszámlálás szerint a népesség csaknem 80%-át a litvánok tették ki (2,924 millió fő), a legnagyobb kisebbséget az oroszok alkották (344 ezer fő), majd utánuk a lengyelek következtek (258 ezer).

LITVÁN SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
litván	2 924 251	79,6%
orosz	344 445	9,4%
lengyel	257 994	7%
belorusz	63 169	1,7%
ukrán	44 789	1,2%
egyéb	41 154	1,1%
<i>Összesen</i>	3 674 802	100%

A Szovjetunió széthullása és a függetlenség elnyerése (1991) után két alapvető tendencia figyelhető meg Litvánia etnodemográfiai szerkezetében: a teljes népesség és ezen belül pedig az oroszok számának csökkenése.

A független Litvániában 2001-ben tartottak népszámlálást, eszerint az ország 200 000 embert veszített a '90-es években, lakossága 3,483 millióra csökkent. Lényegében minden nemzetiség létszáma apadt 1989 óta, de leginkább az oroszoké: 344 ezerről 219 ezerre. Így a lengyelek váltak a legnagyobb kisebbséggé Litvániában, 234 ezres létszámmal. A litvánok aránya némileg nőtt az elmúlt években, így az új évezred elején már a köztársaság népességének 83,45%-át tették ki.

LITVÁNIA, 2001	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
litván	2 907 293	83,45%
lengyel	234 989	6,74%
orosz	219 789	6,31%
belorusz	42 866	1,72%
ukrán	22 488	1,22%
<i>Összesen</i>	3 483 972	100%

Vilnius nemzetiségi képének változása

Vilno/Vilnius városa Lengyelország harmadik felosztásakor, 1795-ben került az Orosz Birodalomhoz, s annak része is maradt az első világ-

háború végéig. Litvánia mai fővárosa sokáig jelentős lengyel és zsidó népességgel rendelkezett, ahol csak nagyon kevés litván élt.

Az 1897-es első orosz népszámlálás szerint az akkor 154 ezer lakosú Vilno, a Vilnai kormányzóság központja relatív zsidó többségű város volt: lakóinak 40%-a (62 ezer fő) zsidó (azaz jiddis) nyelven beszélt. A lengyelek alkották a város népességének 31%-át 47 ezer fővel. 1897-ben 31 ezer orosz élt Vilnában, a lakosság 20%-a. Ekkor mindössze csak 3 ezer litván nyelvű lakosa volt (2%).

VILNO, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	30 919	20%
belorusz	6 509	4,21%
lengyel	47 641	30,82%
litván	3 124	2%
német	1 735	1,1%
jiddis	61 844	40%
egyéb	2 760	1,78%
<i>Összesen</i>	154 532	100%

Litvánia az első világháború után nyerte el függetlenségét, de Lengyelország megszállta területének mintegy harmadát, beleértve Vilniust is (1920–1939 között Kaunas volt Litvánia fővárosa). Éppen ezért a lengyel megszállás alatt lévő Vilniusban nem is tartottak 1923-ban litván népszámlálást, csak 1931-ben, a lengyel népszavazás idején vették számba a város lakóit.

Eszerint a város nemzetiségi képe jelentősen megváltozott az Orosz Birodalom széthullása után. Az oroszok létszáma jelentősen csökkent, 30 ezerről 7 ezerre, s a zsidók száma is némileg megfogyatkozott, 61 ezerről 54 ezerre. A lengyelek száma viszont nagyon megnőtt. 1931-ben Vilno 195 ezer lakosából 128 ezren lengyelek voltak, azaz lengyel abszolút többség alakult ki a városban. A város litván népessége még a '30-as években is elhanyagolható volt.

VILNO, 1931	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
lengyel	128 628	65,9%
orosz	7 372	3,8%
jiddis	54 596	28%
egyéb	4 475	2,3%
<i>Összesen</i>	195 071	100%

1959-ben, már a szovjet népszámlálás idején ismét csak azt láthatjuk, hogy – fél évszázadon belül másodszor! – Vilnius nemzetiségi arculata radikálisan átalakult. Ez volt az első alkalom, hogy az összeírások jelentős litván népességet mutattak, sőt a város relatív litván többségbe került. Vilnius lakossága ekkor 236 ezer fő volt, tehát több, mint a világháború előtt. A zsidó népesség kétharmada elveszett a háború során, 1959-ben már csak 16 ezren voltak (7%). A lengyelek szintén hasonló arányú veszteséget szenvedtek el, az 1931-es 128 ezres lengyel lakosság 47 ezer főnyire csökkent (20%). Viszont 1959-ben már 79 ezer litván élt Vilniusban (33,6%) és 69 ezer orosz (29%), akiknek túlnyomó többsége új betelepülő.

VILNIUS, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
litván	79 363	33,61%
orosz	69 416	29,4%
lengyel	47 226	20%
zsidó	16 354	6,92%
belorusz	14 686	6,22%
ukrán	6 575	2,78%
egyéb	2 458	1%
<i>Összesen</i>	236 078	100%

A rendszerváltás és a függetlenség kivívásának előestéjén, 1989-re Vilnius egyértelműen litván többségű várossá vált. Az akkor már 576 ezer főnyire duzzadt nagyvárosban 291 ezer litván élt, a lakosság 50,5%-a. Jelentősen nőtt az oroszok és lengyelek száma is, 100 ezer fölé, de arányuk csökkent 1959-hez képest. A valaha a város többségét alkotó zsidók létszáma viszont tovább csökkent, 9 ezer főre.

VILNIUS, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
litván	291 527	50,54%
orosz	116 618	20,21%
lengyel	108 239	18,76%
belorusz	30 282	5,25%
ukrán	13 294	2,3%
zsidó	9 109	1,57%
egyéb	7 678	1,33%
<i>Összesen</i>	576 747	100%

A '90-es években Vilnius lakossága mintegy 50 ezer fővel csökkent (ebből 40 ezer az oroszok távozásából adódó veszteség). A város lakos-

ságát alkotó népek közül egyedül a litvánok száma nőtt, így Vilnius 1945 után kezdődött „ellitvánosodása” a ’90-es években töretlenül folytatódott. Az oroszok távozása után a valaha domináns pozícióban lévő lengyelek lettek a város második legjelentősebb számú kisebbsége, az oroszok aránya 15% alá csökkent. Litvánia fővárosa megmaradt soknemzetiségűnek, ahol az immár magabiztos litván többség mellett négy szláv nemzetiség (lengyel, orosz, ukrán, belorusz) képviselői a lakosság mintegy 40%-át alkotják.

VILNIUS, 2001	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
litván	313 424	59,75%
lengyel	101 526	19,35%
orosz	75 850	14,46%
belorusz	21 484	4%
ukrán	7 012	1,33%
Összesen	524 468	100%

Belarusz, Ukrajna, Moldova népei

Beloruszok

A **belorusz** nép története természetesen sokkal régebbi múltra nyúlik vissza, mint az önálló belorusz államiság alig húszéves múltja. A belorusz nyelv a 14. századtól kezdődően alakult ki. A beloruszok túlnyomó többsége ortodox vagy unitus keresztény, mintegy 10%-uk azonban római katolikus vallású. A mai Belarusz területe a középkorban a Ruszhoz tartozott, majd Litvánia és Lengyelország része lett évszázadokig. Az Orosz Birodalom Lengyelország felosztásával (1772–1795) szerezte meg a beloruszok által lakott területeket.

Beloruszok Oroszországban/Szovjetunióban

Az oroszországi, illetve a Szovjetunióban tartott népszámlálások alapján jelentősen nőtt a beloruszok száma a 20. században, a kezdeti 5,85 millióról 10 millió fölé emelkedve (noha 1937-ben visszaesést találunk 1897-hez képest, ennek oka, hogy Lengyelország az 1921-es rigai békében jelentős, keleti szlávok által lakott területeket kebelezett be, ahol sok belorusz is élt – az 1931-es lengyel népszámlálás szerint kis híján 1 millió, 989 ezer belorusz élt a 32 milliós Lengyelországban).

A népszámlálási adatok arról tanúskodnak, hogy a '20-as évek elején igen magas volt a beloruszok között az asszimiláció (ruszifikáció) mértéke: 1926-ban a magukat beloruszoknak vallóknak csak 73%-a volt belorusz anyanyelvű (27% pedig orosz), azaz sok orosz is beloruszoknak vallotta magát. A későbbi évtizedekben ez az arány jelentősen megváltozott: 1959-ben már a magukat beloruszoknak vallók 87%-a volt belorusz anyanyelvű. A '60-as évektől viszont ellentétes folyamat indult be, melynek eredményeképpen 1989-ben már csak a beloruszok 70%-a volt belorusz anyanyelvű.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	5 885 547
1926	4 738 923	3 465 651

1937	4 874 061	–
1959	7 913 488	6 952 123
1970	9 051 755	7 291 277
1979	9 462 715	7 016 727
1989	10 036 251	7 116 753

1897-ben a beloruszok abszolút többséget alkottak a Minszki (1,633 ezer fő, 76%), Mogiljovi (1,389 ezer fő, 82%), Vilnai (891 ezer fő, 56%) és a Vityebszki kormányzóságban (788 ezer fő, 53%). Relatív többségben voltak a Grodnói kormányzóságban (705 ezer fő, 44%)

Ezenkívül még említésre méltó volt a beloruszok száma a következő kormányzóságokban: Csernyigovi (151 ezer fő, 7%, itt belorusz többségű volt a Szurozsi járás), Szmolenszki (100 ezer fő, 7%; belorusz többségű volt a Krasznyinszki járás), Kovnoi (38 ezer fő, 2,4%), Szuvalki (25 ezer fő, 4%), Kurlandi (12 285 fő, 1,8%).

A beloruszok esetében tipikus falusias népről van szó, az általuk lakott kormányzóságok városai (Minszk, Mogiljov, Vilno, Vityebszk) többnyire zsidó többségűek voltak a 19. század végén.

A Belorusz SZSZK megalapítása után a beloruszok 84%-a ebben a köztársaságban élt. Ezenkívül jelentős számban laktak még Oroszország Brjanszki kormányzóságában (21 ezer fő, 1%), és 1926-ban már 34 ezer belorusz élt a Pszkovi kormányzóságban is (2%, 1897-ben itt még nem éltek jelentős számban).

Sok belorusz a 20. század elején Oroszország keletibb részeire telepedett. Jelentősebb számban találkozhatunk velük az Urálban is (1926-ban az Irbiti körzetben 9 ezer fő, 3%), valamint az Észak-Kaukázusban a Doni körzetben (11,5 ezer fő, 1%) és a Fekete-tengeri körzetben (4,8 ezer fő, 2%).

1926-ban már több mint 320 ezer belorusz élt Szibériában (1897-ben még csak elenyésző számban laktak az Uráltól keletre), ezzel az oroszok és ukránok után Szibéria harmadik legnagyobb népe volt. Belorusz népesség jelentős számban élt ekkor Szibéria szinte összes körzetében, úgy mint: Kanszki – 50 ezer fő, 13%; Szlavgorodszki – 44 ezer fő, 16%; Novoszibirszki – 37 ezer fő, 5%; Tulunszki – 31 ezer fő, 14%, Acinszki – 30 ezer fő, 8%; Barabani – 26 ezer fő, 5%; Tomszki – 26 ezer fő, 4%; Krasznojarszki – 21 ezer fő, 7%; Omszki – 11 ezer fő, 1%; Minuszinszki – 10 ezer fő, 3%; Irkutszki 5 ezer fő, 1%; Kuznyeckij – 4 ezer fő, 1%.

Ezenfelül a Távol-Keleten 41 ezer belorusz élt 1926-ban.

A későbbi évtizedekben még inkább csökkent a beloruszok koncentrátsága: 1959-ben már csak 82%-uk élt a Belorusz SZSZK területén.

Oroszország északi és uráli megyéiben is belorusz népesség jelent

meg ezekben az évtizedekben: a Karél ASZSZK-ban (72 ezer fő, 11%), Permben (32 ezer fő, 1%), Cseljabinszkban (31 ezer fő, 1%), a Komi ASZSZK-ban (22 ezer fő, 3%), Leningrádban (19 ezer fő, 2%), Arhangelszkben (18 ezer fő, 1%), a Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzetben (1281 fő, 1%), a Nyenyec Nemzetiségi Körzetben (506 fő, 1%).

Ukrajnán belül a Donyeck megyében (63 ezer fő, 1%), Luganszk megyében (25 ezer fő, 1%), a Krímben (21 ezer fő, 2%), Kijevben (13 ezer fő, 1%), Nyikolajevszk megyében (12 ezer fő, 1%), Rovno megyében (10 ezer fő, 1%) élt számottevő belorusz népesség.

Jelentős belorusz népesség jelent meg Kazahsztánban a sztálinizmus évtizedei alatt. 1959-ben Kazahsztánban 107 ezer belorusz élt (1%), elsősorban a szláv többségű Észak-Kazahsztánban: 19 ezren Karaganda (2%), 18 ezren Celinograd (3%), 18 ezren Kusztanaj (3%), 15 ezren Kokcsetav (3%), 7 ezren Pavlodar (2%), 5 ezren Észak-Kazahsztán megyében (1%).

Következésképpen, a '30-as és '50-es években igen jelentős volt (folytatódott) a beloruszok keleti irányú kiáramlása, de a Baltikumban is sok belorusz telepedett meg ezekben az évtizedekben. 1959-ben Lettországnak 61 ezer belorusz élt, ami a népesség 3%-a, Litvániában pedig 30 ezer főt tett ki a belorusz diaszpóra (1%), s 1989-re már 200 ezer fölé emelkedett a baltikumi beloruszok száma.

Ezek a tendenciák megmaradtak a szovjet korszak végéig: 1989-ben a beloruszoknak már csak 78%-a élt a Belorusz SZSZK-ban.

Belorusz nemzetiségi képének változása

A Belorusz Szovjet Szocialista Köztársaságot 1919-ben szervezték meg először Szmolenszk, majd Minszk központtal. Területe ekkor még – hasonlóan Ukrajnához – lényegesen kisebb volt, mindössze 52 ezer km². 1924-ben csatolták hozzá Polockot, Vityebszket, Mogiljovot, 1926-ban Gomelt (területe ezzel 127 ezer km²-re nőtt). Breszt és Grodnó a második világháború előtt Lengyelországhoz tartozott, s a lengyel-szovjet határ nem messze Minszktől nyugatra húzódott.

Ezen kis területű Belorusz népessége 1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején még az ötmillió főt sem érte el (4,982 millió lakos). A lakosság több mint 80%-a belorusz nemzetiségű, a köztársaság legnagyobb kisebbsége a 400 ezres zsidóság volt. Az oroszok ekkor valamivel kevesebben voltak, mint a zsidók. 1926-ban Belorusz lakóinak 2%-a volt lengyel nemzetiségű.

BELORUSZ SZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	383 806	7,7%
belorusz	4 017 301	80,6%

lengyel	97 498	2%
zsidó	407 059	8,1%
Összesen	4 982 623	100%

A fenti, nemzetiségi képre vonatkozó adatok a Belorusz SZSZK lakóinak identitását tükrözik elsősorban, ha azonban az anyanyelvi adatokat vesszük figyelembe, ettől jelentősen eltérő képet kapunk. Az anyanyelvi adatok arra mutatnak rá, hogy a magukat lengyel nemzetiségűnek vallók jelentős része nem lengyel anyanyelvű volt, hanem belorusz. A magukat lengyeleknek vallók jelentős része valójában katolikus belorusz volt, akik esetében a prenacionális vallási identitás dominált még a '20-as években is és nem a modern nemzettudat.

A nyelvi adatok másik fontos tanulsága, hogy a magukat belorusznak vallók jelentős része (mintegy 17%-a) is orosz anyanyelvű volt. Ezért ha a nyelvi adatokat vesszük figyelembe, lényegesen nagyobb volt az oroszok aránya a köztársaságban, mint az a nemzetiségi adatokból kitetszik.

A belorusz zsidók többsége a '20-as években még zsidó (jiddis) anyanyelvű volt.

BELORUSZ SZSZK, 1926	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	3 350 627	67,24%
orosz	1 165 723	23,47%
jiddis	369 252	7,41%
egyéb	93 021	1,86%
Összesen	4 982 623	100%

1939-ben, a kelet-lengyelországi területek bekebelezésével Belorusz jelentős területeket szerzett: Grodnót, Bresztet, amelyek ma is Belorusz részei; továbbá Bjalistokot és Lomzát, melyek 1945-ben visszakerültek Lengyelországhoz. Így alakult ki Belorusz ma is ismert területe. A megszerzett területekkel 3,341 millió fővel – és Bjalistok vidékét is beszámítva 101,5 ezer km²-el – gyarapodott a Belorusz SZSZK népessége. A Belorusz SZSZK-hoz kerülő egykori Kelet-Lengyelországban szovjet számítások szerint 2,258 millió belorusz, 585 ezer lengyel, 258 ezer zsidó, 169 ezer orosz élt. A nemzetiségi viszonyokat viszont gyökeresen átrendezte a második világháború.

1959-ben a megnövekedett területű köztársaság népessége már több mint 8 millió fő. A két legfontosabb változás az ország nemzetiségi szerkezetében egyrészt, hogy a zsidók száma a náci népiptás következményeként kevesebb mint felére csökkent; másrészt, hogy a keleti terü-

letekkel sok lengyel került Belaruszhoz, így a lengyelek száma több mint ötszörösére nőtt, félmillió fölé. A második világháborúban a szovjet köztársaságok közül talán Belarusz szenvedte meg leginkább a náci terrort. A németek több száz belorusz falvat töröltek el a föld színéről, nemegyszer a lakossággal együtt kiirtva ezen településeket.

A változások következtében a második világháború után már az oroszok alkották a legnagyobb létszámú kisebbséget Belaruszban, és nem a zsidók (és nem is a lengyelek). A több mint 80%-os belorusz többség azonban így is megmaradt.

BELORUSZ SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	6 532 035	81%
orosz	659 053	8,1%
lengyel	538 881	6,7%
zsidó	150 084	1,8%
ukrán	133 061	1,65%
Összesen	8 054 648	100%

A háború után is megmaradt az a kettősség, ami a Belarusz SZSZK nemzetiségi és nyelvi képeinek különbözőségét jellemezte. Ennek egyik legfőbb jellemzője egyrészt, hogy maguk a beloruszok egy része (igaz, már csak 7%-a, szemben a háború előtti 17%-kal) orosz anyanyelvű volt; másrészt a „lengyeleknek” csak mintegy a fele volt lengyel anyanyelvű (261 ezer fő), másik fele viszont belorusz ajkú volt (azaz itt megintcsak katolikus beloruszokról van szó, akik „lengyelnek” vallották magukat); harmadszor, a holokausztot túlélő belorusz zsidók asszimilációja az '50-es évek végére nagyjából befejeződött (ekkor már csak 33 ezren beszéltek jiddisül, de a túlnyomó többség orosz anyanyelvű volt, s mindössze 2815-en voltak közülük belorusz nyelvűek).

Ezen adatokat figyelembe véve tehát az etnikai adatokhoz képest a Belarusz SZSZK nyelvi képe annyiban módosul, hogy jelentősen megnő benne az orosz ajkúak száma.

BELORUSZ SZSZK, 1959	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	6 362 026	79%
orosz	1 309 644	16,25%
lengyel	263 008	3,26%
egyéb	119 970	1,48%
Összesen	8 054 648	100%

A szovjet időkben jelentősen gyarapodott a Belorusz SZSZK népessége, 1989-re meghaladva a 10 millió lakost. A gyarapodás főként az oroszok beáramlásának köszönhető: az oroszok létszáma több mint a duplájára nőtt 1959 óta, s arányuk is 10% fölé emelkedett a köztársaság népességén belül. Az ukránok száma is érezhetően nőtt, s ugyanez vonatkozik a beloruszokra is, utóbbiak aránya mégis 78%-ra csökkent. A lengyelek és zsidók létszáma viszont ténylegesen is csökkent ezekben az évtizedekben.

BELORUSZ SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	7 904 623	77,86%
orosz	1 342 099	13,22%
lengyel	417 220	4,1%
ukrán	291 008	2,86%
zsidó	111 883	1,1%
Összesen	10 151 806	100%

A nemzetiségi adatok mögé tekintve a nyelvi hovatartozásra vonatkozó eredmények jobb betekintést adnak a mélyben zajló folyamatokra. Ezekből például kiderül, hogy a szovjet korszak második felében ismét felgyorsult a beloruszok ruszifikációja. 1989-ben már a beloruszok 20%-volt orosz anyanyelvű! 1989-ben több orosz anyanyelvű belorusz élt a Belorusz SZSZK-ban, mint orosz (1,55 millió szemben 1,34 millióval)! De orosz anyanyelvű volt a lengyelek ötöde (94 ezer fő), az ukránok fele, a zsidók 90%-a. Ennek következtében az orosz ajkúak aránya 1989-ben meghaladta a 30%-ot, míg a belorusz nyelvűek aránya kétharmadosra zsugorodott (a harminc évvel korábbi csaknem 80%-ról). Az is kiderül ezekből az adatokból, hogy a lengyelek túlnyomó többsége ekkorra asszimilálódott: 1989-ben mindössze 55 ezer lengyel anyanyelvű személy élt a Belorusz SZSZK-ban, túlnyomó többségük belorusz anyanyelvű volt.

BELORUSZ SZSZK, 1989	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	6 657 483	65,57%
orosz	3 207 563	31,6%
ukrán	132 110	1,3%
egyéb	156 644	1,52%
Összesen	6 657 489	100%

A függetlenség elnyerése után tartott első, 1999-es belorusz népszámlálás adatai szerint a függetlenné vált Belarusz népessége 100 ezer-

rel csökkent 1989-hez képest. A csökkenés mindenekelőtt az oroszokat érintette: az országban 200 ezerrel kevesebb oroszot vettek számba 1999-ben, mint tíz évvel korábban, ugyanakkor a beloruszok száma még emelkedett is, 8 millió fölé. Valószínűnek tűnik, hogy a korábban magukat orosznak valló orosz anyanyelvűek egy része 1999-ben inkább jobbnak látta magát beloruszknak tartani. Ezzel együtt is jelentős változás nem következett be a köztársaság etnikai szerkezetében. Az oroszok aránya továbbra is 10% fölött maradt, a beloruszoké 81%. A lengyelek száma is csökkent, de nem jelentősen. A '90-es évek hozadéka, hogy a zsidók úgyszólván teljesen eltűntek Belarusból, számuk 27 ezer főre apadt, s ezzel statisztikailag lényegében észrevehetetlenné vált Kelet-Európa valaha egyik legnépesebb zsidó közössége.

BELARUSZ, 1999	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	8 158 800	81,22%
orosz	1 141 700	11,37%
lengyel	395 700	3,94%
ukrán	237 000	2,36%
egyéb	111 800	1,11%
<i>Összesen</i>	10 045 000	100%

A következő népszámlálást 2009-ben tartották Belaruszban. Míg a '90-es években a „stabilitás szigetének” számító Belarusz megúsza a jelentős népességcsökkenést, a 2000-es években katasztrofális demográfiai folyamatok indultak be az országban, tíz év alatt félmillióval csökkent a népesség. Nemzetiségileg tovább folytatódott a köztársaság homogenizációja, a beloruszok aránya tovább nőtt, 83% fölé, míg az oroszoké 10% alá csökkent. A népesség csökkenése is az oroszok rovására zajlott, 400 ezerrel kevesebb orosz élt Belaruszban 2009-ben, mint tíz évvel korábban. Jelentősen csökkent a lengyelek (a magukat lengyelnek vallók) és az ukránok száma is a 2000-es években. Bár Belaruszban majd 300 ezer lengyel nemzetiségű személyt írtak össze 2009-ben, de közülük csak 15 ezren voltak lengyel anyanyelvűek.

BELARUSZ, 2009	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	7 957 252	83,72%
orosz	785 084	8,26%
lengyel	294 549	3%
ukrán	158 723	1,67%
egyéb	308 199	3,24%
<i>Összesen</i>	9 503 807	100%

Ha viszont a nyelvi adatokat tekintjük, az említettekkel tökéletesen ellentétes folyamat észlelhető Belaruszban. Míg a belorusz nemzetiségűek száma töretlenül növekedett az elmúlt húsz évben (ami jele a nemzeti öntudat megerősödésének), addig nyelvi tekintetben jelentős „visszafejlődés” észlelhető. 1989 után másfélmillióval csökkent a belorusz anyanyelvűek száma, mely éppen csak eléri az 50%-ot, míg az orosz ajkú népesség 700 ezer fővel nőtt. Azaz Belaruszban különös jelenség tanúi lehetünk: a nemzeti öntudat megerősödése a nemzeti nyelv visszaszorulásával jár együtt.

BELARUSZ, 2009	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	5 057 764	53,21%
orosz	3 946 942	41,5%
egyéb	499 101	5,25%
<i>Összesen</i>	9 503 807	100%

Minszk nemzetiségi képének változása

Minszk (Menszk) városa a 13. századtól a Litván Nagyfejedelemséghez tartozott, 1793-ban, a Rzeczpospolita második felosztásakor került Oroszországhoz.

1897-ben, az első orosz népszámlálás idején Minszk a Minszki kormányzóság legnagyobb városa volt, kis híján 91 ezer lakossal. Minszk zsidó többségű város volt ekkor még, s a későbbi Belarusz fővárosában csak alig pár ezer belorusz anyanyelvű élt a 19. század végén (még a lengyelek is többen voltak ekkor, mint a beloruszok). A város lakosságának több mint a fele zsidó volt a 20. század hajnalán, az oroszok a város lakosságának negyedét tették ki, a beloruszok csak alig 9%-ot.

MINSZK, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	23 208	25,52%
belorusz	8 164	8,98%
lengyel	10 469	10,51%
jiddis	46 541	51,93%
tatár	1 146	1,26%
egyéb	1 384	1,52%
<i>Összesen</i>	90 912	100%

1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején Minszk már a Belorusz SZSZK fővárosa. Lakossága 131 ezer főre nőtt. A város nemzetiségi szerkezete jelentősen átalakult a 20. század első évtizedeiben. Immáron a beloruszok kerültek – relatív – többségbe, míg az Orosz Birodalom

széthullása után felére csökkent a minszki lengyelek és oroszok száma. Több mint 50 ezer zsidó élt ekkor Minszkben, a város lakosságának 40%-át kitevé.

MINSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	55 778	42,18%
orosz	12 617	9,59%
ukrán	1 465	1,1%
lengyel	4 481	3,4%
zsidó	53 686	40,83%
egyéb	3 455	2,9%
<i>Összesen</i>	131 482	100%

Egészen más Minszk tárul azonban elének, ha nem a nemzetiségi, hanem az anyanyelvi adatokat vesszük figyelembe. Ezek szerint ugyanis 1926-ban Minszk sokkal inkább orosz és zsidó város volt, semmint belorusz. A város lakosainak 39%-a volt orosz anyanyelvű, harmada zsidó és csak 23% belorusz ajkú. Azaz több mint 25 ezer ember belorusznak vallotta magát Minszkben 1926-ban annak ellenére, hogy orosz anyanyelvű volt.

MINSZK, 1926	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	30 216	23%
orosz	51 146	38,89%
lengyel	2 615	2%
jiddis	44 446	33,8%
egyéb	3 059	2,32%
<i>Összesen</i>	131 482	100%

1959-re Minszk félmillió városná növekedett, noha a második világháborúban jelentős része elpusztult. 1959-re a helyreállított és megnövekedett városban már több mint 300 ezer belorusz élt, s végre ők alkották a város abszolút többségét. A második világháború után 100 ezer orosz telepedett le Belarusz fővárosába, a lakosság 22%-át adva. A zsidók száma csökkent a második világháború előttihez képest, 1959-ben csak 39 ezren maradtak.

MINSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	324 875	63,76%
orosz	116 306	22,82%

BELORUSZOK

59

zsidó	38 842	7,62%
ukrán	18 341	3,6%
egyéb	11 125	2,2%
<i>Összesen</i>	509 489	100%

A nyelvi adatok azonban megint más képet tárnak elénk. Eszerint Minszk kétnyelvű város, ahol a lakosok fele-fele belorusz, illetve orosz anyanyelvű volt. A magukat belorusznak vallók mintegy harmada orosz anyanyelvű volt.

MINSZK, 1959	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	247 281	48,5%
orosz	243 485	47,75%
jiddis	5 716	1,1%
ukrán	6 331	1,24%
egyéb	6 736	1,32%
<i>Összesen</i>	509 849	100%

A szovjet időkben végig folytatódott az 1917 után megkezdődött tendencia: azaz a Belorusz SZSZK fővárosában tovább növekedett a beloruszok száma és aránya. 1989-ben már több mint 1,1 millió belorusz élt az 1,6 millió lakosú Minszkben. Az oroszok száma is növekedett, 300 ezer fölé, de arányuk némileg csökkent. A zsidók száma stagnált a szovjet időkben, az ukránok száma viszont dinamikusan növe 50 ezer fölé emelkedett.

MINSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	1 153 991	71,8%
orosz	325 125	20,2%
ukrán	53 244	3,3%
zsidó	39 135	2,4%
lengyel	18 479	1,1%
egyéb	17 103	1,2%
<i>Összesen</i>	1 607 077	100%

Nincs változás abban sem, hogy az anyanyelvi adatok jelentősen eltérnek a nemzetiségi mutatóktól. A szovjet kor második felében azonban nyelvi tekintetben Minszk orosz többségűvé vált. Míg 1959-ben még enyhe belorusz többség volt észlelhető, 1989-ben már orosz abszolút nyelvi többség alakult ki a városban (52%). Ez a fordulat még a '60-as

években következett be, hiszen 1970-ben Minszk már orosz nyelvi többségű volt (54%).

MINSZK, 1989	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	726 054	45,17%
orosz	842 273	52,41%
ukrán	17 471	1,1%
egyéb	21 279	1,32%
<i>Összesen</i>	1 607 077	100%

A 2009-ben tartott belorusz népszámlálás szerint a főváros, Minszk lakossága jelentősen nőtt 1989 után, 1,83 millió főre emelkedett. A magukat belorusznak vallók száma és aránya erőteljesen nőtt, 79%-ra emelkedve, ugyanakkor a magukat oroszoknak vallók száma jelentősen visszaesett, 184 ezer főre (10%).

MINSZK, 2009	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	1 455 825	79,25%
orosz	184 070	10%
ukrán	27 362	1,48%
egyéb	169 551	9,2%
<i>Összesen</i>	1 836 808	100%

Minszk mindazonáltal megmaradt orosz ajkú városnak, nőtt az orosz nyelvű lakosság száma, míg a beloruszoké egyenesen csökkent, méghozzá jelentősen (45-ről 35%-ra). Azaz Minszk esetében is megfigyelhető az a paradox jelenség, hogy a belorusz nemzettudat növekedése együtt jár a belorusz nyelv visszaszorulásával. Az „egyéb” kategóriába tartozó személyek között igen sok a „kétnyelvű” kategóriába sorolt, ezek jelentős része vélhetően belorusz és orosz nyelvű.

MINSZK, 2009	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	645 770	35,15%
orosz	965 776	52,58%
egyéb	225 262	12,22%
<i>Összesen</i>	1 836 808	100%

Ukránok

Az **ukránok** az oroszok után a második legnagyobb lélekszámú keleti szláv nép. Az önálló ukrán nyelv csak a 15–16. században alakult ki. Az ukrán nemzet kialakulása hosszú, lényegében napjainkig is tartó folyamat, amelyben részt vettek az óorosz krónikákból ismert keleti szláv törzsek, később a kozákság és más keleti szláv szubetnoszok is (polescsukok, huculok, ruszinok és mások). Az ukrán nép egészen a 20. század közepéig megosztottságban élt, a keleti ukránok a 17. század óta a Moszkvai állam, majd Oroszország fennhatósága alatt, a nyugati ukránok a 14. század óta a Litván Nagyfejedelemség, a Rzeczpospolita, illetve ennek felosztása után Ausztria, illetve Ausztria–Magyarország területén (ahol a középkori eredetű ruthén elnevezést alkalmazták rájuk). Az Orosz Birodalom felbomlása után a szovjethatalom létrehozta az Ukrán SZSZK-t, jelentős ukránlakta területek kerültek viszont Lengyelországhoz az 1921-es rigai béke értelmében. Az Ukrán SZSZK (Szovjetunió) az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum nyomán szerezte meg – lényegében az 1919 decemberében a brit George Curzon brit külügyminiszter által kidolgozott, a lengyel–keleti szláv etnikai választóvonal mentén húzódó, a lengyel–orosz háború idején államhatárnak javasolt Curzon-vonallal bezárólag – ezeket a, zömmel ukránok lakta területeket.

Az ukránok túlnyomó többsége pravoszláv keresztény, azonban az egykori lengyel területeken élő ukránok között nem kevés katolikus vallású is volt.

A népszámlálások tanúvallomása szerint az Orosz Birodalomban, illetve Ukrajnában élő ukránok száma jelentősen emelkedett a 20. század első harmadában. A '30-as években azonban éles csökkenés tapasztalható (1926 és 1937 között 5 millióval csökkent az ukránok száma), ami nagyrészt a sztálini erőszakos kollektivizáció következményének tulajdonítható, amelynek egyebek között milliós nagyságrendben ukrán áldozatai is voltak.

Ezen sokk, majd a második világháborús tragédia után mégis az ukránok számának jelentős emelkedését tapasztalhatjuk. 1959-ben már 37 millió fölötti volt a számuk, a szovjet korszak végére pedig 44 millió fölét emelkedett a szovjetunióbeli ukránság létszáma.

Igaz, az asszimiláció (ruszifikáció) is felgyorsult körökben (vagy megfordítva: többen vallották magukat ukránnak, mint ahányan ukrán anyanyelvűek voltak). Amíg 1959-ben még az ukránok 89%-a ukrán

anyanyelvű volt (a többi zömében orosz), addig 1989-ben már csak a magukat ukránnak vallók 81%-a volt ukrán anyanyelvű (a többi zömében orosz).

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	22 380 551
1926	31 194 976	27 570 081
1937	26 421 212	–
1959	37 252 930	33 224 939
1970	40 753 246	34 906 299
1979	42 347 387	35 059 139
1989	44 186 006	35 820 999

Az ukránok településterülete

1897-ben az ukránok 22,38 milliós létszámukkal az Orosz Birodalom második legnagyobb népe volt (a teljes népesség 17,8%-át alkotva). Az ukránok többséget alkottak a mai Ukrajna területét kitevő kormányzóságokban, úgy mint a Kijevi (2,819 millió fő, 79%), Poltavai (2,583 millió fő, 93%), Podolszki (2,442 millió fő, 81%), Volini (2,095 millió fő, 70%), Harkovi (2,009 millió fő, 81%), Csernyigovi (1,526 millió fő, 66%), Herszoni (1,462 millió fő, 53%), Jekatyerinoszlávi (1,456 millió fő, 69%) és a krími Tavricseszki (611 ezer fő, 42%).

Ezenkívül ukrán többségű volt az észak-kaukázusi, ma Oroszországhoz tartozó egykori Kubáni kormányzóság is, ahol 908 ezer ukrán élt (a népesség 47%-a).

Az Észak-Kaukázus előtere jelentős ukrán lakossággal rendelkezett (a 19. század végén még az oroszok után az ukránok voltak az Észak-Kaukázus legjelentősebb népe). A Doni katonai körzetben 719 ezer ukrán élt (28%), a Sztavropoli kormányzóságban 319 ezer fő (37%), a Tye-reki megyében 42 ezer fő (5%), a Fekete-tengeri kormányzóságban 9 ezer (16%), Karsz megyében 5 ezer (2%).

Igen nagy számban éltek ukránok még a következő európai kormányzóságokban: Voronyezsi (915 ezer fő, 36%), Kurszki (527 ezer fő, 22%); valamint a moldován többségű Besszarábia (379 ezer fő, 20%), a belorusz többségű Grodnói (362 ezer fő, 23%), az orosz többségű Szaratovi (149 ezer fő, 6%), Asztraháni (133 ezer fő, 13%), Szamarai (109 ezer fő, 4%) kormányzóság területén.

A lengyel kormányzóságok is jelentős ukrán népességgel rendelkeztek: a Ljubini kormányzóságban 196 ezer fő (17%), a Szedlecki kormányzóságban 107 ezer fő (14%).

Az Urálban az orosz többségű Orenburgi kormányzóságban élt 41 ezer ukrán (3%).

Szibériában már a 19. század végén jelentős volt az ukránok száma: Tomszk megyében 99 ezer fő (5%), Tobolszk megyében 37 ezer (3%), Primorje megyében 33 ezer (15%), Akmolinszk megyében 30 ezer (5%), a Jenyiszejszki kormányzóságban 21 ezer (4%), Amúr megyében 21 ezer (18%), Szahalin szigetén 2 ezer (8%).

A 19. század végén még elhanyagolható volt az ukrán népesség Közép-Ázsiában. Szemirecsje megyében 18,6 ezer ukrán élt (2%), a Zakaszpi megyében 5 ezer (1%), Turgaj megyében 4,5 ezer (1%). *(Lásd a 4. térképet a mellékletben.)*

Nem csoda tehát, hogy az Ukrán SZSZK megalakulása után csak az ukránok háromnegyede élt a köztársaság területén. Ezenfelül majd 8 millió ukrán élt Oroszországban. Figyelmet érdemel azonban az, hogy az oroszországi ukránok jelentős része orosz anyanyelvű volt: míg az Ukrán SZSZK-ban élő ukránok 94%-a volt ukrán anyanyelvű, az oroszországi ukránok esetében ez az arány mindössze 67%-ot tett ki (1926).

Például az oroszországi Brjanszki kormányzóságban élő 131 ezer, magát ukránnak valló személyből, csak 8541 fő (7%) volt ukrán anyanyelvű, 123 ezren pedig orosz ajkúak!

1926-ban már igen nagy számban éltek ukránok a Kazah ASZSZK területén is, 860 ezer fő, ami az össznépeség 13,2%-a volt (azaz 1897 és 1926 között jelentősen megnőtt a közép-ázsiai ukrán népesség száma).

Még a '30-as években jelentősen nőtt a kirgizisztáni ukránok száma (64 ezerről 121 ezerre).

A második világháború után (1959) jelentős ukrán népesség jelent meg a Belorusz SZSZK-ban (133 ezer fő, 2%), Grúziában (52 ezer fő, 1%) és Üzbegisztánban is. A kazahsztáni ukránok száma is nőtt 1937-hez képest (549 ezerről 762 ezer főre, 8%).

A szovjet korszak végére annyiban változott a helyzet, hogy az ukrán népesség aránya a balti köztársaságokban is számottevővé vált, az Ukrajnán kívül élő ukránok között pedig erőteljes asszimiláció (eloroszosodás) volt tapasztalható.

Ukrajna nemzetiségi képének változása

Az Ukrán SZSZK területe kezdetben lényegesen kisebb volt a mainál. Nem tartozott hozzá sem a Krím, amely akkor Oroszország része volt, sem a mai Nyugat-Ukrajna, Lvovval és Tarnopollal, amelyek 1939-ig Lengyelország birtokában voltak (a szovjet-lengyel határ 1939-ig Tarnopoltól keletre húzódott), sem Kárpátalja.

A '20-as években a korenizáció jegyében erőltetett ukránosítás kezdődött az Ukrán SZSZK-ban. 1926-ra már az iskolák 80%-a, az ukrainai sajtó 60%-a ukrán nyelvű volt. Az erőszakos ukránosítás az ukrainai kisebbségek (zsidók, oroszok) tiltakozását váltotta ki a '20-as évek közepétől.

A második világháború előtti Ukrajna nemzetiségi szerkezete lényegesen eltért a maitól. Az 1926-ban tartott első szovjet népszámlálás szerint Ukrajnának 29 millió lakosa volt. Ezek 80%-a ukrán nemzetiségű, több mint 23 millió fő. Az ukránok Ukrajna összes körzetében többséget alkottak, igaz, a városok közül sok orosz (Nyikolajev, Odessza, Herszon, Luganszk, Sztálin, Dmitrijevsk) vagy zsidó (Bergycsev, Kremencsug) többségű volt, s az ukrán többségű városok is jellemzően orosz ajkúak voltak (Kijev, Harkov, Zinovjevsk, Dnyepropetrovsk).

A legnagyobb ukrainai kisebbséget a 2,67 millió fős oroszág képviselte, a lakosság 9,2%-át adva. Millión felüli volt a zsidóság létszáma is Ukrajnában, az össznépeesség több mint 5%-át kitevé. Annak ellenére, hogy a lengyel–ukrán határ lényegesebben keletebbre húzódott a maitól, jelentős számú lengyel élt Ukrajnában, majdnem félmillió.

UKRÁN SZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	2 677 166	9,2%
ukrán	23 218 860	80%
lengyel	476 435	1,6%
német	393 924	1,3%
zsidó	1 574 391	5,5%
egyéb	654 204	2,2%
<i>Összesen</i>	28 994 980	100%

1959-ben, a háború utáni népszámlálás idején már kialakult Ukrajna mai területe. Az Ukrán SZSZK 1939-ben megszerezte Lengyelországtól Tarnopolt és Lvovot (összesen 8,683 millió lakossal, ahol szovjet számítások szerint 6 millió ukrán, 1 millió lengyel, 625 ezer zsidó élt), 1940-ben Romániától Észak-Bukovinát és a dél-besszarábiai Budzsákot, 1945-ben Magyarországtól (Csehszlovákiától) Kárpátalját, 1954-ben pedig Oroszország Ukrajnának ajándékozta a Krímet.

1959-ben a megnövekedett területű ország népessége már 41,869 millió fő volt (az 1926-os területre számítva 29,515 millió). Az ukránok száma 32 millióra nőtt, de arányuk csökkent, mivel a második világháború után több millió orosz települt Ukrajnába: az oroszok száma duplájára nőtt a háború kezdete óta, több mint 7 millió főre (a növekedés már a háború előtt észlelhető: 1937-ben 3,2 millió orosz élt Ukrajnában,

majd félmillióval több, mint a húszas években). A háború következményeként megcsappant a lengyelek, németek, zsidók száma. A németek lényegében eltűntek, a zsidók többsége a háború áldozatává vált, s noha Ukrajna korábbi lengyel területeket szerzett, az ukrainai lengyelek száma is 400 ezer alá csökkent.

UKRÁN SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	32 158 493	76,8%
orosz	7 090 813	16,93%
zsidó	840 311	2%
egyéb	1 779 429	4,2%
<i>Összesen</i>	41 869 046	100%

1959-ben Ukrajna összes megyéje ukrán többségű volt, kivéve az orosz dominanciájú Krímet.

A nyelvi adatokat tekintve ezzel kissé ellentétes mutatókkal találkozhatunk: eszerint ugyanis nemcsak a Krím, hanem Kijev és Donyeck megye is orosz többségű volt 1959-ben.

A következő évtizedekben Ukrajnában nagyjából ugyanazok a folyamatok észlelhetők, mint a Baltikumban és Belaruszban, azaz az oroszok számának és arányának növekedése. 1989-re számuk 10 millió fölé emelkedett, a népesség 22%-át adva (ami arányát tekintve több mint dupla annyi, mint 1926-ban). Ha Ukrajna 1989-es nyelvi térképét nézzük, jól látszik, hogy a szovjet korszak második felében Luganszk és Odessza megye is orosz nyelvi többségűvé vált, Kijev viszont nyelvileg is „elukránosodott”.

Közben az ukránok száma is 37 millió fölé nőtt, de arányuk 72%-ra csökkent. Az oroszokon és ukránokon kívül egyetlen nép aránya sem haladta meg az 1%-ot. A zsidók száma 1989-re félmillió alá csökkent, a lengyeleké 219 ezerre.

UKRÁN SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	37 419 053	72,72%
orosz	11 355 582	22%
egyéb	2 677 399	5,28%
<i>Összesen</i>	51 452 034	100%

Ukrajna 1991-től vált független országgá. Az első népszámlálást tíz évvel a függetlenség kivívása után, 2001-ben tartották. Ukrajna több mint 3 millió embert veszített a '90-es években, ez a veszteség szinte ki-

zárólag az oroszok számlájára írható (legalábbis a nemzetiségi statisztikákat tekintve). 1989-ben még 11,3 millió orosz élt Ukrajnában, 2001-ben már csak 8,3 millió. Közben az ukránok száma nemhogy csökkent, de még emelkedett is némileg. Ebben a folyamatban az is szerepet játszhat, hogy sok orosz anyanyelvű ukránnak vallja magát (1989-ben az önmagukat ukránnak vallók 12%-a orosz ajkú volt). Így ma már Ukrajna lakóinak 78%-a ukrán, miközben az oroszok aránya 17%-ra csökkent (Odessza megyében az orosz nyelv elveszítette domináns pozícióját). Ezenkívül egyetlen más nép aránya sem éri el az 1%-ot. A lengyelek ma már csak 144 ezren maradtak, a zsidók közül pedig alig több mint 100 ezer él Ukrajnában.

UKRAJNA, 2001	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	37 541 100	77,8%
orosz	8 334 100	17,3%
egyéb	2 177 100	4,9%
<i>Összesen</i>	48 052 300	100%

Kijev nemzetiségi képének változása

Kijev, az „orosz városok anyja”, a középkori Rusz egyik legfontosabb városa. Kis híján háromszáz évig, 1362–1654 között litván–lengyel fennhatóság alatt állt. 1654–1917 között az Orosz Birodalomhoz tartozott, az első világháború után az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság egyik városa, 1934-től fővárosa (Ukrajna első fővárosa Harkov volt).

Az 1897-es első orosz népszámlálás még azt mutatta, hogy Kijev orosz többségű város volt. 247 ezer lakosának több mint a fele orosz nyelvű volt, s ekkor még csak 55 ezer ukrán élt Kijevben, a város lakosságának mindössze 22%-a. Több mint 10%-ot tett ki a zsidók aránya, s 16 ezer lengyel is élt a 19. század végi Kijevben (7%).

KIJEV, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	134 278	54,2%
ukrán	55 064	22,28%
belorusz	2 796	1,12%
lengyel	16 579	6,69%
német	4 354	1,75%
jiddis	29 937	12,6%
egyéb	4 715	1,9%
<i>Összesen</i>	247 723	100%

Az Orosz Birodalom széthullása és a Szovjetunió megalakulása után Kijev az újonnan megalakuló Ukrajna legnagyobb városa volt. Az 1926-os népszámlálás szerint lakossága meghaladta a félmilliót, és ekkor már többségbe kerültek benne az ukránok. Az oroszok száma csökkent a 20. század első évtizedeiben, 125 ezer főre, a kijevi ukránok száma viszont megnégyszereződött, 200 ezer fölé emelkedve. Nagy ütemben növekedett a kijevi zsidóság száma is: 1926-ban 140 ezerre emelkedett, azaz harminc év alatt kis híján megötszörözött a kijevi zsidók száma. 1926-ban Kijevben több zsidó élt, mint orosz.

KIJEV, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	125 514	24,5%
ukrán	216 528	42,28%
lengyel	13 706	2,6%
zsidó	140 256	27,38%
egyéb	16 084	3,1%
<i>Összesen</i>	512 088	100%

A kijevi ukránok számának ilyen növekedése a szovjet nemzetiségi politika eredménye volt. A „korenizáció” – azaz a nemzetiségeket támogató gyakorlat – elősegítette a nem orosz nacionalizmusok, benne az ukrán nemzettudat fejlődését. Erre utal az is, hogy még 1926-ban is Kijev inkább orosz nyelvű város volt, semmint ukrán. A lakosok 51%-a orosz anyanyelvű volt, és csak 27% ukrán (a kijevi, magukat ukránnak vallók 34%-a orosz anyanyelvű volt). Ekkorra már előrehaladott állapotban volt a zsidók asszimilációja is, bár többségük még őrizte anyanyelvét, ám a kijevi zsidók 40%-a orosz (és nem ukrán) anyanyelvű volt a '20-as években, ezzel is gyarapítva Kijev orosz ajkú lakosainak számát.

KIJEV, 1926	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	139 468	27,23%
orosz	261 152	51%
jiddis	82 027	16%
lengyel	7 764	1,5%
egyéb	21 677	4,23%
<i>Összesen</i>	512 088	100%

Kijev 1941–1943 között német megszállás alatt volt, s a város szörnyű veszteségeket szenvedett ezekben az években (1941 szeptemberében a Kijev melletti Babij Jarnál zajlott a holokauszt egyik legszörnyűbb

népiirtása, amikor 2 nap alatt 33 ezer kijevi zsidót mészároltak le a megszállók. A felszabadulás után fél évvel, 1944. június 1-jén 324 ezer fő volt Kijev lakossága, ebből 15 644 fő zsidó.) A felszabadulás után megkezdődött a város újjáépítése: 1959-re Kijev már milliós várossá növekedett, a háború előtti népesség megduplázódott. Az ukránok aránya tovább nőtt: 1959-ben már 663 ezer ukrán élt Kijevben. Bár az oroszok száma is megkétszereződött, de arányuk így is némileg csökkent. Kijev zsidó lakossága jelentőssé vált a háború után, a lengyelek viszont eltűntek Kijev etnikai térképéről (bár számuk nem csökkent 1926 óta, de arányuk nem érte el az 1%-ot).

KIJEV, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	663 851	60%
orosz	254 269	23%
zsidó	153 466	13,89%
egyéb	32 748	3%
<i>Összesen</i>	1 104 334	100%

Noha 1959-ben jelentős, 60%-os ukrán etnikai többséget tapasztalhatunk Kijevben, az Ukrán SZSZK fővárosa még ekkor is megmaradt orosz nyelvűnek. A magukat ukránnak vallók 28%-a orosz anyanyelvű (186 ezer fő), a kijevi zsidók 86%-a (132 ezer fő) szintén orosz ajkú volt (a kijevi zsidók közül mindössze 400 fő volt ukrán anyanyelvű).

KIJEV, 1959	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	480 740	43,53%
orosz	583 012	52,8%
jiddis	19 910	1,8%
belorusz	13 187	1,1%
<i>Összesen</i>	1 104 334	100%

1989-re Kijev lakossága ismételtén megduplázódott, 2,5 millió fölé emelkedve. Tovább tartott a szovjet időkben megkezdődött folyamat, azaz a város nemzetiségi szerkezetének homogenizálódása. Az ukránok aránya 70% fölé nőtt, s bár a kijevi oroszok száma félmillió fölé emelkedett, arányuk csökkent. A zsidók száma ekkor már (a '70-es évektől kezdve) csökkenésnek indult.

KIJEV, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	1 863 674	72,45%
orosz	536 707	20,86%

zsidó	100 584	3,9%
egyéb	71 247	2,8%
<i>Összesen</i>	2 572 212	100%

A változások eredményeképpen a szovjet korszak végére Kijev nyelviileg is ukrán többségűvé vált. A fordulat a '60-as években következett be: az 1970-es népszámlálás szerint Kijev már ukrán nyelvi többségű volt (51%). Ez a '80-as évek végére tovább emelkedett, közel 60%-ra. A kijevi ukránok közül azonban sokan megmaradtak orosz anyanyelvűnek. 1989-ben több mint 1 millió orosz ajkú élt az Ukrán SZSZK fővárosában.

KIJEV, 1989	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	1 481 119	57,8%
orosz	1 041 378	40,85%
egyéb	49 715	1,9%
<i>Összesen</i>	2 572 212	100%

Kijev lakosainak száma némileg csökkent a '90-es években. A 2001-es népszámlálás szerint az oroszok száma 200 ezerrel lett kevesebb, az ukránoké viszont mintegy 250 ezer fővel emelkedett (valószínűleg itt is „átvándorlásról” lehet szó, azaz egyesek, akik korábban oroszoknak vallották magukat, a '90-es években „fölfedezték”, hogy valójában ukránok), arányuk pedig minden eddiginél nagyobbra, 80% fölé. A korábban népes zsidó közösség 17 ezer főre olvadt, s ezzel gyakorlatilag észrevehetetlenné vált a város nemzetiségi szerkezetében.

KIJEV, 2001	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	2 110 800	82,2%
orosz	337 300	13,1%
egyéb	118 900	4,7%
<i>Összesen</i>	2 567 000	100%

A Krím nemzetiségi képének változása

A természeti és kulturális értékekben gazdag Krím csak alig több mint 50 éve része Ukrajnának. A félsziget 1954-ig Oroszországhoz tartozott, csak 1954-ben, a Perejaszlavi Rada 300. évfordulóján kapta meg Ukrajna az akkor orosz etnikai többségű területet.

A Krím steppei területe a középkorban az Arany Horda, majd a 15. századtól a tatár Krími Kánság befolyása alá tartozott. A középkorban

és újkorban a muszlim, kipcsak-török nyelven beszélő krími tatárok lakták többségében.

A Krímet 1783-ban szerezte meg Oroszország, s ettől kezdve telepedtek be nagyobb számban oroszok a kellemes klímájú félszigetre. A Szentpétervár által 1802-ben megszervezett Tavricseszkaja kormányzóság nagyrészt – de nem teljesen – lefedte a Krím területét (a Tavricseszkaja kormányzóság északra kiterjedt a steppei területekre, északi határa a Dnyeperig ért, s hozzá tartozott a mai Herszon megye jelentős része is).

1897-ben az akkor majdnem félmillió lakosú Krím félsziget még relatív tatár többségű volt: a krími tatárok épp a félsziget lakosságának 40%-át tették ki. Az oroszok aránya 30% volt, az ukránoké alig több mint 10%. Rajtuk kívül németek, zsidók, görögök, bulgárok laktak nagyobb számban a Krímben a 19. század végén.

KRÍM, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	146 905	30%
ukrán	56 919	11,6%
bolgár	13 129	2,7%
német	30 037	6,1%
görög	14 046	2,9%
jiddis	20 500	4,2%
tatár	194 250	40%
egyéb	13 351	2,7%
<i>Összesen</i>	489 137	100%

1917 után a Krím autonóm státuszt kapott Oroszországon belül. 1926-ra a Krími ASZSZK lakossága 706 ezer főre emelkedett: az oroszok létszáma a 19. század vége óta megduplázódott, a tatároké viszont fogyatkozásnak indultak. 1926-ban már relatív orosz többségű volt az etnikailag rendkívül tarka félsziget.

KRÍMI ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	301 398	42,6%
ukrán	77 405	11%
bolgár	11 377	1,6%
német	46 631	6,6%
görög	16 036	2,2%
zsidó	39 921	5,6%
tatár	179 094	25,3%

örmény	10 713	1,5%
egyéb	24 182	3,4%
<i>Összesen</i>	706 757	100%

1944 májusában a szovjet hatóságok deportálták a krími tatárokat (Közép-Ázsiába és Szibériába). A vád az volt velük szemben, hogy együttműködtek a német megszállókkal, és gyakran dezertáltak a Vörös Hadsereg soraiból. A Krím autonóm köztársasági státuszát 1945-ben megszüntették, még a tatár helyneveket is igyekeztek eltörölni, szláv nevekkal felcserélve őket. A krími tatárok deportálását követően minimálisra csökkent a Krím nem szláv lakossága (tekintve, hogy a krími németek is a háború áldozataivá váltak). 1959-ben, a háború utáni első szovjet népszámlálás idején már 1 millió fölött volt az akkor már Ukrajnához tartozó Krím lakossága, miközben jelentősen megnőtt az oroszok és ukránok száma és aránya. A Krím orosz abszolút többségűvé vált, de az ukránok aránya is 20% fölé kúszott az '50-es évek végére. Megjegyzendő, hogy a krími ukránok majd fele orosz anyanyelvű volt, így a nyelvi adatokat tekintve a Krímekben 85%-os orosz többség volt, az ukrán nyelvűek aránya pedig mindössze 12%-ot tett ki.

KRÍM MEGYE, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	267 659	22,2%
orosz	858 273	71,4%
zsidó	26 374	2,2%
belorusz	21 672	1,8%
egyéb	27 539	2,3%
<i>Összesen</i>	1 201 517	100%

Már a szovjet korszak második felében is megfigyelhető enyhe hangsúlyeltolódás az ukránok javára a Krím nemzetiségi képében. A félsziget lakossága 30 év alatt megduplázódott, a krími oroszok létszáma 1,6 millió fölé nőtt, de az ukránok esetében még nagyobb ütemű növekedés tapasztalható. 1989-ben már minden negyedik krími lakos ukrán volt, míg az oroszok aránya csökkent 1959 óta, igaz, még így is a félsziget lakóinak kétharmada orosz volt 1989-ben (viszont nyelvi tekintetben ekkor is 81%-os orosz többség volt a Krímekben).

KRÍM MEGYE, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	625 919	25,8%
orosz	1 625 542	67%

belorusz	50 054	2%
krími tatár	38 365	1,5%
egyéb	86 615	3,5%
<i>Összesen</i>	2 430 495	100%

1992-től a Krím a független Ukrajna része. 1991-ben az orosz etnikai többségű Krím kinyilvánította szuverenitását, amit Kijev érvénytelenített, viszont 1995-ben kénytelen volt elismerni a Krímet autonóm köztársaságként. A 2001-ben tartott ukrán népszámlálás azt mutatta, hogy jelentősen, mintegy 400 ezer fővel csökkent a Krím lakossága a '90-es években. Mintegy félmillió oroszral és több mint 100 ezer ukránnal lett kevesebb a '80-as évekhez képest. Viszont 1989 után visszatértek a deportált krími tatárok a félszigetre, mintegy 200 ezren (ami a félsziget lakosságának 12%-a). A Krím félsziget a változások ellenére is megmaradt továbbra is orosz többségűnek.

KRÍMI AK, 2001	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	1 180 400	58,3%
ukrán	492 200	24,3%
krími tatár	243 400	12%
belorusz	29 200	1,4%
egyéb	79 200	4%
<i>Összesen</i>	2 024 400	100%

Kárpátalja nemzetiségi képének változása

A mai értelemben vett Kárpátalja csak az első világháború után alakult ki, azt követően, hogy a több mint ezer évig magyar fennhatóság alatt lévő Északkelet-Kárpátokat és környékét elcsatolták Magyarországtól. A Magyarország számára végzetes trianoni békeszerződés (1920. június) értelmében Budapest elveszítette nemcsak a főként ruszinok által lakott Északkelet-Kárpátokat, de a színmagyar Bereg jelentős részét a magyar Alföld északkeleti sávjában, valamint az akkor még főként magyarul Ungvár, Munkács, Beregszász várost.

Ezeket a területeket Csehszlovákia kapta meg az első világháború után. Az 1918. október 26-i philadelphiai cseh-rutén-egyezmény értelmében a Csehszlovákia fennhatósága alá kerülő rutén területek autonómiát kaptak volna Podkarpatska Rus néven, de ez sokáig nem valósult meg (bár 1918. december 23-án a magyar kormány elismerte a Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung megye ruszinlakta részeiből kialakítandó Ruszka-Krajna autonómiáját, a végül Prága fennhatósága alá kerülő terület önrendelkezését csak 1938 októberében, nem sokkal Csehszlo-

vákia megcsonkítása előtt hagyták jóvá), de tulajdonképpen a csehek által létrehozott Podkarpatska Rus közigazgatási egység foglalja magában a ma is használt Kárpátalja fogalmát. Célszerű éppen ezért a csehszlovák népszámlálásokkal kezdeni Kárpátalja nemzetiségi képének áttekintését.

Az 1921-ben tartott első csehszlovák népszámlálás szerint az akkor 606 ezer főnyi Podkarpatska Rus lakosságának több mint 60%-a „orosz”, azaz rutén (ruszin) nemzetiségű volt. Az „oroszok” után Podkarpatska Rus második legnagyobb népét a magyarok tették ki. Körülbelül 30% lehetett a kárpátaljai magyarok aránya. Ezt azért nehéz pontosan megmondani, mert – szemben a korábbi magyar tradíciókkal – az 1921-es csehszlovák népszámlálásban külön népként (narodnost) írták össze a magyarokat (16,83%) és a túlnyomó többségében szintén magyar zsidókat (13,19%). Az államalkotó „csehszlovákok” mindössze Kárpátalja lakosságának 3%-át tették ki ekkor.

KÁRPÁTALJA, 1921	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csehszlovák	19 737	3,25%
orosz	372 884	61,47%
német	10 460	1,7%
magyar	102 144	16,83%
zsidó	80 059	13,19%
román	13 610	2,24%
egyéb	7 674	1,26%
<i>Összesen</i>	606 568	100%

Magyarország 1938 novemberében az első bécsi szerződés nyomán visszafoglalta a Bereget, valamint Ungvárt és Munkácsot. Csehszlovákia összeomlásakor, 1939. március 15-én Huszton kikiáltották „Kárpát-Ukrajna” függetlenségét. Ezzel egy időben a magyar hadsereg megkezdte Kárpátalja egészének visszafoglalását. A kárpát-ukrajnai Szics gárda néhány napos ellenállást folytatott a bevonuló magyar csapatokkal szemben, de végül Kárpátalja egésze magyar fennhatóság alá került.

Csehszlovákia után Magyarország is autonómiát adott Kárpátaljának, ezalatt az 1939 márciusában visszafoglalt részeket értve (tehát nem ideszámítva a Bereget és Ungvár környékét).

Sajnos a magyar uralom idején került sor a népes kárpátaljai zsidóság szinte teljes megsemmisítésére. Először 1941-ben deportáltak a biztos halálba, Kamenyec-Podolszkba mintegy 15 000 „hontalannak” nevezett kárpátaljai zsidót, majd 1944. május 15-től kezdve a megszálló

németek és a velük együttműködő kollaboráns magyar kormány mintegy 100 ezer kárpátaljai zsidót vagy zsidónak minősített személyt deportált Auschwitzba. E büntett abszurditását csak növeli, hogy a kollaboráns magyar kormány a kárpátaljai zsidók deportálásával „elérte” azt, hogy megszűnjön a korábban magyar ajkú Munkács és Ungvár magyar etnikai többsége.

Kárpátaljára 1944 októberében vonult be a Vörös Hadsereg. A 4. Ukrán front katonai tanácsa által kiadott titkos parancs értelmében a szovjet hatóságok megkezdték a katonaköteles magyar és német férfiak kényszermunkára való elhurcolását Kárpátaljáról. Becslések szerint akár 40 ezer fő is a repressziók áldozatául eshetett.

A Munkácson 1944 novemberében összeült Narodna Rada kimondta, hogy Kárpátalja a Szovjetunióhoz csatlakozna, végül 1945-ben Csehszlovákia átadta a területet a Szovjetuniónak, amely Zakarpatszckaja Oblaszty néven Ukrajna részévé vált.

A második világháború után az első szovjet népszámlálást 1959-ben tartották. A szovjet népszámlálások – ellentétben a csehszlovák vagy az 1941-es magyar censussal – nem ismerték el külön etnikumként Kárpátalja legnagyobb népét, a rutént (ruszint), hanem egyszerűen az „ukránok” közé írták őket. Így lehet, hogy a népszámlálás szerint Kárpátalja 1959-ben már ukrán többségű (75%) terület. A magyarok száma 146 ezer fő volt, ami a megye lakosságának 16%-át tette ki. Mintegy 30 ezer orosz költözött be Kárpátaljára a második világháború után (ez a lakosság 3%-a). 1959-re mindössze 12 ezer zsidó maradt Kárpátalján (bár a nyelvi adatok alapján ezek mintegy harmada valószínűleg oroszországi bevándorlónak tekinthető).

KÁRPÁTALJA, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	686 464	74,6%
magyar	146 247	15,89%
orosz	29 599	3,21%
román	18 346	1,99%
szlovák	12 289	1,33%
zsidó	12 169	1,32%
egyéb	39 547	4,29%
<i>Összesen</i>	920 173	100%

A szovjet korszakban szépen gyarapodott Kárpátalja lakossága. Ez különösen az „ukránokra” értendő, akiknek a száma mintegy 40%-kal nőtt 30 év alatt. 1989-ben, az utolsó szovjet népszámlálás idején már megközelítette az 1 milliót a Kárpátalján élő „ukránok” száma, arányuk

78%-ra nőtt. Bár a magyarok száma is némileg nőtt, arányuk 12,5%-ra csökkent. A megye nemzetiségi képe jelentősen egyszerűsödött a megelőzőekhez képest.

KÁRPÁTALJA, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	976 749	78,41%
magyar	155 711	12,5%
orosz	49 458	3,97%
román	29 485	2,3%
egyéb	34 215	2,74%
<i>Összesen</i>	1 245 618	100%

A függetlenné váló Ukrajna demográfiai csapdába esett a '90-es években. Ukrajna egyetlen megyéje, ahol nem csökken, hanem növekszik a népesség – Kárpátalja. A 2001-es ukrán népszámlálás adatai szerint tovább nőtt az ukránok száma (a hivatalos Kijev továbbra sem akar hallani a ruszinok önálló népként való elismeréséről) Kárpátalján, meghaladva az 1 millió főt (80,5%). Az ukránokon kívül a románok és a cigányok száma emelkedett valamelyest, a kárpátaljai magyarok és oroszok viszont fogyásnak indultak a '90-es években.

Magyar szempontból rosszul alakult tehát Kárpátalja etnodemográfiai története a 20. században, hiszen míg a század elején a térség minden harmadik lakosa magyar volt, a század végén már csak alig több, mint minden tizedik. Az új évezred elején tehát így festett Kárpátalja nemzetiségi képe:

KÁRPÁTALJA, 2001	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ukrán	1 010 100	80,5%
magyar	151 500	12,1%
román	32 100	2,6%
orosz	31 000	2,5%
cigány	14 000	1,1%
egyéb	15 900	1,26%
<i>Összesen</i>	1 254 600	100%

Moldovánok

A **moldovánok** a Prut és a Dnyeszter között élő román ajkú nép (a románok nem ismerik el az önálló moldován nemzetiség létezését, az

orosz tradíció viszont már a 19. századtól kezdve megkülönbözteti a románokat és moldovánokat).

Az Oroszországban, illetve a Szovjetunióban élő moldovánok száma végig gyarapodott azután, hogy Moldova a Szovjetunióhoz tartozott (1918 után a moldován többségű Besszarábiát Románia megszerezte Oroszországtól, ami csak 1940-ben került vissza Moszkva fennhatósága alá). 1959 és 1989 között jelentősen emelkedett a szovjetunióbeli moldovánok száma, több mint 1 millió fővel.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	1 121 669
1926	278 905	257 382
1937	223 848	–
1959	2 214 139	2 128 821
1970	2 697 994	2 563 005
1979	2 968 221	2 765 780
1989	3 352 352	3 070 389

A moldovánok településterülete

1897-ben egyetlen moldován többségű terület volt az Orosz Birodalomban, Besszarábia kormányzóság (48%), ahol a moldovánok 82%-a élt. Ezenkívül jelentősebb számban moldovánok (románok) csak az ukrán többségű (53%), Fekete-tenger menti Herszoni kormányzóságban laktak (147 ezer fő, 5%).

Miután Románia megszerezte Besszarábiát, az Ukrán SZSZK-n belül megszervezték a Moldáv ASZSZK-t Balta központtal (itt a szovjetunióbeli moldovánok 62%-a élt). Ezenkívül moldovánok Dél-Ukrajna néhány körzetében laktak jelentősebb számban: a Zinovjeviben (23 ezer fő, 3%), Odesszaiban (16 ezer fő, 1,9%), Nyikolajevszkiban (14 ezer fő, 2,83%).

1959-ben a moldovánok 85%-a élt a Moldáv SZSZK területén. A népszámlálás során az összes román ajkút moldovánként vették számításba, így például a Csernovci megyén élő románokat is (79 ezer fő, 9%). A legnagyobb moldován közösség Moldován kívül 1940-től Odessza megyében élt (125 ezer fő, 6%), Budzsákban, azaz a történelmi Dél-Besszarábiában. Ez a megoszlás a szovjet korszak végéig nem változott.

Moldova nemzetiségi képének változása

Moldova kicsiny, 33 ezer km² területű ország, 3, 93 millió fős lakossággal (2004; 1989-ben még 4,34 millió ember élt a Moldáv SZSZK-ban).

555 ezer fő a szakadár Dnyeszter Menti Köztársaságban, azaz Moldova keskeny, Dnyeszteren átnyúló sávjában él. Az országnak mindössze két szomszédja van, Ukrajna és Románia.

Az önálló moldáv államiség története, hasonlóan a posztszovjet államok többségéhez, 1991/1992-től íródik. Moldova területe nagyjából, de nem teljesen megegyezik a történeti Besszarábiával. Ezen a területen önálló államiség 1992-ig soha nem alakult ki, a mai Moldova területe a középkorban az Arany Horda, Litvánia, Lengyelország és a történelmi Magyarországgal határos román Moldvai Fejedelemség befolyási övezete alá tartozott, majd az isztambuli Porta rendelkezett a terület fölött. Magyar vonatkozása is van, hiszen a mai Moldova területén helyezkedett el a legkeletibb, néven is ismert magyar település, Csöbörsök (ma: Cioburciu).

Besszarábia története közigazgatási egységként 1812-ben kezdődik. Ekkor, az orosz–török háborúk eredményeképpen Oroszország a bukaresti békében megszerezte a területet a Portától. A cári kormányzat a Prut és a Dnyeszter folyó között kialakította Besszarábia megyét, majd kormányzóságot, amely 1812–1918 között Oroszországhoz tartozott.

Az 1897-es orosz birodalmi összeírás szerint Besszarábia kormányzóság nemzetiségileg rendkívül tarka volt, ahol a moldovánok relatív többséget tettek ki. A sokszínű kormányzóságban a moldovánokon kívül jelentős volt még az ukránok, a zsidók, oroszok, bolgárok száma is. A „törökökön” jelen esetben a török nyelvű, keresztény gagauzokat kell érteni.

BESSZARÁBIA KORM., 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	155 774	8%
ukrán	379 698	19,6%
bolgár	103 225	5,3%
moldován	920 859	47,6%
német	60 206	3,1%
jiddis	228 118	11,78%
török	55 790	2,9%
egyéb	31 742	1,72%
<i>Összesen</i>	1 935 412	100%

1918-ban Románia megkaparintotta a területet, amely ettől kezdve 1940-ig Nagy-Románia része volt. A Szovjetunió nem ismerte el Besszarábia román annexióját. Ezt fejezte ki az is, hogy 1924-ben megszervezték Ukrajna területén, a Dnyeszter bal partján, Balta központtal a Moldáv Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságot. A Dnyeszter bal

partján fekvő Moldáv Köztársaságban viszont csak a lakosok 30%-a volt moldován etnikumú, fele viszont ukrán.

MOLDÁV ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
moldován	172 419	30,1%
ukrán	277 515	48,5%
orosz	48 868	8,5%
bolgár	6 026	1%
német	10 739	1,8%
zsidó	48 564	8,48%
egyéb	7 983	1,39%
<i>Összesen</i>	572 114	100%

A Nagy-Romániához tartozó Besszarábia (azaz Hotin, Soroca, Bălți, Orhei, Lăpușna, Tighina, Cahul, Cetatea Albă, Ismail megye) lakossága az 1930-as román népszámlálás idején 2,863 millió fő volt, azaz számottevően nőtt 1897-et követően.

Az 1930-as román népszámlálás természetesen nem tüntette föl külön etnikumként a moldovánt, minden román ajkút románként vettek számításba. Így lehet, hogy Besszarábiában abszolút többségbe kerültek a románok (56%). Az oroszok száma kis híján megduplázódott 1897 után, arányuk 10% fölé nőtt. Csökkent viszont 1897 és 1930 között a besszarábiai zsidók száma, arányuk 7%-ra szorult vissza.

BESSZARÁBIA, 1930	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
román	1 610 750	56,25%
orosz	350 602	12,24%
ukrán	308 391	10,77%
zsidó	204 858	7,15%
bolgár	162 766	5,68%
gagauz	98 711	3,44
egyéb	127 242	4,44%
<i>Összesen</i>	2 863 320	100%

Besszarábia sorsa az 1939-es német–szovjet-paktummal dőlt el, azt a Szovjetunió érdekszférájába sorolva. Moszkva követelésére Bukarest 1940 júniusában kiűrtette Besszarábiát, ahová szovjet csapatok vonultak be. Még 1940-ben megalakult a Moldáv Szovjet Szocialista Köztársaság, amely magában foglalta az egykori Besszarábia kormányzóság nagyobb részét (a Budzsak viszont Ukrajnához került) és a Dnyeszter bal partján kialakított egykori moldáv autonóm körzet egy részét. Ezzel

kialakultak Moldova ma ismert határai. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy a ma ismert Moldova a Molotov–Ribbentrop-paktum terméke. A Moldáv SZSZK 1941–1944 között román megszállás alatt állt, 1944–1991 között a Szovjetunió egyik tagköztársasága volt.

Az 1959-ben tartott első moldovai népszámlálás szerint a Moldáv SZSZK népessége még a 3 milliót sem érte el, s lakóinak kétharmada moldován nemzetiségű volt. A keleti szlávok együttesen a köztársaság lakóinak negyedét tették ki, de az ukránok némileg többen voltak az oroszoknál. A keresztény török gagauzok száma 1930-hoz képest alig változott. A besszarábiai zsidóság létszáma még 15 évvel a felszabadulás után sem érte el a háború előtti szint felét – jelezve a holokauszt pusztításának mértékét.

MOLDÁV SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
moldován	1 886 566	65,4%
ukrán	420 820	14,1%
orosz	292 930	10,1%
gagauz	95 856	3,3%
zsidó	95 107	3,3%
bolgár	61 652	2,1%
egyéb	31 546	1,2%
<i>Összesen</i>	2 884 477	100%

Az 1989-es, utolsó szovjet népszámlálás szerint a legfőbb változás a Moldáv SZSZK-ban az volt, hogy a népesség jelentősen növekedve 4,33 millió főre gyarapodott. Eközben a köztársaság nemzetiségi szerkezete lényegében változatlan maradt a szovjet korszak egészében (ritka jelenségként a szovjet tagköztársaságok között).

MOLDÁV SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
moldován	2 794 749	66,4%
ukrán	600 366	13,84%
orosz	562 069	12,94%
gagauz	153 458	3,53%
bolgár	88 419	2%
zsidó	65 672	1,5%
egyéb	70 627	1,6%
<i>Összesen</i>	4 335 360	100%

A Szovjetunió felbomlása után Kisinyovnak nem sikerült megőriznie az ország területi egységét. 1990 augusztusában a gagauz területek

(„Gagauzia”), szeptemberben a Dnyeszter bal parti sávja („Dnyeszter Menti Köztársaság”) kiáltotta ki szuverenitását, akkor még a Szovjetunió részeként. Kisinyov 1992-ben sikertelenül végződött katonai operációt indított a szakadár Dnyeszter Menti Köztársaság ellen. Jelenleg is a Dnyeszter mentén található az egyik „befagyott” posztszovjet konfliktus, a térségben orosz békefenntartók állomásoznak. Gagauzia (Komrat központtal) az 1994-es moldáv alkotmány értelmében autonómiát kapott.

Az 1989-es volt tehát az utolsó teljes értékű moldovai népszámlálás. A csonka területen tartott 2004-es census szerint a Prut és Dnyeszter közötti terület lakossága 2004-ben 3,38 millió fő (ez egymillióval kevesebb, mint a Moldáv SZSZK teljes lakossága 1989-ben), de mivel 2004-ben a Dnyeszter Menti Köztársaságban is saját népösszeírást tartottak, ahol is 555 ezer fős népességet mutattak ki, látható, hogy Moldova mintegy 450 ezer embert veszített a függetlenség első 13 évében (ez így is több, mint az 1989-es lakosság 10%-a!).

A Prut és Dnyeszter közti területen a népesség háromnegyed része moldován etnikumú. A 2004-es moldáv népszámláláson már megjelent külön etnikumként a román is. 2004-ben a Prut és Dnyeszter közti területen 73 ezer ember vallotta magát románnak, ami a népesség mindössze 2%-a. A Prut és a Dnyeszter között lényegesen kevesebb a szlávok száma és aránya mint a Dnyeszteren túl, 15% alatti, de így is jelentős a moldovai keleti szláv népesség száma. A zsidók lényegében teljesen eltűntek az országból.

MOLDOVA, 2004 (CSONKA)	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
moldován	2 564 849	75,8%
ukrán	282 406	8,3%
orosz	201 218	5,9%
gagauz	147 500	4,3%
román	73 276	2,1%
bolgár	65 662	1,9%
egyéb	34 401	1%
<i>Összesen</i>	3 383 332	100%

Kisinyov nemzetiségi képének változása

Moldova mai fővárosa, Kisinyov (Chişinău) 1812-ben került az Orosz Birodalomhoz, miután az megszerezte az Oszmán Birodalomtól a Prut és Dnyeszter közötti területet, majd megszervezte Bessarábia megyét, illetve kormányzóságot Kisinyov székhellyel.

Az 1897-es orosz népszámlálás szerint Kisinyov relatív zsidó többségű város volt. Az akkor 108 ezres településen kis híján 50 ezer zsidó élt, a lakosság 45,9%-át kitevte. A moldovánok 19 ezres létszámukkal még a népesség 20%-át sem tették ki ekkor. Az oroszok viszont majd 30 ezren voltak, a lakosság 27%-át adva. Említésre méltó arányt képviseltek Kisinyov akkori lakói közül még a lengyelek és a németek is.

KISINYOV, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	29 299	27%
ukrán	3 393	3,1%
lengyel	4 147	3,8%
moldován	19 081	17,6%
német	1270	1,1%
jiddis	49 819	45,92%
egyéb	1474	1,5%
<i>Összesen</i>	108 483	100%

Az első világháború után Románia megszerezte Besszarábiát Oroszországtól, Kisinyov ekkor Nagy-Románia egyik városa volt, Lăpușna megye székhelye. Kisinyov népessége alig nőtt a századforduló óta, 1930-ban lakossága csak 114 898 fő, viszont a román ajkúak száma több mint a duplájára emelkedett. 1930-ban tehát többségbe kerültek a románok Kisinyovban a zsidókhöz képest, de csak a város relatív többségét tették ki. A zsidók száma csökkent 1897 óta, de még 1930-ban is Kisinyov minden harmadik lakosa zsidó volt. Az oroszok száma is 10 ezerrel csökkent az Orosz Birodalom széthullása után.

KISINYOV, 1930	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
román	48 456	42,2%
orosz	19 631	17,1%
lengyel	1436	1,2%
zsidó	41 065	35,7%
egyéb	4 310	3,8%
<i>Összesen</i>	114 898	100%

1940-ben a Szovjetunió megszerezte Besszarábiát, s Kisinyov az újonnan megalakuló Moldáv SZSZK fővárosa lett. 1941-ben román megszállás alá kerül, a Szovjetunió 1944-ben szerezte vissza.

1959-ben Kisinyov már 216 ezres város, azaz jelentősen és gyorsan nőtt a népessége a második világháború után. A városban megháromszorozódott az oroszok száma, s 25 ezer ukrán jelent meg benne, s

ugyan a román ajkúak száma is növekedett, de kisebb ütemben a keleti szlávokéhoz képest. Azaz Kisinyovban továbbra sem tudott egyik nemzetiség sem abszolút többségre szert tenni, a moldovánok előnye hajszálnyi volt az oroszokkal szemben.

KISINYOV, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
moldován	69 722	32,27%
orosz	69 600	32,22%
ukrán	25 930	12%
zsidó	42 934	19,6%
egyéb	7 819	3,91%
<i>Összesen</i>	216 005	100%

Ha a nemzetiségi mellett a nyelvi adatokat is nézzük, a Moldáv SZSZK fővárosa egyértelműen orosz ajkú volt, hiszen az ukránok és zsidók jelentős része is orosz anyanyelvű volt.

KISINYOV, 1959	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
moldován	70 261	32,52%
orosz	104 887	48,55%
jiddis	18 500	8,56%
ukrán	14 351	6,65%
egyéb	8 006	3,7%
<i>Összesen</i>	216 005	100%

1989-re Kisinyov lakossága 714 ezer főre emelkedett, s ekkorra a moldovánok abszolút többségbe kerültek a városban (51%). A moldovánok száma több mint háromszorosára nőtt 1959 óta Kisinyovban, s bár a keleti szlávok száma is duplájára emelkedett, arányuk mégis csökkent, 40% alá. A zsidó lakosság száma tovább csökkent, arányuk 5%-ra süllyedt. Kisinyov nemcsak etnikailag, de nyelvileg is moldován (román) többségűvé vált a szovjet korszak végére (1989-ben a lakosok 46%-a volt román ajkú és 44% orosz; 1979-ben még 50%-os orosz nyelvi többség volt).

KISINYOV, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
moldován	366 468	51,3%
orosz	181 002	25,3%
ukrán	98 190	13,7%
zsidó	35 745	5%

bolgár	9 224	1,3%
egyéb	24 299	3,4%
Összesen	714 928	100%

2004-ben Kisinyov már a független Moldova fővárosa. Bár az ország össznépe ssége majd félmillió emberrel csökkent a '90-es években, Kisinyovot ez nem érintette, lakossága lényegében változatlan maradt, nemzetiségi szerkezete viszont számottevően módosult. Jelentősen, 100 ezer fővel emelkedett a moldovánok száma, így a függetlenség első év-tizede után Kisinyov lakosságának több mint kétharmada moldován lett. Több mint 30 ezer kisinyovi románnak vallotta magát (4,5%). Jelentősen csökkent viszont a szláv népesség, a kisinyovi oroszok és ukránok több mint harmada eltávozott. Még így is azonban a szlávok teszik ki Kisinyov lakosságának több mint 20%-át. A kisinyovi zsidó népesség – elsősorban az Izraelbe történő kivándorlás miatt – lényegében teljesen eltűnt a '90-es években.

KISINYOV, 2004	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
moldován	481 626	67,6%
ukrán	58 945	8,2%
orosz	99 149	13,9%
román	31 984	4,5%
bolgár	8 868	1,2%
egyéb	18 051	2,5%
Összesen	712 218	100%

Gagauzok Besszarábiában/Moldovában

A **gagauzok** Besszarábia területén élő pravoszláv keresztény török nép. A gagauzok nyelve a török nyelvek oguz ágába tartozik. A gagauzok származását illetően nincs konszenzus a kutatók között, felmerült besenyő de oszmán-török eredetük is.

1897-ben még egyszerűen „törökként” vették számba a gagauzokat, az 1930-as román, majd a későbbi szovjet népszámlálások során viszont már elismerést nyert a gagauz etnonim.

A népszámlálási adatok szerint a gagauzok létszáma, kivéve a második világháború időszakát, folyamatosan nőtt Moldovában, majd hgy-

nem megháromszorozódott. Ma Dél-Moldovában Gagauz Autonóm Terület létezik Komrat központtal (ahol államnyelv a gagauz, a moldován és az orosz).

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	55 790
1930	98 711	–
1959	95 856	–
1970	124 902	119 496
1979	138 000	126 529
1989	153 458	139 906
2004	147 500	–

Zsidók az Orosz Birodalomban, Szovjetunióban

Zsidók jelentős számban Lengyelország három felosztása után kerültek az Orosz Birodalom fennhatósága alá. 1791-ben II. Katalin létrehozta a kijelölt Zsidó Letelepdedési Körzetet, mely nagyjából az egykori lengyelországi területekre, valamint Ukrajnára és Besszarábiára korlátozta a zsidók letelepedését. 1804 után a zsidók csak itt és csak városokban élhettek (kivéve az értelmiségieket, iparosokat és néhány más foglalkozási kategóriába sorolt egyéneket).

1897-ben több mint 5 millió zsidó élt az Orosz Birodalomban. A zsidók a birodalom ötödik legnagyobb népe voltak a 19. század végén (az oroszok, ukránok, lengyelek, beloruszok után). A főként jiddis nyelvű oroszországi zsidók nyelvi asszimilációja (ami alatt mindenekelőtt ruszifikációt kell érteni) éppen csak elkezdődött a 19. század végén és a szovjet korszak végére fejeződött be.

Az első világháború után, az Orosz Birodalom egykori nyugati területeinek elvesztésével a Szovjetunióban 2,6 millió zsidó maradt. Ekkor már előrehaladottabb volt nyelvi asszimilációjuk (ruszifikációjuk). A második világháború után jelentősen csökkent a szovjetunióbeli zsidók száma (még úgy is, hogy a Szovjetunió 1939-ben olyan kelet-lengyelországi területeket szerzett, ahol eredetileg igen nagy volt a zsidó lakosság száma).

A zsidók száma végig csökkent a szovjet korszak második felében, a '80-as években főként az intenzívvé váló kivándorlás következtében. 1989-re már csak 1,378 millió zsidó maradt a Szovjetunióban. Mint az

anyanyelvi adatokból is kitetszik, nyelvi asszimilációjuk lényegében befejeződött a szovjet korszak végére.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	5 063 156
1926	2 599 973	1 870 102
1937	2 669 147	–
1959	2 267 814	407 900
1970	2 150 707	381 078
1979	1 810 876	257 813
1989	1 378 344	153 385

1897-ben az oroszországi zsidók legnagyobb része a birodalom nyugati kormányzóságokban élt, az egykori letelepedési körzetben: a lengyel, belorusz és ukrán területeken. A jellemzően urbanizált zsidó népesség számos oroszországi városban többséget alkotott.

Zsidó többségűek voltak a következő nagyobb városok az Orosz Birodalomban 1897-ben: Vilno (62 ezer fő, 40%), Kisinyov (50 ezer fő, 46%), Minszk (46 ezer fő, 52%), Belosztok (41 ezer fő, 62%), Vityebszk (33 ezer fő, 51%), Zsitomir (30,5 ezer fő, 46%), Breszt-Litovszk (30 ezer fő, 65%), Kremencsug (29 ezer fő, 47%), Kovno (25 ezer fő, 35%), Jeliszavetgrad (23 ezer fő, 38%), Mogiljov (21,5 ezer, 50%), Gomel (20 ezer, 55%), Kamenyec-Podolszk (16 ezer fő, 45%), Polock (12 ezer fő, 60%), Vinnyica (11 ezer fő, 38%).

A lengyel kormányzóságokban: Lublin (23,6 ezer fő, 47%), Szedleck (11 ezer fő, 43%), Lomzsa (10 ezer fő, 39%), Kalis (3 ezer fő, 13%).

További jelentős (10% fölötti) zsidó népességgel rendelkeztek a következő nagyobb városok: az európai Oroszországban Odessza (124 ezer fő, 31%), Jekatyerinoszláv (40 ezer fő, 35%), Kijev (30 ezer fő, 12%). Grodno (22 ezer fő, 18%), Nyikolajev (18 ezer fő, 20%), Herszon (17 ezer fő, 29%), Poltava (10 ezer fő, 20%), Csernyigov (9 ezer fő, 32%), Tyirazspol (8,5 ezer, 27%), Szimferopol (7,8 ezer fő, 16%), Akkerman (5,5 ezer fő, 20%), Kercs (4288 fő, 13%).

A lengyel kormányzóságokban Varsó (185 ezer fő, 27%), Łódź (92 ezer fő, 29%), Radom (14 ezer fő, 47%), Petrokov (9 ezer fő, 30%), Plock (8 ezer fő, 28%), Szuvalki (7 ezer fő, 33%).

A Kaukázusban Kutaisz (3419 fő, 10,5%), Derbent (2181 fő, 15%), Groznij (1686 fő, 11%), Nalcsik (1057 fő, 22%), Szibériában pedig Csita (1160 fő, 10%).

Azaz a 19. század végén Varsó, Odessza, Łódź, Vilno (Vilnius), Kisinyov voltak a legnépesebb zsidó városok az Orosz Birodalomban.

A lengyel kormányzóságok közül a Varsóban (321 ezer fő, 17%), Petrokoviban (213 ezer fő, 15%), Lubliniban (155 ezer fő, 13%), Szedleckiben (120 ezer fő, 16%), Radomiban (112 ezer fő, 14%), Lomzsaiban (91 ezer fő, 16%), Kedleciben (83 ezer fő, 11%), Kalisiban (64 ezer fő, 8%), Szuvalkiban (59 ezer fő, 10%), Plockiban (51 ezer fő, 9%) élt számottevő zsidó népesség.

A kormányzóságokat tekintve a zsidók 10% fölötti népességarányt alkottak az európai Oroszország következő guberniumaiban: Kijevi (430 ezer fő, 12%), Volinyi (394 ezer fő, 13%), Podolszki (369 ezer fő, 12%), Minszki (343 ezer fő, 16%), Herszon (322 ezer fő, 12%), Grodnói (278 ezer fő, 17%), Besszarábia (228 ezer fő, 12%), Kovnói (218 ezer, 14%), Mogiljovi (203 ezer, 12%), Vilnói (203 ezer fő, 13%), Vityebszki (174 ezer, 12%).

További jelentős zsidó népesség volt kimutatható a Csernyigovi (114 ezer fő, 5%), Poltavai (110 ezer fő, 4%), Jekatyerinoszlávi (99 ezer fő, 4,69%), Tavricseszkaja (55 ezer, 4%), Kurlandi (38 ezer fő, 5,6%), Lívlandi (24 ezer fő, 1,82%) kormányzóságokban.

Szibériában az Irkutszki kormányzóságban (7 ezer fő 1,38%) élt említésre méltó számban zsidó lakosság.

Zsidók Ukrajnában

Az Orosz Birodalom széthullása után a szovjet köztársaságok közül szám szerint a legtöbb zsidó Ukrajnában maradt, több mint 1,5 millió fő (az akkori Ukrajna lakosságának 5,4%-a). Az oroszok után a zsidók alkották a két világháború közti Ukrajna legnagyobb nemzeti kisebbségét. A '20-as években igen erős volt a cionista (egyben szovjetellenes) mozgalmak hatása az ukrajnai – főként fiatalabb – zsidók körében.

Az ukrajnai zsidók száma némi csökkenésnek indult a '30-as években (bár 1939 őszén a lengyel területek megszerzésével további, eltérő becslések szerint 600-900 ezer zsidó került Ukrajnához), ám az igazi katasztrófát a második világháború hozta el: a németek által folytatott szisztematikus népirtás. Noha 1937 (a háború előtti utolsó hitelesnek tekinthető szovjet népszámlálás) után Ukrajna területe jelentősen bővült (Kelet-Lengyelországgal, Észak-Bukovinával, a Budzsákkal, Kárpátaljával, Krímmel), az ukrajnai zsidók száma e megnövekedett területen is jóval kevesebb volt még az '50-es évek végén is, mint 20 évvel korábban.

A 20. század elején megkezdődött asszimiláció ekkor már a végéhez közeledett: az ukrajnai zsidók túlnyomó része ekkorra már ruszifikálódott (1959-ben a 840 ezer ukrajnai zsidó közül csak 142 ezer volt zsidó anyanyelvű, mindössze 23 ezer ukrán, miközben 671 ezren az oroszot tekintették anyanyelvüknek).

Az ukrajnai zsidók száma a szovjet korszakban végig csökkent (a '80-as években arányuk 1% alá süllyedt), asszimilációjuk erősödött. A '90-es években háromnegyedük elhagyta szülőhazáját.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1926	1 574 391	1 195 723
1937	1 470 484	–
1959	840 311	142 241
1970	777 126	102 190
1979	634 154	57 179
1989	486 326	34 635
2001	103 591	3 213

Zsidó településterület Ukrajnában

A második világháború előtt a zsidók aránya legnagyobb a jobb parti Ukrajnában volt (7,5%), de az Ukrán SZSZK-ban csak az Izjumi, Kupjanszki, Szumi, Sztarobelszki körzetekben nem érte el a zsidó népesség aránya az 1%-ot (1926).

10%-os arányt értek el a zsidók a következő körzetekben: Odesszai (170 ezer fő, 19,8%), ahol szám szerint a legtöbb zsidó élt, Kijevi (162 ezer fő, 10%), Vinnyicai (77 ezer fő, 10%), Bergyicsevi (69 ezer fő, 10%).

A zsidó lakosság néhány jelentősebb városban többséget alkotott, idetartozik a Zsitomir megyei Bergyicsov (30 812 fő, 55%) és a Dnyeperparti Kremencsug (28 969 fő, 49%).

10% fölötti zsidó lakossággal rendelkeztek a következő ukrajnai városok: Odessza (153 243 fő, 37%), Kijev (140 256 fő, 27%), a főváros, Harkov (81 130 fő, 19,53%), Dnyepropetrovszk (62 043 fő, 27%), Vinnyica (21 812 fő, 38%, ukrán többség mellett, 1897-ben ez a város még zsidó többségű volt), Nyikolajev (21 786 fő, 20,8%), Poltava (18 476 fő, 20%), Zinovjevcszk (18 358 fő, 28%), Herszon (14 837 fő, 25%), Sztálin (11 342 fő, 11%), Zaporozsje (11 319 fő, 20%).

A háború és a népirtás jelentősen átrajzolta ezt a képet. A holokauszt következményeként 1959-ben már csak Kijevben haladta meg a zsidók aránya a 10%-ot (153 ezer fő, 14%). Az ukrajnai megyék egy részében a zsidók aránya azért 1945 után is elérte az 1%-ot. Idetartoznak: Odessza (121 ezer fő, 6%), Harkov (84 ezer fő, 3%), Dnyepropetrovszk (73 ezer fő, 3%), Vinnyica (50 ezer fő, 2%), Zsitomir (42 ezer fő, 3%), Donyeck (42 ezer fő, 1%), Csernovci (42 ezer fő, 5%), Lvov (30 ezer fő, 1%), Krím (26 ezer fő, 2%), Zaporozsje (21 ezer fő, 1%), Nyikolajevcszk (12,5 ezer fő, 1%), Hmelnjickij (19 ezer fő, 1%), Kárpátalja (12 ezer fő, 1%), Herszon (10 ezer fő, 1%).

Zsidók Oroszországban

Oroszországban valamivel több mint félmillió zsidót számláltak össze 1926-ban (figyelmet érdemel, hogy az oroszországi zsidók körében az asszimiláció, ruszifikáció ekkor jóval előrehaladottabb volt, mint az ukrainai zsidóknál). Számuk a '30-as évek végére jelentősen emelkedett. Az oroszországi zsidók száma 1959-ben érte el a csúcspontot, 875 ezer fővel, majd ezt követően fokozatosan csökkenni kezdett. A '90-es években jelentős kivándorlás indult meg az oroszországi zsidók körében.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1926	566 917	278 474
1937	773 976	–
1959	875 307	117 559
1970	807 915	94 971
1979	700 651	70 204
1989	536 848	47 704
2002	229 938	–

Zsidó településterület Oroszországban

1926-ban az oroszországi zsidók túlnyomó többsége városokban élt. Lényegében minden jelentősebb orosz városban elérte arányuk az 1%-ot.

10% fölötti zsidó lakossággal rendelkezett 1926-ban a Krím félszigeten fekvő Szimferopol (17 ezer fő, 20%), valamint Szmolenszk (12 887 fő, 16%).

Az oroszországi zsidók harmada a két legnagyobb városban, Moszkvában (131 ezer fő, 6,5% – azaz Moszkva rendelkezett a legnépesebb zsidó közösséggel az oroszországi városok közül) és Leningrádban élt (84 ezer fő, 5,2%).

A megyei területek közül a zsidók aránya elérte az 1%-ot a Krími ASZSZK-ban (40 ezer fő, 5,6%), Brjanszkban (37 ezer fő, 2%), Szmolenszkben (36 ezer fő, 2%), a Doni körzetben (27 ezer fő, 2%), Pszkovban (22 ezer fő, 1%), az Irkutszki körzetben (9 ezer fő, 2%), Asztrahánban (6 ezer fő, 1%) és a Taganrogi körzetben (2708 fő, 1%).

1959-re ez a helyzet jelentősen megváltozott: ekkor már csak Leningrádban (162 ezer fő, 6%), Moszkvában (239 ezer fő, 5%), Moszkva megyében (63 ezer fő, 1%), valamint a Zsidó Autonóm Körzetben (8,76%) haladta meg arányuk az 1%-ot, ugyanakkor a Brjanszk, Pszkov, Szmolenszk megyében élő zsidóság a háború áldozatává vált.

Ez a koncentráció a mai napig jellemző az oroszországi zsidóságra: jelenleg az oroszországi zsidók több mint fele a két nagyvárosban, Moszkvában (73 ezer fő) és Szentpéterváron (36 ezer fő) él.

A Zsidó AK nemzetiségi képeének változása

A Zsidó Autonóm Körzetet 1934-ben hozták létre a Távól-Keleten, Birobidzsánban. Ez a terület csak elenyésző zsidó lakossággal rendelkezett még az '50-es évek végén is. Még az ukránok is többen voltak itt, mint a zsidók, akiknek aránya 10% alatti volt, miközben háromnegyedes orosz többség mutatható ki a körzetben.

ZSIDÓ AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
zsidó	14 269	8,76%
orosz	127 281	78,15%
ukrán	14 425	8,88%
egyéb	6 881	4,22%
<i>Összesen</i>	162 856	100%

A szovjet korszakban csökkent a Zsidó AK-ban élő zsidók száma, miközben a lakosság száma összességében emelkedett. Ennek eredményeképpen a zsidók aránya 4%-ra süllyedt a korszak végére.

ZSIDÓ AK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
zsidó	8 887	4,15%
orosz	178 087	83,18%
ukrán	15 921	7,43%
egyéb	11 190	5,22%
<i>Összesen</i>	214 085	100%

A '90-es években valamelyest csökkent a lakosságszám, ezen belül a zsidóké jelentősen, aminek következtében 2002-ben a Zsidó AK-ban mindössze a lakosság 1%-a volt zsidó nemzetiségű, viszont homogén orosz többség alakult ki a területen.

ZSIDÓ AK, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
zsidó	2 327	1,21%
orosz	171 697	90%
ukrán	8 483	4,44%
egyéb	8 408	4,4%
<i>Összesen</i>	190 915	100%

Zsidók Belaruszban

A Szovjetunió megalakulása után a zsidók aránya a szovjet köztársaságokon belül Belaruszban volt a legmagasabb, 8,1%. Ebben a köztársaságban a zsidók alkották a legnagyobb létszámú kisebbséget az oroszok

és a lengyelek előtt. Az 1927-es belorusz alkotmány lényegében államnyelvvé tette a zsidót (a 21. § szerint az állami ügyintézésben egyenrangú a belorusz, a zsidó, az orosz, a lengyel nyelv, a 23. § rendelkezése alapján a törvényeket ezeken a nyelveken kell publikálni). Mindez azonban csak 1938 júliusáig maradt érvényben: ekkor úgy változtatták meg a belorusz alkotmányt, hogy csak a belorusz és az orosz maradt meg hivatalos nyelveknek.

A belorussziai zsidóság – hasonlóan az ukrainaihoz, és ellentétben az oroszországgal – kevésbé volt asszimilált (ruszifikált) a 20. század első harmadában. A zsidó nemzetiségűek túlnyomó többsége 1926-ban is zsidó (jiddis) anyanyelvű volt.

A belorussziai zsidók száma már a '30-as években némi csökkenésnek indult (bár 1939-ben, eltérő becslések szerint 258-485 ezer zsidó került a Belorusz SZSZK-hoz az egykori kelet-lengyelországi területekről), a második világháborút többségük nem élte túl. 1959-ben már fele annyi zsidót sem találunk a volt kelet-lengyelországi területekkel megnövekedett Beloruszban, mint a háború előtt.

A szovjet korszak második felében a belorussziai zsidóság lassú fogyása észlelhető, a '80-as évek végére asszimilációjuk befejeződött.

A belorussziai zsidóknak csak elenyésző része vált belorusz anyanyelvűvé (1989-ben mindössze 2 ezer fő), a többségük orosz ajkúvá lett (1989: 100 ezer fő).

A '90-es években a belorussziai zsidók jelentős része kivándorolt hazájából, 1999-re pedig kevesebben mint 30 ezren maradtak a valaha igen jelentős zsidó népességgel rendelkező Beloruszban.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1926	407 059	369 252
1937	363 217	–
1959	150 084	32 913
1970	148 011	26 391
1979	135 450	15 139
1989	111 883	8 530
1999	27 810	–

Zsidó településterület Beloruszban:

1926-ban a Belorusz SZSZK összes körzetében meghaladta a zsidók aránya az 1%-ot.

10% fölötti zsidó népességgel rendelkezett a Minszki (71 ezer fő, 13%), Bobrujszki (52 ezer fő, 10%), Gomeli (45,5 ezer fő, 11%) körzet.

A Belorusz SZSZK-ban 1926-ban zsidó többségű volt Gomel (37 745 fő, 44%), Vityebszk (37 ezer fő, 37%), Bobrujszk (21,5 ezer fő, 42%) városa.

Jelentős zsidó népességnek adott otthont a városok közül Minszk (53 ezer fő, 41%, 1897-ben Minszk még zsidó többségű volt) és Mogiljov (17 ezer fő, 34% – 1897-ben még zsidó többségű).

1959-re a zsidók aránya a Belorusz SZSZK-ban 1,8%-ra csökkent a korábbi 7,41%-ról. Ekkor már egyik közigazgatási egységben sem érte el arányuk a 10%-ot (a legmagasabb Minszkben volt, ahol ekkor még 38 842 zsidó élt, ami a város lakosságának 8%-a). Az 1%-ot is csak a következő megyékben érték el: Gomel (45 ezer fő, 3%), Mogiljov (28 ezer fő, 2%), Vityebszk (19 ezer fő, 1%), majd ez a szám is lassan fogyásnak indult az elkövetkező évtizedekben.

Oroszország népei

Oroszok az Orosz Birodalomban, Szovjetunióban

Az **oroszok** az Orosz Birodalom és a Szovjetunió legnagyobb népe, számbelileg a legjelentősebb kelet-európai és (keleti) szláv nép. Az oroszok száma folyamatosan növekedett a 20. században, egészen a Szovjetunió felbomlásáig (1897 és 1989 között csaknem megháromszorozódott).

Figyelemre méltó az oroszok számának alakulásakor, hogy a Szovjetunió fennállásának első 30-40 évében jelentős különbség mutatkozik a magukat orosznak vallók és az orosz anyanyelvűek között. Jóval több orosz anyanyelvűt regisztráltak 1926-ban és 1959-ben, mint ahányan orosznak vallották magukat, ami arra utal, sok orosz jobbnak látta magát más nemzetiségűnek vallani (elsősorban ukránnak vagy belorusz-nak). Vagy megfordítva, bizonyos népek esetében fokozott asszimiláció (ruszifikáció) tapasztalható.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	55 667 469
1926	77 791 124	84 195 653
1937	85 361 394	–
1959	114 113 579	124 118 999
1970	129 015 140	128 811 371
1979	137 397 089	137 182 088
1989	145 155 489	144 835 711

Az Oroszország 1897-es etnikai képét kormányzóságok szerint ábrázoló térkép nagyjából kirajzolja a későbbi Szovjetunió köztársasági határait is. Az Oroszországi Föderáció későbbi határai zömmel egybeestek az orosz többségű területekkel, leszámítva az etnikailag tarka Észak-Kaukázust, az akkor még ukrán többségű Kubány megyét, a baskír többségű ufai kormányzóságot és a jakut többségű Jakutszk megyét.

A mellékletben lévő térképen az is látszik, hogy 1897-ben még orosz többségű volt számos olyan város, amelyek később kívül estek Oroszország határain (például Kijev, Odessza, Ashabád).

Az orosz településterület súlypontja a Szentpétervár és Moszkva közti kormányzóságokra esett. Itt az oroszok többnyire homogén többséget alkottak, úgy mint: Tambovi (2,562 millió, 95%), Moszkvai (2,371 millió, 98%), Orlovi (2,014 millió fő, 99%), Rjazanyi (1,790 millió, 99,3%), Tveri (1,642 millió, 93%), Vlagyimiri (1,510 millió, 99,6%), Nyizsegorodi (1,476 millió, 93%), Tulai (1,412 millió, 99,5%), Szmolenszki (1,397 millió, 92%), Kosztromai (1,381 millió, 99,6%), Novgorodi (1,323 millió, 97%), Vologdai (1,224 millió), Kalugai (1,126 millió, 99,4%), Jaroszlavlai (1,064 millió, 99,4%), Pszkovi (1,063 millió, 95%).

Közép-Ázsiában viszont 1897-ben a későbbiekhez képest még nem volt jelentős az orosz lakosság. Az itteni megyék többségében még a 10%-os arányt sem érték el az oroszok. Idetartoznak a kazah többségű Szemipalatyinszk (65 ezer fő, 9,5%), Szemirecsje (76 ezer fő, 7,7%), Szirdarja (33 ezer fő, 2,1%), Turgaj megyék (30 ezer fő, 6,71%), a türkmén többségű Zakaszi (28 ezer fő, 7,3%), az üzbég többségű Szamarkand megye (12 ezer fő, 1%). De olyan megye is volt, ahol az oroszok aránya az 1%-ot sem érte el (a szárt többségű Fergána megye).

A Kaukázusban szintén voltak olyan területek, melyeket az oroszok gyéren népesítettek be: a grúz többségű Tifliszi kormányzóság (77 ezer fő, 7%), az örmény többségű Karsz megye (22 ezer fő, 8%), a grúz többségű Kutaiszi kormányzóság (19 ezer fő, 2%), a tatár (azerbajdzsán) többségű Jeliszavetpolszk kormányzóság (14 ezer fő, 2%), az örmény többségű Erivan megye (13 ezer fő, 2%) és Dagesztán (13 ezer fő, 2%).

Az egykori Rzeczpospolitához tartozó kormányzóságokban is csekély volt az orosz népesség: a Minszki kormányzóságban 84 ezer orosz élt (4%), a Vilnóiban 78 ezer (5%), a Grodnóiban 74 ezer (5%), a Kovnóiban 72 ezer (4,7%).

A későbbi Ukrajna számos kormányzóságában is alacsony volt az oroszok aránya. A Kijeviben 209 ezer orosz a népesség mindössze 6%-át tette ki, Besszarábiában 155 ezer fő 8%-ot, a Voliniban 104 ezer fő 4%-ot, Podolszkiban 98 ezer fő 3%-ot, a Poltavaiban 72 ezer fő 3%-ot.

A Baltikumban szintén meglehetősen csekély volt az oroszok létszáma a 19. század végén. A Lívlandi kormányzóságban 68 ezer orosz élt (5,2%), a Kurlandiban 25 ezer (3,8%), az Esztlandiban 20 ezer fő (5%).

A lengyel kormányzóságok közül az oroszok aránya egyikben sem haladta meg a 10%-ot.

Következésképpen, a 19. század végén a nagyorosz etnosz telepü-

lésterülete csak alig terjedt ki a birodalom újabb, 18. század utáni hódításainak vidékeire.

Ez a kép nem változott meg kardinálisan a '20-as évek végére, annak ellenére sem, hogy sok orosz (és ukrán és belorusz) telepedett 1897 és 1926 között Közép-Ázsiába és Szibériába.

Jelentős fordulat következett viszont be a '30-as években, amikor jelentős orosz népesség jelent meg a „perifériákon” is, amit az alábbi táblázat szemléltet:

OROSZOK SZÁMA A SZOVJET KÖZTÁRSASÁGOKBAN	1926	1937
Kazah SZSZK	1 279 979	1 917 673
Kirgiz SZSZK	116 436	269 531
Ukrán SZSZK	2 677 166	3 221 898
Azerbajdzsán SZSZK	220 545	479 008
Grúz SZSZK	96 085	275 892
Örmény SZSZK	19 548	40 472
Üzbég SZSZK	246 521	668 207
Türkmén SZSZK	75 357	202 582

A Belorusz SZSZK-ban viszont csökkent az oroszok száma ebben az időszakban (383 ezerről 246 ezerre).

A szovjet korszak második felében (1959 és 1989 között) ellentmondásos tendencia figyelhető meg az oroszok településterületét illetően. A Szovjetunió nyugati köztársaságaiban – amelyek leginkább megszenvedték a második világháború pusztítását – jelentősen nőtt az orosz népesség száma. A déli, kaukázusi köztársaságokban viszont éppen ellenkezőleg: az oroszok számának csökkenése észlelhető már a szovjet korszakban is.

OROSZOK SZÁMA A SZOVJET KÖZTÁRSASÁGOKBAN	1959	1989
Észt SZSZK	240 227	474 834
Lett SZSZK	556 448	905 515
Litván SZSZK	231 014	344 455
Belorusz SZSZK	659 093	1 342 099
Ukrán SZSZK	7 090 813	11 355 582
Moldáv SZSZK	292 930	562 069
Grúz SZSZK	407 886	341 172
Örmény SZSZK	56 477	51 555
Azerbajdzsán SZSZK	501 282	392 304
Kazah SZSZK	3 794 966	6 227 549
Türkmén SZSZK	262 701	333 892

Üzbég SZSZK	1 090 728	1 653 478
Kirgiz SZSZK	623 562	916 558
Tádzsik SZSZK	262 610	388 481

Az Orosz Birodalom/Szovjetunió nemzetiségi képének változása

A 19. század végén az akkor 125 millió lakosú Orosz Birodalom lakossága – a Finn Nagyhercegséget nem idevéve – orosz többségű volt, de csak a népesség 44%-a volt orosz anyanyelvű. Több mint 22 millió ukrán élt ekkor az Orosz Birodalomban, ezenkívül egyik nép aránya sem érte el a 10%-ot, annak ellenére, hogy az oroszországi beloruszok, lengyelek és zsidók száma is meghaladta az 5 millió főt. Több mint 16 millió olyan népekhez tartozó ember élt a 19. századi Oroszországban, akiknek aránya nem érte el az 1%-ot, utalva az ország soknemzetiségű jellegére.

OROSZ BIRODALOM, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	55 667 469	44,3%
ukrán	22 380 551	17,8%
belorusz	5 885 547	4,68%
lengyel	7 931 306	6,3%
lett	1 435 937	1,1%
tatár	3 737 627	2,97%
baskír	1 321 363	1%
kirgiz-kajszak	4 084 139	3,2%
német	1 890 489	1,5%
jiddis	5 063 156	4%
egyéb	16 283 097	13,17%
<i>Összesen</i>	125 680 682	100%

Az Orosz Birodalomban tehát az oroszok aránya még az 50%-ot sem érte el. A 19. század végén tartott népszámlálás adatokat szolgáltat az ország vallási képét illetően is. Ebből kiderül, hogy az Orosz Birodalom inkább volt pravoszláv jellegű, semmint orosz. A lakosság több mint kétharmada pravoszláv vallású volt. A legnagyobb vallási kisebbséget a muszlimok tették ki, 11%-kal, utánuk a római katolikusok következtek (11,467 millió fő, 9,1%).

OROSZ BIRODALOM, 1897	VALLÁSÚAK SZÁMA	ARÁNYA
pravoszláv	87 122 604	69,3%
óhitű	2 204 596	1,75%
római katolikus	11 467 994	9,1%

lutheránus	3 572 653	2,84%
zsidó	5 215 805	4,15%
muszlim	13 906 972	11%
egyéb	2 190 058	1,74%
<i>Összesen</i>	125 680 682	100%

1922. december 30-án hozták létre a Szovjetuniót Oroszország, Ukrajna, Belarusz és a Kaukázusontúli Köztársaságok egyesülésével. Ehhez társult 1923-ban a közép-ázsiai Horezmi Népi Szovjet Köztársaság és a Buharai Népi Szovjet Köztársaság, amelyeket 1924-ben nemzetiségi alapon szerveződő tagköztársaságokká alakítottak át (Türkmenisztánna és Üzbegisztánna). 1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején tehát a Szovjetunióknak mindössze hat köztársasága volt: Oroszország, Belarusz, Ukrajna, a Kaukázusontúli Köztársaság (amely egyesítette a későbbi három kaukázusi államot), Türkmenisztán, Üzbegisztán. A Baltikumban független államok alakultak az első világháború után, a mai Belarusz és Ukrajna nyugati területei ekkor még Lengyelországhoz tartoztak (1939-ig), Moldova Nagy-Románia része volt, Kazahsztán és Kirgizisztán pedig Oroszország autonóm területei voltak ekkor még, Tádzsikisztán pedig Üzbegisztánhoz tartozott.

1926-ban az akkori Szovjetunióknak 147 millió lakosa volt, akiknek valamivel több mint fele orosz nemzetiségűnek vallotta magát (53%). Az oroszok után az ukránok 31 milliós létszámukkal a második legnagyobb népet tették ki, a harmadik helyen pedig szintén egy keleti szláv nép, a beloruszok álltak. Össességében, a keleti szlávok alkották a Szovjetunió lakosságának háromnegyedét 1926-ban. A legnagyobb nem szláv népek a kazahok és üzbégek voltak 3,9 milliós létszámukkal. Nagyon sok kis nép (amelyek aránya nem tette ki az összlakosság 1%-át) élt a Szovjetunió területén, a lakosság 10%-át adva. A nyelvi adatokat vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a Szovjetunió népességének 57,6%-a volt orosz anyanyelvű, viszont lényegesen kevesebb volt az ukrán anyanyelvűek száma (27,57 millió fő), mint amennyien ukránnak vallották magukat.

SZOVJETUNIÓ, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	77 791 124	52,9%
ukrán	31 194 976	21,2%
belorusz	4 738 923	3,2%
zsidó	2 599 973	1,8%
tatár	2 916 536	2%
grúz	1 821 184	1,2%

örmény	1 567 568	1%
türk	1 706 605	1,1%
kazah	3 968 289	2,3%
üzbég	3 904 622	2,3%
egyéb	14 818 115	10%
<i>Összesen</i>	147 027 915	100%

Az 1937-es szovjet népszámlálás során nemcsak a nemzetiségi, hanem – Sztálin utasítására – a vallási hovatartozást is figyelembe vették. Ez volt az egyetlen szovjet népszámlálás, ahol rákérdeztek a vallási identitásra.

Látható, hogy igen nagy volt a „rejtőzködők” száma, akik nem vallottak vallási hovatartozásukról, s csak a megkérdezettek negyede mondta magát ateistának, miközben majdnem ugyanannyian vállalták pravoszláv vallásukat is e hívők számára nehéz időszakban.

SOVJETUNIO, 1937	VALLÁSÚAK, MEGGYŐZŐDÉSŰEK	ARÁNYA
ateista	42 243 214	25,38%
pravoszláv	41 621 572	25%
muszlim	8 256 550	5%
egyéb	74 263 852	44,63%
<i>Összesen</i>	161 753 176	100%

A második világháború után a Szovjetunió új területeket szerzett. Bekebelezte a Baltikumot, Kelet-Lengyelországot, Besszarábiát. 1959-re, a következő népszámlálás idejére már kialakultak a mai köztársaságok végleges határai. A Szovjetunió népessége 208 millió fölé emelkedett. Az oroszok továbbra is a Szovjetunió lakosságának abszolút többségét tették ki, 54,6%-kal. Az sem változott, hogy továbbra is a három keleti szláv nép a legnépesebb a Szovjetunióon belül, összesen a lakosság háromnegyedét alkotva. Figyelemre méltó, hogy a kazahok létszáma jelentősen csökkent 1926 óta. A saját tagköztársasággal rendelkező népek közül nem érték el az 1%-os arányt az észtek, a lettek, a türkmének, a kirgizek, és a tádzsikok sem. Viszont a tagköztársasággal nem rendelkező tatárok és zsidók aránya 1% fölötti volt, miközben a tatárok a Szovjetunió ötödik legnagyobb népe voltak.

SOVJETUNIO, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	114 113 579	54,6%
ukrán	37 252 930	17,8%
belorusz	7 913 488	3,8%

üzbég	6 015 416	2,9%
tatár	4 967 701	2,4%
kazah	3 621 610	1,7%
azerbajdzsán	2 939 728	1,4%
örmény	2 786 912	1,3%
grúz	2 691 950	1,3%
litván	2 326 094	1,1%
zsidó	2 267 814	1%
moldován	2 214 139	1%
egyéb	19 715 289	9,4%
<i>Összesen</i>	208 826 650	100%

A '60-as évektől kezdődően a legfontosabb változást a muszlim demográfiai robbanás idézte elő a Szovjetunió nemzetiségi szerkezetében. A Szovjetunió lakossága 285 millió főre emelkedett, s bár az oroszok száma is nőtt, 145 millió főre, arányuk 50,8%-ra csökkent. A másik két keleti szláv nép létszáma is apadt, így a keleti szlávok aránya a Szovjetunió belül 70% alá süllyedt. Az üzbégek száma viszont több mint a kétszeresére nőtt, így az oroszok és ukránok után a '80-as évek végére az üzbégek váltak a Szovjetunió harmadik legnagyobb népévé. Jelentősen nőtt a kazahok, azerbajdzsánok, tádzsikok, türkmének száma is. A '80-as évek végére a muszlimok aránya a Szovjetunió belül gyaníthatóan meghaladta a 15%-ot.

SOVJETUNIÓ, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	145 155 489	50,8%
ukrán	44 186 006	15,5%
üzbég	16 697 825	5,8%
belorusz	10 036 251	3,5%
kazah	8 135 818	2,8%
azerbajdzsán	6 770 403	2,4%
tatár	6 648 760	2,3%
örmény	4 623 232	1,6%
tádzsik	4 215 372	1,5%
grúz	3 981 045	1,4%
moldován	3 352 352	1,1%
litván	3 067 390	1,1%
türkmén	2 729 000	1%
egyéb	26 146 000	9,1%
<i>Összesen</i>	285 742 511	100%

Oroszország nemzetiségi képének változása

1926-ban Oroszország területe jelentősen eltért a maitól, hiszen hozzá tartozott autonóm területként Kazahsztán (Karakalpakisztánnal együtt) és Kirgizisztán is. E, a mainál tehát jóval nagyobb területű Oroszországban az oroszok 73,61%-os többséget alkottak, s a 8 milliót is megközelítette az oroszországi ukránság száma, mely a legnagyobb oroszországi kisebbség volt.

OROSZORSZÁGI SZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	74 072 096	73,61%
ukrán	7 873 331	7,8%
mordvin	1 334 659	1,3%
csuvas	1 114 813	1,1%
tatár	2 846 734	2,8%
kazah	3 851 661	3,8%
egyéb	9 530 180	9,59%
<i>Összesen</i>	100 623 474	100%

Az 1937-es népszámlálást azért érdemes idézni, mert ekkorra már nagyjából kialakult Oroszország mai területe (a Krím kivételével). A '30-as években számottevően emelkedett az oroszok száma Oroszországban, miközben az oroszországi ukránok száma döbbenetes mértékben csökkent (azonos területre vetítve is majd 4 millió fővel). Ennek következtében az ukránok helyett a tatárok váltak Oroszország legnagyobb nemzeti kisebbségévé. A finnugor mordvinok ekkor még Oroszország negyedik legnagyobb népe voltak.

OROSZORSZÁGI SZSZK, 1937	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	85 361 394	82,14%
ukrán	3 087 022	2,97%
mordvin	1 214 189	1,1%
csuvas	1 158 384	1,1%
tatár	3 607 507	3,47%
egyéb	9 491 351	9,1%
<i>Összesen</i>	103 919 847	100%

A '30-as és '50-es évek között jelentősen emelkedett az oroszországi oroszok száma, megközelítve a 100 milliót. A jelentősebb kisebbségek száma is mind nőtt (kivéve a finnugor mordvinokét), így az etnikai arányok nem változtak számottevően.

OROSZORSZÁGI SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	97 863 579	83,62%
tatár	4 074 669	3,46%
ukrán	3 359 083	2,85%
csuvas	1 436 218	1,22%
mordvin	1 211 105	1%
egyéb	9 489 661	8%
<i>Összesen</i>	117 534 315	100%

A szovjet korszak második felében elkezdett csökkenni az oroszok aránya Oroszországban. A finnugor mordvinok aránya 1% alá süllyedt, viszont érezhetően nőtt az oroszországi kisebbségek súlya.

OROSZORSZÁGI SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	119 865 946	81,5%
tatár	5 522 096	3,75%
ukrán	4 362 872	2,96%
csuvas	1 773 645	1,2%
egyéb	15 497 310	10,5%
<i>Összesen</i>	147 021 869	100%

A '90-es években csökkent Oroszország népessége, ezen belül számottevően a keleti szláv oroszok és ukránok száma. Oroszország a posztszovjet térség egyetlen állama, ahol a '90-es években csökkent a „tituláris nemzet” aránya. Jelentős növekedés észlelhető viszont az oroszországi muszlim népek körében. E folyamatba illeszkedően nőtt a tatárok száma is, de az Oroszországi Föderáció történetében első ízben a muszlim baskírok aránya is meghaladta az 1%-ot.

OROSZORSZÁGI FÖDERÁCIÓ, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	115 889 107	78,8%
baskír	1 673 389	1,1%
tatár	5 554 601	3,82%
ukrán	2 942 961	2%
csuvas	1 637 094	1,1%
egyéb	17 469 579	12%
<i>Összesen</i>	145 166 731	100%

Moszkva nemzetiségi képének változása

Az Orosz Birodalom fővárosa és legnagyobb városa az európai stílusú Szentpétervár volt. Az orosz városfejlődési tradíciót tükröző Moszkva a 20. századig a második helyet foglalta el az oroszországi városok sorában, s csak 1918 után lett ismét főváros. Moszkva nemzetiségileg sokkal inkább homogénabb volt, mint Szentpétervár. Egyedül a németység (protestáns bevándorlók utódai) alkotott számottevő kisebbséget az orosz nagyvárosban. Egy 1871-es összeírás szerint a város lakosságának 95%-a orosz anyanyelvű volt.

MOSZKVA, 1871	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	575 470	95,5%
német	10 948	1,8%
egyéb	15 531	2,58%
<i>Összesen</i>	601 969	100%

Az 1897-es népszámlálás szerint Moszkva az Orosz Birodalom második legnagyobb városa, s a fővároson kívül az egyetlen település, amelynek népessége lendületesen növekedve a század végére meghaladta az 1 milliót.

MOSZKVA, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	987 044	95%
német	17 717	1,7%
egyéb	33 830	3,25%
<i>Összesen</i>	1 038 591	100%

1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején Moszkva már a Szovjetunió legnagyobb városa volt. Lakossága több mint 2 millió fölé növekedett. A nemzetiségi szerkezet annyiban változott, hogy az oroszok aránya lecsökkent 90% alá, a zsidók száma viszont jelentősen megnövekedett, 1926-ban már a város legnagyobb kisebbségét alkotva (a '20-as évekből származó források az antiszemitizmus jelentős megerősödéséről számoltak be a szovjet fővárosban).

MOSZKVA, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	1 771 690	87,7%
zsidó	131 244	6,5%
egyéb	114 207	5,7%
<i>Összesen</i>	2 017 141	100%

A második világháború után Moszkva a szuperhatalommá váló Szovjetunió fővárosa, lakossága 5 millió fölé nőtt. A város nemzetiségi szerkezete tarkább lett a korábbiakhoz képest, nagyobb számban jelentek meg benne ukránok, továbbá ez az első alkalom, amikor Moszkvában számottevő muszlim népesség mutatható ki (a tatárok).

MOSZKVA, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	4 507 899	88,7%
zsidó	239 246	4,7%
ukrán	115 489	2,2%
tatár	80 489	1,6%
egyéb	142 458	2,8%
<i>Összesen</i>	5 085 581	100%

1989-ben, az utolsó szovjet népszámlálás idején Moszkva lakossága már kis híján 9 millió fő. A város nemzetiségi szerkezetében nem történtek jelentős változások 1959 óta.

MOSZKVA, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	7 963 246	89,7%
ukrán	252 670	2,8%
zsidó	174 728	2%
tatár	157 376	1,8%
egyéb	327 559	3,7%
<i>Összesen</i>	8 875 579	100%

Míg a '90-es években egész Oroszországban súlyos gazdasági és demográfiai krízis vette kezdetét, az akkor is fejlődő Moszkva lakossága rendületlenül növekedett. 2002-ben a város népessége már a 10 milliót is meghaladta. Jelentős változások következtek be a metropolis nemzetiségi szerkezetében: az oroszok aránya jelentősen, 5%-kal csökkent, miközben nőtt a posztszovjet térségből érkezett bevándorlók száma, de közülük csak az örmények aránya haladja meg az 1%-ot. A 9,9%-os „egyéb” kategória főként déli, muszlim eredetű népességet takar. Azaz az orosz főváros nemzetiségileg sokkal tarkábbá vált a '90-es években a korábban megszokottnál.

MOSZKVA, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	8 808 009	84,8%
örmény	124 425	1,1%
tatár	166 083	1,6%

ukrán	253 644	2,4%
egyéb	1 030 593	9,9%
<i>Összesen</i>	10 382 754	100%

Szentpétervár nemzetiségi képeinek változása

Az I. Péter által 1703-ban alapított Néva-parti Szentpétervár 1712 és 1918 között volt az Orosz Birodalom fővárosa.

Szentpétervár sokkal inkább vegyes nemzetiségű város volt, mint a sokáig homogén orosz Moszkva. Az 1872-es városi összeírás szerint Szentpétervárnak 667 ezer lakosa volt (jóval több férfi egyébként, mint nő – 377 ezer szemben 289 ezerrel –, ami jól mutatja a lakosság „adminisztratív” jellegét). Az oroszok aránya még a 80%-ot sem érte el, igen jelentős volt viszont a német, a finn és lengyel népesség aránya is az Orosz Birodalom fővárosában.

SZENTPÉTERVÁR, 1872	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	524 329	78,58%
lengyel	9 756	1,46%
német	45 515	6,8%
finn	15 749	2,3%
egyéb	71 858	10,76%
<i>Összesen</i>	667 207	100%

Az 19. század utolsó negyedében – az orosz modernizáció, iparosodás, urbanizáció eredményeképpen – jelentősen megnőtt Szentpétervár népessége, csaknem megduplázódott, 1,264 millióra nőtt. Az oroszok aránya, 86% fölé emelkedett, de a kisebbségek száma sem csökkent, sőt, a század utolsó negyedében jelentősen nőtt a szentpétervári lengyelek száma.

SZENTPÉTERVÁR, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	1 094 019	86,5%
lengyel	42 729	3,3%
német	50 780	4%
finn	21 006	1,7%
egyéb	56 386	4,5%
<i>Összesen</i>	1 264 920	100%

1918-ban Moszkvába helyezték a köztársasággá vált Oroszország fővárosát. Szentpétervárt még az első világháború idején Petrográddá, majd 1924-ben Leningráddá nevezték át. Leningrád lakossága nőtt

1897-hez képest, 1926-ban 1,609 millió lakosa volt. A város nemzetiségi szerkezete némileg megváltozott ezekben az évtizedekben, amennyiben a hagyományos kisebbségek száma csökkent, jelentősen növekedett viszont a városban élő zsidók száma. 1926-ban már a zsidóság alkotta a város legnagyobb kisebbségét (84 ezer fő, 5,2%).

LENINGRÁD, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	1 386 872	86,1%
lengyel	34 027	2,1%
német	16 916	1%
zsidó	84 480	5,6%
egyéb	87 521	5,6%
<i>Összesen</i>	1 609 816	100%

Leningrád a második világháború legkegyetlenebb blokádját élte túl. A város legalábbis, de a lakók közül sokan nem. Több százezer ember vált a németek áldozatává. A felszabadulás után gyorsan helyreállították Leningrádot, amelynek az ötvenes évek végén már majdnem 3 millió lakosa volt. A zsidók megmaradtak a legnagyobb kisebbségnek, ám rajtuk kívül már csak a keleti szláv népek színesítették a város nemzetiségi arculatát.

LENINGRÁD, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	2 564 736	88,4%
zsidó	162 344	5,5%
ukrán	57 419	1,97%
belorusz	39 252	1,37%
egyéb	76 204	2,62%
<i>Összesen</i>	2 899 955	100%

A szovjet korszak végére, mivel a zsidók száma csökkent, már az ukránok váltak Leningrád legjelentősebb kisebbségévé.

LENINGRÁD, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	4 448 884	89,1%
ukrán	150 982	3%
zsidó	106 142	2,1%
belorusz	93 564	1,8%
egyéb	191 177	3,8%
<i>Összesen</i>	4 990 749	100%

A rendszerváltás után jelentősen csökkent a régi nevét visszakapó Szentpétervár lakossága, több mint háromszázezer fővel. A keleti szláv népek közötti nagyon magas veszteség (13 év alatt félmillió orosszal lett kevesebb Szentpéterváron!) mellett jelentősen nőtt a különböző poszt-szovjet országokból érkező, déli, főként muszlim népesség aránya (azerbajdzsánok, tádzsikok stb.). Azaz a '90-es években hasonló változások következtek be Szentpétervár nemzetiségi arculatában, mint Moszkva esetében.

SENTPÉTERVÁR, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	3 949 623	84,7%
belorusz	54 484	1,1%
ukrán	87 119	1,86%
egyéb	569 993	12,22%
<i>Összesen</i>	4 661 219	100%

Ukránok Oroszországban

A tatárok után a keleti szláv, zömmel pravoszláv **ukránok** Oroszország legnagyobb számú nemzeti kisebbsége. Az oroszok mellett az ukránok – és a tatárok – vettek részt leginkább Oroszország kolonizálásában. A 19. század végén még igen jelentős volt az Észak-Kaukázusban és a Távols-Keleten élő ukránok száma és aránya.

1926-ban még csaknem 8 millió ukrán, pontosabban magát ukránnak valló személy élt Oroszországban, igaz, ezeknek csak mintegy kétharmada beszélt ukránul.

A '30-as években jelentősen csökkent az oroszországi ukránok száma. A csökkenés döbbenetes mértékű (még úgy is, ha ebből kivonjuk a '30-as években tagköztársasági státuszt szerző korábbi autonóm területeken, a kazahsztáni 860 ezer és a kirgizisztáni 64 ezer ukránt): az oroszországi ukránok több mint fele 9 év alatt „eltűnt”. A csökkenésben minden bizonnyal meghatározó szerepe volt, hogy a korábban magukat ukránnak valló személyek (főleg azok, akik nem is tudtak ukránul) ezúttal oroszoknak vallották magukat. Az oroszországi ukránok száma a '30-as évek után soha nem emelkedett a korábbi szintre.

A második világháború után 3,5 millió körül stabilizálódott az oroszországi ukránok száma, igaz, körükben igen jelentős volt az asszimiláció, a magukat ukránnak valló személyek mintegy fele nem is tudott

ukránul. Ez az arány csak romlott a szovjet évtizedekben, s noha 1989-re 4,3 millióra nőtt az oroszországi ukránok száma, de ezeknek csak 42%-a volt ukrán ajkú.

A '90-es években ismét jelentősen csökkent az oroszországi ukránok száma, 3 millió alá.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1926	7 873 331	5 276 787
1937	2 642 212	–
1959	3 359 083	1 832 088
1970	3 345 885	1 422 880
1979	3 657 647	1 475 067
1989	4 362 872	1 868 867
2002	2 942 961	1 815 210

1926-ban sok ukrán élt az európai Oroszországban, 10% fölött a következő megyékben: Voronyezs (1 078 ezer fő, 33%), Kurszk (554 ezer fő, 19%), Szaratov (202 ezer fő, 7%), Sztálingrád (140 ezer fő, 10%), Brjanszk (132 ezer fő, 7%), Szamara (80 ezer, 3%), a Krími ASZSZR (77 ezer fő, 11%), Volgai Német AK (68 ezer fő, 12%), Kalmük AK (14 ezer, 10%), Asztrahán (13 ezer, 13%).

Az Észak-Kaukázusban több mint 3,1 millió ukrán élt 1926-ban, 3,8 millió orosz mellett. Ukrán többségű volt a Donyecki (206 ezer fő, 55%), Kubáni (915 ezer fő, 62%), és a Taganrogi körzet is (191 ezer fő, 72%). A '20-as években a kubáni, doni és észak-kaukázusi ukránok számára megteremtették az ukrán nyelvű iskoláztatás feltételeit. Ez egészen 1932 decemberéig tartott, amikor – összefüggésben az erőszakos kolhozosítás sikertelenségével, az annak nyomán kibontakozó éhínséggel Ukrajnában és az Észak-Kaukázusban, amiért a szovjet vezetés a felelősséget az „ellenforradalmárookra” hárította – Sztálin és Molotov utasítására adminisztratív úton likvidálták az Észak-Kaukázusban az ukrán nyelvű oktatást, könyv- és lapkiadást, ügyintézését.

Az Urálban jelentős volt az ukrán népesség Orenburg megyében (112 ezer fő, 15%).

Szibériában 827 ezer ukrán élt ekkor (azaz a 6,7 millió orosz után az ukránok alkották Szibéria második legnagyobb népét – 9,5%-át). Szibéria összes körzetében megtalálható volt az ukrán népesség. Ukrán többségű volt az altaji Szlavgorodszki körzet (202 ezer ukrán, 175 ezer orosz, 47, illetve 40%). Az ukránok aránya 10% fölött volt a nyugat-szibériai Kamenszki körzetben (70 ezer fő, 16%), az Omszki körzetben (159 ezer fő, 19%) és az altaji Rubcovi körzetben (64 ezer fő, 15%).

A Távols-Keleten 315 ezer ukrán élt (a népesség 18,24%-a). Itt egyetlen körzet sem volt ukrán többségű, bár az ukrán lakosság mindenütt jelen volt. Különösen nagy volt az ukránok aránya a Vlagyivosztoki (148 ezer fő, 33%), illetve az Amúri körzetben (100 ezer fő, 26%).

1937-ben az európai orosz területeken Voronyezsben már csak 482 ezer ukránt találunk, Kurszkban 191 ezret, Szaratovban 93 ezret, Sztálingrádban 93 ezret, a Volgai Német AK-ban 47 ezret. A Kalmük ASZSZR-ből úgyszólván teljesen eltűntek az ukránok, 1937-ben már csak 565 fő maradt a korábbi 14 ezerből.

Elképesztő csökkenést észlelhetünk az észak-kaukázusi ukránok körében a '30-as években: a számuk 41 ezer főre csökkent 1937-re a korábbi 3 millióról (az 1932–1933-as éhínség ezt a területet is sújtotta).

Nemcsak csökkenés észlelhető azonban a '30-as években az oroszországi ukránok között. A Krímben 128 ezerre nőtt az ukránok száma, de növekedés tapasztalható az orenburgi ukránok körében is (142 ezer főre).

A Távols-Keleten is szolidan nőtt az ukránok száma a '30-as években (328 ezer főre).

Az az '30-as években a dél-oroszországi, az észak-kaukázusi és kalmükiai ukránság „tűnt el”, úgyszólván teljesen, az európai Oroszország megyéiben élő ukránság száma felére csökkent, az uráli és távols-keleti ukránság száma viszont némileg növekedett. Hogy itt mégsem fizikai megsemmisülésről van szó, arról többek között a későbbi népszámlálások árulkodnak, 1959-ben már ismét jelentős számban találunk ukránokat az Észak-Kaukázusban: a Krasznodari területen 145 ezer főt (4%), az Adige Autonóm Területen 8 ezret (3%), a Sztavropoli területen 43 ezret (2%), Rosztov megyében 137 ezret (4%), Kabard és Balkárföldön 8 ezret (2%), Észak-Oszétiában 9 ezret (2%) és Csecsenföldön is 14 ezret (2%).

Az ukránok jelentős számban részt vettek Nyugat-Szibéria kolonizálásában, amelynek fejlődése a '70-es évektől az olaj- és gázlelőhelyek felfedezésével új lendületet kapott. 1989-ben már 260 ezer ukrán élt a nyugat-szibériai Tyumeny megyében (8%).

A 2000-es évek elején (2002) a legtöbb oroszországi ukrán Nyugat-Szibériában élt, Tyumeny megyében (211 ezer fő), s ezen belül a Hanti-Manysi NK területén (123 ezer fő). Ezenkívül 100 ezer fölötti számban éltek még ukránok a dél-oroszországi Rosztov megyében (118 ezer fő) és a Krasznodari területen (131 ezer fő).

Lengyelek az Orosz Birodalomban, Szovjetunióban

Az Orosz Birodalom Lengyelország három felosztása (1772, 1793, 1795), majd a napóleoni háborúk után (Varsó megszerzésével) jutott jelentős lengyellakta területekhez. A cári Oroszországban a **lengyelek** az oroszok és az ukránok után a harmadik legnagyobb nép voltak. A 19–20. század fordulóján majd 8 millió lengyel élt Oroszországban (az összlakosság 6,3%-a).

Lengyel többségűek voltak a „Visztulai terület” kormányzóságai: Varsó (1420 ezer fő, 74%), Petrokov (1011 ezer fő, 72%), Kaliska (705 ezer fő, 84%), Radom (681 ezer fő, 84%), Keleck (667 ezer fő, 88%), Szedleck (511 ezer fő, 66%), Plock (448 ezer fő, 81%), Lomzsa (448 ezer fő, 77%), Ljubin (430 ezer fő, 37%).

A szintén a Lengyel Császárhoz tartozó Szuvalki kormányzóság viszont litván többségű volt (304 ezer litván, 52%, 134 ezer lengyel – 23%).

Ezekén kívül jelentős lengyel népesség élt az egykori Rzeczpospolita más területein is, keletebbre a lengyel törzsterületektől: az ukrán többségű Volini kormányzóságban (171 ezer fő, 6%), a belorusz többségű Grodnói kormányzóságban (161 ezer fő, 10%), a litván többségű Kovnói kormányzóságban (140 ezer fő, 9%), a belorusz többségű Vlnói kormányzóságban (130 ezer fő, 8%), az ukrán többségű Kijevi (69 ezer fő, 2%), Podolszki kormányzóságban (69 ezer fő, 2%), a belorusz többségű Minszki (64 ezer fő, 3%), a belorusz többségű Vityebszki kormányzóságban (60 ezer fő, 4%), a lett többségű Kurlandi kormányzóságban (19 ezer fő, 3%), a belorusz többségű Mogiljovi kormányzóságban (2760 fő, 2%) és a lett többségű Lívlandi kormányzóságban (15 ezer fő, 1%), valamint az orosz többségű Szentpétervári kormányzóságban (35 ezer fő, 2%), az ukrán többségű Herszoni kormányzóságban (31 ezer fő, 1%).

Azaz a 20. század elején az oroszországi lengyelek 85%-a élt a tulajdonképpen lengyel területeken, 15%-uk, több mint 1 millió fő viszont ettől keletre.

A 19. század végén a lengyelek „Visztulai területen” kívül az Orosz Birodalom szinte minden fertályában megtalálhatóak voltak.

Jelentős számban éltek lengyelek az Orosz Birodalom sok városában, úgy mint (csökkenő sorrendben): a zsidó többségű Vilno (48 ezer fő, 31%), az orosz többségű Szentpétervár (42 ezer fő, 3%), Odessza (17 ezer fő, 4%), Kijev (17 ezer fő, 7%), a zsidó többségű Kovno (16 ezer fő, 23%), a lett Riga (13,5 ezer fő, 5%), a zsidó többségű Minszk (10,5 ezer fő, 11,5%), Zsitomir (7464 fő, 11%), Grodno (6834 fő, 15%), Belosztok (11 385 fő, 17%), az orosz többségű Harkov (3969 fő, 2%), Jekatyeri-

noszlav (3418 fő, 3%), a zsidó többségű Breszt-Litovszk (3358 fő, 7%), Vityebszk (3287 fő, 5%), Vinnyica (2173 fő, 7%), Kamenyec-Podolszk (2140 fő, 6%), Gomel (1589 fő, 4%), az orosz többségű Rosztov na Donu (1444 fő, 1%), Kaluga (1424 fő, 3%), a zsidó többségű Mogiljov (1325 fő, 3%), az orosz többségű Tomszk (1184 fő, 2%), Irkutszk (1008 fő, 2%), Szamara (958 fő, 1%), Omszk (785 fő, 2%), Krasznojarszk (752, 3%), Sztavropol (731 fő, 2%), Taganrog (636 fő, 7%), Tobolszk (586 fő, 3%), Tyumeny (380 fő, 1%), az ukrán többségű Csernyigov (374 fő, 1%), az orosz többségű Kurgan (279 fő, 3%), Cseljabinszk (219 fő, 1%), Petrozavodszk (128 fő, 1%).

Száműzött, esetleg katonai népességre utal, hogy sok orosz városban, ahol lengyelek éltek, a lengyel populáció szinte kizárólag férfiakból állt, idetartoznak a következő települések (csökkenő sorrendben): Kisinyov (4147 fő, 4%), Tiflisz (4033 fő, 2%), Szmolenszk (3012, 6%), Szevasztopol (2753 fő, 5%), Nyikolajev (2613, 3%), Taskent (2206 fő, 1%), Kronstadt (2159, 4%), Pszkov (1741 fő, 6%), Szaratov (1728, 1%), Ashabád (1605 fő, 8%), Kazany (1479 fő, 1%), Szimferopol (1471 fő, 3%), Orjol (1429 fő, 2%), Vlagyikavkaz (1408, 3%), Kurszk (1222 fő, 2%), Kremecsug (1199, 5%), Karsz (1084, 5%), Poltava (1076, 2%), Voronyezs (1058 fő, 1%), Herszon (1021, 2%), Benderi (1017 fő, 3%), Tiraszpol (1003, 3%), Revel (1000 fő, 2%), Alekszandropol (921 fő, 3%), Merv (894 fő, 10%), Kercs (858 fő, 3%), Brjanszk (848 fő, 3%), Jaroszlavl (848 fő, 1%), Tver (833 fő, 2%), Carszkoje Szelo (746 fő, 3%), Perm (739 fő, 2%), Vlagyimir (736 fő, 3%), Novij Margelan (727 fő, 8%), Batumi (722 fő, 3%), Feodoszia (698 fő, 3%), Tambov (695, 1%), Novgorod (615 fő, 2%), Penza (598, 1%), Kosztroma (513 fő, 1%), Kutaisz (487 fő, 1%), Pjatyigorszk (435 fő, 2%), Sztaraja Russza (424 fő, 3%), Groznij (407, 3%), Novorosszijszk (345 fő, 2%), Narva (345 fő, 2%), Arhangelszk (315 fő, 2%), Jalta (259 fő, 2%), Szuhum (209 fő, 3%), Peterhof (181 fő, 2%), Orienbaum (94 fő, 2%), Jakutszk (88 fő, 1%). A „száműzött”, azaz csaknem teljesen férfipopulációból álló lengyelek aránya 1% volt a türkmén többségű Zakaszpi megyében (3812 fő, 1%), a távol-keleti Primori megyében (3193 fő), a Fekete-tengeri kormányzóságban, 6% pedig a távol-keleti Szahalin szigetén (1636 fő).

Nem tanulság nélkül való, ha megnézzük az Orosz Birodalom azon városait, ahol a legtöbb lengyel élt a 19. század végén.

VÁROS	MILYEN TÖBBSÉGŰ?	LENGYELEK SZÁMA	LENGYELEK ARÁNYA
1. Varsó	lengyel	421 569	62%
2. Łódź	lengyel	145 625	46%
3. Vilno	zsidó (40%)	47 641	31%

4. Szentpétervár	orosz (87%)	42 729	3%
5. Ljubin	zsidó (47%)	20 231	40%
6. Kalis	lengyel	18 473	76%
7. Petrokov	lengyel	17 992	58%
8. Odessza	orosz (49%)	17 395	4%
9. Kijev	orosz (54%)	16 579	7%
10. Kovno	zsidó (35%)	16 112	23%

Csak Varsóban és Łódźban élt 100 ezer fölötti lengyel népesség, a harmadik legnagyobb, lengyelek által lakott város Vilno (azaz a mai Vilnius) volt, utána pedig Szentpétervár következett, de a legnagyobb lengyelséggel rendelkező városok között találjuk Kijevet, Odesszát, Kovnót (Kaunast) is, azaz olyan városokat, amelyek jócskán kívül esnek a tulajdonképpeni lengyel területek határain.

Az Orosz Birodalom széthullása után főként Belaruszban és Ukrajnában maradtak lengyelek szovjet területen, majd 1939. szeptember 17. után – Kelet-Lengyelország szovjet lerohanásával – nagyszámú lengyel lett szovjet állampolgár. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy igen jelentős különbség volt a magukat lengyel nemzetiségűnek vallók és a lengyel anyanyelvűek között. Ez az eltérés – a kétségtelenül meglévő asszimiláció mellett – arra vezethető vissza, hogy Kelet-Európa pre-nacionális identitású népei között az önmeghatározás elsősorban vallási alapú volt, azaz a katolikus vallású beloruszok és ukránok „lengyelnek” vallották magukat.

Összességében a második világháború után mégis csökkent a Szovjetunióban élő lengyelek száma, igaz, még 1989-ben is több mint 1 millió „lengyel” élt a Szovjetunióban, a legtöbben Belaruszban és Litvániában.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	7 931 307
1926	782 334	335 663
1937	636 220	–
1959	1 380 282	623 815
1970	1 167 523	379 470
1979	1 150 991	335 148
1989	1 126 334	343 675

Lengyelek Belaruszban: bár Belaruszban az 1926-os népszámlálás szerint csak 97 ezer lengyel élt (s vélhetően ezeknek kevesebb mint a fele volt ténylegesen is lengyel), az 1927-es belorusz alkotmány a lengyel nyelvet is (az orosz, a belorusz és a jiddis mellett) államnyelvvé tette.

A toleráns nemzetiségi politikának köszönhetően nőtt a lengyelek száma Belaruszban. Bár 1934-től a szovjethatalom a belorussziai lengyeleket sújtó intézkedéseket tett (lengyel iskolák visszaszorítása).

1939-ben Belarusz jelentős lengyel területeket szerzett. Noha a második világháború óriási pusztításokat okozott, 1959-ben több mint félmillió lengyel élt a Belorusz SZSZK-ban, ami a népesség 7%-a (ezeknek mintegy fele volt lengyel nyelvű). A legtöbb lengyel Grodnó megyében élt, itt 332 ezren voltak, ami a megye népességének 31%-a. A '60-as évektől jelentősen csökkent a belorussziai lengyelek száma, a '70-es években viszont ismét emelkedés észlelhető. Meglehetősen nehéz magyarázatot találni a lengyel nyelvűek számának ingadozására a szovjet népszámlálásokban. Számuk 1979-ben 31 ezer főre csökkent, de 1989-ben már 132 ezren voltak, ami nyilvánvalóan nem magyarázható a természetes népszaporulat növekedésével.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1926	97 498	42 365
1937	119 881	–
1959	538 881	261 768
1970	382 600	50 035
1979	403 169	31 246
1989	417 720	132 110
1999	395 712	–

Lengyelek Ukrajnában: 1926-ban Ukrajnában közel félmillió lengyel élt (az össznépség 1,64%-a). Igaz, ebből csak 210 ezer fő volt lengyel anyanyelvű, viszont többségük (230 ezer fő) ukrán ajkú volt (utóbbiak esetében katolikus ukránokról van szó). Lengyelek a jobb parti Ukrajna úgyszólván minden körzetében éltek. Szám szerint legtöbben a Sepe-tovszki körzetben (60 ezer fő), ahol a népesség 9%-át adták, arányait tekintve pedig a nyugat-ukrajnai Proszkurovi körzetben voltak a legtöbben (10%).

A „lengyelek” száma némi csökkenésnek indult a '30-as években Ukrajnában.

A második világháború során jelentősen megnőtt az Ukrán SZSZK területe, főként az egykori lengyel területek rovására. Bár Ukrajna számottevő lengyelországi területeket szerzett, az ukrainai lengyelség száma mégis csökkent, részben a második világháborús, az ukrán nacionalista UPA szervezet által végrehajtott vérengzések miatt, valamint a világháborút követő kitelepítési program (Visztula-hadművelet) következtében.

1959-ben tehát, a megnövekedett területű Ukrajnában még az 1%-ot sem érte a lengyelek aránya az össznépességen belül. Zsitomirban élt a legtöbb „lengyel” (valójában katolikus gyökerű ukrán), 103 ezer fő, ami a megye népességének 6%-át tette ki. Ezenfelül még Hmelnycikij (70 ezer fő, 4%), Lvov (59 ezer fő, 3%), Ternopol (23 ezer fő, 2%), Ivano-Frankovszk (10 ezer fő, 1%) rendelkezett számottevő lengyel lakossággal – noha az anyanyelvi adatokat nézvést a lengyelek sehol nem érték volna az el az 1%-ot.

A szovjet korszak végére jelentősen csökkent az ukrajnai lengyelek (pontosabban: az ukrajnai lengyel identitású személyek) száma. A Zsitomirban élő „lengyelek” száma 69 ezer főre esett vissza (ebből csak ezer volt lengyel nyelvű), ami alig több, mint a megye lakosságának 4%-a. Ezenfelül csak Lvovban (27 ezer fő) és Hmelnycikijben (37 ezer fő) maradtak meg nagyobb számban lengyel indentitásúak. A '90-es években azonban még tovább csökkent az ukrajnai lengyelek száma.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1926	476 435	210 499
1937	417 613	–
1959	363 297	68 194
1970	295 107	44 021
1989	219 179	27 500
1999	144 130	18 860

Lengyelek Litvániában: Ukrajna és Belarusz mellett Litvániában is igen sok lengyel élt (mint láttuk, Vilno/Vilnius a legnagyobb lengyel városok közé tartozott), akiket nemcsak a katolikus identitás tett lengyellé, hanem a tényleges nyelvi/nemzeti hovatartozás is. Ennek alapján elmondható, hogy – legalábbis a '60-as évektől – amikor a belorussziai lengyel nyelvűek számának éles megcsappanása észlelhető – Litvánia adott otthont a legtöbb, Lengyelország határain túl maradt lengyelnek Kelet-Európában. Litvániában a lengyelek száma még nőtt is a szovjet korszakban, és az asszimiláció is csak minimális volt körükben (arányuk az 1959-es 8%-ról 1989-re 7%-ra csökkent).

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1959	230 107	222 744
1970	240 203	221 890
1979	247 022	218 029
1989	257 994	219 322
2001	234 989	–

Lengyelek Oroszországban: 1926-ban még csaknem 200 ezer lengyel élt Oroszországban. Ők gyakran az egykori száműzöttek utódai voltak. Ekkor már nagyfokú asszimiláció tapasztalható köztük, hiszen a 197 ezer oroszországi lengyel közül csak 83 ezren beszéltek lengyelül.

1% fölötti lengyel népességet regisztráltak 1926-ban a szibériai Tomszki (8020 fő, 1%), Aczini (5954 fő, 1%), Krasznojarszki(4430 fő, 1%), Szahalini körzetekben (358 fő, 2%).

Az oroszországi városok közül említésre méltó lengyel lakossággal rendelkezett Rosztov na Donu (3317 fő, 1%), Omszk (2528 fő, 2%), Szmolenszk (1700 fő, 2%), Vlagyivosztk (1596 fő, 2%), Tomszk (1442 fő, 1%), Krasznojarszk (1367 fő, 2%), Novoszibirszk (1234 fő, 1%), Szimferopol (1182 fő, 1%), Irkutszk (1177 fő, 1%), Szevasztopol (1094 fő, 1%), Novorosszijszk (919 fő, 1%), Vlagyikavkaz (859 fő, 1%), Csita (710 fő, 1%), Pjatyigorszk (623 fő, 1%).

A második világháború után a lengyelek már Oroszország egyetlen nagyobb közigazgatási egységében sem alkottak akár csak 1%-ot kitevő kisebbséget. A jelenleg is Oroszországban élő mintegy 70 ezer lengyel szétszórva él az Oroszországi Föderációban, a legtöbben Moszkvában és Szentpéterváron (mintegy 4-4 ezer fő).

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1926	197 827	83 785
1937	92 078	–
1959	118 422	22 193
1970	107 084	20 725
1979	99 733	14 923
1989	95 594	14 314
2002	73 001	–

Németek Oroszországban, a Szovjetunióban

Az Orosz Birodalom igen jelentős **német** nemzetiségű lakossággal rendelkezett: a 19. század végén csaknem 2 millió német élt Oroszországban (a teljes népesség 1,5%-a). Az oroszországi németek többsége protestáns vallású volt, két nagyobb csoportjuk különböztethető meg: a középkori eredetű balti németiség, amely a 18. században került orosz fennhatóság alá, és azok a főként a Volga mentén élő német telepések leszármazottai, akiket II. Katalin uralkodása idején (1762) telepítettek

be. A balti németek elsősorban városlakók voltak, a volgai németek viszont agrárnépességet alkottak.

A népszámlálási adatok szerint az oroszországi, illetve szovjetunióbeli németek száma, kivéve a '30-as éveket – összefüggésben a nagy éhínséggel, amely jelentős embervesztést okozott a németek által is lakott Volga-vidéken – végig nőtt, 1989-re meghaladva a 2 millió főt. Igaz, a '30-as, '40-es évektől kezdve felgyorsult asszimiláció mutatható ki a németek között, olyannyira, hogy 1989-re már a szovjetunióbeli németek kevesebb mint fele volt német anyanyelvű.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	1 890 489
1926	1 238 549	1 175 061
1937	1 151 602	–
1959	1 619 655	1 214 699
1970	1 846 317	1 233 317
1979	1 936 214	1 103 552
1989	2 038 603	993 812

1897-ben a németek egyetlen oroszországi kormányzásban sem alkottak többséget. Sőt, a németek nagy számuk ellenére csak egyetlen kormányzásban haladták meg a lakosság 10%-át (a lengyel Petrokoviban).

Baltikum: A lett többségű (41,5%) Lívlandi kormányzásban 99 ezer német élt (a többségük Rigában), ami a népesség 7%-a. Kurland 51 ezer németnek adott otthont a 19. század végén (7,6%). A Kovnói kormányzásban 22 ezer németet találunk (1,4%), Esztlandban pedig mindössze 16 ezer német élt (3,8%), s ezeknek is a többsége Revelben. A Szentpétervári kormányzásban 64 ezer német a lakosság 3%-át tette ki.

Riga ekkor már lett többségű volt (45%), ám 67 ezer német lakott ekkor a balti városban (24%). Az észti többségű Revelben sokkal kevesebb német élt, alig több mint 10 ezer, ami a város népességének 16%-a. Szentpéterváron 51 ezer német élt a 19. század végén (4%).

Volga-vidék: Az orosz többségű Szaratovi kormányzásban 167 ezer német élt (7%). Ezek többsége lutheránus volt, ám ez volt az Orosz Birodalom egyetlen olyan kormányzósága, amelyben számottevő református vallású népesség is élt (38 ezer fő, 2%). A szintén orosz többségű (65%) Szamarai kormányzásban 224 ezer német lakott (8%).

Ukrajna: A Volini kormányzás 171 ezer németnek adott otthont (6%). A Herszoni kormányzásban 123 ezer német élt 1897-ben (5%). Ezek többsége katolikus volt. Ukrajnában a Jekatyerinoszlavi kormányzásban 81 ezer (4%), Odessza városában 10 ezer német élt (3%).

A Krím is jelentős németiségnek adott otthont: a félszigeten élő 79 ezer német a népesség 5%-át tette ki.

Besszarábia: Besszarábia kormányzóságban 60 ezer német lakott 1897-ben (3%).

Kaukázus: A Doni Kozák Seregben 35 ezer németet találunk (1%). A Tereki kormányzóságban 10 ezer (1%), Kubán megyében 21 ezer (1%), Tifliszben pedig mintegy 3 ezer német élt 1897-ben (1,8%).

Lengyel kormányzóságok: A Varsói kormányzóságban 77 ezer német lakott (4%), a Kalisi kormányzóságban 61 ezer német a lakosság 7%-át tette ki. A Szedlecki kormányzóságban 12 ezer (2%), a Szuvalki kormányzóságban 30 ezer (5%), a Radomi kormányzóságban 9 ezer (1%), a Plocki kormányzóságban 36 ezer (6%), a Petrokovi kormányzóságban 148 ezer (11%), a Lublini kormányzóságban 26 ezer német élt (2%). Ezek a lengyel területen élő németek elsősorban paraszti és lutheránus népességet alkottak (szemben a városok lengyel és zsidó lakosságával).

Egyéb: Viszonylag sok német élt az Orosz Birodalom második városában, Moszkvában. Az 1897-es népszámlálás szerint Moszkva népességének 1,7%-a német nyelvű volt (95% orosz mellett). A németiség volt az egyetlen számottevő kisebbség Moszkvában. Kijevben 4 ezer német élt a 19. század végén (1,75%).

Érdeemes megnézni, hogy mely kormányzóságokban lakott a legtöbb német 1897-ben.

KORMÁNYZÓSÁG	MILYEN TÖBBSÉGŰ?	NÉMETEK SZÁMA	NÉMETEK ARÁNYA
1. Szamarai	orosz (65%)	224 446	8%
2. Volini	ukrán (70%)	171 341	6%
3. Szaratovi	orosz (77%)	166 528	7%
4. Petrokovi	lengyel (72%)	148 765	11%
5. Herszoni	ukrán (53%)	123 449	5%
6. Lívlandi	lett (42%)	98 573	7%
7. Jekatyerinoszlavi	ukrán (69%)	80 979	4%
8. Tavricseszki	ukrán (42%)	79 305	5%
9. Varsói	lengyel (74%)	77 160	4%
10. Szentpétervári	orosz (82%)	63 457	3%

Németek az Oroszországi Föderációban: Az Orosz Birodalom felbomlása után jelentős számú németiség maradt Oroszország területén, elsősorban az Alsó-Volga-vidéken (440 ezer fő, 8%), de sok német lakott a Krímben (46 ezer fő, 7%) és az Észak-Kaukázusban is (93 ezer fő).

A '30-as években a németek fogyása észlelhető Oroszországban, az

'50-es évek végén viszont több németet regisztráltak Oroszországban, mint a '20-as években. Ez azért különös, mert 1941-ben a Volga menti németek közül százezreket Közép-Ázsiába deportáltak. Az 1959-es népszámlálás során nem tüntették fel a németeket közigazgatási egységenként, ezért későbbi, a '70-es évekből származó adatokra kell hivatkoznunk pontos számukat illetően. A németek kevés helyen érték el az 1%-ot, idetartoznak a következő közigazgatási egységek: Oroszország európai részén Kalmükia (5 ezer, 2%), a Komi Köztársaság (15 ezer, 2%). Az Urálban Cseljabinszk (41 ezer, 1%), Orenburg (40 ezer, 2%). Szibériában Omszk (112 ezer, 6%), Kemerovo (52 ezer fő, 2%), Tyumeny 20 ezer (1%), Tomszk (15 ezer, 2%).

A második világháborút követően a németek körében erős asszimiláció (ruszifikáció) észlelhető, a '90-es években pedig valóságos német exodus vette kezdetét. Az oroszországi németek jelentős része elhagyta szülőhazáját. Németek főleg Szibériában maradtak, több mint 300 ezer fő.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1926	806 301	767 690
1937	651 429	–
1959	820 016	566 060
1970	761 888	433 604
1979	790 762	375 234
1989	842 295	352 116
2002	597 212	–

A Volgai Autonóm Szovjet Szocialista Német Köztársaság (VASZSZNK) nemzetiségi képének változása

A 22 kantonból álló VASZSZNK-t 1918-ban alapították az Alsó-Volga-vidéken. 1926-ban kétharmados német többségű volt a terület, amely azonban jelentős orosz és ukrán kisebbséggel is rendelkezett.

VOLGAI NÉMET KÖZTÁRSASÁG, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
német	379 630	66,41%
orosz	116 561	20,39%
ukrán	68 561	12%
egyéb	6 825	1,19%
<i>Összesen</i>	571 578	100%

A '30-as évek elején az erőszakos kollektivizáció az Alsó-Volga-vidék számára katasztrofális következményekkel járt, ez volt a Szovjetunió egyik olyan területe, amelyet leginkább sújtott az éhínség. A '30-as

években a kazahok kivételével minden nép száma csökkent az autonóm területen, ám a nemzetiségi arányok lényegében változatlanok maradtak. A német etnikai többségű Volgai Német Köztársaságot 1941 augusztusában, nem sokkal a Szovjetunió elleni német agresszió után szüntették meg, a németeket Szibériába és Közép-Ázsiába deportálták.

VOLGAI NÉMET KÖZTÁRSASÁG, 1937	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
német	322 652	65,85%
orosz	106 466	21,73%
ukrán	47 904	9,77%
kazah	6 268	1,2%
egyéb	6 639	1,35%
<i>Összesen</i>	489 929	100%

Németek Kazahsztánban: 1937-ben, még az 1941-es deportálás előtt mintegy 80 ezer német élt Kazahsztánban elsősorban Akmolinszk (21 ezer, 2%) és Kusztanaj (11 ezer, 3%) megyében.

1941-ben a németek jelentős részét (több százezer főt) Kazahsztánba deportálták, de a háború utáni első, 1959-es népszámlálás még nem tüntette fel, csak 1970-től mutatható ki a népszámlálásokban a kazahsztáni németek pontos elhelyezkedése. 1970-ben németek éltek jelentős számban a következő kazahsztáni megyékben: Karaganda (146 ezer, 9%), Celinograd (100 ezer, 13%), Kusztanaj (90 ezer, 10%), Kokcsetav (75 ezer, 13%), Pavlodar (73 ezer, 11%), Dzsambul (66 ezer, 8%), Alma-Ata (52 ezer, 7%), Szemipalatyinszk (47 ezer, 7%), Csimkent (46 ezer, 4%), Észak-Kazahsztán (38 ezer, 7%), Talgi-Kurganszk (35 ezer, 6%), Aktyubinszk (31 ezer, 6%), Kelet-Kazahsztán megye (22 ezer, 3%), Turgaj (11 ezer, 5%).

A kazahsztáni németek száma a szovjet korszakban nőtt, bár 1989-re jelentős részük eloroszosodott.

A '90-es években többségük eltávozott Kazahsztánból, elsősorban Németországba.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1937	80 568	–
1959	?	?
1970	858 077	643 712
1979	900 207	580 735
1989	957 518	520 920
1999	353 400	

Észak népei

Finnek Oroszországban

Az oroszországi **finnek** legnagyobb, kompakt csoportját a múltban az ingermanlandi finnek alkották. Az ingermanlandi finnek nyelve a finn nyelvjáráások keleti ágához tartozik. Ingermanland területére a finnek a 17. századtól kezdve költöztek be nagyobb számban. 1617-ben, a sztolbovói békében Svédország megszerezte Ingermanlandot Oroszországtól, ennek következtében jelentősen megváltozott a terület etnikai képe, mivel a pravoszláv vallású (karél, orosz, izsór) lakosok jelentős része elvándorolt, Stockholm pedig igyekezett lutheránusokkal benépesíteni ezeket az újonnan megszerzett földeket. Így kerültek finnek Ingermanlandba, ahol a 17. század végén többséget is alkothattak. Ingermanland az Északi Háború (1700–1721) eredményeképpen került az Orosz Birodalom fennhatósága alá.

Főként a lutheránus egyházra épülve jött létre a finnek fejlett iskolai-közművelődési hálózata. A lutheránus finnek között már a 19. században igen elterjedt volt az írni-olvasni tudás.

1917 után a szovjethatalom támogatta a finnek kulturális önrendelkezését, ez a szovjet nemzetiségi politika egészen 1937-ig működött (bár az erőszakos kollektivizációval szembeni ellenállás miatt már a '30-as évek elején repressziókra került sor az ingermanlandi finnek ellen, a második világháborút megelőző években pedig stratégiai okokra hivatkozva telepítettek ki finneket a határövezetből). 1937-ben betiltották a finn nyelvű oktatást, 1938-ban a lutheránus egyházközösségek működését. 1941 augusztusában a Leningrád környéki finnek deportációjára vonatkozó utasítást fogadott el a szovjet katonai vezetés, de ezen parancs teljes végrehajtására már nem jutott idő. A második világháború idején az ingermanlandi finnek egy részét (mintegy 60 ezer embert) deportálták a finn hatóságok. A háború végén Helsinki kiadta a deportált finneket a Szovjetuniónak, ám azok nem kapták vissza korábban élvezett jogukat.

Amint az a táblázatból is kitetszik, az oroszországi finnek számára

katasztrofálisan alakult a 20. század. 1897-ben még 143 ezer volt a számuk (nem idevéve az akkor Orosz Birodalomhoz tartozó Finn Nagyhercegséget), ami jelentősen lecsökkent a '20-as évekre. A '30-as évek elején némi fellendülés volt észlelhető számukban, de a második világháborús tragédiát nem tudták kiheverni. Számuk majd felére csökkent, ráadásul a '60-as évektől az asszimiláció is jelentősen felgyorsult körükben. Ma már az oroszországi finnek kétharmada nem is beszél finnül.

Megjegyzendő, hogy az orosz és szovjet népszámlálások – különösen a '30-as években – nem mindig húztak éles határt a finnek és a karélok közé. A finnek számának gyarapodása a '30-as években például annak köszönhető, hogy Karéliában – miközben a karélok száma a hivatalos statisztika szerint élesen csökkent – sokakat „finnként” vettek számításba.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897 (Finn Nagyhercegség nélkül)	–	143 068
1926	115 220	112 563
1937	135 643	–
1959	72 356	63 651
1970	62 307	32 253
1979	55 687	23 851
1989	47 102	17 056
2002	34 050	–

A finnek településterülete Oroszországban

Az 1897-es népszámlálás szerint a finnek túlnyomó többsége (130 ezer fő) az orosz többségű (82%) Szentpétervári kormányzóság területén élt. Itt a 130 ezer finn a lakosság 6%-át alkotta (arányuk legmagasabb a Carszkoje Szeló-i járásban volt, ahol a népesség negyedét tették ki).

Az 1926-os népszámlálás szerint az oroszországi finnek 99,7%-a a Leningrádi kormányzóság területén élt (itt a népesség 4%-át alkotva). Ezenkívül Murmanszk kormányzóságban is számba vettek 1700 finnt (7%).

Az 1959-es népszámlálás szerint már csak az oroszországi finnek 28%-a élt Leningrád megye területén (20 ezer fő, a népesség 2%-a). Karéliában ekkor 27 ezer finnt regisztráltak (4%), azaz többet, mint Leningrád megyében (Karéliában egyébként először az 1937-es népszámlálás mutatott ki 14 ezer finnt, holott az ezt megelőző, 1926-os népszámlálás szerint finnek nem éltek Karjalában).

A 2002-es népszámlálás szerint 14 ezer finn él Karéliában és csak alig 8 ezer Leningrád megyében. Ennyi maradt a valaha 130 ezres ingermanlandi finnségből.

Izsórok Oroszországban

A finnugor nyelvcsalád balti ágába tartozó nyelvet beszélő **izsórok** lakhelye a Finn-öböl délkeleti partszakasza, a Narva és a Ladoga-tó környéki terület, a történelmi Ingermanland (amely Bölcs Jaroszláv kijevi fejedelem svéd feleségéről kaphatta nevét).

Az izsórok nyelve nagyon közel áll a karélhoz, ráadásul egy részük ténylegesen is karélnak nevezi magát, ami megnehezíti az izsórok pontos beazonosítását. A valószínűleg az izsórokkal azonosítható ingari népet már egy 12. századi pápai bullában említik. Az izsórok lakterülete a középkorban Novgorod befolyása alá tartozott, az izsórok az oroszok oldalán részt vettek 1240-ben a névai csatában a svédek legyőzésében.

1617-ben, a sztolbovói békében Ingermanland egy része Svédországhoz került. A svéd területekre protestáns népesség költözött be, az akkor már többségében pravoszláv izsórok közül viszont sokan az orosz területekre húzódtak.

Az izsórok asszimilációját felgyorsította Szentpétervár megalapítása (1703) és világvárossá kiépülése. 1897-ben még csaknem 14 ezren voltak az izsórok (főként a Szentpétervári kormányzóságban), s számuk a 20. század első évtizedeiben még nőtt is (beleértve az izsór anyanyelvűek számát is).

Az izsórok – hasonlóan a karélokhoz – számára a sztálinizmus évtizedei és a második világháború hozták el a tragédiát. Bár 1917 után az izsórok is megteremthették – latin alapú – írásbeliségüket, az izsór nyelv tantárggyá vált az iskolákban, 1937-ben ezeket a vívmányokat felszámolták. A második világháború során előbb a finnek deportáltak izsórokat, majd a háború után visszatérőket a szovjethatalom száműzte. A háború alatt az izsór falvak egész sora semmisült meg. Az izsórok csak néhány százan maradtak, s bár számuk némileg még emelkedett is a '80-as években, a '90-es években újabb törés következett be, s a 21. század első éveiben (2002) 327 izsór maradt meg. Igaz, örvendetes fejlemény, hogy a '90-es években nőtt az izsór nyelvet beszélők száma.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	13 774
1926	16 136	14 183
1937	8 565	–
1959 (a Szovjetunióban)	1062	369
1970	270	86
1979	748	244
1989	820	302
2002	327	362

Karélok Oroszországban

Karélok többségében az Oroszországi Föderáció Finnországgal szomszédos északnyugati végvidékén, a Karéliai Köztársaságban élnek (egy részük viszont Tver megye területén).

A karélok nyelvrokonaink, nyelvük az uráli nyelvcsalád balti finn ágába tartozik. A karél nyelv legközelebb a finnhez áll, a finnek és karélok között viszont jelentős eltérés, hogy a finnek evangélikusok, a karélok pravoszlávok.

Maguk a karélok is több szubetnoszra tagozódnak, a három legnagyobb ezek közül a livvik, ludok és a tveri karélok csoportjai.

A karélok őslakói a mai Novgorod (ismert, hogy karélok laktak a középkori Novgorodban is), Leningrád megye területének és Karéliának.

A karélok keresztény (pravoszláv) hitre térítése már a középkorban megkezdődött. A karél területek egy része 1617-ben Svédország kezére került, ekkor a pravoszláv karélok egy része délre vándorolt: ők a ma Tver megyében élő karélok ősei.

A Karéliai Köztársaságot 1923-ban hozták létre Szovjet-Oroszországban, a '20-as években megeremtették az önálló karél írásbeliséget (1938-ig latin ábécével, majd kirillicával). 1937-ben, miközben a karél nyelv további fejlesztését tartották szükségesnek, a finn nyelv ellen indítottak hajszát. 1940-ben viszont egy hirtelen fordulattal a finn irodalmi nyelvet tették meg Karélia hivatalos nyelvének, megalapítva a Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaságot, amely a Szovjetunió tagköztársaságaként állt fenn egészen 1956-ig.

A szovjet korszak kimondottan kedvezőtlen változásokat hozott a karélok életében: a karél másodrangú nyelvvé való tétele, a második világháború megpróbáltatásai (a karélok részleges deportációja), az iparosítás nyomán történő betelepítések, az egyoldalú iparfejlesztés (a karéliai erdők kizsákmányolása) ahhoz vezetett, hogy megtört a karél nép fejlődése. Ma a karélok fele annyian sincsenek, mint a 20. század elején, s az anyanyelvi adatokat tekintve még rosszabb a helyzet.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	208 101
1926	248 030	236 294
1937	231 464	–
1959	164 050	118 040
1970	141 148	90 158
1979	133 182	75 270
1989	124 921	60 696
2002	93 344	52 880

Karélia nemzetiségi képének változása

A Karél Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságot 1923-ban hozták létre, kialakítása részben az Olonyecki kormányzóság, részben az Arhangelszki kormányzóság területéből történt. Közvetlen elődje az 1920-ban alapított vörös Karél Munkakommuna volt.

Már 1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején Karélia orosz többségű volt, az akkor 269 ezer lakosú Karéliában 100 ezer karél élt (37%).

A karélok és oroszok mellett említésre méltó volt ekkor a szintén finnugor vepszék aránya is.

KARÉLIAI ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	153 967	57%
karél	100 781	37,4%
vepsze	8 587	3,1%
egyéb	6 001	2,2%
<i>Összesen</i>	269 336	100%

Karéliát 1940-ben a Szovjetunió önálló tagköztársaságává léptették elő Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság néven (1956-ban „fokozták le” ismét autonóm köztársasággá). A második világháború hatalmas pusztításokat okozott Karéliában.

Ennek is következtében csökkenésnek indult a karélok száma (illetve egy részüket már 1937-ben finnként vették számba), úgyhogy 1959-ben Karélia finnugor népessége már a 20%-ot sem érte el.

Ezzel szemben jelentősen megnőtt a keleti szláv népesség száma és aránya.

KARÉL SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
karél	85 473	13,1%
orosz	412 773	63,3%
belorusz	71 900	11%
finn	27 829	4,2%
ukrán	23 339	3,6%
tatár	8 459	1,3%
egyéb	21 573	3,3%
<i>Összesen</i>	651 346	100%

A szovjet korszak további évtizedeiben folytatódott Karélia finnugor népességének csökkenése. A karélok száma tovább apadt, arányuk 10%-ra süllyedt.

A karéliai finnek is fogyatkozásnak indultak. Eközben az oroszok száma és aránya tovább nőtt, megközelítve a 75%-ot.

KARÉL SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
karél	78 928	10%
orosz	581 571	73,6%
belorusz	55 530	7%
ukrán	28 242	3,6%
finn	18 420	2,3%
egyéb	27 459	3,5%
<i>Összesen</i>	790 150	100%

A '90-es években jelentősen csökkent Karélia lakossága, több mint 70 ezer emberrel.

Bár az oroszok száma is csökkent, arányuk mégis növekedett ebben az időszakban 76,6%-ra.

A karélok is tovább fogyatkoztak, arányuk 10% alá süllyedt.

Lényegében az összes nép aránya csökkent, kivéve az oroszokét. A finnugor népek aránya Karélián belül ma alig haladja meg a 10%-ot.

Problémát jelent, hogy Karéliában csak az oroszot tekintik hivatalos nyelvnek (az alkotmány 11. cikkelye szerint).

KARÉLIAI KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
belorusz	37 681	5,2%
karél	65 651	9,1%
orosz	548 941	76,6%
ukrán	19 248	2,7%
finn	14 156	2%
egyéb	30 604	4,2%
<i>Összesen</i>	716 281	100%

A tveri karélok

Tver környéke az oroszország hagyományos településterületének számít, ám a terület etnikai képét színesítik azok a finnugor nyelvű pravoszláv karélok, akik a 17. században telepedtek le Tver környékén az evangélikus svédok elől menekülve.

1897-ben, az első orosz népszámlálás idején 1,769 millió fő volt a Tveri kormányzóság lakossága. A kormányzóság etnikailag homogén orosz volt, de ekkor még 117 ezer karél lakott Tver megyében (tehát többen, mint jelenleg a karélok összlétszáma), a kormányzóság lakosságának 6,7%-át adva.

TVERI KORMÁNYZÓSÁG, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	1 642 506	92,8%
karél	117 679	6,7%
<i>Összesen</i>	1 769 135	100%

Az 1926-os szovjet népszámlálás szerint a Tveri kormányzóság lakossága 2 millió fölé emelkedett. Főként az oroszok száma nőtt, de ekkor még a karélok is gyarapodtak, igaz, arányuk némileg csökkent. Ekkor még nem volt nagy különbség az etnikai és az anyanyelvi mutatók között.

TVERI KORMÁNYZÓSÁG, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	2 097 123	93,5%
karél	134 334	6%
<i>Összesen</i>	2 241 995	100%

A sztálinizmus idején Tver megyét a szovjet államfőről Kalinyin megyének nevezték el (ez az elnevezés egészen 1989-ig megmaradt). Ez az időszak a tveri karélok számára igazi tragédiának bizonyult: létszámuk kevesebb mint a felére esett vissza, 60 ezer fő alá, ráadásul a tveri karélok nyelvi asszimilációja is nagy lendületet vett: 1959-ben már 30%-uk orosz anyanyelvű volt.

KALINYIN MEGYE, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	1 706 405	94,4%
karél	59 120	3,2%
egyéb	41 202	2,4%
<i>Összesen</i>	1 806 787	100%

A Szovjetunió további évtizedeiben csak tovább romlott a tveri karélok helyzete. 1989-ig ismét „megfeleződtek”, 23 ezer főre, s arányuk 1%-ra csökkent. 1989-re már az ukránok is többen voltak Tver megyében, mint a karélok.

TVER MEGYE, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	1 555 050	93,5%
ukrán	28 941	1,7%
karél	23 169	1,4%
egyéb	55 962	3,4%
<i>Összesen</i>	1 663 122	100%

A '90-es évek sajnos nem hoztak javulást a tveri karélok életében. Számuk még tovább fogyatkozott, s a 2002-es népszámlálás szerint már éppen csak elérik az 1%-ot. Igaz, a megye lakosságának egésze csökkent, beleértve az oroszokat is. Úgy tűnik, a tveri karélok számára végzetesnek bizonyult a 20. század. A tveri karélok – bár van kulturális autonómiájuk – félő, 400 év alatt teljesen eltűnnek.

TVER MEGYE, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
karél	14 633	1%
orosz	1 361 006	92,5%
ukrán	22 563	1,5%
egyéb	73 253	5%
<i>Összesen</i>	1 471 455	100%

Vepszék Oroszországban

A Ladoga- és Onyega-tó környékén lakó **vepszék** ugyanúgy az uráli nyelvcsalád balti finn ágába tartozó finnugor nyelvet beszélnek, mint a karélok vagy az izsórok. A vepszék önelnevezése a vepsz, ám egy részük lüdinnek hívja magát, ami valószínűleg összefüggésben van az egyik karél szubetnosz (a ludok) elnevezésével. A régi orosz terminológiában a vepszéket csúdnak nevezték, hivatalosan 1926-ig. (Bár a csúd etnonim jelentéstartománya meglehetősen széles az orosz nyelvben. Csúdnak nevezték általában az északi népek – finnugor – őslakosságát.)

A vepszék első említése minden bizonnyal még a kora középkorból való, Jordanes gót történetében olvasható a *Vasinabroncas* népnév, amit a kutatók egy része a vepszékkel azonosít. A történeti és a nyelvészeti (toponímiai) adatok arra utalnak, hogy a vepszék lakterülete valaha jóval kiterjedtebb volt, egészen a Volhovig húzódnak. A vepszék már a középkorban felvették a pravoszláviát, fokozatosan eloroszosodtak. A 20. század elejére a vepszék településterülete északra húzódott vissza, egy részük pedig beolvadt a karélokba (innen a fentebb említett közös etnonim).

1917 után a vepszék nem kaptak önálló területi közigazgatási egységet, a vepsze területek egy része Karéliához került, más részük Leningrád megyéhez. A '20-as években a vepszék kialakíthatták saját írásbeliségüket, megindult a vepsze nyelv oktatása az iskolákban, vepsze nemzetiségi körzetek alakultak Leningrád megyében és Karéliában. Az

1937-es terror idején a vepsze érelmiséget is likvidálták, megszüntették a vepsze nyelv oktatását, felszámolták a nemzetiségi rajonokat. A vepsze újjászületés 1989-től indult meg, amikor is újra oktathatóvá vált a nyelv az iskolákban, helyreállították a – latin ábécés – vepsze írásbeliséget. A rendszerváltás után (1994-ben) Karéliában újraalakult a vepsze nemzetiségi körzet, de ezt 2005-ben megszüntették.

1897-ben még csúdnak hívták a vepszékét, s ekkor még több mint 25 ezren beszélték a vepsze nyelvet. A vepszék számára jól indult a 20. század, hiszen 1926-ra már 30 ezer fölé emelkedett számuk, s jelentősen nőtt a nyelvet beszélők száma is.

A vepszék számára végzetesnek bizonyult a második világháború. 1959-ben már csak fele annyian voltak, mint egy nemzedékkel korábban. Az '50-es évek végén a vepszék körében már igen erős volt az asszimiláció, hiszen kevesebb mint felük ismerte csak a nyelvet. Ez a szomorú folyamat a '80-as években megfordulni látszott: a '80-as években valóságos vepsze feltámadás észlelhető, jelentősen nőtt a magukat vepszéknek vallók száma, és a vepsze nyelvűek száma. A '90-es években azonban megtört ez az örvendetes folyamat, és ismét jelentősen csökkent a vepszék valamint a vepsze nyelvűeké is.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	25 820
1926	32 784	31 025
1937	29 585	–
1959	16 170	7 464
1970	8 490	3 029
1979	7 550	2 723
1989	12 142	6 231
2002	8 240	5 753

A Volga–Urál-vidék népei

Mordvinok Oroszországban

A **mordvinok** a legnagyobb létszámú finnugor nép Oroszországban, sokáig a magyarok és finnek után a harmadik legnagyobb lélekszámú finnugor népnek számítottak (egészen a legutóbbi időkig számuk még az észtekét is felülmúlta).

A mordvinok a marikkal együtt a volgai finnugor népek közé tartoznak. Két nagyobb szubetnosz alkotja a mordvinokat, a *moksa* és az *erza*, ezek önelnevezésként is funkcionálnak (a mordvin, mordva elnevezés eredetileg csak külső megnevezésként létezett, maguk a „mordvinok”, azaz a moksák és erzák nem használták). A mordva etnonim iráni eredetű (mard ’férfi’). A moksák a mordvinok nyugati és déli csoportját, az erzák a keletit alkotják. Mordvin eredetűek az eltatárosodott karatájok is.

A középkorban a mordvin településterület nyugati határa még egészen az Oka folyóig húzódott, amiről az írott források mellett toponímiai adatok is tanúskodnak.

A mordvin területek 1552 után váltak Oroszország részeivé. A mordvinok többsége pravoszláv keresztény vallású.

A népszámlálási adatok szerint a 20. század első harmadában szépen nőtt a mordvinok száma, azonban a ’30-as évek második felétől, a ’40-es évektől fokozatosan erősödő asszimiláció tapasztalható körükben. Ez különösen a mordvin nyelv helyzetét látva szembetűnő: már az ’50-es években 1 millió alá csökkent a mordvin anyanyelvűek száma, a ’70-es évektől pedig rohamos ütemben folytatódott a negatív tendencia, aminek következtében a magukat mordvinnak vallók száma is csökken. A mordvinok ilyen gyors asszimilációja részben településterületük széttartoltságával magyarázható.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	1 023 841
1926	1 334 659	1 256 116
1937	1 214 189	–

1959	1 211 105	968 167
1970	1 177 492	938 411
1979	1 111 075	829 171
1989	1 072 939	740 048
2002	843 350	614 260

A mordvinok településterülete

A mordvinok nem alkotnak összefüggő településterületet, földrajzilag a leginkább fragmentált finnugor népről van szó. A mordvinok az oroszokkal, ukránokkal, tatárokkal együtt részt vettek Szibéria és Közép-Ázsia kolonizálásában, ezért viszonylag sok mordvint találhatunk a korai népszámlálásokban ezeken a területeken is.

A legtöbb mordvint 1897-ben a Szamarai kormányzóságban írták össze, 238 ezer főt, ami a kormányzóság lakosságának 9%-a (65%-os orosz többség mellett, további jelentős német, ukrán, tatár lakossággal). A Volga mentén az orosz többségű (68%) Szimbirszki kormányzóságban 189 ezer mordvin lakott, ami a lakosság 12%-a (11% csuvas és 9% tatár mellett). 10% fölött volt a mordvinok aránya a Penzai kormányzóságban is, ahol 187 ezren laktak (13%, 83%-os orosz többséggel együtt élve). A szintén orosz többségű (77%) Szaratovi kormányzóságban 124 ezer mordvin élt a 19. század végén, ami a népesség 5%-a. A homogén orosz többségű (95%) Tambovi kormányzóságban 90 ezer mordvin lakott (3%). 53 ezer mordvin élt a homogén orosz többségű (93%) Nyizssegorodszki kormányzóságban, ahol a népesség 3%-át tették ki.

Az orosz többségű Kazanyi kormányzóságban 22 ezer mordvint vettek számba 1897-ben (1%).

Az Urálban az orosz többségű (70%) Orenburgi kormányzóság 38 ezer mordvinnak adott otthont (2%). Az Ufai kormányzóságban csaknem ennyi, 37 ezer mordvin élt (2%).

Dél-Szibériában a kazah többségű Akmolinszki kormányzóságban élt 8500 mordvin (1%).

A mordvinok jelentős széttagoaltságára utal tehát az, hogy nemhogy egyetlen kormányzóság, de egyetlen járás sem volt mordvin többségű a 19. század végén Oroszországban.

A 20. század elején, mint láttuk, jelentősen nőtt a mordvinok száma. S ez különösen a Volga menti mordvin törzsterületeket érintette.

A Penzai kormányzóságban a mordvinok száma 377 ezer főre emelkedett (azaz megduplázódott 1897 és 1926 között), arányuk 17%-ra ugrott. Ezzel Penza vált a legnagyobb mordvin területté, bár a szamarai mordvinok száma is nőtt (251 ezer főre, elérve a 10%-ot). A Szaratovi kormányzóságban is nőtt a mordvinok száma (154 ezer főre, ami a né-

pesség 5%-a). A Nyizsegorodszki kormányzóságban 53 ezerről 85 ezerre nőtt a mordvinok száma (3%). Az Uljanovszki kormányzóságban 179 ezer mordvin lakott 1926-ban (13%).

Az újonnan létrehozott Tatár ASZSZK-ba 35 ezer mordvin került (a lakosság 1%-a). A Csuvas ASZSZK-ban 24 ezer mordvin élt (3%).

Az Urálban, az Orenburgi kormányzóságban már csökkent a mordvinok száma, 38 ezerről 23 ezer főre (3%), Baskíriában viszont nőtt, 50 ezer főre (2%).

A szibériai mordvinok száma jelentősen nőtt a 20. század első harmadában, 1926-ban már több mint 100 ezer mordvin élt Szibériában: 3,6 ezer fő élt a Troicki (1%), 25 ezer fő a Barnauli (6%), 10 ezer a Bijszki (1%), 14 ezer a Kuznyecki (3%), 12 ezer a Minuszinszki (4%), 10 ezer a Novoszibirszki (1%), 4 ezer a Rubcovai (1%), 8 ezer a Tomszki körzetben (1%). Bár a mordvinok aránya mindenütt elenyésző volt, mégis 1926-ban az oroszok, ukránok, beloruszok után a finnugor mordvinok alkották Szibéria negyedik legnagyobb népét!

A mordvinok megtalálhatók voltak a Kazah ASZSZK-ban, az Akmolinszki kormányzóságban is (17 ezer fő, 1%).

1930-ban létrehozták a Mordvin Autonóm Körzetet, amely 1934-ben köztársasági rangot kapott. A mordvinok nagy szétszórtságára utal, hogy 1937-ben csak a mordvinok harmada élt saját köztársaságában.

Ez az arány a későbbiekben csak csökkent, s 1959-ben már a 30%-ot sem érte el, miközben a Mordóvián kívül élő mordvinok száma is stagnált vagy fogyott.

A Vólga mentén 1959-ben a Csuvas ASZSZR-ben 24 ezer mordvin élt (2%), Penza megyében 109 ezer (7%), Uljanovszk megyében 73 ezer (7% – 1926-ban még 179 ezer), a Tatár ASZSZK-ban 33 ezer (1%), Szaratov megyében 23 ezer (1%).

Nőtt viszont az uráli mordvinok száma a '30-as években. 1959-re Orenburg megyében 95 ezerre emelkedett a számuk (5%), Cseljabinszk megyében 30,5 ezer mordvin találunk ekkor (1%), Baskíriában 44 ezret (1%).

De mordvinok jelentek meg a Távol-Keleten is 1945 után. A Primorszki területen 15 ezer mordvint találunk a második világháború után (1%), a Habarovszki területen 14 ezret (1%), Kamcsatkán 3 ezret (1%), de Szahalin szigetére is betelepült 10 ezer mordvin (2%).

Ez a településterület napjainkra is megmaradt, a mordvinok fokozódó asszimilációja mellett. 2002-ben a mordvinok a Mordvin Köztársaságon kívül csak a Csuvas Köztársaságban (1%), Orenburg megyében (2%), Penza megyében (5%), Szamara megyében (3%), Uljanovszk megyében (3,6%) haladták meg az 1%-os népességarányt.

A Mordvin köztársaság nemzetiségi képének változása

Az 1930-ban (1934-ben) létrehozott ASZSZK-ban a mordvinok mindössze a lakosság harmadát tették ki az 1937-es népszámlálás szerint, jelentős orosz többség mellett. E két népen kívül még tatárok is laktak Mordóviában nagyobb számban.

MORDVIN ASZSZK, 1937	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
mordvin	411 565	34,4%
orosz	720 023	60,3%
tatár	48 789	4%
egyéb	13 865	1,1%
<i>Összesen</i>	1 194 242	100%

A '30-as évektől, mint láttuk, a Mordvin ASZSZK-ból jelentős néptömegek vándoroltak ki Szibériába és a Távols-Keletre. Nem csoda, hogy a lakosság száma még az '50-es évek végén sem érte el az 1937-es szintet. A nemzetiségi arányok mindamelllett nem változtak jelentősen (bár a mordvinok aránya némileg nőtt).

MORDVIN ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
mordvin	357 978	35,8%
orosz	590 557	59%
tatár	38 636	3,8%
egyéb	21 922	2,17%
<i>Összesen</i>	1 000 093	100%

Bár a '60-as években még enyhén nőtt a népesség Mordóviában, a '70-es években ez a köztársaság a Szovjetunió azon ritka szubjektumai közé tartozott, ahol nem nőtt, hanem csökkent a lakosság száma. Egyedül a muszlim tatárok száma emelkedett némileg, de a mordvinok és az oroszok már a szovjet korszakban fogyni kezdtek. A nemzetiségi arányok a lényegét illetően nem változtak.

MORDVIN ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
mordvin	313 420	32,5%
orosz	586 147	60,8%
tatár	47 328	4,91%
egyéb	16 609	1,72%
<i>Összesen</i>	963 504	100%

A '90-es években jelentősen csökkent Mordóvia lakosságának száma. A csökkenés minden népet érintett, mordvinokat, oroszokat, tatárokat egyaránt. Ennek köszönhetően a köztársaság nemzetiségi képe nem változott jelentősen. Mordóviában lényegében ugyanazok az etnikai arányok tapasztalhatók ma, mint a '30-as években.

MORDVIN KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
mordvin	283 861	31,93%
orosz	540 717	60,83%
tatár	46 261	5,2%
egyéb	17 927	2%
<i>Összesen</i>	888 766	100%

Csuvasok Oroszországban

A **csuvasok** (önelnevezés: *čuvaš*) Volga mentén élő török nyelvű nép. Nyelvük igen sok finnugor elemet tartalmaz. Több szubetnoszra oszlanak, a „felföldi” csuvasokra (virjal, turi), a „középső” (anat encsi) és a „síksági” (anatri) csoportokra. A „felföldi” csoportok nyelvére jellemző inkább az erős finnugor hatás, míg a sík vidéken élők jobban megőrizték a bulgár-török nyelvi vonásokat. A csuvasok nyelve az egyetlen fennmaradt rotacizáló török nyelv. Valaha jóval elterjedtebb volt ez a nyelvcsoporthoz, a volgai bulgárok is „r-török” nyelven beszéltek, s a magyar nyelv honfoglalás előtti török jövevényszavainak többsége is egy rotacizáló török nyelvből (vagy nyelvekből) származik. A csuvas nép eredetét legkézenfekvőbb tehát a volgai bulgárokhoz kötni, akik a 7–8. század tájékán jelenhettek meg a Középső-Volga vidékén (bár ennek az elméletnek vannak ellenzői, s a tatárok is magukénak vallják a volgai bulgár örökséget...). Maga a csuvas etnonim csak a 16. századtól dokumentálható. A csuvasok a 16. század közepétől orosz alattvalók. Többségük pravoszláv keresztény.

A csuvasok számának 20. századi alakulása két részre osztható. Bár a népszámlálási adatok szerint a csuvasok száma egészen 1989-ig folyamatosan nőtt, az anyanyelvre vonatkozó táblázatok azt mutatják, reálisan csak 1970-ig lehet számolni a csuvasok számának tényleges növekedésével. A '70-es évektől – azzal együtt is, hogy nőtt a magukat csuvasnak vallók száma – asszimilációjuk felgyorsult. A csuvasok így is az

Oroszországi Föderáció egyik legnagyobb kisebbségét képezik, számuk 1 millió fölötti.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	843 753
1926	1 114 813	1 100 709
1937	1 158 384	–
1959	1 469 766	1 334 347
1970	1 637 028	1 438 805
1979	1 689 847	1 400 404
1989	1 773 645	1 375 215
2002	1 637 094	1 325 382

A csuvasok településterülete: A legtöbb csuvas az orosz többségű, de jelentős tatár lakossággal is rendelkező Kazanyi kormányzóságban élt a 19. század végén. 832 ezer orosz és 665 ezer tatár után a csuvasok a maguk 602 ezres számukkal a kormányzóság harmadik legnagyobb népe voltak. Csuvas többségű volt a Kozmogyemjanszki (50 ezer fő – 47%, 36% mari és 16% orosz mellett), a Civilszki (131 ezer fő – 80%, 10% tatár és orosz mellett), és a Cseboksziari járás (84 ezer fő – 67%, 19% orosz, 12% mari, 3% tatár mellett).

Az orosz többségű Szimbirszki kormányzóságban 160 ezer csuvas élt (10,5%). Itt csuvas többségű volt a Buinszki járás, ahol 81 ezer csuvas 44,32%-os arányt ért el (34% tatár 17% orosz mellett).

Az orosz többségű Szamarai kormányzóságban 91 ezer csuvas élt 1897-ben (3%).

Az 1920-ban alapított Csuvas Autonóm Körzet (1925-től autonóm köztársaság) a csuvasok mindössze 60%-ának adott otthont a '20-as években. Az autonóm körzeten kívül 106 ezer csuvas élt a Szamarai kormányzóságban (4%), 127 ezer a Tatár ASZSZK-ban (5%), 45 ezer Uljanovszk kormányzóságban (3%), 84 ezer pedig a Baskír ASZSZK-ban (3%).

Ez az arány az '50-es évek végére 52%-ra csökkent, és a szovjet korszakban változatlan maradt (1989: 51%). A csuvasok majd fele tehát nem a Csuvas Köztársaságban él.

A Csuvas Köztársaság nemzetiségi képének változása

Az 1920-ban létrehozott csuvas autonóm területen háromnegyedes csuvas többség volt 1926-ban. A legnagyobb kisebbséget az oroszok alkották, akiknek aránya 20% volt.

CSUVAS ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csuvas	667 695	74,65%
orosz	178 890	20%
mordvin	23 958	2,67%
egyéb	23 87	2,68%
<i>Összesen</i>	894 390	100%

A következő évtizedekben lényegében semmit nem változott a köztársaság etnikai képe. Az oroszok aránya enyhén nőtt, a csuvasoké enyhén csökkent, a mordvinok mellett megjelentek továbbá a köztársaság etnikai arculatában a tatárok is.

CSUVAS ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csuvas	770 351	70,16%
orosz	263 692	24%
tatár	31 357	2,85%
mordvin	23 863	2,17%
<i>Összesen</i>	1 097 855	100%

A szovjet korszak végére sem változott jelentősen Csuvasföld nemzetiségi arculata. A csuvas többség megmaradt, bár az oroszok aránya némileg nőtt. A finnugor mordvinok száma viszont jelentősen csökkent, arányuk 1%-ra esett.

CSUVAS ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csuvas	906 922	67,78%
orosz	357 120	26,7%
tatár	35 689	2,66%
mordvin	18 686	1,39%
egyéb	19 606	1,46%
<i>Összesen</i>	1 338 023	100%

A '90-es években – először történetében – csökkenni kezdett a Csuvas Köztársaság népessége. A nemzetiségi arányok azonban így sem változtak. A Csuvas Köztársaság etnikai szerkezetét tekintve az Oroszországi Föderáció egyik „legstabilabb” régiója.

CSUVAS KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csuvas	889 268	67,68%
orosz	348 515	26,5%
mordvin	15 993	1,21%

tatár	36 379	2,76%
egyéb	23 599	1,8%
Összesen	1 313 754	100%

Marik Oroszországban

A **marik** Kelet-Európában élő finnugor nép. A mari nyelv a volgai finnugor nyelvek közé tartozik (a mordvinnal együtt). A marik három nagyobb néprajzi csoportra oszlanak, a hegyi, mezei és keleti marikra.

A marik többsége a Volga mentén él, ám egyes csoportjaik az újkorban keletre menekültek, az Urálba. A marik 1552 után lettek orosz alattvalók. A marik keresztények, de vannak hívei a hagyományos mari vallásnak is.

A népszámlálási adatok szerint a 20. században, a szovjet korszakban folyamatosan nőtt a marik száma, s csak a '90-es években következett be visszaesés. Az anyanyelvi adatok azonban arra engednek következtetni, hogy a marik száma csak a '70-es évekig emelkedett, ettől kezdve viszont fokozott asszimiláció tapasztalható körükben (a '80-as években enyhe javulás észlelhető). A marik asszimilációja különösen a '90-es években gyorsult fel. Míg 1926-ban még a marik 99%-a volt mari anyanyelvű, a 21. század elején viszont csak a magukat marinak vallók 75%-a ismeri a nyelvet.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	375 439
1926	428 001	425 181
1959	498 066	475 709
1970	581 082	534 029
1979	599 637	525 867
1989	643 698	526 961
2002	604 298	451 033

A marik településterülete

1897-ben a marik a Kazanyi, Vjatkai, Ufai kormányzóságokban éltek. Legtöbben, 144 ezer fő a Vjatkai kormányzóságban (5%), 122 ezer fő az orosz többségű Kazanyi kormányzóságban (6%) és 80 ezren az Ufai kormányzóságban (4%).

A Kazanyi kormányzóságon belül mari (cseremis) többségű volt a Carjovokoksajszki járás (55%). Ez volt az egyetlen mari többségű terület az Orosz Birodalomban.

1920-ban megalapították a Mari Autonóm Körzetet, ahol viszont csak a marik alig több mint fele, 58%-a élt. 60 ezer mari marad a Vjatkai kormányzóságban, 80 ezer Baskíriában, további 16 ezer mari élt az uráli Kunguri körzetben (3%).

Ez az arány csak romlott a szovjet korszak végére: 1989-ben a mariknak csak kevesebb fele élt a Mari ASZSZR területén (48,5%). Sokan laktak ezen kívül Baskíriában, Gorkij megyében, Tatarszتانban, de Tyumeny és Szverdlovszk megyében is.

A Mari Köztársaság nemzetiségi képének változása

A Mari Autonóm Körzetet 1920-ban alapították, 1936-ban autonóm köztársasági rangot nyert. 1926-ban még mari abszolút többségű volt, bár igen jelentős oroszok is élt a területen.

MARI AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
mari	247 979	51,43%
orosz	210 016	43,56%
tatár	20 219	4,19%
Összesen	482 090	100%

Az '50-es évek végére orosz többség alakult ki a Mari ASZSZK területén, s erőteljesen növekedett a tatár népesség aránya is.

MARI ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
mari	279 450	43,14%
orosz	309 514	47,8%
tatár	38 821	6%
csuvas	9 065	1,4%
egyéb	10 830	1,67%
Összesen	647 680	100%

A szovjet korszakban az '50-es évek végéhez képest nem változott a Mari ASZSZK nemzetiségi szerkezete.

MARI ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
mari	324 349	43,28%
orosz	355 973	47,5%

tatár	43 850	5,85%
egyéb	25 160	3,35%
<i>Összesen</i>	749 332	100%

1990-ben a Mari SZSZK nevét Marij-El Köztársaságra változtatták. A köztársaság népessége a '90-es években valamelyest csökkent, de a nemzetiségi kép nem változott jelentősen. A marik és az oroszok nagyjából egyenlő arányban népesítik be a köztársaságot, az oroszok némi fölényével.

MARIJ-EL KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
mari	312 178	42,88%
orosz	345 513	47,46%
tatár	43 377	5,95%
csuvas	7 418	1%
egyéb	19 493	2,67%
<i>Összesen</i>	727 979	100%

Tatárok Oroszországban

A kipcsak-török nyelvű, zömében szunnita muszlim vallású **tatárok** Oroszország legnagyobb létszámú nemzeti kisebbségét alkotják. A tatár etnogenezis vitatott – és politikai viták által is bonyolított – kérdés, ám a nyelvi és történeti adatok tanúsága szerint a tatár nép kialakulásának gyökerei aligha korábbiak a 13. századnál (azaz nem köthetők közvetlenül Volgai Bulgáriához).

A tatárok a 16. század közepe, Kazany meghódítása után kerültek orosz fennhatóság alá. Megjegyzendő, hogy a régebbi orosz népszámlálásokban „tatárnak” nevezték többek között a kaukázusi azerbajdzsánokat is, a tatár etnonim használata mai formában csak a '30-as években gyökeresedett meg.

A szovjet népszámlálások szerint a tatárok száma végig növekedett a 20. században. Ennek is köszönhetően válhattak Oroszország második legnagyobb népévé (a '30-as évektől), hiszen 1926-ban – mai területet alapul véve – még csak a harmadik helyen álltak az ukránok után.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1926	2 916 536	2 884 222
1937	3 793 413	–

1959	4 967 701	4 945 719
1970	5 930 670	5 289 435
1979	6 317 468	5 428 229
1989	6 648 760	5 532 088

A tatárok településterülete

Oroszország szibériai és közép-ázsiai „kolonizálásában” az oroszok mellett az ukránok és a tatárok játszották a legfontosabb szerepet. Az 1897-es orosz népszámlálás során a tatár etnonim jelentése még eltért a maitól, jóval tágabb volt.

Az 1926-os népszámlálás szerint a tatárok településterületének magja a Volga menti kormányzóságokra esik, a következő területekre: Tatár ASZSZK 1 164 342 fő (az oroszországi tatárok mindössze 41%-a élt a köztársaságban), Szamara 122 ezer fő (5%), Szaratov 115 ezer fő (4%), a Nyizsegorodszki kormányzóságban 80 ezer tatár élt (3%), Asztrahánban 48 ezer fő (10%), Uljanovszkban 39 ezer fő (3%), Mari AK-ban 20 ezer fő (4%).

Az Urálban, Baskíriában 462 ezer (17%), Orenburg kormányzóságban 54 ezer tatár élt (7%), a Vót AK-ban 17 ezer fő (2%), az Uráli megyében 193 ezer (3%). Szibériában 96 ezer tatár élt 1926-ban, ami a teljes szibériai népesség valamivel több mint 1%-a volt.

A Kazah ASZSZK-ban 81 ezer tatár élt 1926-ban (1,2%).

Az '50-es években folytatódott a tatárok „széttelepülése” a Szovjetunióban. A közép-ázsiai köztársaságokban jelentős tatár népesség jelent meg.

1959-ben már majdnem 200 ezer tatár élt Kazahsztánban (191 ezer fő, 2%). Kirgizisztánban több mint 56 ezer (3%). Türkmenisztánban 30 ezer tatár élt (2%). A legtöbb tatár Üzbegisztánba költözött, 1959-ben már 444 ezren éltek ebben a köztársaságban (1937-ben még csak 2796!), ami a köztársaság népességének 5%-a.

A tatárok Oroszországon belül is számos új területen jelentek meg: a Komi ASZSZK-ban (8,5 ezer fő, 1%), Moszkvában (80,5 ezer fő, 2%), a Csuvas ASZSZK-ban (31 ezer fő, 3%), máshol pedig számukat/arányukat növelték: a Mari ASZSZK-ban (39 ezer fő, 6%) és Asztrahán megyében (57 ezer fő, 8%).

Tatarsztan nemzetiségi képének változása

A Tatár Szovjet Szocialista Köztársaságot 1920-ban hozták létre. Az 1926-os szovjet népszámlálás még enyhe tatár többséget mutatott ki a Tatár ASZSZK területén az oroszokkal szemben. A tatárokon és oroszok-

kon kívül jelentős számban csuvasok éltek még a Tatár ASZSZK-ban, és említésre méltó volt a finnugor mordvinok száma is.

TATÁR ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tatár	1 164 324	44,88%
orosz	1 118 834	43,13%
mordvin	35 084	1,35%
csuvas	127 330	4,9%
egyéb	148 207	5,7%
<i>Összesen</i>	2 593 779	100%

A sztálinizmus évtizedeiben mérsékelten nőtt a Tatár ASZSZK lakossága. A tatárok aránya valamivel nőtt az oroszokéval szemben, de nem érte el az abszolút többséget.

TATÁR ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tatár	1 345 195	47,19%
orosz	1 252 413	43,93%
csuvas	143 552	5%
mordvin	32 932	1,1%
egyéb	76 325	2,67
<i>Összesen</i>	2 850 417	100%

A szovjet korszakban jelentős népességnövekedés mellett nem változott a köztársaság nemzetiségi képe. A tatár többség némileg nőtt, a csuvasok körében asszimilációs folyamatok észlelhetők, és a finnugor mordvinok aránya is 1% alá csökkent.

TATÁR ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tatár	1 765 404	48,47%
orosz	1 573 361	43,2%
csuvas	134 221	3,68%
egyéb	166 756	4,57%
<i>Összesen</i>	3 641 742	100%

A '90-es években jelentős változások következtek be Tatarsztanban. A '90-es években viszonylagos gazdasági fejlődés volt tapasztalható a régióban, ennek következtében a köztársaság népessége emelkedett ezekben az években is. A növekedés elsősorban a tatárokat érintette, miközben az oroszok száma még csökkent. Ezért Tatarsztanban – elő-

ször a köztársaság történetében – abszolút többségbe kerültek a tatárok, miközben az oroszok aránya 40% alá csökkent.

TATARSZTAN, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tatár	2 000 116	52,9%
orosz	1 492 602	39,49%
csuvas	126 532	3,3%
egyéb	160 015	4,24%
<i>Összesen</i>	3 779 265	100%

Kazany nemzetiségi képének változása

Kazany (tatáruul: Kazan) Nyizsnyij Novgorod mellett a Volga-vidék legjelentősebb városa, lakossága 1 millió fölötti. A Kazanyi Kánság központja, 1552-ös orosz meghódítása fordulópont a Volga–Urál-vidék történelmében.

A 19. század végén Kazany volt a Volga térségének legnagyobb városa, 130 ezer lakossal, megelőzve a 90 ezres Nyizsnyij Novgorodot. Ekkor még Kazanyban egyértelmű orosz többség volt (73%), a tatárok aránya alig emelkedett 20% fölé.

KAZANY, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	95 402	73,4%
tatár	28 520	21,94%
lengyel	1479	1,1%
egyéb	4 558	3,5%
<i>Összesen</i>	129 959	100%

A század első évtizedeiben nem változott jelentősen Kazany nemzetiségi képe, bár a lakosság jelentősen emelkedett. Nem sokkal a Tatár Köztársaság megalapítása után lényegében ugyanazt a képet találjuk, mint a 19. század végén.

KAZANY, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tatár	43 878	24,53%
orosz	126 050	70,47%
zsidó	4 156	2,32%
egyéb	4 772	2,66%
<i>Összesen</i>	178 856	100%

A szovjet korszak végére megmaradt Kazany orosz többsége, viszont jelentősen megnőtt a tatár népesség száma és aránya is (40% fölé).

KAZANY, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA %
tatár	439 811	40,52%
orosz	593 839	54,7%
csuvas	12 426	1,1%
egyéb	39 265	3,6%
<i>Összesen</i>	1 085 341	100%

Udmurtok Oroszországban

Az **udmurtok** az uráli nyelvcsalád permi ágába tartozó nép. Önelnevezésük udmurt, 1917 előtt használt orosz nevük votják. Lakhelyük a Volga–Urál-vidék, a Káma, Csepce folyó vidéke. E tájegység „őslakói”. Az udmurtok jelentősebb etnográfiai csoportjai Észak-Udmurtiában a déli eredetű böszörmények és az arok. Nagyobb részük ortodox kereszténnyé vált az orosz hódítással együtt, ám a keleti udmurtok megőrizték a pogány hagyományokat.

Az udmurtok létszámának alakulása

A 20. században az udmurtok száma a szovjet korszak végéig emelkedett, majd a '90-es években élesen csökkent. Az anyanyelvi adatok viszont arról tanúskodnak, hogy az udmurt anyanyelvűek száma csak a '60-as évek végéig nőtt, ezt követően viszont erőteljes asszimiláció észlelhető körükben, ami mintegy megalapozta az udmurtok számának későbbi csökkenését.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	420 970
1926	504 018	498 737
1937	563 404	
1959	615 640	551 747
1970	678 393	566 438
1979	685 718	532 012
1989	714 833	506 169
2002	636 906	429 411

Az udmurtok településterülete

Az 1897-es népszámlálás szerint az udmurtok túlnyomó többsége (377 ezer fő, azaz az összes udmurt 90%-a) a Vjatkai kormányzóságban élt, de

csak a kormányzóság lakosságának 12%-át tették ki, a többségi oroszok (77%), valamint a marik és tatárok mellett. A kormányzóságon belül egyetlen járás sem volt, ahol udmurt többség lett volna (arányuk legnagyobb a Glazovi járásban volt, 42%, ahol több mint 150 ezer udmurt élt). Vjatkán kívül az egyetlen kormányzóság, ahol 1%-ot elért az udmurtok aránya, Ufa volt, ahol valamivel több mint 20 ezer, zömmel pogány udmurt élt.

Az 1926-os szovjet népszámlálás szerint az udmurtok túlnyomó többsége (395 ezer fő, 78%) az 1917 után megalakuló Udmurt Autonóm Területen lakott. Ezenkívül említésre méltó számban éltek még udmurtok a Vjatkai kormányzóságban (mintegy 40 ezer fő), és Urál megye Szarapuli járásában (11 ezer fő, 2%).

A második világháború idején megerősödött az udmurtok koncentrációja. Az udmurtok 86%-a élt ekkor az Udmurt Köztársaságban, ezenkívül még 22 ezer udmurt Kirov megyében.

A szovjet időkben erősödött az udmurtok szétszóródása. A 2002-es népszámlálás szerint már csak 76%-uk élt saját köztársaságában, 17 ezren Kirov megyében, és 20 ezer fölötti volt az udmurtok száma Baskíriában és Tatarsztanban.

Az Udmurt Köztársaság nemzetiségi képének változása

1920 novemberében megalakult a Vót Autonóm Körzet (1932-től Udmurt Autonóm Körzet, 1934-től Udmurt Autonóm Köztársaság). Az 1926-os első szovjet népszámlálás szerint még udmurt többségű volt a terület, igaz, oroszok is jelentős számban lakták. Ekkor még külön etnikumként tüntették fel az udmurtok egyik néprajzi csoportját, a böszörményeket.

VÓT AUTONÓM KÖZTÁRSASÁG, 1926 NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA	
orosz	327 493	43,3%
udmurt	395 607	52,3%
böszörmény	9 200	1,21%
tatár	17 135	2,26%
<i>Összesen</i>	756 216	100%

1959-re az Udmurt Köztársaság orosz többségűvé vált, noha az udmurtok száma is jelentősen emelkedett.

UDMURT ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
udmurt	475 913	35,6%
orosz	758 770	56,75%

egyéb	102 244	7,6%
<i>Összesen</i>	1 336 927	100%

Az elkövetkező harminc évben tovább csökkent az udmurtok aránya Udmurtián belül, annak ellenére is, hogy számuk nőtt. Az oroszok száma jelentősen emelkedett, ám még ennél is jelentősebb volt a muszlim tatár népesség növekedése. Alig több mint hatvan év alatt hatszorosára nőtt az udmurtiai tatárok száma.

UDMURT KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
udmurt	460 584	29,33%
orosz	944 108	60%
tatár	109 218	6,95%
egyéb	56 407	3,6%
<i>Összesen</i>	1 570 317	100%

Komik Oroszországban

A **komik** a finnugorok permi ágába tartozó északkelet-európai nép. A komik már a középkorban krisztianizálódtak, a 15. század végétől tartoznak a Moszkvai állam fennhatósága alá. A hatalmas területen élő komik több etnográfiai csoportra oszlanak (izsemiek, felső-vicsegdaiak, vimicsek, sziszolszkiak, udorok és mások). Az újkorban megfigyelhető a komik keleti expanziója, az Urálban is megjelentek csoportjaik.

A népszámlálási adatok szerint a komik száma egészen a '80-as évek végéig nőtt, ezt követően viszont létszámuk apadásnak indult. Ez a megfigyelés csak részben igaz, mert bár a komi nemzetiségűek száma valóban nőtt, de a komi nyelvűek száma már a '70-es években csökkent. Míg a század első felében csaknem megegyezett a komi nemzetiségűek és a komi nyelvűek száma, a század második felében egyre nagyobbra nőtt az olló a komi nemzetiségűek és anyanyelvűek között, ami erőteljes asszimilációról tanúskodik.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	153 618
1926	226 292	218 415
1937	259 382	–
1959	282 780	254 320

1970	315 347	263 115
1979	320 078	246 009
1989	336 309	238 880
2002	293 406	217 316

A komik településterülete

1897-ben a komik (zürjének) többsége az orosz többségű (91%) Vologdai kormányzóságban élt, 114 ezer fő, ami a népesség 9%-a. A komik homogén többséget alkottak az Uszty-sziszolszki járásban (83 ezer fő, 92%), és többségben voltak a Jarenszki járásban is (31 ezer fő, 69%).

Ezenfelül 23 ezer komi élt az orosz többségű (85%) Arhangelszki kormányzóságban, többségük (22 ezer fő) a peccsorai járásban, 63%-os többséget kiteve.

1921-ben megalapították a Komi Autonóm Területet, 1926-ban ezen élt a komik mintegy 85%-a. Ez az arány az elkövetkező évtizedekben sem változott. De jelentős számban éltek még komik Nyugat-Szibériában, a Nyenyec autonóm körzetben (5 ezer fő, 11%), a Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzetben (2800 fő, 2%) is (1959).

A Komi Köztársaság nemzetiségi képének változása

A Komi Autonóm Körzetet 1921-ben hozták létre, és ekkor homogén komi többségű volt a terület.

KOMI AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
komi	191 245	92,24%
orosz	13 371	6,44%
szamojéd	2 080	1%
Összesen	207 314	100%

A harmincas években sok orosz telepedett le Komiföldön, de még 1937-ben is komi többség mutatható ki a területen. 1936-ban a Komi Autonóm Körzetet köztársasági rangra emelték.

A sztálinizmus évtizedeiben jelentősen megnőtt a köztársaság népessége, elsősorban oroszok és ukránok költöztek be több tízezres nagyságrendben. Ennek következtében a köztársaság elvesztette komi többségét. 1959-re orosz többség alakult ki Komiföldön, de 10%-ra emelkedett az ukránok aránya is.

KOMI ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
komi	245 074	30,39%
orosz	389 995	48,37%

ukrán	80 132	10%
belorusz	22 339	2,77%
tatár	8 459	1%
egyéb	60 200	7,46%
<i>Összesen</i>	806 199	100%

A szovjet korszak második felében tovább növekedett az oroszok és az ukránok száma a Komi Köztársaságban. A komik aránya 25% alá esett vissza, az oroszok abszolút többségre tettek szert a '80-as évek végére.

KOMI ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
komi	291 542	23,3%
orosz	721 780	57,7%
ukrán	104 170	8,32%
belorusz	26 730	2,1%
tatár	25 980	2%
német	12 866	1%
egyéb	68 139	5,44%
<i>Összesen</i>	1 250 847	100%

A '90-es évek elején a Komi ASZSZK-ból Komi Köztársaság lett. Az 1994-ben elfogadott alkotmány 67. §-a szerint a köztársaság államnyelve a komi és az orosz.

A '90-es években jelentősen csökkent a köztársaság népessége, különösen az oroszok száma, de lényegében mindegyik népé. Az oroszok és a komik aránya ezzel együtt is nőtt.

KOMI KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
komi	256 464	25,17%
orosz	607 021	59,58%
belorusz	15 272	1,5%
tatár	15 680	1,5%
ukrán	62 115	6%
egyéb	62 122	6%
<i>Összesen</i>	1 018 674	100%

Komi-permjákok Oroszországban

A **komi-permjákok** a komik (zürjének) legközelebbi rokonai, az uráli nyelvcsaládba – annak permi ágába – tartozó nép. A komi-permjákok régebbi elnevezése egyszerűen „permi” volt az orosz nyelvben, ami a Perm földrajzi névből ered (ami maga is finnugor eredetű, lásd például a vepsze nyelvben is ismert „pera maa – határon fekvő föld” kifejezést). Az orosz földrajzi terminológiában egyébként több Perm is létezett a ma ismert uráli Permen kívül.

A komi-permjákok a Káma felső folyásánál élnek. Többségük pravoszláv keresztény, de vannak köztük óhitűek is. A komi-permjákok a 15. század második fele (1472) óta tartoznak orosz befolyás alá.

A komi-permjákok száma jelentősen növekedett a 20. század első harmadában, a '70-es évektől viszont fokozatos csökkenés észlelhető körükben, ami ma is tart. Az anyanyelvi adatok viszont arról árulkodnak, a komi-permjákok körében az asszimiláció már a '30-as évektől tart. Egyedül a '60-as években volt észlelhető némi pozitív elmozdulás ebben az irányban, a '70-es évektől azonban ismét felgyorsult a nyelvvesztés folyamata.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	104 691
1926	149 449	140 284
1937	121 082	–
1959	143 030	125 547
1970	150 244	130 007
1979	145 993	113 989
1989	147 269	104 715
2002	125 235	94 328

A komi-permjákok településterülete

1897-ben a komi-permjákok túlnyomó többsége a homogén orosz többségű Permi kormányzóság területén élt (92 ezer fő), ahol a lakosság 3%-át tették ki. Ezen belül a legtöbb „permi” a Szolikamszki járásban lakott (65 ezer fő), ahol a népesség 28%-át alkották, valamint a Cserdinszki járásban (27 ezer fő, 25%).

1925-ben megalapították a Komi-Permjak Autonóm Körzetet. Itt viszont csak a komi-permjákok 78,5%-a élt (117 ezer fő). Ezenkívül jelentős számban éltek még komi-permjákok a felső-kámai körzetben (3 ezer fő, 2%). Ez az arány jelentősen emelkedett az '50-es évek végére, ami-

kor is már a komi-permjákok 88%-a élt saját autonóm területén (további 11 ezer fő még Perm megyében).

A '80-as évek végére jelentős változás következett be a komi-permják településszerkezetben. 1989-re már a komi-permjákok kevesebb mint egyharmada élt saját autonóm területén, jelentősen megnőtt viszont a Perm megye területén élő komi-permjákok száma (30 ezer fő fölé).

A Komi-Permják Autonóm Körzet nemzetiségi képének változása

Az autonóm körzetet 1925-ben hozták létre, egy évvel később jelentős, 77%-os permi többséget mutatott ki a népszámlálás.

KOMI-PERMJÁK AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
permják	117 429	77%
orosz	34 814	22,8%
Összesen	152 491	100%

A sztálinizmus évtizedeiben számos új nép költözött be a Komi-Permják Autonóm Körzet területére: tatárok, beloruszok, ukránok. Az oroszok száma is megduplázódott, a komi-permjákok száma viszont alig nőtt, így arányuk 58%-ra esett vissza.

KOMI-PERMJÁK AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
permják	125 917	58%
orosz	71 381	32,88%
tatár	5 623	2,59%
belorusz	4 325	2%
ukrán	3 792	1,74%
egyéb	6 000	2,76%
Összesen	217 038	100%

A Komi-Permják Autonóm Körzet lakossága már a szovjet időkben csökkenni kezdett. A csökkenés már a '60-as években megindult (1970: 212 ezer fő), a '70-es években felgyorsult (1979: a lakosság már csak 172 ezer fő). Minden etnosz száma csökkent, a komi-permjákoké is, akik a veszteség ellenére némileg növelni tudták arányukat a köztársaság népességén belül (60%-ra).

KOMI-PERMJÁK AK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
komi-permják	95 415	60,18%
orosz	57 272	36,12%

egyéb	5 839	3,7%
<i>Összesen</i>	158 526	100%

A '90-es években tovább folytatódott a népesség számának csökkenése, ami sajnos nagyon súlyosan érintette a komi-permjákokat, de az oroszokat is. Így aztán – erősen fogyó népesség mellett – a '90-es években nem változtak a nemzetiségi arányok.

Ez volt az utolsó népszámlálás a Komi-Permják Autonóm Körzetben, hiszen ezt az autonóm területet – az Oroszországi Föderáció egyetlen finnugor többségű szubjektumát – 2005-ben megszüntették, egybevonva Perm megyével.

KOMI-PERMJÁK AK, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
komi-permják	80 327	59%
orosz	51 946	38,17%
egyéb	3 803	2,8%
<i>Összesen</i>	136 076	100%

Baskírok Oroszországban

A **baskírok** (önelnevezés: *baskort*, egy lehetséges etimológia szerint a *bas* 'fő' és az oguz-török *kort* 'farkas' szavakból) az Urál egyik legnagyobb népe. A kipszak-török nyelven beszélő baskírok ősei a 9–10. században jelentek meg a Dél-Urálban Aral környéki őshazájukból. A baskír nyelv (nyelvjárások) alapján arra lehet következtetni, hogy a protobaskírok feltételezhetően kapcsolatba kerültek mandzsu-tunguz, mongol nyelven beszélő közösségekkel, uráli hazájukba érkezvén pedig iráni és finnugor elemeket (köztük minden valószínűség szerint hátramaradt keleti magyarokat) asszimiláltak. Jelentősen különbözik egymástól a baskírok északi és déli csoportja antropológiai, életmódbeli tekintetben is.

A baskírok kezdetben Volgai Bulgária vonzáskörzetébe tartoztak, a 10. századtól kezdve terjedt el köztük az iszlám, amely a 14. századra már domináns vallássá vált (bár a pogány hiedelmek egy része mai napig fönmaradt a baskír népi kultúrában). Volgai Bulgária 1236-os bukását követően a baskír területek az Arany Horda fennhatósága alá tartoztak, a baskír etnogenezis, bulgár, kipszak, mongol nyelvű elemek beolvadásával folytatódott.

A baskír területek Kazany elfoglalása után kerültek orosz fennha-

tóság alá (1552–1557). A baskírok ebben az időszakban kezdtek áttérni a félnomád életformáról a letelepedett, földművelésen alapuló gazdálkodásra, bár a nomád életmód egészen a 20. század elejéig fennmaradt a déli baskírok között. A baskír területekre betelepülő keleti szláv földműves telepések és az őslakók között sokszor alakultak ki konfliktusok.

A baskírok saját köztársaságát az Oroszországi Föderáción belül 1919-ben alapították. A baskír köztársaság (melyet néhány baskír kommunista vezető egyfajta etnokráciaként képzelt el) megalkotása során felszínre kerültek a baskírok és oroszok, illetve tatárok közötti feszültségek. A forradalom után kiteljesedő baskír írásbeliséget 1929-ben arabról latin, majd 1939-től cirill betűk váltották.

A baskírok számának alakulása meglehetősen hektikus képet mutat a 20. században. Az 1897-es anyanyelvi adatok szerint a baskírok létszáma 1 millió felül volt (és ezzel az akkori Orosz Birodalom tizedik legnagyobb népét alkották), viszont számuk 1926-ra a felére csökkent, a baskír nyelvet beszélők száma pedig egyenesen a negyedére esett vissza. Ezt a változást nem feltétlenül a történelem viharáiban kell keresnünk, hanem a baskír nemzettudat kései formálódásában, valamint a baskír nyelv(járások) és a tatár nyelv közti határvonal bizonytalanságában. Igaz, a csökkenés így is jelentős, főként, ha hozzátesszük, az 1897-es népszámlálás során még külön vették számításba a teptyárokat (akiket ma a baskírok egyik néprajzi csoportjaként tartunk számon), akiknek száma 117 773 fő volt 1897-ben (ha őket is számba vennénk, akkor már közel 1,5 millióra nőne a baskírok száma 1897-ben).

Szembetűnő legalábbis, hogy igen jelentős az eltérés a magukat baskírnak vallók és a ténylegesen is baskír anyanyelvűek száma között, ami arra utal, sokak (és itt elsősorban a baskíriai tatárookra kell gondolni) számára a baskír identitás a modern nemzettudatból és nem a népi nyelvi gyökerekből táplálkozik. Igaz, az olló a baskír anyanyelvűek és a baskír nemzettudatúak között folyamatosan csökken, ami annak bizonyossága, hogy a baskír nemzettudat sikeres „projektként” valósult meg a 20. században. 1926-ban legalábbis még több mint dupla annyian vallották magukat baskírnak, mint ahányan ténylegesen is beszéltek a nyelvet, 2002-ben már csak 18%-os volt a különbség a baskír etnikumúak és anyanyelvűek között.

A baskírok számára mindenesetre – leszámítva talán első harmadát – sikeres volt a 20. század. A '20-as évektől kezdve lendületesen emelkedett a baskír etnikumúak és nyelvűek száma is, mára 1 millió fölé emelkedve.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	1 321 363
1926	712 366	382 951
1937	752 880	–
1959	953 801	587 918
1970	1 180 913	778 235
1979	1 290 994	863 655
1989	1 345 273	979 923
2002	1 673 389	1 379 727

A baskírok településterülete

1897-ben az egyetlen baskír többségű terület az Ufai kormányzóság volt. Itt 900 ezer baskír élt (41%), 834 ezer orosz (38%) és más kisebb népekkel (udmurt, mordvin, mari, tatár, teptyár, csuvas) együtt. Az Ufai kormányzóságon belül a baskírok csak a belebeji (54%), Birszki (53%) járásokban alkottak többséget, a többi járásban és Ufa városában orosz többség volt (a baskírok aránya ezekben 30% körül mozgott).

Az orosz többségű (70%) Orenburgi kormányzóságban 256 ezer baskír élt 1897-ben, ami a lakosság 16%-át tette ki. A baskírok egyedül az orszki járásban alkottak többséget az oroszokkal szemben (43, illetve 40%, 88, illetve 82 ezer fő), a többi járásban 7–20%-os arányt tettek ki (mindenütt orosz többség mellett).

Csaknem 100 ezer baskír élt még a homogén orosz többségű Permi kormányzóságban is, ahol a népesség 3,2%-át tették ki. Legtöbben az Oszini járásban laktak (37 ezer fő, 11,6%), 10%-ot sem érte el arányuk a Permi járásban (1,34%), az uráli Jekatyerinburgi járásban (2%), a Krasznojfimszki járásban (8,4%) és a már nyugat-szibériai Sadrinszki járásban (5%).

Baskíria megalapítását követően a baskírok háromnegyede a Baskír Köztársaság területére került, nem jelentéktelen csoportjaik azonban az „anyaköztársaság” határain túl maradtak. Az Orenburgi kormányzóságban 15 ezer baskír (2%), a Szarapuli területen majd 30 ezer (5%), a Szverdlovszki területen 6 ezer baskír élt (1%), a Cseljabinszki területen pedig 15 ezer baskír maradt (3%).

Ez az arány a szovjet korszak végére jelentősen megváltozott. 1989-re már csak a baskírok 64%-a élt Baskíria területén. A folyamat különösen a '80-as évektől gyorsult fel, hiszen az 1959-es népszámlálás szerint még a baskírok 77%-a Baskíriában élt (1970: 75%, 1979: 72%). 1989-re Baskírián kívül jelentős számban éltek még a Dél-Urálban Orenburg megyében (53 ezer fő, 2,4%), Cseljabinszk megyében található a leg-

nagyobb baskír településterület Baskírián kívül (161 ezer fő, 4,5%), a Középső-Urálban, Perm megyében (53 ezer fő, 1,7%), Nyugat-Szibériában, Kurgán megyében (17,5 ezer fő, 1,5%), Tyumeny megyében (41 ezer fő, 1,3%).

A '90-es években éppen ezzel ellentétes folyamatot észlelhetünk, azaz a baskírok koncentrációját Baskortosztánban, ami 2002-re 72%-ra nőtt. S mindez úgy, hogy számottevően csak Perm megyében csökkent a baskírok létszáma (40 ezer főre), Cseljabinszkban és Tyumenyben még nőtt is a számuk (166, illetve 46 ezer főre), ami azt jelenti, magában a Baskír Köztársaságban játszódott le a '90-es években egy igen jelentős baskír etnodemográfiai robbanás. Ezt a következtetést megerősítik a Baskíria etnikai képére vonatkozó adatok is.

Baskíria nemzetiségi képezének változása

Már első látásra is szembevető Baskíria néprajzi tarkasága. Az „őslakos” baskírok mellett éltek itt finnugor (mari, mordvinok) és más török népek is (csuvasok, tatárok, misarok – ez a tatárok egyik etnográfiai csoportja, amelyet 1926-ban még külön népként vettek számba), de a törökök mellett legnagyobb számban szlávok (oroszek és ukránok). A soknemzetiségű Baskíria népei közül kiemelkednek az oroszek, tatárok és a baskírok. 1926-ban még messze az oroszek voltak a köztársaság legnagyobb számú népe, 40%-kal Baskíria lakosságának relatív többségét tették ki. Maguk a baskírok csak második helyen voltak, a köztársaság népességének mintegy negyedét adva. Harmadik helyen a tatárok álltak, 17%-kal, de ha a misarokat és a tatárokat egy nációként vesszük számba (mint ezt a későbbi szovjet népszámlálások tették), akkor azt az eredményt kapjuk, hogy a tatárok és a baskírok száma nagyjából azonos volt.

BASKÍR ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
oroszek	1 064 707	40%
ukrán	76 710	2,87%
mari	79 298	2,97%
mordvin	49 813	1,86%
csuvas	84 886	3,18%
tatár	461 871	17,38%
misar	135 960	5,1%
baskír	625 845	23,48%
egyéb	104 256	3,9%
<i>Összesen</i>	2 665 346	100%

Ezek az adatok azonban csak az etnikai hovatartozásra mutatnak rá. Gyökeresen más kép tárul elénk, ha Baskíria anyanyelvi adatait vesszük alapul. Annyiban nincs változás, hogy az oroszok képezik a köztársaság legnagyobb etnoszát. Hatalmas különbség van viszont a baskír anyanyelvűek és a baskír nemzetiségűek száma között: az anyanyelvi adatok alapján a baskírok aránya még a 13%-ot sem érte el Baskírián belül! Igen jelentős viszont a tatár nyelvűek száma (a köztársaság népességének harmada), amiből az következik, hogy a tatár anyanyelvűek jelentős része (mintegy fele!) baskírnak tüntette fel magát az 1926-os szovjet népszámláláson, ami modern nemzettudat kezdetleges, éppen csak kialakuló voltára enged következtetni (vagyis: a magukat baskírnak vallók jelentős része, mintegy fele, tulajdonképpen tatár volt), illetve arra, hogy a baskír nemzet megteremtése felülről ment végbe.

BASKÍR ASZSZK, 1926	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
baskír	345 327	12,95%
orosz	1 098 566	41,21%
ukrán	59 626	2,23%
mordvin	45 749	1,71%
mari	78 308	2,93%
csuvas	83 085	3,11%
tatár	902 122	33,84%
egyéb	52 563	1,9%
<i>Összesen</i>	2 665 346	100%

A sztálinizmus évtizedeiben nem változott jelentősen Baskíria etnikai képe. Lényegében ugyanazokat az arányokat tapasztalhatjuk 1959-ben is, mint 1926-ban. Az összes nép létszáma emelkedett, kivéve a mordvinokét, akiknek száma csökkenni kezdett a '40-es évektől (1937-ben még 55 ezren voltak a baskíriai mordvinok). A legjelentősebb változás, hogy ezúttal már nem különböztették meg egymástól a misarokat és a tatárokat, illetően módon a baskírok már csak a harmadik legnagyobb etnoszt tették ki Baskíriában az oroszok és a tatárok mögött (már az 1937-es népszámlálás szerint jóval több tatár élt Baskíriában, mint baskír, 725 illetve 633 ezer).

Ha az anyanyelvi adatokat nézzük, még szembetűnőbb a különbség a baskírok és a tatárok között. 1959-ben is csak 428 ezer baskír anyanyelvű személy élt Baskíriában, ami az összlakosságnak csak mintegy 13%-a! Több mint kétszer annyi tatár anyanyelvű élt ekkor Baskíriában, mint baskír (1 millió 55 ezer tatár anyanyelvű, ami az össznépesség

32%-a), az orosz nyelv domináns helyzete megmaradt, sőt még erősödött is az elmúlt évtizedekben (1 millió 494 ezer orosz anyanyelvű, a népesség 45%-a).

BASKÍR ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
baskír	737 711	22%
orosz	1 418 147	42,43%
tatár	768 566	23%
csuvas	109 970	3,29%
mari	93 902	2,81%
ukrán	83 594	2,5%
mordvin	43 582	1,3%
egyéb	86 137	2,57%
<i>Összesen</i>	3 341 609	100%

A szovjet korszak végére jelentős változás észlelhető Baskíria etnikai képét illetően: jelentősen megnőtt ugyanis a tatár – tehát a magukat ténylegesen is tatárnak vallók – száma és aránya a köztársaságon belül, miközben a baskírok aránya stagnált, az oroszoké pedig csökkenni kezdett (az oroszok aránya már a '60-as években némi csökkenésnek indult, 1970-re 40%-ra csökkent). Következésképpen, a szovjet korszak végére a baskíriai tatárok közül egyre kevesebben (1989-ben mintegy 20%-uk, szemben az 1926-os 50%-kal) vallották magukat baskírnak, s ennek köszönhető, hogy a tatárok aránya jelentősen emelkedett ekkor is.

Ami a nyelvi adatokat illeti, az orosz nyelv domináns helyzete megmaradt, sőt erősödött is (43,9%). 1989-re a baskíriai ukránok több mint fele már orosz anyanyelvű volt. Némileg ugyan emelkedett a baskír anyanyelvűek aránya, de még így is, 1989-ben Baskíriában csak a lakosság 16,5%-a volt baskír anyanyelvű és 31% tatár. Kétszer annyi ember számára volt Baskíriában anyanyelv a tatár, mint a baskír (650 ezer versus 1,219 millió).

A finnugor népek közül a mordvinok aránya 1% alá süllyedt (1970-ben 40 ezren voltak, arányuk akkor még elérte az 1%-ot).

BASKÍR SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
baskír	863 808	21,9%
orosz	1 548 291	39,26%
tatár	1 120 702	28,42%
csuvas	118 509	3%
mari	105 768	2,68%
ukrán	74 990	1,9%

egyéb	111 045	2,81%
<i>Összesen</i>	3 943 113	100%

A '90-es években kardinális változások észlelhetők Baskíria etnikai arculatában. 1926 után először több baskír (helyesebben: magát baskírnak valló személy) élt Baskíriában, mint tatár. A baskírok (magukat baskírnak vallók) száma bő tíz év alatt majdnem 30%-kal emelkedett, a köztársaság történetében először meghaladva az 1 millió főt (29,75%).

Bár az oroszok továbbra is Baskíria legjelentősebb népe, számuk – először a köztársaság fennállása óta – csökkenni kezdett, s arányuk is 36%-ra esett vissza. A tatárok száma 1 millió alá csökkent. A kisebb népek esetében stagnálás vagy visszaesés figyelhető meg, ami a növekvő népesség mellett gyors eljelentéktelenedésüket vetíti előre.

Egyszóval, a '90-es években Baskíria erőteljes „baskirizációja” figyelhető meg.

BASKORTOSZTÁN, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
baskír	1 221 302	29,75%
orosz	1 490 715	36,2%
mari	105 829	2,57%
tatár	990 702	24,13%
ukrán	55 249	,34%
csuvas	117 317	2,85%
egyéb	123 222	3%
<i>Összesen</i>	4 104 336	100%

Ufa nemzetiségi képének változása

Ufa (baskírul Öfö) megalakulása óta a Baskír Köztársaság fővárosa. A nevét a mellette lévő folyóról kapó várost orosz telepesek alapították a 16. században (bár a legújabb baskír historiográfia „ezeréves városnak” tekinti Ufát).

Nem meglepő tehát, hogy Ufa orosz jellegű város volt még a 19. század végén is. Az 1897-es népszámlálás szerint az akkor 49 ezer lakosú város népessége 85%-ban orosz volt (ezen belül 83% pravoszláv, 2% óhitű), a baskírok aránya mindössze 6%-ot tett ki, a tatároké 5%-ot (az akkor még keresztény többségű Ufa muszlim népessége mindösszesen 12%-ra rúgott).

UFA, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	42 062	85,36%
tatár	2 524	5,1%

baskír	3 149	6,3%
egyéb	1 540	3,1%
<i>Összesen</i>	49 275	100%

A 20. század első harmadában jelentősen megnőtt Ufa népessége, 30 év alatt több mint a duplája lett a város lakossága. Az etnikai viszonyok annyiban változtak, hogy némileg csökkent az oroszok aránya (85%-ról 76%-ra), „furcsa módon” viszont a baskírok aránya is csökkent Baskíria fővárosában, amely 1926-ban még az 5%-ot sem érte el! Jelentősen emelkedett viszont a tatárok száma és aránya is Ufa népességén belül: 1926-ban már a város népességének 15%-a tatár volt.

UFA, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
baskír	4 632	4,7%
orosz	74 785	76%
zsidó	1 730	1,75%
tatár	14 331	14,56%
egyéb	2 908	2,95%
<i>Összesen</i>	98 386	100%

A szovjet korszak végére Ufa a milliós városok közé emelkedett: lakossága 1989-ben 1,079 millió fő. Az uráli nagyvárosban megmaradt az orosz többség, de jelentősen csökkent az oroszok aránya (54%). Baskíria fővárosában a szovjet korszakban is számottevően emelkedett a tatárok aránya, megduplázva az 1926-os szintet (27%). A baskírok száma és aránya is jelentősen emelkedett, de elmaradt a tatárokétól. Még 1989-ben is csak Ufa minden tizedik lakója volt baskír!

A város nemzetiségi szerkezetében – a betelepülések hatására – megjelentek nagy számban csuvasok, marik és ukránok is.

UFA, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
baskír	122 026	11,3%
orosz	585 337	54,2%
tatár	291 190	27%
ukrán	28 107	2,6%
csuvas	12 312	1,1%
mari	10 352	1%
egyéb	30 441	2,8%
<i>Összesen</i>	1 079 765	100%

Az Észak-Kaukázus népei

Adigék, kabardok és balkárok Oroszországban

Az **adigék** az Északnyugat-Kaukázus egyik őslakos népe. Az adige nyelv a kaukázusi nyelvcsalád abház-adige csoportjába tartozik. Az adigék szunnita muszlimok, az általuk benépesített területek az 1820-as évektől kezdve tartoznak Oroszországhoz.

Az 1959 előtti népszámlálásokban nem tüntették fel külön az adige etnikumot, melynek létszáma – beleértve az adige anyanyelvűeket is – a szovjet időkben és a Szovjetunió felbomlása után is szépen gyarapodott.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1959	78 561	76 397
1970	98 461	95 470
1979	107 239	103 099
1989	122 908	117 067
2002	128 528	129 419

Az adigék településterülete

1959-ben az adigék elterjedtsége meglehetősen kompakt volt. Túlnyomó többségük a Krasznodari területen élt, s ezen belül is az Adige Autonóm Területen (utóbbiban az összes adige 84%-a). 30 évvel később, az utolsó szovjet népszámlálás idején ez a helyzet némileg megváltozott, csökkent ugyanis az Adige Köztársaságban élő adigék aránya (77%-ra), viszont az adigék többsége továbbra is a Krasznodari területen élt.

Az Adige Köztársaság nemzetiségi képének változása

Az Adige Köztársaság 1922-ben alakult Cserkesz Autonóm Körzet néven (fővárosa később Majkop lett). 1926-ban az Adige-Cserkesz Autonóm Körzetben a „cserkeszek” száma és aránya volt a legnagyobb, igaz, ez csak arra volt elég, hogy a köztársaságban relatív többséget tegyenek ki. Az oroszok mellett igen jelentős volt ekkor még az ukrán lakosság száma és aránya is ezen észak-kaukázusi köztársaságban.

ADIGE-CSERKESZ AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
cserkesz	50 821	45%
orosz	29 102	25,8%
ukrán	26 405	23,41%
tatár	1 322	1,1%
kabard	1 466	1,3%
<i>Összesen</i>	112 767	100%

1959-re jelentősen módosult az autonóm terület nemzetiségi képe. A lakosság két és félszeresére nőtt, mégpedig főként oroszokkal gyarapodott, ennek következtében kisebbségbe szorultak az adigék (bár az ő számuk is jelentősen emelkedett). A másik jelentős fejlemény, hogy ezekben az évtizedekben jelentősen visszaszorult a korábban jelentős ukrán lakosság, amely csak alig észrevehetővé vált a terület nemzetiségi szerkezetében.

ADIGE AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
adige	65 908	23,15%
orosz	200 492	70,42%
ukrán	7 988	2,8%
örmény	3 013	1%
egyéb	7 289	2,56%
<i>Összesen</i>	284 690	100%

Az '50-es években kialakult nemzetiségi kép gyakorlatilag semmit nem változott a '80-as évek végéig, viszont a lakosság – ezen belül minden etnikum – létszáma gyarapodott.

ADIGE AK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
adige	95 439	22%
orosz	293 640	68%
ukrán	13 755	3,18%
örmény	10 460	2,46%
egyéb	18 752	4,3%
<i>Összesen</i>	432 046	100%

A köztársaság nemzetiségi arculata a '90-es évek közepén sem változott jelentősen, mindazonáltal, miközben lassú fogyásnak indult a még mindig abszolút többségben lévő orosz népesség, lassú növekedés figyelhető meg a muszlim adigék körében.

ADIGE AK, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
adige	108 115	24,18%
orosz	288 280	64,47%
örmény	15 268	3,4%
ukrán	9 091	2%
egyéb	26 355	5,89%
<i>Összesen</i>	447 109	100%

Ami a **kabardokat** (önelnevezésük *adige*), Oroszország legnagyobb abház-adige nyelvű népét illeti, létszámuk bő száz év alatt megötszöröződött, ezzel az oroszországi Észak-Kaukázus egyik legjelentősebb nemzetiségévé váltak.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	98 561
1926	139 925	138 925
1937	150 278	–
1959	200 634	197 163
1970	277 435	272 905
1979	318 822	313 171
1989	386 055	376 884
2002	519 958	587 547

(mint „kabard-cserkesz” nyelv)

Az 1921-ben létrehozott Kabard-Balkár Autonóm Körzet másik jelentős népe a török nyelvű, karacsájokhoz igen közel álló – s ezért alkalmasint velük együtt számbavett – **balkárok** (*taulula* ‘hegylakók’), akiknek a létszáma az alábbiak szerint alakult:

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1926	33 307	33 184
1959	35 249	34 637
1970	52 969	52 101
1979	66 334	64 301
1989	78 341	74 681
2002	108 426	? (302 748)

mint „karacsáj-balkár nyelv”)

A balkárokat 1944-ben Közép-Ázsiába deportálták, 1957-ben rehabilitálták a népet, amely visszatérhetett ősi lakóhelyére.

A Kabard-Balkár Autonóm Körzet (1936-tól szovjet szocialista auto-

nóm köztársaság) - 1944-től 1957-ig Kabard ASZSZK, ezt követően újra Kabard-Balkár ASZSZK – nemzetiségi képe a következők szerint változott 1926 és 2002 között.

KABARD-BALKÁR AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kabard	122 402	50,25%
balkár	33 197	16,3%
orosz	15 344	7,5%
ukrán	17 213	8,44%
német	2 674	1,3%
oszét	4 078	2%
kumik	3 505	1,7%
egyéb	5 363	2,6%
<i>Összesen</i>	203 776	100%

A '30-as évek után több, mint a duplájára nőtt a köztársaság népessége. Az 1944-ben kitelepített balkárok 1957-re visszatérhettek otthonaikba, de mivel számuk alig változott, arányuk jelentősen csökkent. Főként oroszokkal gyarapodott a köztársaság népessége, ám a kabard etnikai többség így is megmaradt.

KABARD-BALKÁR ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kabard	190 284	45,3%
balkár	34 088	8,11%
orosz	162 586	38,7%
ukrán	8 400	2%
oszét	6 442	1,5%
egyéb	18 315	4%
<i>Összesen</i>	420 115	100%

A '60-as évektől folytatódott a lendületes népességnövekedés, ám ezúttal ennek nem elsősorban a külső bevándorlás, hanem a belső növekedés adta az alapját. A kabardok és balkárok száma kis híján a duplájára nőtt.

KABARD-BALKÁR ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kabard	363 494	48,2%
balkár	70 793	9,4%
orosz	240 750	32%
ukrán	12 826	1,7%
oszét	9 996	1,3%

német	8 569	1,1%
egyéb	47 103	6%
<i>Összesen</i>	753 531	100%

A '90-es években az oroszországi Észak-Kaukázus néhány köztársaságában – különösen keleten - jelentősen csökkent az oroszok száma, a kaukázusi orosz exodus viszont csak kevésbé érintette a Kabard-Balkár Köztársaságot, amelynek lakossága immár az 1 millió felé közelít, köszönhetően a muszlim kabardok és balkárok jelentős népszaporulatának.

KABARD-BALKÁR KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kabard	498 702	55,3%
balkár	104 951	11,64%
orosz	226 620	25,1%
oszét	9 845	1%
egyéb	61 366	6,8%
<i>Összesen</i>	901 494	100%

Karacsájok Oroszországban

A **karacsájok** (önelnevezésük: *kracsajlyla*) török nyelvű szunnita muszlim nép az Észak-Kaukázusban. A karacsájok ősei a 13. századig az Észak-Kaukázus előterében éltek, majd a mongol hódítás lökte őket a Kaukázusba. Az első karacsáj emlékeket a 13–14. században lehet kimutatni ezen a területen. A karacsáj etnogenezisben részt vettek kaukázusi őslakos népek, valamint az iráni alánok és a török kunok is.

A karacsájok az 1820-as évektől tartoztak orosz fennhatóság alá. 1943-ban deportálták a karacsáj népet Szibériába és Közép-Ázsiába. 1957-ben térhettek vissza lakóhelyükre.

Az 1943-as deportálás ellenére a karacsájok száma – bár a '30-as években a közeli kipcsak-török nyelvű balkárokkal együtt vették őket számba –, a deportálást kivéve, végig emelkedett. Miután a karacsájok visszatérhettek a Kaukázusba az '50-es évek végén, számuk lendületesen nőtt, napjainkban 200 ezerre emelkedve.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	27 223
1926	55 123	54 851

1937 (balkárokkal együtt!)	108 455	–
1939	74 500	116 510
		(balkárokkal együtt!)
1959	70 537	69 309
1970	106 831	105 650
1979	125 792	123 826
1989	150 332	146 940
2002	192 182	302 748
		(balkárokkal együtt!)

A karacsájok településterülete

1897-ben 27 ezer karacsáj élt az ukrán többségű (47%) Kubany megyében (1%), ezen belül is az orosz többségű (41%) batalpasi körzetben, ahol a karacsájok 12%-os arányt alkottak.

A karacsáj településterület ezt követően is masszív maradt: 1926-ban 52,5 ezer karacsáj élt a Karacsáj Autonóm Területen (azaz a karacsájok 95%-a), s néhány százan éltek még a Cserkesz Autonóm Körzetben is (1%).

A deportálást követően az '50-es évek végére a karacsájok többsége hazatért a Kaukázusba: ekkor összesen 81 ezer karacsáj élt a Szovjetunióban, ebből 70 ezer Oroszországban, ezen belül 67 ezer a Karacsáj–Cserkesz Autonóm Körzet területén (azaz az oroszországi karacsájok 95%-a, az összes szovjetunióbeli karacsáj 82%-a).

A '80-as évek végére már csak mintegy 5 ezer karacsáj maradt Oroszország határain kívül, nőtt viszont a szétszórtságuk az Oroszországi Föderáción belül. Ekkor már csak az oroszországi karacsájok 86%-a élt saját köztársaságán belül, nőtt viszont a Sztavropoli területen élő karacsájok száma. Ez a települési szerkezet a '90-es években sem változott jelentősen.

A Karacsáj–Cserkesz Köztársaság nemzetiségi képének változása

A Karacsáj–Cserkesz Autonóm Körzetet 1922. januárban alapították, majd 1926-ban kettéosztották Karacsáj és Cserkesz autonóm körzetekre. Az 1926-os népszámlálás már csak a Karacsáj Autonóm Megye lakosságát vette figyelembe.

Eszerint a körzetben több mint 80% volt a karacsájok aránya, de rajtuk kívül még sok más népnek is otthont adott a Karacsáj–Cserkesz Autonóm Körzet.

KARACSÁJ AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
karacsáj	52 503	81,3%
orosz	1 120	1,73%

ukrán	2 824	4,37%
beszkekek	2 738	4,23%
kabard	1 182	1,83%
osztét	3 088	4,78%
egyéb	1 124	1,74%
<i>Összesen</i>	64 579	100%

1943-ban megszüntették a Karacsáj Autonóm Területet, majd 1957-ben létrehozták az egyesített Karacsáj–Cserkesz Autonóm Köztársaságot. Mint láttuk, ekkorra a karacsájok többége már hazatért száműzetéséből.

A Karacsáj–Cserkesz Autonóm Körzet mégis orosz többségű területté vált a deportációk után olyannyira, hogy a karacsájok és cserkeszek száma még együttvéve sem érte el az oroszokét.

KARACSAJ–CSERKESZ AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
karacsáj	67 830	24,4%
cserkesz	24 145	8,68%
orosz	141 843	51%
abazin	18 159	6,53%
nogáj	8 903	3,2%
ukrán	4 011	1,44%
osztét	3 644	1,31%
egyéb	9 424	3,33%
<i>Összesen</i>	277 959	100%

A szovjet korszak második felében jelentősen megnőtt a karacsájok száma a Karacsáj–Cserkesz Autonóm Körzetben, s arányuk is 30% fölé emelkedett. Ugyanilyen növekedés észlelhető a cserkeszek esetében is. Az oroszok száma is nőtt, de nem olyan ütemben, ezért arányuk 50% alá csökkent.

KARACSAJ–CSERKESZ AK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
karacsáj	129 449	31,1%
cserkesz	40 241	9,69%
orosz	175 931	42,39%
abazin	27 475	6,62%
nogáj	12 993	3,13%
egyéb	28 881	6,95%
<i>Összesen</i>	414 970	100%

A Karacsáj–Cserkesz AK 1992-ben köztársasággá vált. A köztársaság alkotmánya szerint (11. §) hivatalos nyelvnek minősül az abazin, karacsáj, nogáj, orosz, cserkeszk nyelv.

A '90-es években majdnem harmadával nőtt a karacsájok száma, és 25%-os népességnövekedés észlelhető a cserkeszek között is. Közben az oroszok száma – először a köztársaság történetében – fogyni kezdett. E változások eredményeképpen a '90-es években a Karacsáj–Cserkesz Köztársaság karacsáj etnikai többségűvé vált. Az oroszok aránya egyharmadosra csökkent.

KARACSÁJ–CSERKESZ KÖZT, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
karacsáj	169 198	38,5%
cserkesz	49 591	11,28%
orosz	147 878	33,64%
abazin	32 346	7,36%
nogáj	14 873	3,38%
egyéb	25 584	5,82%
<i>Összesen</i>	439 470	100%

Ingusok Oroszországban

Az **ingusok** (önelnevezésük: *galgan*) kaukázusi szunnita muszlim nép. A Kaukázus őslakos népei közé tartoznak legközelebbi rokonaikkal, a csecsenekkel együtt. Az ingus területek 1810-ben lettek Oroszország részeivé. 1924-ben a szovjethatalom Ingus Autonóm Körzetet alapított, amit 1934-ben összevontak a Csecsen Autonóm Területtel. Az ingusokat a csecsenekkel együtt 1944-ben deportálták Közép-Ázsiába, s csak 1957-től térhettek vissza kaukázusi őshazájukba.

Az ingusok számának alakulását összefoglaló táblázatból jól látszik, milyen törést hozott az ingus nép számára az 1944-es deportálás. Míg a '20-as években az ingusok száma 70 ezer fölött volt, 1959-re 55 ezerre csökkent (Oroszországban, míg további 50 ezer ingus élt a Szovjetunió más területein).

Az ingusok száma viszont lendületes növekedésnek indult a '70-es és különösen a '90-es évektől. 1970 és 2002 között megháromszorozódott az ingusok száma, 2002-ben már túlszárnyalva a 400 ezer főt (1970-ben csak 137 ezren voltak).

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	47 409
1926	74 097	73 751
1959	55 799	55 101
	(a SZU-ban: 105 ezer)	
1970	137 380	135 404
1979	165 997	163 611
1989	215 068	211 220
2002	413 016	405 343

Az ingusok településterülete

1897-ben az ingusok túlnyomó többsége a Tyereki kormányzóság területén élt (a kormányzósági adatokat összefoglaló kötet szerint 47 893 fő, holott az összesítő adatok szerint csak 47 409 ingus élt összesen az Orosz Birodalomban). Ezen belül is a legtöbb ingus a Szumzsi járásban élt, itt többséget is alkottak (46 ezer fő, 40%, 42 ezer orosz és 16 ezer kabard mellett).

1926-ban az ingusok túlnyomó többsége (94%-a) az Ingus Autonóm Területen lakott, ezenkívül csak Vlagyikavkaz autonóm városban élt még másfélezer ingus, akik a város lakosságának 2%-át tették ki.

Az 1944-es deportálás után az ingusok többsége Közép-Ázsiába került. Bár szovjetunióbeli összlétszámuk 105 ezer fő volt, csak 56 ezren éltek ebből Oroszországban, 48 ezren a Csecsen–Ingus ASZSZK-ban, 6 ezer fő pedig Észak-Oszétiában.

A szovjet korszak végére nagyjából befejeződött az ingusok hazarámlása. Ekkor összesen 237 ezer ingus élt a Szovjetunióban, ezen belül 215 ezer Oroszországban (20 ezer Kazahsztánban). Az ingusok többsége (75%-a) a Csecsen–Ingus Köztársaságban élt, de jelentősen emelkedett az észak-oszétiai ingusok száma is (32 ezer főre, az oroszországi ingusok 15%-a tehát Észak-Oszétiában lakott).

Ez jelentősen megváltozott a '90-es években. Az oszétiai ingus–oszét etnikai összecsapások következtében sok ingus eltávozott Oszétiából. Ennek eredményeképpen 2002-ben már Ingusétiában élt az ingusok 87%-a, míg Oszétiában csak alig több mint 20 ezren maradtak (az ingusok 5%-a).

Az Ingus Köztársaság nemzetiségi képének változása

Az 1924-ben alapított Ingus Autonóm Körzetből csak az 1926-os népszámlálás adatai ismertek, e népszámlálás szerint 75 ezer ember élt a

területen. A lakosok 93%-a ingus nemzetiségű volt, rajtuk kívül még 2,5 ezer csecsen és 900 orosz élt a körzetben.

INGUS, AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ingus	69 930	93,1%
orosz	922	1,22%
csecsen	2 572	3,42%
egyéb	1 658	2,2%
<i>Összesen</i>	75 082	100%

Az Ingus Köztársaságot 1992-ben alapították meg újra, összefüggésben a csecsen válsággal (a lázadó Csecsenföldből kikanyarították Ingusétiát). Az 1994 februárjában elfogadott alkotmány szerint Ingusétia világi állam (1. §), ahol államnyelv az ingus és az orosz (15. §). Az Ingus Köztársaság elnöke csak olyan személy lehet, aki mindkét államnyelvet ismeri (50. §).

Ingusétiában az ingusok 77%-os többséget képeznek, az oroszok aránya mindössze 1%. Az ingusokon kívül a köztársaság legnagyobb népe a csecsen. Majdnem 100 ezer csecsen él Ingusétiában, ami a köztársaság népességének 20%-a.

INGUSÉTIA, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
ingus	361 057	77,26%
orosz	5 559	1,18%
csecsen	95 403	20,41%
egyéb	5 257	1,1%
<i>Összesen</i>	467 294	100%

Csecsenek Oroszországban

A **csecsenek** az Észak-Kaukázus legnagyobb őslakos népe. Önelnevezésük: *nohcsij*. A csecsen nyelv a kaukázusi nyelvek közé tartozik. A nohcsi néppel gyakran találkozhatunk a középkori források lapjain, a csecsenek mai elnevezésére emlékeztető „szaszani” etnonim a perzsa kút-főkben fordul elő először, majd innen került át az oroszba és más más nyelvekbe. A csecsenek szunnita muszlimok, bár az iszlám későn, a 18. században vált domináns vallássá körükben. A régi csecsen hitvilág elemei a legutóbbi időkig fennmaradtak. Az Észak-Kaukázus a 16– 17.

században az Oszmán Birodalom, Irán, majd lassan a Oroszország keresztüzébe került. 1829-ben alakult meg a mai Csecsenföld és Dagesztán területén az Észak-Kaukázus-i Imamátus, melyet az Orosz Birodalom csak sok évtizedes háborúval tudott pacifikálni, a 19. század 60-as éveire.

A Csecsen Autonóm Körzetet 1922-ben hozták létre Oroszországon (az 1921-ben létrejött és 1924-ben megszüntetett Hegyi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságon) belül. A szovjethatalom konszolidációja hosszú éveket vett igénybe Csecsenföldön. A központ erőfeszítései ellenére egészen a második világháborúig fennmaradtak a patriarchális-nemzeti társadalom elemei, az idősök feltétlen tisztelete, a leányrablások, a vérbosszú, a saría, az erős vallásosság, aminek részben az is oka volt, hogy a csecsenföldi vezető tisztségeket a tradicionális elit tagjai töltötték be.

1938-ban megalkották a csecsen írásbeliséget. 1934-ben a csecsen autonómiát egyesítették az ingus területekkel. 1944 februárjában a csecsen népet azzal a váddal, hogy együttműködtek a németekkel, Kazahsztánba deportálták, ahonnan csak 1957-ben térhettek haza. 1990 novemberében a csecsen törvényhozás határozatot hozott a köztársaság szuverenitásáról, 1991-ben kikiáltották a független Csecsen Köztársaságot, amely majd évtizedes polgárháborúhoz vezetett.

Bár a csecsenek számára a 20. század sok tragédiát hozott (deportálás, polgárháború), számuk mégis jelentősen emelkedett. A csecsenek már az 1897-es népszámlálás szerint az Észak-Kaukázus legnagyobb számú őslakos népe voltak (226 ezer fővel, mögöttük az avarok és az oszétok következtek), számuk az 1944-es deportálásig jelentősen emelkedett. A deportálás nagy veszteségeket okozott a csecsenek körében úgy, hogy 1959-ben mindössze 261 ezer főre csökkent a számuk. Ez azt jelenti, hogy a csecsenek mintegy 40%-a „odaveszett” a deportálások következtében. Az idézőjel használata jogos, hiszen, egyrészt 1937-ben együtt vették számításba a csecseneket és az ingusokat, másrészt a későbbi adatok – a csecsenek számának lendületes emelkedése – alapján feltételezhető, 1959-ben sokan egyszerűen nem csecsenek vallották magukat.

1970-ben már több mint dupla annyi csecsent mutatnak ki a népszámlálásokban, mint 11 évvel korábban, ami aligha magyarázható kizárólag a természetes népszaporulattal. A csecsenek számának emelkedése végig tartott, még a polgárháborús '90-es években is, ekkor majd 50%-kal nőtt a csecsenek száma, amely mára az 1,5 millióhoz közelít.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	226 496
1926	318 373	317 663

1937 (ingusokkal együtt)	435 922	–
1959	261 311	259 687
1970	572 220	568 018
1979	712 161	706 660
1989	898 999	888 147
2002	1 360 253	1 331 844

A csecsenek településterülete

Az 1897-es népszámlálás szerint a csecsenek túlnyomó többsége az orosz többségű Tyereki kormányzóságban élt (223 ezer fő), ahol a lakosság 24%-át tették ki (29% orosz, 11% oszét és más népek mellett). Ezen belül csecsen többségű volt a Grozniji terület (199 ezer fő, 88%), bár az orosz többségű Groznij városában akkor még alig éltek csecsenek. Ezenkívül még a kumik többségű Haszavjurti területen volt jelentős a csecsenek száma és aránya (18 ezer fő, 26%).

Az 1922-ben létrehozott Csecsen Autonóm Területen élt a csecsenek 92%-a az 1926-os népszámlálás szerint. Csecsenek ezenkívül Dagesztánban (21 851 fő, 3%), az Ingus Autonóm Területen (2,5 ezer fő, 3%) éltek még. Ez az arány jelentősen megváltozott a szovjet korszak végére (nem véve ide az 1944–1956 közötti időszakot). 1959-ben a csecsenek 93%-a élt Csecsenföldön (azaz többségük hazatért), de 1989-ben már csak 82%-uk, azaz a szovjet korszak második felében a csecsenek széttelepülése észlelhető. A legtöbb csecsen Csecsenföld határain túl, Dagesztánban élt (57 ezer fő, 3%).

Ez némileg meglepő módon a '90-es években a visszajára fordult, s a polgárháború ellenére 93%-ra emelkedett ismét a Csecsenföldön élő csecsenek aránya, igaz, számottevően nőtt a dél-oroszországi megyékben élők száma is.

A Csecsen Köztársaság nemzetiségi képének változása

Az 1922-ben létrehozott Csecsen Autonóm Területen az 1926-os népszámlálás csecsen homogén többséget mutatott ki. Igaz, ebben nincs benne Groznij autonóm város lakossága, amely ekkor orosz többségű volt. A csecsenek mellett ekkor mintegy 9 ezer orosz élt az autonóm területen, ami a népesség 3%-a.

CSECSEN AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csecsen	291 259	94%
orosz	9 122	2,94%
egyéb	9 406	3%
<i>Összesen</i>	309 787	100%

1934-ben egyesítették a Csecsen és az Ingus Autonóm Körzetet, amely 1936-tól Csecsen–Ingus Köztársaságként az Oroszországi Föderáció része. Az 1937-es népszámlálás során együtt vették számba a csecseneket és az ingusokat, igaz, a korábbi adatokkal összevetve így is jelentős természetes növekedés észlelhető a két nép létszámában. A '30-as években mintegy 100 ezer orosz érkezett a köztársaságba, így mintegy 200 ezer fővel növekedett a népesség a csecsen–ingus területeken alig 10 év alatt.

Az etnikai szerkezet is jelentősen megváltozott a '30-as években. A csecsenek és ingusok aránya kétharmadosra csökkent, míg az oroszoké 30% felé közelített a '30-as évek végén.

CSECSEN–INGUS ASZSZK, 1937	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csecsen–ingus	430 090	65,1%
orosz	189 109	28,6%
ukrán	7 357	1,1%
örmény	8 017	1,2%
egyéb	25 729	3,8%
<i>Összesen</i>	660 302	100%

A deportálások és az újonnan betelepülők miatt az '50-es évek végére jelentősen megváltozott a Csecsen–Ingus Köztársaság nemzetiségi képe. Az oroszok száma a '30-as évek végétől kezdve újabb 150 ezer fővel emelkedett, míg a csecsenek és ingusok száma jelentősen csökkent. Ennek következtében 1959-ben már a köztársaság minden második lakója orosz volt, a csecsenek aránya egyharmadosra csökkent, az ingusok száma pedig még az ötvenezret sem érte el.

CSECSEN–INGUS ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csecsen	243 974	34%
ingus	48 273	6,79%
orosz	348 343	49%
ukrán	13 710	1,9%
örmény	13 213	1,85%
egyéb	42 911	6%
<i>Összesen</i>	710 424	100%

A szovjet korszak végére ismét jelentős változások következtek be a köztársaság nemzetiségi arculatában. A népesség 30 év alatt jelentősen emelkedett, 1989-re elérve az 1,27 millió főt. Az oroszok száma jelentősen csökkent már a szovjet korszakban. A '60-as években még emel-

kedett a csecsenföldi oroszok száma (1970: 366 ezer fő), a '70-es években azonban egyértelmű a visszaesés (1979: 336 ezer fő). 1989-re már csak a köztársaság minden negyedik lakója volt orosz.

A csecsen és ingus népesség körében demográfiai robbanás észlelhető a szovjet korszak második felében. Ennek eredményeképpen már a '70-es években csecsen többségűvé vált a Csecsen–Ingus ASZSZK (1979: 53%), a '80-as években pedig tovább nőtt a különbség a csecsenek javára.

CSECSEN-INGUS ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csecsen	734 501	57,81%
ingus	163 762	12,89%
orosz	293 771	23,1%
örmény	14 824	1,1%
egyéb	63 571	5%
<i>Összesen</i>	1 270 429	100%

1992-ben létrehozták az önálló Ingusétiát a korábbi Csecsen–Ingus ASZSZK területéből. A '90-es években gyökeresen megváltozott a köztársaság nemzetiségi képe a polgárháború következtében. A lakosság jelentősen (14%-al) csökkent, de eközben a csecsenek száma mintegy 30%-kal nőtt! 2002-ben már több mint 1 millió csecsen élt a Csecsen Köztársaságban. Az oroszok közül viszont kevesen maradtak a háború dúlta Csecsenföldön.

A változások eredményeképpen a Csecsen Köztársaság homogén csecsen területté változott. 2002-ben lényegében ugyanolyan volt a köztársaság etnikai képe, mint 1926-ban.

CSECSEN KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csecsen	1 031 647	93,47%
orosz	40 645	3,68%
egyéb	31 394	2,84%
<i>Összesen</i>	1 103 686	100%

Groznij nemzetiségi képének változása

Groznaja orosz katonai erődöt 1818-ban alapították az Észak-Kaukázusban. Az erőd egészen 1870-ig funkcionált, de ekkor már a Groznij néven ismert város is kialakult mellette. Groznij a 19. század végén lendületesen fejlődött, köszönhetően az olajipar fejlődésének, s annak, hogy vasút is épült Groznijból Beszlán, majd Baku felé (1893).

A 19. század végén Groznij egyértelműen orosz többségű város volt.

A település lakosságának 67%-a orosz volt, rajtuk kívül az egyetlen jelentős kisebbséget a zsidóság alkotta, amelynek aránya 11% volt. Ekkor még mindössze 500 csecsen élt Groznijban, ami a lakosság mintegy 3%-át tette ki.

GROZNIJ, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	10 439	67%
ukrán	970	6,23%
lengyel	407	2,61%
örmény	352	2,26%
perzsa	267	1,71%
jiddis	1 686	10,83%
grúz	216	1,37%
csecsen	498	3,2%
tatár	272	1,74%
egyéb	457	2,93%
<i>Összesen</i>	15 564	100%

Groznij autonóm státuszú város volt 1926-ban, nem tartozott Csecsenföld irányítása alá.

Az olajiparnak köszönhetően a város lakossága a 20. század első harmadában jelentősen megemelkedett. 1926-ban már 96 ezres volt Groznij lakossága, a város nemzetiségi szerkezete lényegében semmit nem változott (bár a zsidók aránya jelentősen lecsökkent), továbbra is megmaradt a nagy orosz többség.

GROZNIJ, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	68 152	70,82%
ukrán	7 796	8,1%
belorusz	1 897	1,97%
zsidó	1 312	1,36%
hegyi zsidó	1 475	1,5%
tatár	3 108	3,22%
csecsen	1 931	2%
örmény	5 843	6%
egyéb	4 712	4,89%
<i>Összesen</i>	96 226	100%

1944-ben kitelepítették Közép-Ázsiába a csecseneket, akik csak 1957-től térhettek vissza a Kaukázusba. A szovjet korszak végére mégis jelentősen megváltozott Groznij nemzetiségi arculata. Egyre több csecsen

telepedett le a fővárosban, aminek következtében arányuk 30% fölé emelkedett. Az oroszok száma is nőtt, de arányuk élesen csökkent: 1989-ben már csak a város lakóinak bő fele volt orosz nemzetiségű.

A '90-es évek háborúi, Groznij szétlövése az oroszok többségét menekülésre kényszerítette, így aztán Groznij napjainkra csecsen többségűvé változott.

GROZNIJ, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csecsen	121 350	30,5%
ingus	21 346	5,4%
orosz	210 341	52,9%
örmény	14 305	3,6%
ukrán	9 688	2,4%
egyéb	20 228	5%
<i>Összesen</i>	397 258	100%

Avarok Oroszországban

Az **avarok** Dagesztán legnagyobb létszámú, őslakos népe, önelnevezésük *maarulal* ('hegyiek'). A szunnita muszlim vallású avarok a 20. század elején még szinte kizárólag Dagesztán hegyvidéki területein éltek, s csak a 20. század közepe táján kezdtek leköltözni a síkvidéki területekre.

A 20. század elején az avarok számának éles csökkenését észlelhetjük, a századfordulós 212 ezerről 150 ezer alá. Csak a harmincas évektől kezdett nőni ismét az avarok száma, ami a szovjet korszak egészében folytatódott, meghaladva a félmillió főt. A '90-es években valóságos népességrobbanás kezdődött az avarok között, számuk alig több mint 10 év alatt 50%-kal nőtt! Ennek következtében 2002-ben az avarok száma meghaladta a 814 ezer főt.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	212 692
1926	139 664	139 430
1937	219 288	–
1959	249 529	245 969
1970	361 613	356 685
1979	438 306	431 742

1989	544 016	531 746
2002	814 743	–

Az avarok településterülete

1897-ben az avarok túlnyomó többsége a Dagesztáni kormányzóságban élt (188 ezer fő), ahol a népesség harmadát tették ki, de így is e soknemzetiségű kormányzóság legnépesebb számú etnoszát alkották. 90%-on felüli avar többség volt Dagesztán Avar, Andinszki, Gunibszki járásában. Ezenkívül avarok éltek még nagyobb számban a Tifliszi kormányzóságban (34 ezer fő, 3%, ezen belül zömük a Zakatalszki járásban, ahol relatív többségben voltak, – 37,6% – a „tatárokkal”, 34%, és grúzokkal, 15% szemben). A Tyereki kormányzóságban 15 721 avar élt 1897-ben (2%), többségük a kumik többségű Haszavjurti járásban (13 683 fő, 19%).

A Dagesztáni Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság megalakulása után az avarok több mint 99%-a a köztársaság területén élt (1926). Ez a megoszlás csak alig változott az elkövetkező évtizedekben. 1959-ben az avarok 95%-át Dagesztánban találjuk, ezenkívül még a Csecsen-Ingus Köztársaságban lakott néhány ezer avar. 1989-re már 91%-ra csökkent a Dagesztánban élő avarok aránya. Azaz a 20. században az avar nép, amely a század elején még csak néhány kaukázusi járásban összpontosult, jelentősen „szétszóródott” Oroszországban.

Dagesztán nemzetiségi képének változása

Az 1921-ben alapított Dagesztáni Köztársaság az Oroszországi Föderáció etnikailag legtarkább régiója. A soknemzetiségű Dagesztánban a muszlim vallás jelenti a legfontosabb kapcsolódási pontot a népek között. Dagesztán – Csecsenfölddel együtt – az OSZSZK azon szubjektuma volt, ahol 1924-től lehetővé tették a muszlim vallási iskolák működését (jellemző, hogy 1925-ben is több mint kétszer annyian tanultak Dagesztánban medreszékben, mint a szovjet állami iskolákban).

Dagesztánban az avarok alkotják a legnagyobb etnoszt. Az 1926-os szovjet népszámlálás kimutatása szerint is az avarok voltak Dagesztán legnagyobb népe, igaz, arányuk mindössze 18% volt. Az avarokon kívül csak az oroszok és a szintén északkelet-kaukázusi nyelvet beszélő darginok aránya emelkedett 10% fölé, jelezve a rendkívüli etnikai tarkaságot.

DAGESZTÁNI ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	98 197	12,52%
hegyi zsidó	11 592	1,47%

nogáj	26 086	3,32%
csecsen	21 851	2,78%
ezgin	90 509	11,54%
talaszaman	31 915	4%
rutul	10 333	1,31%
dargin	108 926	13,89%
lak	39 878	5%
avar	138 749	17,69%
kajtak	14 424	1,83%
kumik	87 960	11,21%
türk	23 428	3%
egyéb	80 199	10,22%
Összesen	784 047	100%

Dagesztán lakossága a '30-as években jelentős emelkedésnek indult, már ekkor elérte a népesség száma az 1 millió főt. Ez alig változott az elkövetkező 20 évben. Jelentős változások következtek viszont be Dagesztán etnikai képében. Megfigyelhető a nagyobb népek „koncentrálódása”, lassanként mérsékelve az addigi szétaprózódást. Az avarok aránya 23%-ra emelkedett, az oroszoké 20%-ra, és a darginok mellett a kumikok aránya is meghaladta a 10%-ot. Ekkor volt egyébként a dagesztáni oroszok arányának maximuma, ami már a '60-as évektől éles esésnek indult (1970: 15%, 1979: 12%).

DAGESZTÁNI ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
avar	239 373	22,52%
dargin	148 194	13,94%
kumik	120 859	11,37%
lezgin	108 615	10,22%
lak	53 451	5%
tabaszaran	33 548	3,15%
nogáj	14 939	1,4%
orosz	213 754	20,11%
azerbajdzsán	38 224	3,6%
zsidó	21 427	2%
csecsen	12 798	1,2%
egyéb	57 290	5,39%
Összesen	1 062 472	100%

A '60-as évektől a dagesztáni oroszok száma csökkenni kezdett, 1989-re már csak 165 ezren voltak, ami a köztársaságban tapasztalható demográfiai robbanás (a népesség 80%-kal növekedett 30 év alatt) mellett

azt eredményezte, hogy a szovjet korszak végére 9%-ra csökkent az oroszok aránya Dagesztánban. Eközben a muszlim népek száma és aránya rendületlenül növekedett, és egyre nyilvánvalóbbá vált az avarok többsége Dagesztánon belül. 1989-re már csaknem minden harmadik lakos avar nemzetiségű volt.

DAGESZTÁNI ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
avar	496 077	27,52%
dargin	280 431	15,56%
kumik	231 805	12,86%
lezgin	204 370	11,34%
lak	91 682	5%
tabaszaran	78 196	4,33%
nogáj	28 294	1,56%
orosz	165 940	9%
azerbajdzsán	75 463	4,18%
csecsen	57 877	3,21%
egyéb	92 052	5,1%
<i>Összesen</i>	1 802 188	100%

A '90-es években folytatódott a szovjet korszakban megkezdődött demográfiai robbanás Dagesztánban, amely elsősorban a muszlim népeket érintette. Eközben az oroszok száma tovább zuhant, 2002-ben a dagesztáni oroszok aránya 5% alá esett. A 20. század '20-as éveiben az oroszok még Dagesztán második legnagyobb népe volt, az ezredfordulóra viszont az ötödik helyre szorult vissza. Az avarok mellett viszont lendületesen nőtt a darginok, kumikok, lezginék és más, jellemzően muszlim etnuszok száma, illetve aránya is Dagesztánban.

DAGESZTÁN, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
avar	758 438	29,43%
azerbajdzsán	111 656	4,33%
dargin	425 526	16,51%
kumik	365 804	14,19%
lak	139 732	5,4%
lezgin	336 698	13%
nogáj	38 168	1,48%
orosz	120 875	4,69%
tabaszaran	110 512	4,28%
csecsen	87 867	3,41%
egyéb	81 255	3,15%
<i>Összesen</i>	2 576 531	100%

Kumikok Oroszországban

A **kumikok** (önelnevezésük: *kumuk*) Dagesztán avarok utáni legjelentősebb létszámú népe (az Észak-Kaukázus legnagyobb török népe), a Kumik-síkságon élnek, Dagesztán hegyi területei előterében. A kumikok török nyelvű nép, amely a kipcsak nyelvek közé tartozik. Etnogenezisük nagyrészt visszavezethető az Észak-Kaukázus előterében megtelepedő kunok történetére. A kumikok a 17. század óta élnek orosz fennhatóság alatt. Bár többségük az iszlám követője, a kumikok körében fennmaradtak az iszlám előtti hagyományok is, például Tengri istenség kultusza.

A kumikok létszáma lendületesen nőtt a 20. század folyamán. A századelőn még 100 ezren sem voltak, ezt a „kiinduló” létszámot valamikor az 1960-as évekre duplázták meg. Ezt követően is nőtt a számuk, de a '90-es években valóságos demográfiai robbanásnak lehettünk tanúi a kumikok között. Alig 13 év alatt több mint 50%-kal nőtt a kumikok száma! Sőt, ha az anyanyelvi adatokat nézzük, az emelkedés közel 70%-os (a kumikok esetében azt láthatjuk, hogy többen kumik anyanyelvűek, mint ahányan kumiknak vallják magukat).

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	83 408
1926	94 549	93 825
1937	103 925	–
1959	132 896	130 763
1970	186 690	184 250
1979	225 800	222 257
1989	277 163	270 857
2002	422 409	458 121

Kalmükök Oroszországban

A **kalmükök** (önelnevezésük: *hal'mg*, minden bizonnyal török eredetű szóról van szó, melynek jelentése 'szórvány', s azokra az ojrátokra vonatkozott, akik nem vették fel az iszlámot) mongol nyelvű buddhista nép. A kalmükök Dél-Oroszországban, a Volga és a Kuma folyó között élnek: ez Európa egyetlen mongol nyelvű és buddhista vallású népe.

A kalmükök ősei a nyugati mongol ojrátok, akik eleinte a Felső-Jenyiszej vidékén éltek, majd a 13. században Közép-Ázsiába költöztek. A Közép-Ázsiából távozó nomád ojrátokat 1608-ban fogadta be Vaszilij Sujszkij orosz cár, aki az Irtis, Isim környékén jelölt ki számukra legelőket. Az Oroszországba települő ojrátok Nyugat-Szibériában összetűzésbe kerültek a helyi tatár népességgel, majd mai lakóterületükre, az Alsó-Volga vidékére költöztek (1630). Ezen a területen állt fenn az autonómiát élvező Kalmük Kánság 1664–1771 között. 1771-ben a Kalmük Kánságot megszüntették, betagozták az Asztraháni kormányzóságba. Ekkor a kalmükök egy nagyobb csoportja megpróbált visszaköltözni Közép-Ázsiába, Dzsungáriába, ám többségük e vállalkozás során odaveszett.

A kalmükök egészen a 19. század második feléig nomád életmódot folytattak, s csak ekkor jelentek meg köztük az állandó települések. Buddhista vallásukat még Belső-Ázsiából hozták magukkal Európába.

A kalmüköket 1943-ban a szovjet hatóságok dél-oroszországi hazájukból Szibériába és Közép-Ázsiába deportálták, s csak 1957-től térhetek vissza szülőföldjükre. Az alábbi táblázatból látszik, hogy a kalmükök számára tragikusan alakult a 20. század. A századfordulón még 190 ezres kalmükség létszáma a '20-as évek végére 130 ezer fő alá apadt, a deportálás pedig óriási veszteséget okozott a kalmük nép számára. 1959-ben összesen 106 ezer kalmük élt a Szovjetunióban, s ebből 100 ezer Oroszország területén.

A '60-as évektől ismét megfigyelhető a kalmükök számának emelkedése. Igaz, a 20. század végén még mindig kevesebb kalmük élt, mint a század elején, s az sem kedvező, hogy a '90-es években – három évtizednyi növekedés után – némileg csökkenni kezdett a kalmük nyelvet ismerők száma.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	190 648
1926	129 200	128 286
1937	123 617	–
1959	100 603	94 009
1970	131 318	124 208
1979	140 103	132 487
1989	165 821	154 344
2002	173 996	153 602

A kalmükök településterülete

1897-ben a kalmükök többsége az orosz többségű Asztraháni kormányzóság területén élt (138 ezer fő, 14%, 41% orosz és 25% „kirgiz”, azaz

kazah mellett). Ezen belül a kalmükök java része a Kalmük steppe elnevezésű közigazgatási egységben lakott, ahol 95%-os többséget alkottak.

Asztrahánon kívül kalmükök éltek még az orosz többségű Doni katonai körzetben (32 ezer fő, a népesség 1%-a). A Szalszkiji körzetben 28 ezer kalmük nomadizált (a lakosság 37%-a, 32% orosz és 29% ukrán mellett).

A Kalmük Autonóm Megyét 1920-ban hozták létre, itt élt a kalmükök több mint 80%-a (107 ezer fő, 1926).

Az '50-es évek végére az oroszországi kalmüköknek csak 64%-a élt saját köztársasága területén, 12 ezer Asztrahán megyében, további 500 Szibériában, az Agini Burját Autonóm Körzetben.

1989-re ez az arány 88%-ra emelkedett (tekintve, hogy az asztraháni kalmükök száma harmadával visszaesett).

Kalmükia nemzetiségi képének változása

A Kalmük Autonóm Körzetet 1920-ban alapították. A '20-as években egyértelműen kalmük többségű volt a terület, 10-10%-nyi orosz és ukrán kisebbség mellett.

KALMÜK AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kalmük	107 026	75,58%
orosz	15 212	10,74%
ukrán	14 606	10,31%
német	2 603	1,83%
egyéb	2 144	1,51%
<i>Összesen</i>	141 591	100%

A Kalmük Autonóm Körzetet 1935-ben autonóm köztársasági rangra emelték, s 1936–37-ben alkotmányt is kapott (ami a centralizációs törekvéseket kifejező sztálini alkotmány leképezése volt). A '30-as években jelentősen megváltozott a Kalmük ASZSZK nemzetiségi képe. A kalmükök száma némileg csökkent, az oroszoké viszont jelentősen megnőtt (gyanítható, hogy a korábban magukat ukránnak vallók jelentős részét az oroszok között kell keresni). Ennek eredményeképpen a kalmük többség bár megmaradt, de 54%-ra zuhant vissza, míg az oroszok aránya viszont 40%-ra emelkedett.

KALMÜK ASZSZK, 1937	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kalmük	105 146	54%
orosz	79 342	40,8%

egyéb	9 965	5,12%
<i>Összesen</i>	194 453	100%

1943-ban, a deportálással egy időben megszüntették a Kalmük ASZSZK-t, 1957-ben autonóm körzetként állították vissza, 1958-ban visszanyerte autonóm köztársasági rangját. A deportálás súlyos csapást jelentett a kalmük nép számára. Az '50-es évek végén 40 ezer kalmükkel kevesebb élt a Kalmük ASZSZK területén, mint a '30-as években. Arányuk ekkor mindössze 35% volt. Az '50-es években a Kalmük ASZSZK területén orosz többség alakult ki, s kazahok is megjelentek jelentősebb számban a területen.

KALMÜK ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kalmük	64 882	35%
orosz	103 345	55,9%
kazah	8 550	4,6%
egyéb	8 080	4,37%
<i>Összesen</i>	184 857	100%

A '80-as évek végéig jelentős változások következtek be a Kalmük ASZSZK nemzetiségi képében. Jelentősen megnőtt a népesség, egyrészt a népszaporulatnak, másrészt a bevándorlásnak köszönhetően. A Kalmük ASZSZK területén a '60-as évektől kaukázusi népek telepedtek le nagyobb számban (darginok, csecsenek, oszétok).

A népességnövekedés leginkább a kalmüköket érintette, ami főként a '80-as években vált érezhetővé. 1979-ben a Kalmük ASZSZK még orosz többségű volt (43%, illetve 41%), a '80-as években azonban valóságos demográfiai robbanás zajlott le a kalmükök között, miközben az oroszok száma csökkenésnek indult. Ennek eredményeképpen 1989-re a Kalmük ASZSZK ismét kalmük többségűvé vált.

KALMÜK ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kalmük	146 316	45,35%
orosz	121 531	37,67%
dargin	12 878	4%
csecsen	8 329	2,58%
oszét	9 996	3%
német	8 569	2,65%
egyéb	47 103	14,6%
<i>Összesen</i>	322 579	100%

1992-től Kalmük Köztársasággá nevezték át a korábbi autonóm szocialista köztársaságot. Az 1994-ben elfogadott „Sztyepnoje Ulozsenyje”, azaz alkotmány szerint a Kalmük Köztársaság államnyelve a kalmük és az orosz (18. §).

A '90-es években jelentősen csökkent Kalmükia népessége. A csökkenés viszont szinte kizárólag az oroszokat érintette, miközben a kalmükek száma nőtt. Ennek következtében a '90-es években a kalmükek abszolút többségre tettek szert a köztársaság népességében.

KALMÜK KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kalmük	155 938	53,32%
orosz	98 115	33,55%
dargin	7 295	2,5%
kazah	5 011	1,71%
török	3 124	1%
csecsen	5 979	2%
egyéb	16 948	5,79%
<i>Összesen</i>	292 410	100%

Nogájok Oroszországban

A **nogájok** kipcsak-török nyelvű szunnita muszlim nép. A nogáj etnonim Nogáj, az Aranyhorda egyik vezető politikusának (13. század második fele) nevéből ered. Az Alsó-Volga mentén élő nogájokat a kalmük vándorlás lökte délnyugatra, az Észak-Kaukázus előterébe, a Kubán környékére a 17. század elején. Miután Oroszország a 18. században megszilárdította uralmát ebben a térségben, büntetőexpedíciókat vezetett a muszlim nogájok ellen. A nogájok közül több ezren Törökországba települtek át (1783).

A nogájok száma jelentősen csökkent a 20. század első felében, lényegében megfeleződött. A '60-as évektől kezdve viszont jelentősen növekedett a számuk, kevesebb mint 50 év alatt kis híján a háromszorosára. A nogáj népességrobbanás eredményeképpen immáron 100 ezer felé közelít a nép létszáma.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	64 080
1926	37 274	10 704

1937	33 010	–
1959	34 752	33 943
1970	51 159	46 072
1979	58 639	55 136
1989	73 703	66 641
2002	90 666	90 020

Oszétok

Az **oszáéto** az Észak-Kaukázus legnagyobb iráni nyelvű népe. Az oszáéto ősei északi eredetű jövevények lehetnek a Kaukázusban (Kelet-Európa steppei részein a népvándorlásig zömmel iráni népek laktak). Az oszáéto területek a 18. század végétől tartoznak Oroszország érdekszférájába. Az oszáéto, hasonlóan az oroszokhoz, ortodox keresztények, az Észak-Kaukázus legnagyobb keresztény népe az oroszokon kívül.

A népszámlálási adatok arról tanúskodnak, az oszáéto száma rendületlenül nőtt a 20. században, lényegében megháromszorozódott.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	171 716
1926	272 272	267 019
1937	319 350	–
1959	412 592	367 819
1970	488 039	432 589
1979	541 893	477 807
1989	597 998	520 186

Az oszáéto különböző territoriális egységekkel rendelkeztek a Szovjetunió belül. Az oszáéto területeket kettévágja a grúz–orosz határ. Az előbb „virtuális”, majd a Szovjetunió felbomlása után valóságos határokkal is kettéosztott oszáéto nép egyik fele az Oroszországi Föderációhoz tartozó Észak-Oszétiában, másikuk a Grúziához tartozó(tt) Dél-Oszétiában él. Bár 1925-ben felmerült a két Oszétia egyesítése (Grúzián belül), ezt a javaslatot később elvetették.

Észak-Oszétia nemzetiségi képének változása

1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején az Oroszországhoz tartozó Észak-Oszétiában egyértelmű oszáéto többség volt észlelhető. Az

osztékokon kívül oroszok és ukránok éltek még a köztársaságban, ám arányuk 7-7% volt.

ÉSZAK-OSZÉT AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
osztét	128 321	84,28%
orosz	10 063	6,6%
ukrán	10 301	6,76%
egyéb	3 569	2,34%
<i>Összesen</i>	152 254	100%

A sztálinizmus évtizedei alatt Észak-Oszétia lakossága megháromszorozódott. Bár az osztékok száma majdnem a duplájára nőtt, a gyarapodás főként a jövevény oroszok növekedéséből adódik. Az észak-osztétiai oroszok száma 30 év alatt 17-szeresre nőtt. A növekedés különösen a '30-as években volt jelentős (1937-ben már 112 ezer orosz élt Észak-Oszétiában). Figyelemre méltó, hogy eközben az osztétiai ukránok száma jelentősen csökkent. Közben más kaukázusi népek is megjelentek Észak-Oszétia nemzetiségi szerkezetében. Összességében, az osztékok elveszítették abszolút etnikai többségüket, az oroszok aránya viszont megközelítette az osztékokét.

ÉSZAK-OSZÉT ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
osztét	215 463	47,8%
orosz	178 654	39,64%
örmény	12 012	2,66%
ukrán	9 362	2%
grúz	8 160	1,8%
ingus	6 071	1,3%
egyéb	20 859	4,62%
<i>Összesen</i>	450 581	100%

A szovjet korszak második felében alig növekedett az észak-osztétiai oroszok száma. Sőt, az oroszok számának fogyatkozása észlelhető. 1959-ben még 202 ezer orosz élt Észak-Oszétiában (ez volt a csúcs), 1979-ben már csak 200 ezer, 1989-ben 189 ezer. Az osztékok száma ezenközben rendületlenül emelkedett, 1989-re elérve a 334 ezer főt. Így a szovjet korszak végére Észak-Oszétia ismét osztét abszolút többségűvé változott. Az oroszok aránya egyharmad alá esett, viszont Észak-Oszétia etnikai tarkasága továbbra is fennmaradt. A kisebb népek közül különösen a muszlim ingusok számának növekedése szembetűnő, aminek oka, hogy az ingusok kitelepítése után a Csecsen–Ingus Köztársas-

ság egy ingusok lakta részét Észak-Oszétiához csatolták, s ez a terület 1956 után is Észak-Oszétiánál maradt (ami a mai napig konfliktusforrás az ingusok és oszétok között).

ÉSZAK-OSZÉT ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
oszét	334 876	53%
orosz	189 159	29,9%
ingus	32 783	5,1%
örmény	13 619	2,1%
grúz	12 284	1,94%
ukrán	10 088	1,6%
kumik	9 478	1,5%
egyéb	30 141	4,76%
<i>Összesen</i>	632 428	100%

A '90-es években az Észak-Oszétia – Alánia köztársasággá átnevezett terület népessége nőtt, noha Oroszország lakossága összességében tragikusan csökkent. Az oszétok létszáma jelentősen emelkedett, részben mert a háborús övezetté váló Dél-Oszétiából sokan menekültek át Alániába. Közben az oroszok száma, folytatva a '70-es években megkezdett trendet, tovább fogyatkozott, azaz tovább erősödött Észak-Oszétia oszét jellege.

ÉSZAK-OSZÉTIA-ALÁNIA, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
oszét	445 310	62,69%
orosz	164 734	23,19%
örmény	17 147	2,4%
grúz	10 803	1,52%
ingus	21 442	3%
kumik	12 659	1,78%
egyéb	38 180	5,42%
<i>Összesen</i>	710 275	100%

Dél-Oszétia

A Szovjetunió széthullásának idején, 1991-ben Dél-Oszétia elszakadt Grúziától (Abháziával együtt). Dél-Oszétia többször is kérte függetlensége elismerését és Oroszországhoz (Észak-Oszétiához) csatlakozását, sikertelenül. Dél-Oszétia függetlenségét 2008-ban ismerte el Oroszország és néhány más állam, miután Grúzia sikertelen katonai támadást intézett a terület fővárosa, Chinvali ellen.

A Dél-Oszét Autonóm Körzetet tehát Grúzia kebelén belül hozták

létre 1922-ben. Az 1926-os szovjet népszámlálás szerint Dél-Oszétiában 87 375 ember élt. Ezek több mint kétharmada oszét nemzetiségű volt, viszont több mint negyede grúz. Oroszok ekkor még nem is éltek ezen a területen.

DÉL-OSZÉT AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
oszét	60 351	69%
grúz	23 538	26,93%
grúz zsidó	1 739	2%
örmény	1 374	1,6%
<i>Összesen</i>	87 375	100%

DÉL-OSZÉT AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
oszét	63 698	65,8%
grúz	26 584	27,46%
orosz	2 380	2,45%
zsidó	1 723	1,77%
örmény	1 555	1,6%
<i>Összesen</i>	96 807	100%

A sztálini évtizedek alatt lényegében semmilyen változás nem következett be Dél-Oszétia etnikai szerkezetében, a lakosság néhány ezer fővel emelkedett. Nem változott ez később sem. Dél-Oszétia nemzetiségi szerkezete a szovjet korszakban jelentősen különbözött Grúzia más területeitől (például Abháziától) abban az értelemben, hogy itt lényegében semmilyen módosulás nem következett be. Dél-Oszétia lakossága 1989-ben is csak 98 527 fő volt, tehát alig növekedett 1926 óta. Az etnikai szerkezet sem módosult a megelőző évtizedekben, csak néhány ezer orosz települt be az autonóm területre. Gyökeres változást majd csak a '90-es évek viharai hoztak, a grúz lakosság elüldözése, elmene-külése Dél-Oszétiából.

DÉL-OSZÉT AK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
oszét	65 232	66,2%
grúz	28 544	29%
orosz	2 128	2,1%
egyéb	2 623	2,6%
<i>Összesen</i>	98 527	100%

Szibéria népei

Hantik Oroszországban

A **hantik** (régebbi terminussal *osztjások*) az uráli nyelvcsaládba tartozó nép, nyelvük ezen belül a magyarral és a mansival közösen az ugor ágba tartozik. A hantik Szibériában laknak, az Ob folyó alsó folyásától északra és keletre. Tajgai, halász-vadász életformát folytatnak, vannak köztük keresztények és pogányok is.

A hantik kis számú nép, már 1897-ben sem haladta meg a 20 ezret, létszámuk a szovjet korszakban végig akörül volt, ám a '90-es években meredeken emelkedett, 28 ezer főre. Hogy itt minden bizonyonnyal „etno-bizniszről” lehet szó, azt az anyanyelvi adatok mutatják. Ezek szerint ugyanis a magukat hantiknak vallók csak kevesebb mint fele beszéli a nyelvet. Igaz, örvendetes fejlemény, hogy a '90-es években, ha csekély mértékben is, de nőtt a hanti nyelvet ismerők száma.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	19 663
1926	22 306	18 617
1937	22 801	–
1959	19 246	14 838
1970	21 007	14 510
1979	20 743	14 119
1989	22 283	13 542
2002	28 678	13 568

A hantik településterülete

Az 1897-es népszámlálás összegző adatai szerint 19 663 osztják, azaz hanti élt az Orosz Birodalomban (viszont a Tobolszki kormányzóság adatait összegző füzet szerint 20 018 osztjákat vettek számba a népszámlálók ezen a területen).

A Tobolszki kormányzóságban hanti többségű volt a berjozovszkiji (11 ezer fő, 51%; 21% szamojéd és 18% orosz mellett) és a Szurguti körzet (5,5 ezer fő, 74%; 15% orosz mellett).

Az 1926-os census szerint a hantik (vagy még az ekkor is bevett terminus szerint: osztjások) többsége a Tobolszki körzetben élt (13 732 fő, 7%), egy másik nagyobb csoportjuk pedig a Tomszki körzet területén (8 ezer fő, 1%).

A Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzetet 1930-ban hozták létre, a hanti többsége erre a területre került (1959: 11 435 fő), de jelentősebb számban megtalálhatók még a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben is (5 ezer fő, 5%). 1989-re csökkent a Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzeten belül élő hantik aránya, ekkor már csak felük élt itt, miközben nőtt a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzetben, illetve a Tyumeny megye nemzetiségi körzetein kívül élők száma. 2002-re viszont ismét 60%-ra nőtt a saját nemzetiségi területén belüli hantik aránya.

A Hanti-Manysi Nemzetiségi Autonóm Körzet nemzetiségi képének változása

Az 1959-es népszámlálás szerint a terület népességében jelentős orosz többség volt. Az „őslakos” obi-ugorok aránya még a 15%-ot sem érte el. Az oroszok mellett ukránok, tatárok, beloruszok, komik és más népek is színesítették a körzet etnikai arculatát.

HANTI-MANYSI NK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
hanti	11 435	9,22%
manysi	5 644	4,55%
orosz	89 813	72,47%
ukrán	4 363	3,5%
tatár	2 938	2,3%
komi	2 803	2,26%
belorusz	1 281	1%
egyéb	5 649	4,55%
<i>Összesen</i>	123 926	100%

A szovjet korszakban hatalmas népességrobbanás következett be a Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzet területén. Az olajipari kitermelés növekedése következtében harminc év alatt megtízszereződött a lakosság. Az újonnan beköltöző népesség elsősorban oroszokból, ukránokból, tatárokból állt. Az oroszok aránya még csökkent is 1959-hez képest, viszont az ukránoké 10% fölé emelkedett a szovjet korszak végére, s igen dinamikusán nőtt a tatárok száma is. A népességrobbanás különösen a '80-as években volt jelentős (1979-ben még csak 570 ezer fő volt a terület népessége, ami 10 év alatt megduplázódott!).

A változások eredményeképpen az őslakos obi-ugor népek aránya 1% alá csökkent, hiszen számuk csak elenyésző mértékben növekedett.

HANTI-MANYSI NK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
[hanti]	11 892	0,92%
[manysi]	6 562	0,51%
orosz	850 297	66,3%
ukrán	148 317	11,56%
tatár	97 689	7,61%
egyéb	186 093	14,5%
<i>Összesen</i>	1 282 396	100%

A '90-es években is folytatódott a Hanti-Manysi NAK lakosságszámának növekedése. Ez a nyugat-szibériai, viszonylag gazdag tartomány számos új bevándorlót vonzott a '90-es években. A körzet tarka etnikai képét azerbajdzsánok, baskírok, csuvasok is színesítették. Az oroszok aránya változatlan maradt. A hantik és a manysik száma nőtt, a hantik aránya a '90-es években ismét 1% fölé emelkedett.

HANTI-MANYSI NAK, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
hanti	17 128	1,1%
manysi	9 894	0,69%
orosz	946 590	66%
azerbajdzsán	25 088	1,75%
baskír	35 807	2,5%
belorusz	20 518	1,4%
tatár	107 637	7,5%
ukrán	123 238	8,6%
csuvas	15 261	1%
egyéb	131 656	9,18%
<i>Összesen</i>	1 432 817	100%

Manysik Oroszországban

A **manysik** kicsiny nyugat-szibériai nép. Nyelvük az uráli nyelvcsaládba tartozik, annak ugor ágába (a magyar nyelvvel együtt). Legközelebbi nyelvrokonaik a hantik (a manysi nyelv egyben a magyarhoz legköze-

lebb álló rokon nyelv). Több néprajzi csoportra oszlanak, melyek közül már csak az északiak a hagyományos manysi kultúra őrzői. A manysik minden bizonnyal jövevények Szibériában, erre utalnak hagyományaik, és az is, hogy a kora újkori írott források szerint még az Urálban találkozhatunk velük. A manysi kultúra kétkomponensű, a tajgai halász-vadász népesség tradíciói mellett az állattartó kultúra elemei is fellelhetők benne (lókultusz, Mir Szuszne-hum mitológiai hagyománya).

A manysik pravoszlávok, de hitviláguk, hagyományaik kereszténység előtti elemei a mai napig élnek.

A manysik száma 1897-ben is csak néhány ezer fő volt, s azóta – ha az anyanyelvi adatokból indulunk ki – folyamatosan csökken (a '60-as években mutatható ki egyedül némi emelkedés). Bár manysinak egyre többen vallják magukat, az anyanyelv csakis a hagyományos életformával együtt őrizhető meg: a magyarhoz legközelebb álló rokon nyelvet már kevesebben, mint 3 ezren beszélik, s féltő, hogy eltűnését nem lehet megakadályozni.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	7 651
1926	5 754	5 115
1937	6 138	–
1959	6 318	3 715
1970	7 609	3 973
1979	7 437	3 694
1989	8 279	3 037
2002	11 432	2 746

A manysik településterülete

Az újkori forrásokban még a Szilva, Csuszovaja folyó mentén, azaz az Urál nyugati oldalán élő manysikról olvashatunk, akik azonban a 20. századra eltűntek. Az 1897-es népszámlálás szerint az uráli Permi kormányzóságban élt 2838 vogul, a nyugat-szibériai Tobolszki kormányzóságban pedig 4790-en voltak.

Ez utóbbiban, a Turinszki körzetben élő vogulok száma volt a legjelentősebb, itt 3,5 ezret vettek számba, akik a lakosság 5%-át tették ki (93%-os orosz többség mellett). A Tobolszki kormányzóság népszámlálási adatait tartalmazó kötet előszavában az olvasható, hogy az Urál keleti oldalán, a Szoszva, Szygva folyó mentén élő „osztjások” valójában manysik, akik elosztjámosodtak. Az elosztjámosodás mellett pedig gyors tempóban haladt a manysik eloroszosodása is.

Nem kevésbé érdekes a Permi kormányzóságban élő manysik sorsa,

ezek nagyobb része ugyanis azóta teljesen eltűnt. Itt a Verhoturjei járásban 1914 manysi élt, az Irbiti járásban 260 fő, az Urál nyugati oldalán fekvő Krasznoufimszki járásban 1897-ben még 389 manysit vettek számba, a Kunguri járásban pedig 193 manysi élt ekkor még. Az Oszinszki járásban 2, a Csedinszki járásban 79 manysit írtak össze a századfordulón.

Az uráli manysik az elkövetkező néhány évtizedben szinte teljesen eltűntek: 1926-ban Tobolszkon kívül csak az Irbiti körzetben írtak össze még 368 vogult. Jelenleg Ivdel környékén (Szverdlovszk megye) él néhány manysi: ők az uráli ugorok utolsó maradványai.

Nyenyecsek Oroszországban

A **nyenyecsek** a szamojéd népek közé tartoznak, a legnépesebb képviselői az uráli nyelvcsalád ezen ágának. A nyenyecsek két nagyobb csoportra oszlanak. Többségük tundrai nomád életmódot folytat, kisebb, néhány száz fős csoportjuk az erdei nyenyecsek. 1943-ban a Jamal-félszigeten a nyenyecsek fegyveres felkeléssel reagáltak a szovjet vezetés visszaéléseire.

A nyenyecsek két autonóm területtel is rendelkeznek az Oroszországi Föderáción belül, a Jamal-Nyenyec Autonóm Körzettel Nyugat-Szibériában (Tyumeny megye része) és a Nyenyec Autonóm Körzettel (Arhangelszk megye része).

A 20. század első felében az orosz népszámlálásokban még nem különböztették meg egymástól a szamojéd népeket (nganaszánokat, nyenyecet, enyecet, szajáni szamojédokat). Csak az 1959-es népszámlálástól kezdve alkalmazták a ma is ismert megkülönböztetést. Ennek alapján a nyenyecsek száma – bár igen kis népről van szó – végig nőtt a szovjet korszakban, sőt, a '70-es évekbeli stagnálást leszámítva a nyenyec nyelvűek száma szépen gyarapodott. A növekedés a '90-es években is folytatódott.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1959	22 845	13 741
1970	28 487	23 854
1979	29 487	23 851
1989	34 190	26 553
2002	41 302	31 311

A Jamal-Nyenyec Autonóm Körzet etnikai képezének változása

Az 1930-ban létrehozott Jamal-Nyenyec AK az '50-es évek végén még rendkívül ritkán lakott terület volt. Már ekkor is orosz többségű volt, de az oroszok száma csak kétszerese volt a nyenyecének. Ekkor még az ugor hantik alkották a terület harmadik legnagyobb népét.

JAMAL-NYENYEC AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
nyenyec	13 977	22,4%
orosz	27 789	44,58%
hanti	5 519	8,85%
szelkup	1 245	2%
komi	4 866	7,8%
tatár	3 952	6,3%
ukrán	1921	3%
egyéb	3 065	4,91%
<i>Összesen</i>	62 334	100%

A '70-es, de különösen a '80-as évektől jelentősen megnőtt a terület népessége a nyugat-szibériai olaj- és gázmezők felfedezése eredményeképpen: 1970-ben a lakosság száma nem érte el a 80 ezret, s 1979-ben is csak 158 ezer volt, 1989-ben azonban már félmillióhoz közelített, azaz a '80-as években több mint a duplájára emelkedett. Ez az etnikai arányok jelentős változásával is járt. Az őslakos nyenyecék száma bár szépen emelkedett, arányuk 22%-ról 4%-ra esett. A '80-as években főként oroszok érkeztek a Jamal-Nyenyec AK területére, de rajtuk kívül a keleti kolonizáció két másik legjelentősebb népe, ukránok és tatárok is.

JAMAL-NYENYEC AK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
nyenyec	20 917	4,22%
orosz	292 808	59,17%
hanti	7 247	1,46%
ukrán	85 022	17,18%
tatár	26 431	5,34%
belorusz	12 609	2,54%
egyéb	49 810	10%
<i>Összesen</i>	494 844	100%

A '90-es években a Jamal-Nyenyec AK azon ritka területek közé tartozott Oroszországban belül, amelynek a lakossága nőtt. Ez a kedvező gazdasági feltételeknek volt köszönhető: a helyi természeti kincsek

kiaknázása lehetővé tette a gazdasági növekedést a válságba süppedő Oroszország ezen részén. Az összes nép száma nőtt, kivéve az ukránokét, akik esetében jelentős csökkenés (asszimiláció) tapasztalható. A Jamal-Nyenyec AK etnikai képében számos déli nép képviselői is felbukkantak, azerbajdzsánok, moldovánok, baskírok.

JAMAL-NYENYEC AK, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
nyenyec	26 435	5,21%
orosz	298 359	58,84%
azerbajdzsán	8 353	1,64%
baskír	7 932	1,54%
belorusz	8 989	1,77%
komi	6 177	1,21%
moldován	5 400	1%
tatár	27 734	5,46%
ukrán	66 080	13%
hanti	8 760	1,72%
egyéb	42 847	8,44%
<i>Összesen</i>	507 006	100%

A Nyenyec Autonóm Körzet nemzetiségi képének változása

Az 1929-ben alapított Nyenyec AK-ben a nyenyeczek aránya alig volt több, mint 10% az '50-es évek végén. Ekkor még a komik is többen voltak, mint a nyenyeczek. Az oroszok kétharmados többséget alkottak. Maguk a nyenyeczek tehát csak a terület harmadik legnagyobb népe voltak az oroszok és a komik után.

NYENYEC AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
nyenyec	4 957	10,88%
orosz	31 312	68,7%
komi	5 012	11%
ukrán	2 068	4,54%
belorusz	506	1,1%
egyéb	1679	3,68%
<i>Összesen</i>	45 534	100%

A szovjet korszakban nem változott jelentősen a Nyenyec AK lakosságának száma és etnikai képe. A nyenyeczek száma viszont megelőzte a komikét, ennek következtében az oroszok után a terület második legnagyobb népévé lettek.

NYENYEC AK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
nyenyec	6 423	11,91%
orosz	35 489	65,82 %
komi	5 124	9,5%
ukrán	3 728	6,91%
belorusz	1 051	1,94%
egyéb	2 097	3,88%
<i>Összesen</i>	53 912	100%

A '90-es években jelentősen csökkent a Dolgán-Nyenyec AK lakosságának száma. Az orosz többség megmaradt, az „őslakos” népek (dolgánok, nyenyecsek, nganaszanok) aránya még az egynegyedet sem éri el.

TAJMIRI (DOLGÁN-NYENYEC) AK, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
dolgán	5 517	13,86%
nyenyec	3 054	7,67%
orosz	23 318	58,6%
nganaszan	766	1,92%
német	587	1,47%
tatár	425	1%
ukrán	2 423	6%
egyéb	3 696	9,28%
<i>Összesen</i>	39 786	100%

Ketek Oroszországban

A 17. században, amikor az oroszok elérték a Jenyiszej vidékét, olyan népekkel találkoztak, amelyeknek a nyelve élesen különbözött az addig megismert finnugor vagy altaji nyelvektől. Idetartoztak a kotik, aszanok, arinok, jarincek, bajkotoviak. Ezek a népek mára mind eltűntek (eloroszosodtak, elevenkisedtek, elhakaszosodtak), a jenyiszeji őslakosoknak csak a legészakibb csoportja maradt fenn, a Krasznojarszki területen élő **ketek**.

A ketek tehát mára egy igen kis létszámú, de valaha igencsak elterjedt paleoszibériai nép utolsó maradványa a Jenyiszej vidékén (bár hagyományaik szerint délről érkeztek Szibériába).

A keteket (a *ket* szó jelentése: 'ember', 'férfi') a korábbi irodalomban „jenyiszeji osztjásoknak” nevezték.

A ketek létszámának 20. században tapasztalható emelkedése csak optikai csalódásnak tűnik, ha összevetjük ezeket az anyanyelvi adatokkal. Ennek alapján ugyanis a ketek száma – kivéve a '60-as éveket, amikor valóban volt egy kis emelkedés – végig csökkent a 20. században. Ma már kevesebben, mint 500-an beszélnek az egyedülálló ket nyelvet, s félő, hogy e nép rövidesen végleg eltűnik.

NEMZETISÉG	ANYANYELV	
1897	–	994
1937	1080	–
1959	1017	786
1970	1161	870
1979	1072	643
1989	1084	529
2002	1494	485

Hakasok Oroszországban

A **hakasok** (önelnevezésük: *tadar, hooraj*) a dél-szibériai Minuszinszki-medencében élő török nyelvű nép. A hakasz kínai történeti forrásokból kölcsönzött tudományos műszó, amelyet 1917 után kezdtek alkalmazni a tadarokra, akiket a cári időkben egyszerűen csak tatároknak neveztek. A „hakasz” terminus tehát több, egymáshoz közel álló nyelven beszélő néprajzi csoport (kacsinok, szagajok, kizilok, kojbalok, beltirek) egyesítéséből keletkezett. A hakasz nyelv a török nyelvek uigur-oguz csoportjába tartozik (Baszkakov). Hivatalosan 1876-ban a hakaszokat megkeresztelték, egy részük azonban még őrzi a hagyományos vallási tradíciókat. A hakasok által lakott területek a 18. század '20-as éveiben kerültek Oroszország fennhatósága alá.

A hakasok létszáma lassan emelkedett a 20. század folyamán. Az 1926-os 45 ezres létszámról 1989-re 78,5 ezer főre. A '90-es években lassú fogyásuk észlelhető. Az anyanyelvi adatok alapján szintén az látszik, hogy a hakasok száma a '80-as évek végéig emelkedett, utána viszont éles ütemű csökkenés tapasztalható. Bár az adatokból az jól látszik, hogy mindig is jelentős eltérés volt a hakasz nemzetiségűek és a hakasz anyanyelvűek száma között.

NEMZETISÉG	ANYANYELV	
1926	45 608	40 979
1937	47 951	–
1959	56 032	48 398
1970	65 368	55 036
1979	69 816	56 414
1989	78 500	60 168
2002	75 622	52 217

A hakaszok településterülete

Az 1926-os népszámlálás szerint a hakaszok túlnyomó többsége (44 ezer fő) a Hakasz körzetben élt. A Hakasz Autonóm Körzetet 1930-ban alapították. 1959-ben még a hakaszok túlnyomó többsége itt élt, ez 1989-re annyiban változott, hogy ekkor már csak a hakaszok 80%-a lakott „saját” autonóm területén.

A Hakasz Köztársaság nemzetiségi képének változása

Az 1930-ban létrehozott autonóm területen az 1959-es népszámlálás szerint masszív orosz többség volt kimutatható, a lakosságnak mindössze 12%-a volt hakasz nemzetiségű. Mintegy 10 ezer német is élt az autonóm területen, azok közül, akiket 1941-ben deportáltak a Volga-vidékről.

HAKASZ AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
hakasz	54 750	12,28%
orosz	349 362	78,36%
német	10 547	2,36%
ukrán	8 480	1,9%
egyéb	22 586	5%
<i>Összesen</i>	445 824	100%

A Hakasz Autonóm Körzet nemzetiségi képe nem változott a szovjet korszakban, bár lakossága jelentősen nőtt ezekben az évtizedekben.

HAKASZ AK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
hakasz	62 859	11%
orosz	450 430	79,46%
ukrán	12 223	2,15%
német	11 250	1,98%
egyéb	29 099	5,1%
<i>Összesen</i>	566 861	100%

A '90-es években némi csökkenésnek indult a népesség, de ez alapvetően nem változtatta meg a kialakult etnikai arányokat. A 21. század elején a Hakasz Köztársaság népességének alig több mint 10%-a volt hakasz nemzetiségű, 80%-os orosz etnikai többség mellett.

HAKASZ KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
hakasz	65 421	11,98%
orosz	438 395	80,28%
német	9 161	1,67%
ukrán	8 360	1,53%
egyéb	24 735	4,52%
<i>Összesen</i>	546 072	100%

Burjátok Oroszországban

A **burjátok** Szibéria egyik legnagyobb őslakos népe. A Kelet-Szibériában, a Bajkál-tó környékén élő burjátok nyelve az altaji nyelvcsaládba tartozik, annak mongol ágába. A burjátok első előfordulása írott forrásokban a *Mongolok Titkos Történetében* található, számos más etnosszal együtt, amelyek aztán később a burjátok kialakulásában vettek részt. A burját területek a 17. század közepén kerültek orosz fennhatóság alá. A burját etnosz kialakulása mai formájában csak a 19. századra fejeződött be, amikor a burját, bulagat, ehirita, hongodor, hori és más törzsek egybeolvadása eredményeképpen megszületett a mai értelemben vett burját nép.

A burjátok pogányok, sámán hitűek, ám a 17. századtól elterjedt köztük a buddhizmus és az ortodox kereszténység is.

Mint az a táblázatból is kitetszik, a 20. században – eltekintve a század első harmadától, amikor jelentős visszaesés észlelhető – jelentősen nőtt a burjátok száma. Noha a '30-as évek végéig visszaesést lehet tapasztalni a burjátok számát illetően, a '40-es '50-es években már emelkedés észlelhető, s nemcsak a magukat burjátnak vallók, de a burját nyelvűek között is.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	288 663
1926	237 494	233 091
1937	216 831	–

1959	251 504	239 111
1970	312 847	290 459
1979	352 646	317 845
1989	417 425	361 368
2002	445 175	368 807

A burjátok településterülete

Az 1897-es népszámlálás szerint burjátok az Orosz Birodalom két kormányzóságában éltek, az Irkutszki és a Zabajkái területeken. Előbbi, a Bajkáltól nyugatra eső orosz többségű (54%) területen 108 ezer burját élt, ami a népesség 21%-a. A Bajkáltól keletre fekvő, szintén orosz többségű (65%) Zabajkái kormányzóságban több, 180 ezer burját élt, a lakosság 27%-a. Ezen belül burját többségű volt a Barguzini terület, ahol 11 ezer burját mellett 10 ezer orosz élt (45, illetve 41%), a Szelengai terület, ahol 60%-os burját többség volt 1897-ben (60 ezer burját, 38 ezer orosz).

A Szovjetunió megalakulása után a burjátok többsége, több mint 90%-a a Bajkál déli és keleti vidékein 1923-ban létrehozott Burját-Mongol Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság területére került. Ezenkívül még 11 ezer burját élt az Irkutszki területen (a lakosság 3%-a), valamint Csita területen, ahol 8 ezer burját lakott (a népesség 2%-a).

1937-ben újabb két burját autonóm körzetet hoztak létre Szibériában: Irkutszki területen belül az Uszty-Ordini Burját Autonóm Körzetet, Csita területen pedig az Agini Burját Autonóm Körzetet.

A burjátok elterjedése mégis jelentősen megváltozott: 1959-ben már csak 81%-uk élt valamely burját nemzetiségi területen, s ezeken kívül több mint 30 ezer Irkutszk megye és 15 ezer Csita megye más területein. Ez az arány a szovjet korszakban nem változott, s a '90-es években is csak alig (83%-ra emelkedett a burját körzetekben élő burjátok aránya).

A Burját Köztársaság nemzetiségi képének változása

A Burját-Mongol Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság már megalakulásakor orosz etnikai többségű volt, igaz, 1926-ban még közel fele arányban éltek itt burjátok és oroszok.

BURJÁT-MONGOL ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
burját	214 957	43,9%
orosz	258 796	52,85%
egyéb	15 856	3,2%
<i>Összesen</i>	489 609	100%

1958-ban a Burját-Mongol ASZSZK nevéből elhagyták a mongol szót. Az '50-es évek végére jelentősen megváltozott a köztársaság etnikai arculata. A köztársaság népessége összességében nőtt, ám a burjátok száma 1926 óta csökkent, méghozzá számottevően: az 1926-os 214 ezer főről 135 ezerre, ami azt jelenti, hogy a burjátiai burjátok száma 35%-kal apadt 30 év alatt! Ez a tragikus csökkenés már a '30-as években megkezdődött, és még a '40-es években is folytatódott, amiről az tanúskodik, hogy az 1937-es népszámlálás szerint (csak) 189 ezer burját élt Burjátában. A sztálinizmus évtizedei tehát valódi etnodemográfiai katasztrófát hoztak a burját nép számára.

Eközben viszont jelentősen nőtt – lényegében megduplázódott – a burjátiai oroszok száma, valamint ukránok és tatárok is feltűntek a köztársaság etnikai képében. A változások eredményeképpen 1959-ben Burjátában háromnegyedes orosz etnikai többség alakult ki, a burjátok aránya 20%-ra zuhant vissza.

BURJÁT ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
burját	135 798	20%
orosz	502 568	75%
ukrán	10 183	2%
tatár	8 058	1%
Összesen	673 326	100%

A '60-as években nőni kezdett a burjátiai burjátok száma. 1970-ben már 178 ezren voltak, 1979-ben 206 ezren. 1989-re 250 ezerre emelkedett számuk, aminek eredményeképpen 24%-ra nőtt arányuk a köztársaság népességén belül. Bár az oroszok száma is jelentősen gyarapodott a szovjet korszak második felében, növekedésük üteme elmaradt az őslakos népességhez képest, így arányuk 70%-ra esett vissza 1989-re.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a burjátok körében fokozott asszimiláció figyelhető meg. 1989-ben a magukat burjátoknak vallók mintegy 10%-a orosz anyanyelvű volt, míg a magukat ukránnak vallóknak csak a fele volt ukrán anyanyelvű (a többi orosz). Így, ha csak a nyelvi adatokat nézzük, 1989-ben is Burjátia lakossága 75%-ban orosz volt, s csak 21,5%-ban burját.

BURJÁT ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
burját	249 525	24%
orosz	726 165	70%
ukrán	22 868	2,2%

tatár	10 496	1%
egyéb	29 198	2,8%
<i>Összesen</i>	1 038 252	100%

A '90-es években csökkent Burjátia népessége. A csökkenés mindenekelőtt az oroszokat érintette: több mint 50 ezer orosszal lett kevesebb a '90-es években Burjátíában, arányuk 70% alá süllyedt.

Eközben az őslakos burjátok száma több mint 20 ezerrel emelkedett. Bár a '90-es években valóban emelkedett a burját anyanyelvűek száma is, de nem annyival, hogy a természetes növekedés magyarázatot adna a változásokra. Alapos okkal feltételezhető tehát, hogy 2002-ben sokan olyanok is burjátoknak vallották magukat, akiknek korábban még orosz identitásuk volt.

BURJÁTIA, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
burját	272 910	27,8%
orosz	665 512	67,8%
egyéb	42 816	4,4%
<i>Összesen</i>	981 238	100%

Az Uszty-Ordini Burját Autonóm Körzet nemzetiségi képének változása

Az Irkutszk megye területén lévő autonóm körzetet 1937-ben hozták létre. Etnikai arculatát tekintve az 1959-es népszámlálás az első, amely adatokat tartalmaz erre nézvést. Eszerint az autonóm körzet lakosainak csak harmada volt burját nemzetiségű, 56%-a viszont orosz.

USZTY-ORDINI BUR. AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
burját	44 850	33,7%
orosz	75 099	56,4%
ukrán	4 280	3,2%
tatár	4 213	3,1%
belorusz	1364	1%
egyéb	3 265	2,45%
<i>Összesen</i>	133 071	100%

A szovjet korszakban nem változott a terület nemzetiségi képe (a burjátok aránya némileg emelkedett), és lakosság száma is stagnált.

USZTY-ORDINI BUR. AK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
burját	49 298	36,2%
orosz	76 827	56,4%
tatár	4 391	3,2%
ukrán	2 255	1,6%
egyéb	3 099	2,2%
<i>Összesen</i>	135 870	100%

A '90-es években folytatódott a burjátok arányának enyhe emelkedése, elérve a 40%-ot. Miközben a burjátok száma nőtt, az oroszoké csökkenni kezdett, arányuk 54%-ra esett vissza.

USZTY-ORDINI BUR. AK, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
burját	53 649	39,64%
orosz	73 464	54,28%
tatár	4 102	3%
egyéb	4 112	3%
<i>Összesen</i>	135 327	100%

Az Agini Burját Autonóm Körzet nemzetiségi képének változása

Az 1959-es népszámlálás szerint a Csita megye területén lévő autonóm körzet lakossága egyenlő mértékben volt orosz és burját (az oroszok enyhe fölényével).

AGINI BURJÁT AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
burját	23 374	47,6%
orosz	23 857	48,58%
kalmük	551	1,1%
egyéb	1 323	2,65%
<i>Összesen</i>	49 105	100%

A szovjet korszak végére megnőtt a burját lakosság aránya az autonóm területen belül. Bár az oroszok száma is emelkedett, a burjátok abszolút többségbe kerültek 1989-re.

AGINI BURJÁT AK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
burját	42 362	54,88%
orosz	31 473	40,77%
egyéb	3 353	4,34%
<i>Összesen</i>	77 188	100%

A '90-es években csökkent a terület népessége, de ez csak az oroszokat érintette. A burjátok száma még nőtt is, aminek következtében 2002-re az autonóm körzet lakosságának már 62,5%-a burját volt. Az oroszok aránya tovább esett, 35%-ra.

AGINI BURJÁT AK, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
burját	45 149	62,5%
orosz	25 366	35,1%
egyéb	1 698	2,4%
<i>Összesen</i>	72 213	100%

Jakutok Oroszországban

A **jakutok** (önelnevezésük: *szahá*) a legkeletibb és legészakibb török nyelvű nép. Otthonuk Kelet-Szibéria. Fő gazdálkodási formájuk hagyományosan az állattartás.

A kelet-szibériai jakut területek a 17. század első harmadától tartoznak orosz fennhatóság alá. A jakutok pravoszláv keresztények, de megőrizték ősi hitviláguk néhány elemét.

A 20. század sikeres volt a jakut nép szempontjából. Számuk egyenesen emelkedett, 225 ezerről indulva 450 ezerre nőve, miközben a jakut nyelvet beszélők száma is gyarapodott.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	225 184
1926	240 687	240 088
1937	239 203	–
1959	242 128	241 829
1970	295 223	284 481
1979	326 531	311 718
1989	380 242	357 522
2002	443 852	456 288

A jakutok településterülete

A jakut nép volt Szibéria egyetlen őslakos (nem orosz) népe, amely 1897-ben többséget tudott alkotni valamely kormányzóságban, a Jakut megyében. 1897-ben itt 221 ezer jakut élt, 82%-os többséget alkotva (11% orosz és 4% tunguz mellett). A jakutok egyedül Jakut megye

Olekminszki járásában voltak kisebbségben az oroszokkal szemben, az összes többi járásban meggyőző többséget alkottak. A 20. század elején a jakutok túlnyomó többsége tradicionális társadalomban élt, írástudatlan volt, és oroszul sem tudott.

A 3103 ezer km² kiterjedésű Jakut ASZSZK-t 1922-ben alapították meg.

A Jakut Köztársaság nemzetiségi képének változása

A Jakut ASZSZK-ban létrehozásakor még masszív jakut többség volt tapasztalható (bár a népek közti nézeteltérésekre utal az 1925-ös tunguz felkelés Jakutföldön), az oroszok aránya alig érte el a 10%-ot.

JAKUT ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
jakut	235 926	82,64%
orosz	30 156	10,56%
tunguz	13 145	4,6%
egyéb	6 244	2,18%
<i>Összesen</i>	285 471	100%

A '30-as években jelentős orosz betelepítés észlelhető Jakutföldön. Az oroszok száma néhány év alatt megháromszorozódott, miközben a jakutok száma még csökkent is. Ennek ellenére a jakut többség így is megmaradt a köztársaság területén.

JAKUT ASZSZK, 1937	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
jakut	231 293	63,3%
orosz	105 045	28,75%
tatár	3 663	1%
evenki	8 868	2,42%
egyéb	16 443	4,5%
<i>Összesen</i>	365 312	100%

Az elkövetkező két évtizedben tovább csökkent a jakutok száma, miközben az oroszoké megint csak megduplázódott. A változások hatására a Jakut SZSZK-ban minimálisra csökkent a jakut többség az '50-es évek végére.

JAKUT ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
jakut	226 053	46,38%
orosz	215 328	44,18%
evenki	9 505	2%

ukrán	12 182	2,5%
tatár	5 172	1%
egyéb	19 103	3,9%
<i>Összesen</i>	487 343	100%

A szovjet korszak végére az oroszok abszolút többségbe kerültek Jakutföldön, miközben a jakutok aránya egyharmadosra csökkent. Az orosz többség már a '60-as évekre kialakult, hiszen az 1970-es népszámlálás számottevő orosz többséget mutatott (47, illetve 43%). Az oroszokkal együtt jelentősen megnőtt a jakutföldi ukránok száma is a '70-es, '80-as években.

JAKUT ASZSZR, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
jakut	365 236	33,38%
orosz	550 263	50,29%
ukrán	77 114	7%
evenki	14 428	1,3%
egyéb	69 546	6,3%
<i>Összesen</i>	1 094 065	100%

A '90-es években csökkent Jakutföld népessége, elsősorban az oroszok és ukránok száma, miközben a jakutok száma jelentősen emelkedett. Jakutföld (Szaha Köztársaság) az Oroszországi Föderáció egyik olyan szubjektuma volt, ahol a leginkább teret nyert a '90-es évek szuverenitási láza, ami az alkotmányozási folyamatban is kifejeződött (6. §, atomfegyverek elhelyezésének tilalma, 27. §, a katonai szolgálat felváltásának lehetősége az északi kis népek képviselői számára, 41. § Jakutföldön a köztársasági törvények elsődlegesek, 42. § az őslakos népek jogainak védelme, 43. § lehetséges a köztársaság területén belül újabb nemzetiségi körzetek kialakítása, 46. § jakut és orosz államnyelv, 66. § a köztársasági vezetőnek ismernie kell a jakut nyelvet is), ami bizonyára jelentős szerepet játszott a jakut nemzeti újjászületésben, s abban, hogy a jakutok ismét többségbe kerültek Jakutföldön. Ehhez persze az is kellett, hogy a jakutföldi oroszok mintegy 20%-a elment a '90-es években.

JAKUT KÖZTÁRSASÁG, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
jakut	432 290	45,5%
orosz	390 671	41,1%
tatár	10 768	1,1%
ukrán	34 633	3,64%

evenki	18 632	2%
even	11 657	1,22%
Összesen	949 820	100%

Jukagírok Oroszországban

A **jukagírok** (önelnevezésük: *odul, vadul*, melynek jelentése 'erős, hatalmas') kicsiny paleoszibériai nép. A jukagír külső elnevezést az oroszok a jakutoktól vették át, akik azt valószínűleg a tunguzoktól kölcsönözték.

A jukagírok Jakutia és Magadán megye tajgai és tundrai vidékein élnek, két nagyobb csoportjuk különíthető el: az északi, a Kolima vidékén élők és a délebbi, az „erdők vidékén”, a Csukocsej folyó környékén lakók. A jukagír néprészek töredékesek, nem képeznek egységes etnikai területet. Valaha a jukagírok jóval többen lehettek (ezt a jukagír népi emlékezet is őrzi), a Jeges-tenger, Kolima vidékének egészét benépesíthették. A jukagír nyelv egyes kutatók szerint önálló paleoszibériai nyelv, más vélekedések (pl. V. V. Napolszkih) szerint az uráli nyelvcsaláddal áll ősi rokonságban. A jukagír területek a 17. század közepe óta tartoznak orosz fennhatóság alá. A jukagírok egy része keresztény, más részük ősi pogány hitét őrzi.

A jukagírok még ezren sem voltak a 20. század küszöbén, és számuk folyamatosan csökkent a '60-es évekig. A '70-as évektől viszont újjászületés jelei észlelhetők a körükben. S nemcsak azért mert többen vállalták magukat jukagírnak (ami lehet az „etnobiznisz” jele is), hanem mert azok száma is jelentősen nőtt, akik beszélik a jukagír nyelvet. Bár valóban pozitív tendenciáról van szó, a jukagírok még most is olyan kevesen vannak, hogy továbbra is a veszélyeztetett népek közé sorolhatók.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	948
1926	443	377
1959	440	232
1970	593	274
1979	801	295
1989	1112	356
2002	1509	604

Csukcsok Oroszországban

A **csukcsok** (önelnevezésük: *lygoravetlan*, „igazi emberek”) kicsiny kelet-szibériai nép. Anyanyelvük a csukcs. A csukcsok egy része tundrai nomád életmódot folytat, másik csoportjuk számára a tengeri halászat jelenti a megélhetés fő forrását. A tengeri csukcsok a kutatók többsége szerint csak az 1. évezred végén jelenhettek meg, asszimilálva a Barents-tenger mentén élő eszkimókat (a tengeri csukcsok nyelvében jelentős eszkimó nyelvi hatás figyelhető meg). A csukcsok nyelvének érdekessége, hogy a férfiak és nők külön kiejtést használnak (pl. a férfiak 'r'-t ejtenek ott, ahol a nők 'c' hangot – pl. 'nem' a férfiak nyelvén *krym*, „női nyelven” *kcym*). A csukcs etnogenezisben a jukagírok is fontos szerepet játszhattak. Az oroszokkal a 17–18. században állnak kapcsolatban, ennek ellenére a krisztianizáció alig érintette őket. A csukcsok túlnyomó többsége ma is pogány.

Egy ilyen kicsiny nép esetében már az is csoda, hogy túlélte a 20. századot. Sőt számuk némileg még emelkedett is, 12 ezerről majdnem 16 ezerre, azonban, ha az anyanyelvi adatokat nézzük, azt látjuk, asszimilációjuk a '90-es években felgyorsult. A szovjet időkben lényegében stagnált a csukcs nyelvűek száma. A '90-es években ellentétes folyamatok észlelhetők: majdnem 30%-kal csökkent a csukcs anyanyelvűek száma, miközben a magukat csukcsnak vallók száma még némileg emelkedett is.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	11 795
1926	12 332	12 248
1937	13 674	–
1959	11 680	10 984
1970	13 500	11 178
1979	13 937	10 915
1989	15 107	10 636
2002	15 767	7 742

A csukcsok településterülete

Az 1897-es népszámlálás szerint a csukcsok többsége a Primori megyében élt (10 228 fő, a népesség 5%-a). Csukcs többségű volt az Anadiri terület, ahol majd 10 ezer csukcs élt (79%), eszkimók, jukagírok és tunguzok mellett. Ezenkívül 600 csukcs élt még a korják etnikai többségű Gizsilinszki területen is.

Az 1926-os census szerint a csukcsok többsége a Kamcsatkai területen élt, ahol relatív többséget tettek ki (11 ezer fő, a népesség 32%-a).

1930-ban hozták létre a Csukcs Autonóm Területet az Oroszországi Föderáción belül, 1959-ben itt élt a csukcsok 85%-a. Ezenkívül csukcsok említésre méltó számban éltek még a Korják Autonóm Területen is Kamcsatkán. Ez az arány alig változott a szovjet időkben, és napjainkban sem (ma a csukcsok 80%-a él Csukotkán).

Csukotka nemzetiségi képének változása

A csukcs autonóm terület az 1959-es adatok szerint etnikailag rendkívül sokszínű volt. Az ekkori felmérés szerint 50%-os orosz többséggel találkozhatunk, a csukcsok aránya mindössze 21% volt. E két népen kívül még rengeteg kisebb etnosz (köztük eszkimók, enevék, csuvanok – egy keresztény jukagír törzs) népesítette be ezt a távol-keleti területet.

CSUKCS AT, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csukcs	9 975	21,34%
orosz	23 318	50%
eszkimó	1 064	2,2%
evenki	820	1,75%
ukrán	3 543	7,5%
belorusz	578	1,23%
tatár	504	1%
egyéb	6 887	14,75%
<i>Összesen</i>	46 689	100%

A szovjet időkben ugyan valamelyest nőtt a csukcsok száma, de ez az enyhe emelkedés nem tudott lépést tartani a körzet népességének gyarapodásával, ami 30 év alatt megháromszorozódott. Főként az oroszok és az ukránok betelepülése volt jelentős. Ennek következtében a csukcsok aránya 10% alá csökkent, az oroszok kétharmados többségre tettek szert, és már az ukránok is többen voltak Csukcsföldön, mint maguk a csukcsok.

CSUKCS AT, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csukcs	11 914	7,26%
orosz	108 297	66%
ukrán	27 600	16,83%
belorusz	3 045	1,85%
tatár	2 272	1,38%
egyéb	10 806	6,59%
<i>Összesen</i>	163 934	100%

A 90-es években valóságos exodus kezdődött a Csukcs Autonóm Területről. A népesség mintegy kétharmada elvándorolt bő 10 év alatt! Ilyen jellegű népességcsökkenés még a háborús övezetekben sem történt a posztszovjet térségben, de ez azt is mutatja, hogy a szovjet időkben a népesség növekedése Kelet-Szibéria ezen zordon táján mesterséges volt.

A népesség elvándorlása kardinális változásokat hozott. A csukcsok aránya – lényegében változatlan létszám mellett – 20% fölé emelkedett. Az oroszok mintegy 80%-a elhagyta a területet, de Csukcsföldön még a 2000-es évek elején is megmaradt az orosz abszolút többség.

CSUKCS AT, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
csukcs	12 622	23,45%
orosz	27 918	51,86%
ukrán	4 960	9,2%
csuvan	951	1,76%
even	1407	2,6%
eszkimó	1534	2,85%
egyéb	4 432	8,3%
<i>Összesen</i>	53 824	100%

A Dél-Kaukázus népei

Grúzok

A **grúzok** a Kaukázus őslakói közé tartoznak. A grúz nyelv a kartvéli nyelvcsalád tagja (a grúzok önelnevezése *kartvelebi*), a több eltérő dialektust beszélő csoportokból (pl. mingrélek, szvánok, tusinok, psavok stb.) álló grúzok többsége keleti keresztény, ám egy kisebb csoportjuk – az adzsárok – muszlim vallású. A grúzok a Kaukázus egyik államalkotó népe.

A középkorban a Nyugat-Kaukázuson több kisebb fejedelemség osztozott, amelyek a nagyhatalmak, Bizánc és a perzsa Szaszanida Birodalom közötti hatalmi vetélkedés perifériáján helyezkedtek el. A 7–8. századtól kezdve az új világvallás, az iszlám is megjelent a Dél-Kaukázusban.

Az első, egységes grúz államot a 10–11. század fordulóján sikerült megeremtenie a Bagrationi-dinasztiának (III. Dávid, 994–1001). A középkori grúz állam a 11–12. században érte el hatalma csúcsát (IV. Dávid, 1089–1125), sikeresen visszaverve a szeldzsuk-törökök támadásait, és bekebelezve a Kaukázus nagy részét. Tamar királynő (1184–1213) uralkodása a grúz államiség fénykora, Grúzia hatalma ekkor a Fekete-tengertől a Kaszpi-tengerig terjedt, beleértve a mai Törökország északkeleti részét és Azerbajdzsánt.

A középkori grúz állam számára a mongol pusztítás jelentett gyógyíthatatlan csapást, a 14. században sikerült ugyan helyreállítani az egységet, ezt viszont Timur Lenk hódítása semmisítette meg a 14. század végén. Ezt követően a szétszórt hegyi fejedelemségek, Kartli, Kaheti, Imereti az Oszmán Birodalom és Perzsia érdekszférájába kerültek. A 16–18. században, Moszkva hatalmának terjedésével, majd az Orosz Birodalom megalakulásával egyre szorosabbá válnak a grúz-orosz kapcsolatok.

A 18. század második felében a Kartli-Kaheti Királyság megerősödésével a grúz államiség és kultúra újraéledése következik be. A Kartli-Kaheti királyság harcot kezdett a muszlim Perzsia és Törökország ellen,

és sikerült is kiűzni a törököket az országból. 1783-ban Oroszország protektorátust vállalt Grúzia felett. 1795-ben Perzsia megtámadta a Kartli-Kaheti Királyságot, a perzsák elfoglalták Tbiliszit, Oroszország viszont belépett a háborúba Grúzia oldalán. XII. György, Kartli-Kaheti királya 1801-ben felajánlotta országa Oroszországgal egyesülését, amit I. Pál cár elfogadott. 1801-től tehát Grúzia csatlakozott Oroszországhoz, majd 1810-ben a másik grúz fejedelemség, a nyugat-grúziai Imeriti fejedelemség is beolvadt Oroszországba. Az oroszok kiűzték a perzsákat Grúziából, majd a grúz területeket betagolták az Orosz Birodalomba.

Az 1897-es népszámlálás idején a grúzokat még legfőbb szubetno-szaik (imeritek, mingrélek, szvánok) szerint írták össze.

A népszámlási adatokból kitetszik, hogy a 20. század igen sikeresnek bizonyult a grúzok számára, hiszen számuk több mint a duplájára nőtt kevesebb mint száz év alatt.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897 (együtt a grúzok, imeritek, mingrélek, szvánok)	–	1 352 535
1926	1 821 184	1 610 458
1937	2 008 839	–
1959	2 691 950	2 655 119
1970	3 245 300	3 193 491
1979	3 570 504	3 508 426
1989	3 981 045	3 909 947

A grúzok településterülete

1897-ben a grúzok többséget alkottak a Tifliszi kormányzóságban (465, 5 ezer fő, 44%). Tiflisz kormányzóságban rajtuk kívül igen nagy számban éltek még örmények (196 ezer fő, 19%), illetve tatárok (107 ezer fő, 10%). A grúzok abszolút többséget tettek ki Kutaisz kormányzóságban (868 766 fő, azaz a kormányzóság lakosságának 82%-a). Kutaisz városa grúz többségű volt, viszont Batumiban több örmény és orosz élt a 19. század végén, mint grúz. Abházia mai fővárosa, Szuhum szintén grúz – relatív – többségű volt ekkor.

Szórványban éltek grúzok az orosz többségű Fekete-tengeri kormányzóságban (897 fő, 2%).

Grúzia megalakulása után a grúzok 98%-a az állam területére került (1926). Ez nem változott 1959-re sem (97%). A grúzok ezen kompakt letelepedési körzete a szovjet időszak egészében jellemző maradt: még 1989-ben is a szovjetunióbeli grúzok 95%-a Grúzia területén élt.

Grúzia nemzetiségi képének változása

A független Grúzia megalakulását 1918-ban az Orosz Birodalom összeomlása tette lehetővé. 1921-ben Szovjet-Oroszország megtámadta és elűzte a mensevik Zsordania-kormányt, szovjet köztársaságot szervezett Grúziában. Grúzia 1922–1936 között a Kaukázusontúli Szovjet Szocialista Köztársaság része (Azerbajdzsánnal és Örményországgal együtt). Ekkor alakultak ki Grúzia mai határai, történt meg az abház, déloszét és adzsár autonómia megszervezése. 1924-ben fegyveres – függetlenségi (szovjet hivatalos nyelven, sovinsizta, szovjetellenes) – felkelés tört ki Grúziában (a grúz függetlenségi felkelést nem támogatták Abháziában, Dél-Oszétiában, Adzsarisztánban).

Grúzia 1936-ban, a Kaukázusontúli Szovjet Szocialista Köztársaság megszüntetésével vált a Szovjetunió teljes jogú köztársaságává.

A Kaukázus sok száz nép számára ad otthont: érvényes ez Grúziára is, amely a legtarkább etnikai képpel rendelkező kaukázusi köztársaság. Az 1926-os népszámlálás szerint Grúzia lakossága 2 644 ezer fő. Az ország lakóinak kétharmada grúz nemzetiségű, a legnagyobb kisebbséget az örmények alkották: 1926-ban Grúzia minden tizedik lakója örmény volt.

GRÚZIA, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	1 788 186	67,6%
abház	56 847	2,1%
oszét	113 298	4,3%
orosz	96 085	3,6%
görög	54 051	2%
örmény	307 018	11,6%
türk	137 921	5,2%
egyéb	89 013	3,4%
<i>Összesen</i>	2 644 207	100%

A sztálinizmus évtizedei alatt Grúzia lakossága szépen gyarapodott, s 1959-re elérte a 4 millió főt. Bár a grúzok létszáma 30 év alatt 900 ezer fővel nőtt, arányuk mégis csökkent. Az oroszok száma ezen idő alatt megnégyszereződött, arányuk elérte a 10%-ot. Az örmények is szépen gyarapodtak, 11%-kal Grúzia legnagyobb kisebbségét adva. Még ekkor is jellemző az etnikai tarkaság az országra.

GRÚZIA, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	2 600 588	64,3%
abház	62 878	1,55%

oszét	141 178	3,5%
orosz	407 886	10%
örmény	442 916	11%
azerbajdzsán	153 600	3,8%
görög	72 938	1,8%
ukrán	52 236	1,3%
zsidó	51 582	1,27%
egyéb	58 243	1,44%
Összesen	4 044 045	100%

A „szovjet aranykor” idején tovább növekedett Grúzia népessége, 1989-re majdnem elérve az 5,5 milliót. Az ország etnikai szerkezete némileg egyszerűsödött, már ekkor megindult az etnikai homogenizáció, a grúzok aránya 70%-ra emelkedett, miközben már ezekben az évtizedekben észlelhető volt az orosz és örmény lakosság csökkenése, noha az örmények megmaradtak ekkor is Grúzia legjelentősebb kisebbségének. Figyelemre méltó, hogy a muszlim azerbajdzsánok száma megduplázódott ebben az időben.

GRÚZIA, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	3 787 393	70%
abház	95 853	1,8%
oszét	164 055	3%
örmény	437 211	8%
orosz	341 172	6,3%
azerbajdzsán	307 556	5,7%
görög	100 324	1,9%
egyéb	167 277	3%
Összesen	5 400 841	100%

A függetlenség elnyerése után Grúzia elveszítette Abháziát és Dél-Oszétiát. Sokáig Adzsária is függetlenítette magát, de 2004-ben Tbiliszinek sikerült visszaszerezni az ellenőrzést a terület fölött. A 2002-es népszámlálás e csonka (tehát Abházia és Dél-Oszétia nélküli) Grúzia lakosságát vette számba. Grúzia lakossága ilyen módon 4 371 ezer ember, s ez jóval kevesebb, mint 1989-ben (azonos területen). Ezen a kisebb területen is 400 ezer fős emberveszteség tapasztalható (ez azt jelenti, hogy Grúzia a '90-es években elvesztette lakossága 8,5%-át). Jelentős változások tapasztalhatók az ország etnikai szerkezetében: az ország etnikai tarkasága fakóbb árnyalatra váltott. A grúzok aránya tovább növekedett, viszont jelentősen csökkent az örmények és oro-

szok száma. Az örmények több mint 40%-a, az oroszok mintegy 80%-a eltávozott Grúziából! Azaz jelenleg már a muszlim azerbajdzsánok alkotják Grúzia legnagyobb kisebbségét.

GRÚZIA, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	3 661 173	83,5%
örmény	248 929	5,6%
orosz	67 671	1,5%
azerbajdzsán	284 761	6,5%
egyéb	109 001	2,5%
<i>Összesen</i>	4 371 535	100%

Abházok Grúziában (Abháziában)

A részben muszlim, részben keresztény **abházok** a Nyugat-Kaukázus őslakói. Legközelebbi nyelvrokonaik a szintén muszlim, Oroszországban élő adigék. Az abházok önelnevezése *apszua*. Az abház területek 1810 óta tartoznak az Orosz Birodalom fennhatósága alá.

Abházia 1921 után Grúzia autonóm területe. Az abházok és grúzok évszázados történelmi ellentéte a szovjet korszakban a békésnek tűnő felszín alatt tovább élt. Abházia a szovjet korszakban is nemegyszer kérte – eredménytelenül – csatlakozását az Oroszországi Föderációhoz.

Az abházok túlnyomó többsége Grúzia területén élt, Grúzián kívül elenyésző a számuk (pl. 1970-ben összesen 83 240 abház élt a Szovjetunióban, ebből 79 449 Grúziában). A '80-as években érezhető volt az abházok „szétszóródása”. 1989-ben összesen 105 ezer abházat írtak össze a Szovjetunióban, s ebből csak 95 ezret Grúziában. Azaz az abházok majd 10% más köztársaságban élt (elsősorban Oroszországban).

Az orosz és szovjet népszámlálások adataiból kitetszik, hogy a 20. század első évtizedeiben az abházok jelentős vérvesztéseket szenvedtek, számuk 70 ezer főről 57 ezer alá csökkent, és még a '30-as években is folytatódott a kedvezőtlen demográfiai tendencia. Az '50-es évektől demográfiai robbanás vette kezdetét a muszlim abházok között. Harminc év alatt 30%-kal nőtt létszámuk.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	72 093
1926	56 847	47 744

1937	55 409	–
1959	62 878	62 878
1970	79 449	79 449
1979	85 285	85 285
1989	95 853	92 571

Abházia nemzetiségi képének változása

Északkelet-Grúzia abházok lakta területein 1921 márciusában – a szovjet csapatok behatolása nyomán – kiáltották ki az Abház Szovjet Szocialista Köztársaságot. Abházia egy „különleges szerződés” nyomán 1921 decemberében csatlakozott a Grúz Szovjet Szocialista Köztársasághoz (miután Grúziában szovjethatalmat hoztak létre), s 1922-ben – Grúziával együtt – a Kaukázusontúli Szovjet Szocialista Köztársaság része lett. Abházia 1931-ben elvesztette köztársasági rangját, és egyszerűen Grúzia autonóm tartománya lett. 1937-től grúzositási törekvések észlelhetők Abháziában.

Az 1926-ban tartott első szovjet népszámlálás szerint Abháziának 186 ezer lakosa volt. Abháziában ekkor csak a lakosság 30%-át tették ki maguk az abházok, viszont relatív többségben voltak a grúzok (36%). Jelentős, 10% fölötti kisebbséget alkottak az örmények is. A '20-as években még nem volt jelentős a tartományban élő oroszok száma.

ABHÁZ SZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
abház	55 918	30%
grúz	67 494	36,2%
orosz	12 553	6,7%
ukrán	4 647	2,5%
görög	14 045	7,6%
örmény	25 677	13,8%
egyéb	5 670	3%
<i>Összesen</i>	186 004	100%

Az '50-es évek végéig Abházia lakossága megduplázódott. 1959-ben már 404 ezer volt az autonóm terület lakossága. A népesség ilyen gyors növekedése elsősorban a bevándorlások számlájára írható: a legtöbben grúzok érkeztek Abháziába, de arányait tekintve az oroszok beáramlása volt a legnagyobb. Jelentősen nőtt az örmények száma is. 1959-ben Abháziában az abházok csak 61 ezren voltak, a lakosság mindössze 15%-át kitevte. Az autonóm területen relatív többségben voltak a grúzok (39%), de még az oroszok (21,4%) és az örmények (16%) is többen voltak, mint az abházok.

ABHÁZ ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
abház	61 193	15%
grúz	158 221	39%
orosz	86 715	21%
örmény	64 425	16%
ukrán	11 474	3%
görög	9 101	2%
Összesen	404 738	100%

A hrucsovi, majd brezsnyevi idők Abháziájára is érvényes az a tendencia, ami Grúzia egészére: a grúzok arányának növekedése, és az oroszok elvándorlása. Abháziában is egyértelműen tapasztalható a grúzok számának erőteljes növekedése: 1989-re már csak kis híja volt annak, hogy a grúzok abszolút többségben legyenek. Közben az oroszok száma csökkenésnek indult. Az abházok száma ugyan valamelyest növekedett, de még 1989-ben is csak Abházia lakóinak 18%-a volt abház nemzetiségű!

ABHÁZ ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
abház	93 267	17,7%
grúz	239 872	45,7%
orosz	79 914	14,2%
örmény	76 541	14,6%
görög	14 664	2,8%
ukrán	11 655	2,2%
egyéb	14 148	2,7%
Összesen	525 061	100%

A Szovjetunió szétbomlása folyamán robbant a korábbi évtizedekben szőnyeg alá söpört bomba. Abházia 1990-ben kinyilvánította szuverenitását, 1991-ben, amikor Grúzia a Szovjetunióból való kiválás mellett döntött, Abházia a Szovjetunióban való maradást választotta. Az 1992-ben kirobbant abház–grúz háború 1994-ben az ENSZ közvetítésével ért véget.

2003-ban népszámlálást tartottak Grúzia e szakadár tartományában, amely arról tanúskodott, hogy az abház–grúz konfliktus eredményeképpen jelentősen átrendeződött Abházia etnikai arculata.

A háború és a menekülthullám következtében Abházia elveszítette lakosainak több mint a felét. Lakossága 2003-ban mindössze 215 ezer fő volt. A grúzok túlnyomó többségét elüldözték, 2003-ban mindössze 46 ezer grúz maradt Abháziában. De – az abház kivételével – az összes et-

nikum esetében csökkenés észlelhető. Az oroszoknak szintén több mint fele eltávozott a háborús övezetté váló Abháziából, és az örmények száma is jelentősen csökkent. Egyedül az abházoknál mutatható ki némi növekedés. Ennek eredményeképpen Abháziában ma már ők vannak – relatív – többségben.

A 2008-as grúziai háború Abháziát kevéssé érintette, Szuhumi visszaszerezte a 2005-ben elveszített Kodori-szorost. A háború legfontosabb következménye az volt Abházia szempontjából, hogy Oroszország (majd néhány állam) elismerte a szakadár köztársaság függetlenségét.

ABHÁZIA, 2003	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	45 953	21,3%
abház	94 606	43,9%
orosz	23 420	10,8%
örmény	44 870	20,8%
egyéb	6 423	3%
<i>Összesen</i>	215 272	100%

Adzsárok Grúziában

Az **adzsárok** a grúzok egyik etnográfiai csoportja, amelyet leginkább az különböztet meg a grúzok többségétől, hogy muszlim vallásúak. Az adzsárok Grúzia délnyugati részén élnek, Törökország szomszédságában. Az adzsárok az oszmán-törökök hatása alatt vették föl az iszlámot. Az adzsár területek csak 1878 után kerültek Oroszországhoz, az orosz-török háborút lezáró berlini béke eredményeképpen, addig az Oszmán Birodalomhoz tartoztak.

Bár az adzsárok esetében tulajdonképpen nem etnikai, hanem vallási kisebbségről van szó, az 1959 előtti szovjet népszámlálásokban az adzsárokat (tehát a muszlim grúzokat) külön népként vették számításba. A két, adzsárokat összeíró népszámlálás szerint a muszlim grúzok száma jelentősen emelkedett a '30-as években.

A második világháború utáni népszámlálásokban nem tüntették föl külön etnoszként az adzsárokat.

ADZSÁROK	
1926	70 828
1937	88 217

Adzsária nemzetiségi képének változása

Adzsarisztan Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságot 1921-ben hozta létre a szovjethatalom. Ez volt a Szovjetunió egyetlen vallási alapon szerveződő autonóm területe. Az 1926-os népszámlálás szerint Adzsária soknemzetiségű, de grúz (adzsár) többségű tartomány volt, ahol a legjelentősebb kisebbséget az örmények és az oroszok alkották, de ezenkívül még öt különböző kisebb etnikum élt Adzsáriában.

ADZSARISZTAN ASZSZK, 1926 NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz (adzsár)	90 314 (70 828) 70,18%
orosz	10 190 7,91%
ukrán	1 500 1,16%
görög	5 547 4,31%
zsidó	1 945 1,51%
örmény	10 476 8,14%
kurd	3 295 2,56%
oszmán-török	1 806 1,4%
egyéb	3 600 2,79%
<i>Összesen</i>	128 673 100%

A második világháborút követően némileg egyszerűsödött Adzsária etnikai képe. A kurdok, oszmán-törökök, zsidók aránya 1% alá csökkent, ami minden bizonnyal összefüggésben van azzal, hogy Adzsária lakossága 1926 és 1959 között csaknem a duplájára nőtt. Főként grúzokkal gyarapodott ezekben az évtizedekben, de jelentősen nőtt az oroszok száma is, akik így az örményeket megelőzve Adzsária második legjelentősebb népévé váltak.

ADZSÁRIA, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	178 661	72,8%
orosz	32 794	13,36%
örmény	15 830	6,45%
ukrán	5 844	2,38%
görög	5 737	2,33%
egyéb	6 420	2,6%
<i>Összesen</i>	245 286	100%

Az '50-es évek végétől lassan elkezdett csökkenni az adzsáriai oroszok száma. Az örmények száma stagnált, miközben a grúzok létszáma szédületes ütemben nőtt. 1989-re Adzsária népessége megközelítette a 400 ezer főt, 1959 óta a grúzok száma majdhogynem megduplázódott.

Bár Adzsária soknemzetiségű jellege továbbra is megmaradt, a grúzok aránya 83%-ra emelkedett 1989-re. A beáramló grúz népesség többségében keresztény volt, így Adzsáriában a muszlimok vélhetően kisebbségbe kerültek.

ADZSÁRIA, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	324 813	82,76%
orosz	30 042	7,65%
örmény	15 849	4%
görög	7 396	1,88%
ukrán	5 943	1,51%
egyéb	8 389	2,13%
<i>Összesen</i>	392 432	100%

A Szovjetunió felbomlása után a független Grúzián belül a muszlimokat támogató és az Oroszországgal jó kapcsolatokat kiépíteni törekvő Aszlan Abasidze épített ki klánszerű hatalmat Adzsáriában. A tartomány gyakorlatilag függetlenné vált Grúziától. Tbiliszi csak 2004-ben, Mihail Szaakasvili elnöksége idején szerezte vissza az Adzsária fölötti kontrollt.

Közben a '90-es években Adzsária etnikai képlete végletesen leegyszerűsödött. A lakosság száma csökkent, kivéve a grúzokat, akinek a létszáma továbbra is növekedett. A 2003-ban tartott grúziai népszámlálás kimutatása szerint a valaha tarka etnikai arculatú Adzsária homogén grúz lakosságú tartománnyá változott.

ADZSÁRIA, 2003	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	351 132	93,38%
örmény	8 848	2,35%
orosz	9 073	2,41%
egyéb	6 963	1,85%
<i>Összesen</i>	376 016	100%

Tbiliszi nemzetiségi képének változása

A középkorban, a 12. században virágkorát élő grúz állam fővárosa Tbiliszi volt. 1801-től az Orosz Birodalom része, amikor XII. György, a grúz Kartli-Kaheti fejedelemség királya felajánlotta országa csatlakozását Oroszországhoz.

Tbiliszi, bár a grúz államiság központja, a múltban – igazi kaukázusi településhez méltóan – etnikailag rendkívül sokszínű város volt. A város

lakosságának többségét örmények alkották. Az örmények a Kaukázus hagyományos kereskedő- és városlakó népe voltak, akik szép számmal éltek nemcsak Tbilisziben, de Bakuban is, egészen a legutóbbi időkig.

Az 1897-es első orosz népszámlálás szerint Tbiliszi (vagy korabeli elnevezéssel, Tiflisz) a Kaukázus akkori legnagyobb városa volt, majd 160 000 lakossal. A 19. század végén a város legnépesebb etnikuma az örmény volt, majd az orosz; a grúzok csak a harmadik helyen álltak ekkor még. Ez a három nép alkotta a város lakosságának 4/5-ét.

TIFLISZ, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	44 823	28%
ukrán	2 681	1,6%
lengyel	4 033	2,5%
német	2 912	1,8%
örmény	47 133	29,5%
jiddis	2 935	1,8%
grúz	40 151	25,1%
tatár	5 558	3,5%
egyéb	9 364	5,8%
Összesen	159 590	100%

Az Orosz Birodalom széthullása után, 1918-ban Tbiliszi fővárossal megalakult a független Grúzia, amely majd három évig állott fenn, míg nem 1921-ben Szovjet-Oroszország megtámadta, és létrehozta a Grúz Szovjet Szocialista Autonóm Köztársaságot, Tbiliszi központtal.

Az 1926-os szovjet népszámlálás idején Tbiliszi már nem a Kaukázus legnagyobb városa, a nagy iparcentrum Baku megelőzte. Tbiliszi lakossága ezzel együtt is kis híján 300 ezer főre növekedett 30 év alatt. Tbiliszi sokszínű etnikai képe megmaradt, ugyanakkor a grúzok immáron (relatív) többségbe kerültek fővárosukban. Míg az oroszok száma lényegében változatlan maradt, a grúzok és örmények létszáma több mint a duplájára nőtt. 1926-ban Tbiliszi etnikai képében a grúzok és az örmények voltak dominánsak, míg az oroszok aránya jelentősen csökkent.

TBILISZI, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	112 206	38,5%
grúz zsidó	3 160	1%
orosz	45 937	15,8%
német	3 156	1%
zsidó	5 706	2%
örmény	100 148	34,4%

türk	5 836	2%
egyéb	15 306	5,3%
<i>Összesen</i>	291 455	100%

Az '50-es évek végére Tbiliszi lakossága több mint a duplájára nőtt. 1959-ben 695 ezer lakosával immáron ismét a Kaukázus legnagyobb városa (Bakut megelőzve). A sztálini korszakban megháromszorozódott a Tbilisziben élő grúzok száma, akik már egyértelműen a város legnagyobb etnikumát alkották, de még ekkor is csak relatív többséget tettek ki. Jelentősen nőtt 1926-ban a városban lakó oroszok száma is, az örményeké kevésbé. Továbbra is a grúz–orosz–örmény hármasszabja meg a város etnikai arculatát, a grúzok egyre határozottabb előnyével, de ezzel együtt, Tbiliszi még ekkor is, 1959-ben megőrizte etnikai sokszínűségét.

TBILISZI, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	336 257	48,4%
örmény	149 258	21,48%
orosz	125 674	18%
zsidó	17 311	2,5%
oszét	15 565	2,24%
kurd	12 935	1,8%
ukrán	10 927	1,57%
azerbajdzsán	9 560	1,37%
görög	7 054	1%
egyéb	10 663	1,53%
<i>Összesen</i>	694 664	100%

1989-re ismét Baku vált a Kaukázus legnagyobb városává, de ekkorra már Tbiliszi is milliós várossá fejlődött, lakossága 1 246 ezer fő volt. Tehát 30 év alatt több mint félmillióval növekedett a város népessége. A város ebben az időben még inkább „elgrúzosodott”: 1989-re befejezetté vált a szovjet korszak kezdetén megindult folyamat, azaz Tbiliszi grúz többségűvé válása. 1989-ben már a városlakók kétharmada grúz nemzetiségű volt. Közben a város valaha többségét kitevő örmények és oroszok létszáma a brezsnyevi „pangás” idején változatlan maradt. Így 1989-re az oroszok és örmények aránya minden eddiginél alacsonyabb szintre süllyedt (10 és 12%-ra). Tbiliszi soknemzetiségű karaktere ugyanakkor továbbra is megmaradt.

TBILISZI, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	824 412	66,1%
örmény	150 138	12%
orosz	124 867	10%
oszet	33 157	2,6%
kurd	30 304	2,4%
görög	21 722	1,7%
azerbajdzsán	17 986	1,4%
ukrán	16 074	1,3%
egyéb	28 276	2,2%
<i>Összesen</i>	1 246 936	100%

A 2002-ben tartott első önálló grúz népszámlálás szerint Tbiliszi lakossága csökkent a '90-es években. A város mintegy 150 ezer embert veszített. A veszteség nagyobb részét örmények és oroszok tették ki. Az örményeknek több mint 40%-a elhagyta Tbiliszit, az oroszok esetében a veszteség pedig még ennél is nagyobb. Mindössze 32 ezer orosz maradt 2002-ben Tbilisziben, ami azt jelenti, hogy az oroszok $\frac{3}{4}$ -e távozott a grúz fővárosból 1991 után. Ma kevesebb orosz él Tbilisziben, mint 1897-ben. Eközben a grúzok létszáma tovább emelkedett, 910 ezer főre. Azaz szép lassan a múlt kódébe vész a soknemzetiségű Tbiliszi, a város etnikai szerkezete egyértelműen homogenizálódik.

TBILISZI, 2002	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
grúz	910 712	84,19%
örmény	82 586	7,63%
orosz	32 580	3%
azerbajdzsán	10 942	1%
jezid	17 116	1,58%
egyéb	27 743	2,56%
<i>Összesen</i>	1 081 679	100%

Azerbajdzsánok

A Délkelet-Kaukázusban élő **azerbajdzsánok** nyelve a török nyelvek oguz ágába tartozik (mint a török nyelv). Az azerbajdzsánok ősei a 10–11. századi oguz vándorlás eredményeképpen érkeztek közép-ázsiai őshazájukból a Dél-Kaukázusba. Az azerbajdzsánok nagyobb része

nem is Azerbajdzsánban él, hanem Iránban. Ennek oka, hogy az etnikai azerbajdzsánok által lakott területeknek csak az északi része került 1813-ban – a gülüstáni szerződés értelmében – Oroszországhoz (Szentpétervár az 1828-as turkmancsaji békében megszerzi Erivant és Nahicsevánt is), ám sokan maradtak délen, Iránban is. Nagyrészt az 1813-as gülüstáni szerződésben Oroszországhoz került azerbajdzsáni terület képezi a mai Azerbajdzsán alapját. A déli, Iránban élő, és az északi, sokáig orosz területen élő azerbajdzsánok között az eltérő történelmi fejlődés miatt természetesen óriási a kulturális különbség. Az északi azerbajdzsánok 1813–1991 között Oroszország/Szovjetunió keretein belül éltek, az elit ruszifikálódott, cirill, majd 1992-től latin betűs írásmódot használtak, a szovjet időkben kezdetét vette a tradicionális gazdálkodási formák bomlása, a szekularizáció, az írni-olvasni tudás általánossá vált.

Maga az „azerbajdzsán” mint etnonim a mai értelemben nem túl régóta használatos. Ma „azerbajdzsánnak” a Dél-Kaukázusban élő oguz nyelvű törököket nevezünk, az elnevezésük az orosz terminológiában egészen 1918-ig zömmel „tatár”, „kaukázusi tatár” volt, majd a '20-as években „türk”.

Az 1897-es népszámlálás során még tatárokként írták össze az azerbajdzsánokat. Ezek szerint a Jerivani, Tifliszi, Tyereki, Jelizavetpolszki, Dagesztáni, Bakui kormányzóságban élő „tatárokat” lehet azerbajdzsánnak tekinteni.

Mint az a népszámlálási adatokból látszik, a 20. század igen sikeres volt az azerbajdzsánok számára. A 20. század elején még másfélmillió néplétszáma a század végére 6 millió fölé nőtt. Demográfiai értelemben az azerbajdzsánok az egyik legsikeresebb nép a 20. századi Kelet-Európában.

A (volt szovjetunióbeli) azerbajdzsánok mintegy 15%-a nem Azerbajdzsán területén élt, hanem más köztársaságokban, mindenekelőtt Oroszországban, Grúziában, Örményországban.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	1 499 312
1926	1 706 605	1 601 643
1937	2 134 250	–
1959	2 939 728	2 869 578
1970	4 379 937	4 301 299
1979	5 477 330	5 359 033
1989	6 770 403	6 614 262

Az azerbajdzsánok településterülete

1897-ben tatár többségű volt a Kaukázusban a Jeliszavetpolszki kormányzóság, itt több mint félmillió kaukázusi oguz-török élt, a lakosság 61%-át kitevve. Rajtuk kívül jelentős számban voltak még örmények is, majd 300 ezren (a kormányzóság lakosságának 33%-a).

Ezenkívül a másik tatár többségű terület a Bakui kormányzóság volt, bár itt kevesebb tatár élt, mint a Jeliszavetpolszki kormányzóságban (485 ezer fő, 59%-os arány – a kormányzóság összes járása tatár többségű volt). A kevert etnikai képű kormányzóságban jelentős számban éltek még oroszok, örmények, talisok, tatok, lezginék is.

Az Eriváni kormányzóságban 313 ezer „tatár” élt a 19. század végén, ami a lakosság 38%-a (ezen belül az Eriváni és Nahicseváni járásokban és Nahicseván városában tatár abszolút többség volt). A Tifliszi kormányzóságban 107 ezer „tatár” lakott (a kormányzóság népességének 10%-a). Északabbra, az igen kevert nemzetiségi összetételű Tyereki kormányzóságban 27 ezer tatárt mutattak ki (a népesség 3%), Dagesztán megyében 32 ezer tatár élt (6%).

Azerbajdzsán megalakulása után a szovjetunióbeli azerbajdzsánok (a szovjet korszak kezdetén használt terminológia szerint, türkök) 84%-a élt a köztársaság területén (1 437 977 fő – 1926). A legnagyobb „türk” kisebbség Grúziában élt, 137 ezer fő (az akkori Grúzia lakosságának 5%-a). Ekkor még Örményországban is számottevő volt az azerbajdzsán kisebbség, 87 ezer fő, ami Örményország lakosságának nem egészen 9%-át tette ki. Oroszországban ekkor még csak a Dagesztáni Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban élt említésre méltó azerbajdzsán népesség, 23 ezer fő (3%).

A következő néhány évtizedben ezek a mutatók nem nagyon változtak. Azaz 1959-ben az azerbajdzsánok 84%-a Azerbajdzsánban élt. 150 ezer azerbajdzsán élt ekkor Grúziában és 107 ezer Örményországban. Még ekkor is Dagesztán volt Oroszország egyetlen olyan régiója, ahol jelentős számban éltek azerbajdzsánok.

1989-re némileg megváltozott a helyzet az azerbajdzsánok településterületét illetően. 85,7%-ra emelkedett az Azerbajdzsánban élő azerbajdzsánok aránya. A grúziai közösség létszáma jelentősen gyarapodott 1959 óta (megduplázódott), miközben az örményországi azerbajdzsán lakosság fogyatkozásnak indult a '80-as években: az örményországiak létszáma 1979-ben érte el a történelmi maximumot, ekkor 160 ezer fő volt, amiből 1989-re csak kevesebb mint 85 ezer maradt.

Azerbajdzsán nemzetiségi képének változása

Az Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaságot a bolsevik hatalomátvétel után hozták létre, kezdetben még, 1922-től a Kaukázusontúli Köztársaság része volt, Grúziával és Örményországgal együtt, de lényegében már akkor kialakultak mai határai (1930-ban Nahicsevánban és Karabahban szovjetellenes lázadás robbant ki). Tagköztársasági státuszt csak 1936-ban kapott Azerbajdzsán, együtt a másik két kaukázusi állammal.

1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején Azerbajdzsán lakossága még csak 2,27 millió fő volt, s ennek kevesebb mint kétharmada volt „türk” (tkp. azerbajdzsán) nemzetiségű. A köztársaság legnagyobb kisebbségét a főleg Bakuban lakó oroszok alkották. 1926-ban még más kaukázusi népek, például az iráni nyelvű tatok aránya is elérte az 1%-ot. Az „egyéb” népek között elsősorban az örményeket kell érteni, akik főként Azerbajdzsán örmény többségű autonóm körzetében, Hegyi-Karabahban és a fővárosban, Bakuban éltek.

AZERBAJDZSÁN ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
türk	1 437 977	63,3%
orosz	220 545	9,7%
talís	77 323	3,4%
tat	28 443	1,25%
egyéb	468 909	20,6%
Összesen	2 270 060	100%

1959-re, a következő szovjet népszámlálás idején Azerbajdzsán lakossága 1,4 millióval nőtt az 1926-hoz képest. Ekkorra már sokban le-tisztultak az etnikai viszonyok a korábbiakhoz képest (legalábbis a hivatalos összeírásokban). Ezúttal már minden oguz-török nyelvű lakost „azerbajdzsánként” tüntettek föl. Az azerbajdzsánok aránya ilyen-éppen már meghaladta a kétharmadot a köztársaság népességén belül. Az oroszok továbbra is a legnagyobb kisebbséget tették ki, számuk immár félmillió fölé emelkedett. Jelentős létszámban éltek még örmények is a hrucsovi idők Azerbajdzsánjában, mindenekelőtt Bakuban és Hegyi-Karabah örmény többségű autonóm köztársaságban.

AZERBAJDZSÁN SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
azerbajdzsán	2 494 381	67,45%
orosz	501 282	13,55%
örmény	442 089	11,95%
lezgin	98 211	2,65%

zsidó	40 204	1%
egyéb	121 550	3,28%
Összesen	3 697 717	100%

A '60-as évektől kezdve Azerbajdzsánban demográfiai robbanás következett be. 30 év alatt 3 millióval növekedett a kaukázusi köztársaság lakossága, és 1989-re meghaladta a 7 millió főt. A demográfiai robbanást etnikai homogenizáció követte. Az azerbajdzsánok aránya 80% fölé emelkedett, számuk meghaladta az 5 milliót. Az azerbajdzsánok között bekövetkezett etnikai robbanás következtében ezen nép létszáma több mint a duplájára nőtt 1959 óta! Ezzel szemben az azerbajdzsáni oroszok és az örmények már a szovjet időkben fogyatkozni kezdtek, a kisebbségek közül csak a kaukázusi lezginék száma emelkedett ebben az időszakban.

AZERBAJDZSÁN SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
azerbajdzsán	5 804 980	82,7%
orosz	392 304	5,6%
örmény	390 505	5,5%
lezgin	171 395	2,4%
egyéb	261 994	3,7%
Összesen	7 021 178	100%

A független Azerbajdzsán történetében az első népszámlálást 1999-ben tartották. A '90-es években jelentős változások következtek be az ország életében. Talán a legfontosabb, hogy Baku az Örményországgal vívott háború következtében elvesztette az ellenőrzést a főként örmények lakta Hegyi-Karabah fölött. Bár az 1999-es népszámlálásba beleszámították Hegyi-Karabahot is, az erre vonatkozó adatok megbízhatatlanok.

Azerbajdzsán lakossága jelentősen emelkedett a '90-es években is. Tíz év alatt 900 ezer fővel gyarapodott az ország népessége, maguk az azerbajdzsánok pedig több mint 1 millió fővel lettek többen, s létszámuk ma már meghaladja a 7 millió főt. Ez azt jelenti, hogy mintegy 70 év alatt, a szovjet korszak kezdetétől több mint háromszorosára nőtt az azerbajdzsánok száma, és Azerbajdzsán etnikailag homogén országgá vált! A népességrobbanást jól jelzi, hogy 1999-ben az azerbajdzsánok átlagos életkora 27 év volt.

További változás a keresztény oroszok és örmények számának csökkenése. A '90-es években az oroszok mintegy kétharmada elhagyta Azerbajdzsánt, 1999-ben már csak 141,7 ezer orosz maradt a köztár-

ságban (1,8%). Még rosszabb a helyzet az örmények esetében. A '80-as '90-es évek fordulóján az örmények elleni pogromok sorozata a nagy múltú azerbajdzsáni örménység úgyszólván teljes megsemmisülését eredményezte. Az 1999-es népszámlálásban feltüntetett 120 ezer örmény főként Hegyi-Karabahra vonatkozó *becslés*, ezenkívül csak néhány száz örmény maradt Azerbajdzsánban, a többiek elmenekültek.

Így ma már a kaukázusi lezginék alkotják Azerbajdzsán legnagyobb kisebbségét, a lakosság 2,2%-át kitevé.

AZERBAJDZSÁN, 1999	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
azerbajdzsán	7 205 500	90,6%
orosz	141 700	1,8%
örmény	120 700 (becslés)	1,5%
lezgin	178 000	2,2%
egyéb	307 500	3,9%
<i>Összesen</i>	7 953 400	100 %

Hegyi-Karabah nemzetiségi képének változása

Az örmény többségű Hegyi-Karabah autonóm körzet *de jure* Azerbajdzsán része, de Örményország megszállása alatt áll. 1918 tavaszán, az Orosz Birodalom széthullása nyomán a Dél-Kaukázusban megalkultak az örmény, azerbajdzsán, grúz köztársaságok. Azerbajdzsán 1918 őszén török segítséggel próbálta meg elfoglalni az örmény többségű Karabahot, ám ez a próbálkozás kudarcot vallott (nem utolsósorban azért, mert Törökország 1918 októberében kapitulált az antant hatalmak előtt). 1920 tavaszán etnikai tisztogatásokkal tarkított háború tört ki Azerbajdzsán és Örményország között. Karabah hovatartozását illetően a viták a szovjethatalom felállása után (Azerbajdzsán: 1920. április, Örményország: 1920. november) sem szűntek meg. 1921 július elején először Örményországhoz csatolták, majd július 5-én mégis Azerbajdzsánnak adták (autonóm területként). 1923-ban alakult meg a Hegyi-Karabah Autonóm Körzet. A Karabah hovatartozása körüli viták a szovjet korszakban sem szűntek meg: 1945-ben az örmény pártvezetés felvetette Karabah Örményországhoz való csatolásának kérdését. 1988-ban kiújult az azerbajdzsán–örmény konfliktus, amely már a Szovjetunió bukásának előhangja lett. Örményország és Azerbajdzsán között háború tört ki.

Az első szovjet népszámlálás szerint Hegyi-Karabah Autonóm Körzet 89%-ban örmények által lakott terület volt, az azerbajdzsánok aránya 10%-ot tett ki. Ez a két etnosz határozta meg a körzet etnikai képét.

HEGYI-KARABAH AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	111 694	89,24%
türk	12 592	10%
Összesen	125 159	100%

Az elkövetkező harminc évben nem változott kardinálisan Hegyi-Karabah etnikai képe, megmaradt a biztos örmény többség, mégis érezhető változások kezdődtek a körzet etnikai szerkezetében. Csökkent az örmények aránya, és nemcsak arányuk, hanem számuk is. 1959-ben kevesebb örmény élt Hegyi-Karabahban, mint 1926-ban. Ezenközben az azerbajdzsánok száma növekedésnek indult, s megjelentek az oroszok is a körzet etnikai képében.

HEGYI-KARABAH AK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	110 053	84,62%
azerbajdzsán	7 995	13,83%
orosz	1 790	1,3%
Összesen	130 046	100%

1989-ben, az utolsó szovjet népszámlálás idején már forrongott Karabah. 1988 februárban a karabahi örmények azzal a követeléssel léptek fel, hogy Karabahot csatolják Örményországhoz. 1989-től, majd 1990-től ismét rendkívüli állapotot vezettek be a tartományban. Moszkva az 1991. augusztusi sikertelen puccskísérlet (és ezt követően a szövetségi hatalom szétbomlása) után veszítette el a Karabah fölötti ellenőrzést.

1959-hez képest 1989-re jelentősen megnőtt a karabahi örmények száma, 110 ezerről 145 ezer főre. Arányuk mégis csökkent, 77%-ra. 1959 óta az azerbajdzsánok száma több mint a kétszeresére nőtt, arányuk 20% fölé emelkedett. Azaz a szovjet korszakban az Azerbajdzsánhoz tartozó Hegyi-Karabahban jelentősen megnőtt az azerbajdzsánok száma és aránya, a körzet megszűnt etnikailag homogén területnek lenni. A '80-as években jelentős változások következtek be Karabah nemzetiségi képében. 1979-ben a karabahi örmények aránya mindössze 76% volt. Azaz a '80-as években robbanásszerűen megnőtt Karabah örmény népességének száma: 1979-ben még csak 123 ezer örmény élt Karabahban, ez emelkedett 1989-re 145 ezer főre.

HEGYI-KARABAH, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	145 450	76,92%
azerbajdzsán	40 688	21,5%
orosz	1 922	1%
<i>Összesen</i>	189 085	100%

1991 ősztől, miután Moszkva elveszítette ellenőrzését Karabah fölött, kiújultak a harci cselekmények a vitatott hovatartozású körzetben. 1991 szeptemberében a karabahi örmények kikiáltották Hegyi-Karabah Köztársaság függetlenségét. 1992 tavaszára a karabahi örmény fegyveres erők – etnikai tisztogatásokkal tarkított fellépésükkel – elfoglalták a körzet egész területét. Baku 1992 és 1993 folyamán végrehajtott támadási kísérletei rendre kudarcot vallottak. 1994 májusában Örményország, Hegyi-Karabah és Azerbajdzsán Biskekben fegyverszünetet kötött Oroszország közvetítésével.

A karabahi háború jelentősen átrendezte Hegyi-Karabah etnikai képét. A háború legjelentősebb fejleménye az azerbajdzsánok elüldözése volt. A 2005-ben végrehajtott karabahi népszámlálás szerint a szakadár köztársaság népessége 137 ezer főre zuhant. A lakosság gyakorlatilag kizárólag örményekből áll (mindössze 6 azerbajdzsán maradt), Hegyi-Karabah nemzetiségi szempontból a posztszovjet térség talán leghomogénabb területévé vált.

HEGYI-KARABAH, 2005	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	137 380	99,74%
<i>Összesen</i>	137 737	100%

Baku nemzetiségi képének változása

Azerbajdzsán fővárosa, Baku a Kaukázus legnagyobb városa és legfontosabb ipari központja, elsősorban a világgazdaság szempontjából is jelentős olajkitermelés miatt.

1897-ben, az első orosz népszámlálás idején még nem Baku, az akkori Bakui kormányzóság központja volt a Kaukázus legnagyobb városa, hanem Tiflisz. Baku éppen ebben az időben, az iparosítás fellendülésekor vált évről évre nagyobb és fontosabb várossá. 1897-ben Bakunak 111 ezer lakosa volt, de egyik etnikum sem alkotott abszolút többséget a városon belül. A relatív többséget a „tatárok”, azaz az azerbajdzsánok alkották 36%-kal (40 ezer fő), s a város lakosságának harmada orosz volt. Rajtuk kívül jelentős az örmény közösség létszáma is, a város 17%-át adva (19 ezer fő). A 19. század végén tehát a keresztények még többségben voltak Bakuban a muszlimokkal szemben.

BAKU, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	37 399	33,42%
örmény	19 099	17%
perzsa	3 369	3%
jiddis	1 905	1,7%
tatár	40 341	36%
Összesen	111 904	100%

Baku 1922-től az Azerbajdzsán Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság (amely a Kaukázusontúli Szovjet Szocialista Köztársaság része volt), 1936-tól pedig a tagköztársasági státusszal bíró Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság fővárosa. Baku lakossága az 1926-ban tartott első szovjet népszámlálás idején 425 ezer főre nőtt. Ekkor már több orosz élt a városban, mint az ekkor éppen „türknek” hívott azerbajdzsán. 159 ezer orosz és 119 ezer azerbajdzsán lakott az akkori Bakuban, az oroszok tehát 40 ezerrel többen voltak. Az oroszok így is csak relatív többséget alkottak a városban. A harmadik jelentősebb etnikumot továbbra is az örmények tették ki, akiknek a létszáma ekkor 74 ezer fölé emelkedett.

BAKU, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	159 491	37,4%
ukrán	7 882	1,9%
német	6 357	1,5%
zsidó	19 859	4,7%
tatár	9 239	2,1%
örmény	76 656	18%
türk	118 737	27,9%
egyéb	27 629	6,5%
Összesen	425 850	100%

1959-ben Baku lakossága a félmilliót is meghaladta, 642 ezerre nőtt. Az orosz többség ekkor is megmaradt, igaz, egyre csökkent a képzeletbeli olló az azerbajdzsánok (akiket ekkortól már végre azerbajdzsánnak hívnak a népszámlálásokban) és az oroszok között: az oroszok már csak 20 ezerrel voltak többen. Az örmények aránya 20% fölé emelkedett ebben az időben. Továbbra is ez a három nemzetiség dominált a város etnikai szerkezetében.

BAKU, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
azerbajdzsán	211 372	32,92%
orosz	223 242	34,76%
örmény	137 111	21,35%
zsidó	26 623	4,1%
tatár	10 745	1,67%
ukrán	9 168	1,42%
lezgin	6 913	1%
egyéb	16 883	2,62%
<i>Összesen</i>	642 057	100%

A '60-as évektől radikálisan megváltozott Baku etnikai képe. A város lakossága 30 év alatt több mint két és félszeresére nőtt, 1,79 millióra, s bár mindhárom meghatározó etnikumának (azerbajdzsán, orosz, örmény) száma emelkedett, de az azerbajdzsánok létszáma megötszöröződött 1989-ig, meghaladva az 1 millió főt. 1989-re már magabiztos azerbajdzsán többség alakult ki a városban. Az 1970-es népszámlálás szerint a város lakosságának 46%-a volt azerbajdzsán (1979-re pedig már abszolút többségbe kerültek, 52%). Az oroszok aránya minden eddigénél alacsonyabbra, 16%-ra süllyedt, s 1989-ben már csak Baku minden tizedik lakója volt örmény.

BAKU, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
azerbajdzsán	1 184 160	65,9%
orosz	295 500	16,4%
örmény	179 950	10%
lezgin	38 100	2,1%
egyéb	31 696	1,2%
<i>Összesen</i>	1 794 874	100%

Azerbajdzsánban az 1989 és a '90-es évek eleje óta eltelt időszak radikális változásokat hozott az ország és Baku város etnikai képében. A Hegyi-Karabah miatt kitört azerbajdzsán-örmény háború a két nép kölcsönös elűldözéséhez vezetett az azerbajdzsán és örmény területekről. Az 1989-ben még 180 ezres bakui örménységet szinte teljesen elűzték: mindössze 378 örmény maradt Azerbajdzsán fővárosában. Az oroszoknak több mint a fele szintén elhagyta Bakut a '90-es években, arányuk minden eddigénél alacsonyabbra süllyedt (6,7%). Éppen ezért Baku lakossága némileg csökkent 1989-hez képest: 1999-ben, az első azerbajdzsán népszámlálás idején Baku lakossága 1,78 millió fő. Az azer-

bajdzsánok száma másfélmillió fölé nőtt, a valaha tarka etnikai szerkezetű város homogenizációja lényegében befejezés előtt áll.

BAKU, 1999	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
azerbajdzsán	1 568 369	88%
orosz	119 453	6,7%
egyéb	94 416	5,3%
Összesen	1 782 238	100%

Örmények

Az **örmények** összlétszáma 7-7,5 millió fő körül van, de közülük csak 3,1 millió él Örményországban. A legtöbb örmény az anyaországon kívül Oroszországban él, több mint 1 millió fő, de jelentős számú és befolyásos örmény közösségek élnek Franciaországban és az Egyesült Államokban is (a történelmi Magyarország területén, Erdélyben, Szamosújváron, Csíkszépvízen, Gyergyószentmiklóson voltak jelentősebb örmény közösségek). Az örmény nyelv az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozik, annak egy külön ágát képezve. Az örmények a Kaukázus régibb lakói közé tartoznak (eredeti őshazájuk valószínűleg a Balkán-félszigeten keresendő), az írott források a Kr. e. 1. évezred közepétől rendszeresen tesznek említést róluk. Az örmények önelnevezése *haj*.

Az örmények által lakott területek a Kr. e 9–6. században Urartu, a 6–4. század között a perzsák fennhatósága alá tartoztak, Nagy Sándor hódításai után pedig a hellenisztikus államok befolyási övezetébe kerültek. Az örmények államisága így is a legősibbek közé tartozik. Az ún. Nagy-Örményország a Kr. e. 2. században vált függetlenné, fénykorát a Kr. e. 1. században érte el, ekkor a Kaukázus egésze, Kilíkiá, Kappadókia, a mai Észak-Irak, Szíria, Izrael Nagy-Örményország része volt, ám ezeket a területeket hamarosan meghódította Róma, és az örmény fejedelmek uralma visszaszorult a Kaukázus vidékére (Nagy-Örményországtól keletre létezett a jóval kisebb jelentőségű ún. Kis-Örményország is).

Nagy-Örményország vége 387-re datálható, ekkor osztotta föl egymás között Bizánc és az iráni Szaszanida Birodalom. A perzsa Szaszanidák bukása (642) után az örmény területek a hódító arabok befolyási övezetévé váltak, ám a 9–10. században rövid időre ismét feltámadt a

független Örményország. Bizánc 1045-ben kebelezte be az örmény vidékeket, de nem tudta őket megtartani a szeldzsuk-török hódítás miatt.

Az örmények keresztények, többségük az Örmény Apostoli Egyházhoz tartozik, egy kisebb töredékük az Örmény Katolikus Egyház híve. Örményország a világ első állama, ahol hivatalosan is államvallássá tették a kereszténységet III. Trdat (vagy görögösen Tiridat) idején, Kr. u. 301-ben.

Az örmények összefüggő lakóterülete régebben jóval nagyobb volt, mint manapság. A középkorban még keresztény örmények népesítették be a mai Törökország északkeleti részét, a Van-tó környékét, délnyugati irányban egészen az Iszkenderuni-öbölíig. Örmények alapították a 11. században a Kilíkiai Királyságot, ami 1375-ben ugyan függő állammá vált, de csak az oszmán hódítás nyelte el. Ezt követően egészen a 20. századig megszűnt mindenféle örmény államiság. A mai Örményország sokáig Perzsiához tartozott, területét 1828-ban szerezte meg Oroszország a turkmancsaji békében.

Az örmények az Oszmán Birodalom egyik legjelentősebb kereskedőnépe voltak a görögök és zsidók mellett. A középkor és újkor folyamán jelentős örmény közösségek éltek Velencében, Konstantinápolyban, Kelet-Európában, a Közel-Keleten és a Kaukázus városaiban is.

A (Kelet-)Törökországban élő örményeket a 19. század végén kezdték el üldözni nagyszabású pogromokkal, ami az 1915-ös nevezetes örmény népirtásba torkollott (de már 1915 előtt több százezer örményt tettek földönfutóvá vagy gyilkoltak le, például az 1909-es a kilíkiai pogrom során). 1915-ben mintegy másfélmillió, a mai Kelet-Törökországban lakó örményt gyilkoltak le a török hatóságok. Az ifjútörökök Európából importált etnikai nacionalista érzelmeiket azzal az ideológiával támasztották alá, hogy az örmények az oroszok ötödik hadoszlopát jelentik a Kaukázusban. Ebben volt is némi igazság, mert a keresztény örmények hagyományosan lojálisak voltak Oroszországhoz.

A cári Orosz Birodalom bukása után, a birodalom első világháború után megmaradt területeinek a lenini-sztálini nemzetiségi politika alapján történő átszervezése nyújtott lehetőséget Örményország feltámasztására, egyelőre csak mint a Kaukázusontúli Szovjet Szocialista Köztársaság részeként, aztán 1936 után önálló köztársasági státusszal. Ekkor alakultak ki Örményország ma is ismert határai. Problémát jelentett, hogy Örményország határait úgy húzták meg, hogy a Hegyi-Karabah örmény többségű területei végül Azerbajdzsánhoz kerültek (igaz, Azerbajdzsánon belül autonómiát kapott ez a rész).

Örményország a Szovjetunió széthullása után nyerte el teljes függetlenségét.

1897 és 1926 között jelentősen nőtt az Oroszországban, illetve Szovjetunióban élő örmények száma, 173 millióról 1,475 millió főre, annak ellenére, hogy Oroszország az első világháború után elveszítette az örmény többségű Karszi kormányzóságot (ez a közigazgatási egység Törökországhoz került). A 20. század folyamán az örmények száma jelentősen gyarapodott, alig egy millióról 4 millió fölé emelkedett.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	1 173 096
1926	1 567 568	1 475 250
1937	1 968 721	–
1959	2 786 912	2 504 792
1970	3 559 151	3 254 132
1979	4 151 241	3 764 203
1989	4 623 232	4 238 361

Az örmények településterülete

1897-ben örmény többségű volt az Erivani kormányzóság. Itt élt a legtöbb örmény, 459 ezer fő, azaz a kormányzóság lakosságának 55%-a (igaz, ebben a kormányzóságban 313 ezer tatár is lakott). Maga Erivan, azaz a későbbi Jereván éppenhogy csak örmény többségű volt a 19. század végén (12 523 örmény és 12 359 azerbajdzsán élt ekkor a városban). Ugyanebben a kormányzóságban Alekszandropol (a mai Gyumri) 71%-os örmény többségű város volt, itt 21 771 örmény élt. Relatív örmény többségű volt az első világháború után Törökországhoz kerülő Karsz megye, ahol 73 ezer örmény lakott, a megye lakosságának 25%-a (itt még nagy számban éltek törökök, görögök, kurdok is). Karsz városában a lakosság 50%-a volt örmény (10 332 fő). A Kaszpin túl, a Zakaszi megyében 4 ezer örmény élt, a lakosság 1,11%-a.

Az azerbajdzsán többségű kaukázusi Jelizavetpolszki kormányzóságban szintén jelentős számú, 292 ezer örmény élt (33%).

A harmadik legnépesebb örmény lakosságú kormányzóság a Tifliszi volt (196 ezer fő). Tiflisz városa is örmény többségű volt: 47 ezer örmény élt a későbbi grúz fővárosban, ami a lakosság 29,5%-a. Ezt azt is jelenti, a 19. század végén Tiflisz volt a legnagyobb, örmények által lakott város. A grúz többségű Goriban, Sztálin szülővárosában szintén sok örmény élt, 2084 fő, ami a népesség 21%-a.

A Kutaiszi kormányzóságban 24 ezer örmény lakott (2%). A Fekete-

tengeri kormányzóságban 1385 örmény a népesség 2%-át tette ki. A Bakui kormányzóságban 52 ezer örmény lakott, ami a lakosságának 6%-a. A doni kozák körzetben 27 ezer örmény lakott (1%). Jelentős örmény közösség élt Bakuban (19 099 fő – 17%), Jelizavetpolban (12 055 – 36%), Batumiban (6 839 fő – 24%), Ashabádban (1869 fő – 10%), Szuhumiban (1093 fő – 14%).

A 19. század végén az Orosz Birodalom legjelentősebb örménylakta városai a következők voltak:

VÁROS	MILYEN TÖBBSÉGŰ?	ÖRMÉNYEK SZÁMA	ÖRMÉNYEK ARÁNYA
Tiflisz	örmény	47 133	30%
Alekszandropol	örmény	21 771	71%
Baku	tatár (azerb. 36%)	19 099	17%
Erivany	örmény	12 523	43%
Jelizavetpol	tatár (azerb. 52%)	12 055	36%
Karsz	örmény	10 332	50%
Batum	örmény	6 839	24%
Asztrahán	orosz (77%)	4 038	4%
Nahicseván	tatár (azerb. 70%)	2 263	26%
Rosztov na Donu	orosz (79%)	2 216	2%

Látható tehát, hogy Tiflisz volt a legnagyobb örmény város az Orosz Birodalomban a 20. század hajnalán, de a jelentősebb városok közül csak Alekszandropolban volt számottevő örmény többség. Azaz az örmények még azokban a városokban is kisebbségben voltak, ahol a legtöbben éltek.

Örményország megalakulása után is sok örmény maradt az ország határain kívül, főleg Bakuban és Hegyi-Karabahban. Olyannyira, hogy 1926-ban csak a szovjetunióbeli örmények 47%-a, kevesebb mint a fele élt Örményországban, 5%-a Bakuban, 7%-a Hegyi-Karabahban, viszont az örmények 20%-a (307 ezer fő) Grúziában lakott. Azaz az örmények a Szovjetunió egyik leginkább szétszóródott népe voltak (hasonlóan a zsidókhoz és mordvinokhoz).

Az örmények örményországi koncentrációja ugyanakkor jelentősen erősödött a szovjet korszakban. 1959-ben már 56%-uk élt Örményországban, míg Grúziában 16%-uk (442 916 fő). Azerbajdzsánban csak alig kevesebb örmény élt, mint a Grúz SZSZK-ban (442 089 fő).

1989-re már az örmények 2/3-a összpontosult Örményországban, a grúziai örmények ekkor már csak a szovjetunióbeli örménység 9%-át tették ki, az azerbajdzsáni – ekkor még létező – örmény közösség 8%-ot.

Miközben tehát az örménységen belül jelentősen veszített súlyából az Örményországon kívüli kaukázusi településterület, addig jelentősen megnőtt az oroszországi örmény közösség létszáma (195 ezerről 532 ezer főre 1926 és 1989 között).

Örményország nemzetiségi képének változása

Örményország a posztszovjet térség legkisebb és etnikailag leghomogénebb állama, ahol nem történtek olyan földcsuszamlásszerű etnikai változások, mint a posztszovjet köztársaságok többségében. Az örmények számára inkább az jelenti a problémát, hogy sokan közülük Örményország határain kívül élnek: az 1989-es, utolsó szovjet népszámlálás adatai szerint a szovjetunióbeli örményeknek csak kétharmada élt Örményország területén, a többiek főként Oroszországban és Azerbajdzsánban.

Az Örmény Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságot 1922-ben alapították, s 1936-ig a Kaukázusontúli Szovjet Szocialista Köztársaság része volt.

Az 1926-os első szovjet népszámlálás szerint Örményország lakossága mindössze 878 929 fő. Az ország lakosságának 85%-a örmény nemzetiségű, legnagyobb kisebbségét a török azerbajdzsánok tették ki, a népesség 8,7%-át alkotva. Alig 20 ezer orosz élt az akkori Örményországban, a lakosság 2%-át kiteve.

ÖRMÉNY ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	743 571	84,5%
orosz	19 548	2,22%
lezgin	12 237	1,4%
türk	76 870	8,7%
egyéb	26 703	3%
<i>Összesen</i>	878 929	100%

Harminc év alatt jelentősen megnövekedett Örményország lakossága, több mint a duplájára nőtt. Lényegében minden nép száma nőtt, s mindegyiké nagy ütemben. Mégis a legnagyobb növekedés az örmények körében észlelhető, minek következtében 1959-re Örményország kis híján homogén nemzetállammá vált.

ÖRMÉNY SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	1 551 610	88%
orosz	56 477	3,2%
azerbajdzsán	107 748	6,11%

kurd	25 627	1,45%
<i>Összesen</i>	1 763 048	100%

A szovjet évtizedekben Örményország lakossága végig gyarapodott, 1989-re elérve a 3,3 millió főt. A köztársaság etnikai szerkezete annyiban változott, hogy Örményország homogén nemzetállammá vált, azaz az örmények aránya 90% fölé emelkedett (93,3%). A legnagyobb kisebbséget az azerbajdzsánok tették ki, a lakosság 2,6%-át adva. Említésre méltóak még a kisebbségek közül az oroszok és a kurdok.

ÖRMÉNY SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	3 083 616	93,3%
orosz	51 555	1,6%
azerbajdzsán	84 860	2,6%
kurd	56 127	1,7%
<i>Összesen</i>	3 304 776	100%

A '90-es években Örményország lakossága apadásnak indult. Az ország majd 200 ezer embert veszített népességéből. A fogyás elsősorban a kisebbségeket érintette, mindenekelőtt az azerbajdzsánokat. Az oroszok jelentős része is elhagyta az országot. A kisebbségek aránya 3% alá csökkent, a legnagyobb kisebbséget a kurdok egyik csoportja, a jezidek alkotják, de ők is az össznépeség alig több mint 1%-át teszik ki. Eközben az örmények száma még nőtt is, így aztán Örményország etnikailag a „legtisztább” országgá vált az egykori szovjet köztársaságok közül.

ÖRMÉNYORSZÁG, 2001	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	3 145 354	97,89%
jezid	40 620	1,26%
<i>Összesen</i>	3 213 011	100%

Jereván nemzetiségi képének változása

Jereván 1918-tól lett Örményország, majd az Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság fővárosa. Jerevánt először 607-ben említik az írott forrásokban, a város a 19–20. század fordulóján azonban nem tartozott a Kaukázus legjelentősebb települései közé, Tiflisz (Tbiliszi) vagy Baku jóval népesebb volt.

Az 1897-es orosz népszámlálás szerint mindössze 29 ezer ember lakta, felerészt örmények, felerészt azerbajdzsánok („kaukázusi tatá-

rok" az akkori terminológia szerint). A város lakóinak 10%-a orosz volt, ám itt főleg katona- és szolgálónépességről van szó.

ERIVAN, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	2 765	9,5%
örmény	12 523	43,2%
tatár	12 359	42,6%
egyéb	1 359	4,7%
Összesen	29 006	100%

Az 1926-ban tartott első szovjet népszámlálás idején Jereván már az Örmény Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság fővárosa. A város népessége 64 ezer főre duzzadt, akiknek túlnyomó többsége örmény volt. A török azerbajdzsánok száma viszont majd harmadára csökkent, de még így is az itt élők 7,7%-át tették ki. Az oroszok száma a korábbiakhoz képest a felére csökkent.

JEREVÁN, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	57 259	89,5%
orosz	1 127	1,8%
türk	4 968	7,7%
Összesen	63 998	100%

A sztálini korszak iparosítása során jelentősen megnőtt Jereván népessége. 1959-ben már több mint félmillió lakosa volt a városnak. Az etnikai arányok csak annyiban változtak, hogy az örmények aránya Jerevánban 90% fölé emelkedett, s az orosz lakosság száma is növekedett. Viszont az azerbajdzsánok, akik 60 éve még majdnem többségben voltak, lényegében eltűntek a város nemzetiségi szerkezetéből.

JEREVÁN, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	473 742	93%
orosz	22 572	4,4%
egyéb	13 115	2,57%
Összesen	509 430	100%

A szovjet korszakban Jereván milliós várossá növekedett. Folytatódott a korábban megkezdett folyamat, azaz az örmények arányának növekedése, minek következtében Jereván a Szovjetunió nemzetiségileg leghomogénabb fővárosa lett.

JEREVÁN, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	1 100 372	96,4%
orosz	22 216	1,9%
egyéb	18 404	1,5%
<i>Összesen</i>	1 140 192	100%

A '90-es években Jereván népessége is csökkent, ám ez főként az oroszokat érintette. 2001-re mindössze 876 orosz maradt az örmény fővárosban. Ezzel Jerevánból lényegében minden számottevő kisebbség eltűnt, a város szintiszta örménnyé változott.

JEREVÁN, 2001	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
örmény	1 088 389	98,6%
egyéb	15 099	1,4%
<i>Összesen</i>	1 103 488	100%

Közép-Ázsia népei

Közép-Ázsia nemzetiségi képének változása

Közép-Ázsia utolsóként került az Orosz Birodalom birtokába, meghódítása csak a 19. század második felében fejeződött be. A későbbi Közép-Ázsia államai 1897-ben az Akmolinszki, Zakaszipjszki, Szamarkandi, Szemipalatyinszki, Szemirecsjei, Szir-Darjai, Turgaji, Uráli, Fergánai kormányzóságokból állottak. Ezen kormányzóságok területein és az Orosz Birodalomtól vazallusi függésben lévő Buharai és Hívai Emírségek területén alakultak ki a szovjet Közép-Ázsia államai.

1897-ben 7 746 718 ember élt ebben a térségben (nem számítva Buharát és Hívát). Ekkor még a maitól meglehetősen eltérő etnikumokkal, nyelvekkel találkozhattunk Közép-Ázsia területén, aminek oka, hogy ebben a nyugatiétól eltérő fejlődésű régióban a nemzetté alakulás folyamata tulajdonképpen csak a szovjethatalom közreműködésével valósult meg. A 19. század végén Közép-Ázsia legnagyobb népe a kazah (akkori terminológia szerint: kirgiz vagy kirgiz-kajszak) volt, majdnem minden második ember kirgiz-kajszak etnikumú (nyelvű) volt. Ekkor még csak félmillió orosz élt Közép-Ázsiában, alig több, mint az össznépesség 7%-a. Közép-Ázsia második legnagyobb népe a szárt volt (a szárt összefoglaló név, Közép-Ázsia esetenként különböző etnikumú városi lakosságát nevezték így). Az üzbégek csak harmadik helyen álltak, s a szovjet korszakban államalkotó nemzetté előlépő tádzsikok, kirgizek és türkmének aránya alig pár százalék volt ekkor még.

KÖZÉP-ÁZSIA, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	588 022	7,59%
ukrán	101 611	1,31%
tádzsik	350 326	4,52%
türkmén	248 767	3,21%
kara-kirgiz	201 671	2,6%
kirgiz-kajszak	3 787 222	48,88%
szárt	968 008	12,49%
üzbég	726 414	9,37%

„török”	439 930	5,67%
egyéb	334 747	4,32%
<i>Összesen</i>	7 746 718	100%

1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején már kezdett hasonlítani Közép-Ázsia politikai térképe a maihoz annyiban, hogy kialakultak a ma is létező köztársaságok, ám jelentős eltérések voltak a jelenlegi állapothoz képest. A mai Kazahsztán ekkor még Oroszország autonóm státuszú területe volt, és hozzá tartozott a ma üzbegisztáni Karakalpakisztán is. Ugyancsak Oroszország autonóm tartománya volt a mai Kirgizisztán is. A mai Tádzsikisztán pedig az Üzbég Szovjet Szocialista Köztársaság része volt autonóm területként. Egyedül Türkmenisztán határai feleltek meg a ma ismerteknek.

1926-ra jelentősen megnőtt Közép-Ázsia népessége a 30 évvel korábbihoz viszonyítva (igaz, immáron Buharát és Hívát is beleszámítva), lakossága csaknem duplájára nőtt (13 734 123 fő).

Jelentősen megnőtt az oroszok száma Közép-Ázsiában a 20. század első negyedében, csaknem a háromszorosára emelkedve, 1926-ban pedig már 10% fölötti lett az arányuk a régióban. Az „új” nemzetek kialakítása ahhoz vezetett, hogy a térség legnagyobb népévé a „szártok”, a „törökök” és a tulajdonképpeni üzbégek összevonásával „megalkott” üzbégek váltak.

KÖZÉP-ÁZSIA, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	1 718 293	12,51%
ukrán	989 078	7,2%
kazah	3 820 374	27,81%
üzbég	3 903 585	28,42%
kirgiz	751 914	5,47%
tádzsik	967 728	7%
türkmén	719 792	5,24%
egyéb	863 359	6,28%
<i>Összesen</i>	13 734 123	100%

Közép-Ázsia köztársaságainak határai a '30-as években nyerték el mai alakjukat, Kazahsztán és Kirgizisztán, valamint Tádzsikisztán önállóvá vált, Üzbegisztán pedig megkapta Karakalpakisztánt.

Közép-Ázsiát nem érintette közvetlenül a második világháború. A második világháborút követő első szovjet népszámlálás szerint 1959-ben már csaknem 23 millió fő volt a régió népessége.

A kazahok megdöbbentő veszteséget szenvedtek a sztálinizmus

évtizedeiben, a nomád kazah nép majd harmada (!) a kollektivizáció, az erőszakos letelepítés áldozatává vált. 1937-ben csak 2 566 706 kazah élt Közép-Ázsiában, szemben az 1926-os 3,8 millióval. A kazahok létszáma még 1959-ben sem érte el az 1926-os szintet, s csak a '60-as években érték el ismét a negyven évvel korábbi számot (1970: 4,3 millió).

Folytatódott viszont az oroszok térnyerése Közép-Ázsiában. Számuk 6 millió fölé emelkedett, arányuk elérte a 27%-ot. Ezzel az '50-es évek végére az oroszok váltak Közép-Ázsia legnagyobb népévé, megelőzve az üzbégeket, kazahokat, tádzsikokat, türkméneket, kirgizeket.

Az ukránok száma szintén 1 millió fölé emelkedett Közép-Ázsiában, viszont arányuk csökkent 1926-hoz képest. Az Oroszországból érkező „kolonizátorok” harmadik nagyobb csoportját a tatárok tették ki, akik az '50-es években már szép számmal éltek Közép-Ázsiában. A negyedik jövevény csoportot a németek alkották, az egykor a Volga mentén élő, 1941-ben száműzött népesség utódai. Őket 1959-ben nem jelölték külön a népszámlálás során, egyszerűen az egyéb kategóriába sorolták.

Össességében, ezekben az évtizedekben csökkent a „bennszülött” népesség aránya, s jelentősen növekedett a Szovjetunió belső területeiről érkezett (főként orosz, tatár, német) lakosság száma.

KÖZÉP-ÁZSIA, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kazah	3 199 785	13,92%
orosz	6 213 830	27%
ukrán	1 034 965	4,5%
tatár	723 574	3,14%
üzbég	5 973 147	26%
kirgiz	955 191	4,15%
türkmén	923 724	4%
tádzsik	1 362 539	5,92%
egyéb	2 590 905	11,27%
<i>Összesen</i>	22 977 660	100%

Ha a sztálinizmus évtizedei, sőt tágabb értelemben véve a 20. század első fele Közép-Ázsia eloroszosodásának időszaka volt, addig a század második felében éppen ellentétes folyamatok játszódtak le: a közép-ázsiai muszlim népek körében demográfiai robbanás érzékelhető. Közép-Ázsia népessége 30 év alatt több mint a duplájára emelkedett. Az üzbégek megerősítették vezető szerepüket Közép-Ázsiában, számuk 1959 és 1989 között kis híján a háromszorosára nőtt, 16 millió fölé emelkedett.

Hasonló óriási népességrobbanás volt a tádzsikok között is. A kaza-

hok száma is megduplázódott 1989-re. A kirgizek létszáma több mint a kétszeresére emelkedett.

A közép-ázsiai őslakos népek közötti demográfiai robbanással párhuzamosan megfigyelhető az oroszok viszonylagos térvesztése a térségben, azzal együtt is, hogy számuk 3 millióval emelkedett, arányuk 20% alá csökkent a régió egészében. Nemcsak az oroszok, de más „jövevények”, így a tatárok, ukránok aránya is visszaesett.

KÖZÉP-ÁZSIA, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kazah	7 479 339	15,21%
orosz	9 519 958	19,37%
üzbég	16 539 762	33,65%
tádzsik	4 165 012	8,47%
tatár	977 352	1,98%
német	1 135 741	2,31%
ukrán	1 234 417	2,51%
kirgiz	2 643 309	5,37%
türkmén	2 658 184	5,4%
egyéb	2 795 542	5,68%
<i>Összesen</i>	49 147 616	100%

Kazahok

A **kazahok** kipcsak-török nyelvű nép, a 20. század elején még Közép-Ázsia legnagyobb létszámú etnosza volt. A kipcsakok a Kr. u. első évezred második felében tűntek fel az Aral és az Irtis közti területeken, a Kipcsak pusztán (Desti-Kipcsak; a kipcsak nyelvű népek közé tartoznak a Magyarországra a 13. században betelepülő kunok is). A törökök előtt többségében iráni nyelvű népek éltek a mai Kazahsztán területén. A 13. századtól a terület a mongolok hatalma alá tartozott.

A kazahok hagyományosan nomádok, a kazah steppéken dél-északi irányú vándorlást folytattak, egészen az Urálig. Az oroszok a 16. században elérték az Urált, a szintén kipcsak nyelvű baskírok Oroszország alattvalói lettek, s ez „beszűkítette” a kipcsak törzsek hagyományos nomadizálási útvonalát. A 15. században, az Arany Horda széthullása után jött létre a Kazah Kánság, ám ebben az időben a mongol (kalmük, ojrát) Dzsungár Kánság számított a térség domináns hatalmának. A kazahok elődei állandó harcot vívtak a dzsungárokkal. A 18. század elején

a széthulló Kazah Kánság területén több kisebb hatalmi központ jött létre. A három legnagyobb kánság (zsuz) a Nagy-, a Kis-, és a Középső-Zsuz volt.

Az orosz expanzió a 18. században kezdődött a mai Kazahsztán területén. 1723-ban Abulhajr, a Kis-Zsuz kánja szövetséget kötött Oroszországgal az ismétlődő dzsungár támadások kivédésére. 1740-ben a Középső-Zsuz is orosz protektorátus alá került. 1801-ben I. Pál császár megszervezte az oroszokhoz hű kazahokból a Belső Hordát. A Nagy-Zsuz meghódítására egészen a 19. század '60-as éveig kellett várni. Ezután a kazah területeket betagozták az Orosz Birodalomba.

A kazahok létszáma összességében növekedett a 20. században, ám a 30-as években számuk majd 1 millióval csökkent a sztálini kollektivizáció negatív hatásai következtében. Ilyen arányú veszteséget a Szovjetunió egyetlen nagyobb népe sem szenvedett el ebben az időben.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	4 084 139
1926	3 968 289	3 965 764
1937	2 862 458	–
1959	3 621 610	3 562 732
1970	5 298 818	5 194 996
1979	6 556 442	5 391 197
1989	8 135 818	7 890 773

A kazahok településterülete

1917 előtt a kazahokat kirgizeknek nevezték az orosz összeírásokban. A kirgizek többségben voltak Szemirecsje megyében (784 ezer fő, 80%), Akmolinszk (425 ezer fő, 62%), Uralszk (460 ezer fő, 71%), Turgaj (410 ezer fő, 91%). Szir-Darja kormányzóságban (952 ezer fő, 65%) és Szemipalatyinszk megyében (604 ezer fő, 88%).

Délen 74 ezer kazah élt a Zakaszpi megyében (19%), s még a turkesztáni Szamarkand megyében is 63 ezer kirgiz-kajszak lakott (7%). Északon Tomszk kormányzóságban 24 601 kazah élt (1%).

Kazahsztán létrehozása után a kazahok többsége a Kazah Autónia területére került, az összes 93,5%-a. Ezenkívül mintegy 140 ezer kazah maradt Oroszország területén. Ez a kép jelentősen módosult az '50-es évek végére, részben a határmódosítások hatására. Nagyon sok kazah került Üzbegisztán területére (1959-ben 335 kazah élt Üzbegisztánban), főként a korábban Kazahsztánhoz tartozó Karakalpaksztánban, de Taskent megyében is több mint 100 ezer kazah élt ekkor (10%). 1959-ben már csak a kazahok 77%-a élt Kazahsztánban, 382 ezer

fő, azaz a kazah nép 10,5%-a Oroszországban lakott (a legtöbb Orenburg megyében, 77 ezer fő).

Csak kissé változott a helyzet e tekintetben 1989-re: ekkor már a szovjetunióbeli kazahok 80%-a élt Kazahsztánban. Az oroszországi kazahok száma 635 ezer főre ugrott (az összes kazah 7,8%-a), s még ennél is nagyobb ütemben nőtt az Üzbegisztánban élő kazahok száma, 808 ezer főre (az összes kazah 10%-a). Azaz 1989-re már Üzbegisztán vált a legnagyobb kazah kisebbség otthonává Oroszország helyett.

Kazahsztán nemzetiségi képének változása

A mai Kazahsztán az 1920-ban Oroszországon belül létrehozott Kirgiz Autonóm Területből jött létre. A Kirgiz Autonóm Területhez eredetileg hozzá tartozott nemcsak a mai Oroszország Orenburg megyéje, de 1925-től 1936-ig a ma Üzbegisztánhoz tartozó Karakalpakisztán (a Kirgiz Autonóm Terület fővárosa eredetileg Orenburg volt). 1925-ben a Kirgiz Autonóm Területet átnevezték Kazah Autonóm Szovjet Szocialista Köztársasággá (a főváros Orenburgot ekkor Oroszországhoz csatolták).

Ezen a – mai Kazahsztánnál tehát még mindig nagyobb – területen 1926-ban 6,5 millió ember élt, többségében kazahok (57%). Az oroszok ekkor még csak a lakosság 20%-át tették ki, s igen jelentős volt az ukránok létszáma is, megközelítve az 1 millió főt (13%).

KAZAH ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	1 279 979	20%
ukrán	860 822	13,2%
tatár	80 642	1,2%
karakalpak	118 184	1,8%
kazah	3 713 394	57,1%
üzbég	213 498	3,3%
egyéb	234 376	3,6%
<i>Összesen</i>	6 500 895	100%

Kazahsztán 1936-ban vált a Szovjetunió tagköztársaságává. A sztálinizmus évei alatt jelentősen megváltozott a köztársaság lakosságának nemzetiségi arculata. A második világháború idején a korábban Alsó-Volga mentén lakó németek többségét Észak-Kazahsztánba telepítették. Az iparosítás következtében sok orosz is érkezett Kazahsztánba. Az oroszok szintén Észak-Kazahsztán megyéiben alkottak összefüggő tömböt (de a délen fekvő főváros Alma-Ata is egyértelműen orosz többségű volt). 1959-ben Kazahsztán lakossága 9 millió fölé emelkedett,

ugyanakkor az ezt megelőző harminc évben 800 ezerrel csökkent a kazahok létszáma. Az '50-es években Kazahsztán már szláv többségű köztársaság volt: több mint egymillióval több orosz élt ekkor Kazahsztánban, mint kazah. Igaz, az oroszok csak a köztársaság relatív többségét tették ki, de egybeszámítva az oroszokat az ukránokkal és a beloruszokkal, a keleti szlávok a köztársaság abszolút többségét alkották. Figyelemre méltó, hogy az 1959-es népszámlálásban nem tüntették föl külön a németeket. Az „egyéb” kategóriában túlnyomórészt a németek értendők.

KAZAH SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kazah	2 794 966	30%
orosz	3 974 229	42,68%
ukrán	762 131	8,18%
tatár	191 925	2%
üzbég	136 570	1,46%
belorusz	107 463	1,15%
egyéb	1 342 563	14,42%
<i>Összesen</i>	9 309 847	100%

Még szembetűnőbb Kazahsztán orosz jellege, ha nem az etnikai, hanem a nyelvi adatokat vesszük figyelembe. A kazahsztáni ukránok jelentős része, több mint harmada ugyanis orosz ajkú volt már 1959-ben.

KAZAH SZSZK, 1959	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kazah	2 779 490	29,85%
orosz	4 357 185	46,8%
ukrán	460 079	4,94%
tatár	163 778	1,75%
üzbég	136 570	1,46%
egyéb	1 412 745	15,17%
<i>Összesen</i>	9 309 847	100%

1989-ben Kazahsztán népessége elérte demográfiai maximumát. A lakosság csaknem a duplájára növekedett 1959 óta, 16,5 millió főre. Az összes nemzetiség száma nőtt, de különösen a kazahoké, akiknek a létszáma 1959 óta több mint 100%-kal emelkedett. Ennek megfelelően 1989-ben Kazahsztánban már valamivel több kazah lakott, mint orosz: így relatív kazah többségűvé vált, igaz, a keleti szlávok együttléve még mindig többen voltak, mint a „tituláris” nemzet képviselői. A kazahok

és oroszok után a németek alkották Kazahsztán harmadik legnagyobb népét, kis híján 1 millió fővel (a Szovjetunió belül Kazahsztánban lakott a legtöbb német). Bár az ukránok száma növekedett, arányuk 5%-ra esett vissza a '80-as évek végén.

KAZAH SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kazah	6 534 616	39,7%
orosz	6 227 549	38,7%
német	957 518	5,8%
ukrán	896 240	5,4%
üzbég	332 017	2%
tatár	327 982	2%
ujgur	185 301	1,1%
belorusz	182 601	1,1%
egyéb	820 640	5%
<i>Összesen</i>	16 464 464	100%

A Szovjetunió összeomlása után Kazahsztán független országgá vált. A '90-es években az amúgy is gyéren lakott Kazahsztán súlyos demográfiai problémával találta szembe magát. A lakosság 1,5 millió fővel csökkent, azaz röpke 10 év alatt elveszítette lakossága 10%-át! Az 1999-es népszámlálás szerint Kazahsztán lakossága mindössze 14,953 millió fő, szemben az 1989-es 16,5 millióval. Abszolút számokban az oroszok vesztesége a legnagyobb: a '90-es években 1,8 millió orosz hagyta el Kazahsztánt! Arányaiban viszont a németek vesztesége a legjelentősebb. Az erőszakkal Kazahsztánba deportált németek kétharmada az első adandó alkalommal elvándorolt a közép-ázsiai országból. Csökkent az ukránok és tatárok száma is.

Jelentősen növekedett viszont a kazahok száma, 10 év alatt kis híján 1,5 millió fővel, megközelítve a 8 milliót. Az a kissé ellentmondásos helyzet alakult ki tehát, hogy míg Kazahsztán lakossága csökkent, a kazahok körében egyfajta demográfiai robbanás észlelhető. Kazahsztánban az évszázad végére visszaállt az a helyzet, ami a '20-as évekre volt jellemző, a kazahok abszolút etnikai többsége.

KAZAHSZTÁN, 1999	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kazah	7 985 000	53,4%
orosz	4 480 000	30%
ukrán	547 000	3,7%
üzbég	371 000	2,5%
német	353 000	2,4%

tatár	249 000	1,7%
ujgur	210 000	1,4%
egyéb	758 100	5%
<i>Összesen</i>	14 953 100	100%

Kirgizek

A népnév Közép-Ázsia egyik legérdekesebb etnonima (100 éve még a mai kazahokat nevezték kirgiznek). A mai **kirgizek** kipcsak-török nyelvet beszélő népcsoport (akárcsak a kazahok, baskírok, tatárok, karakalpakok és az egykori kunok), viszont a kirgiz etnonim már jóval korábban előfordul, mint ahogy a Kr. u. 1. évezred közepén feltűnnek a történelmi színen a kipcsakok. Egyes kutatók szerint a népnév már Kr. e. 3. században felbukkan kínai forrásokban (akkor még Mongóliában éltek). Más elképzelések szerint a kirgiz etnonim csak a 6. században jelenik az írott kútfőkben (az eltérés oka az ókínai források eltérő olvasata). Az ősi kirgizek valószínűleg valamilyen mára már kihalt paleoszibériai nyelven beszélhettek. A Kr. u. 1. évezred közepe táján a kirgizek már a Jenyiszej felső folyása mentén, a Minuszinszki-medencében éltek, ekkor kezdődhetett eltörökösödésük. A kirgizek ezután a türkök, majd ujugurok alattvalói voltak. 840-ben megdöntötték az Ujgur Kaganátust. Egy részük ekkor vándorolt le délnyugati irányban. A Tien-san nyugati végeit megszálló kirgizek és a helyi kipcsakok keveredéséből alakul ki a mai (tehát kipcsak nyelvű) kirgizség. A mai kirgiz etnosz közvetlen kialakulása tehát a 9–10. századra megy vissza.

A kirgizek szunnita muszlim vallásúak, viszont fennmaradt náluk egy sor ősi, steppei eredetű pogány hiedelem.

A mai Kirgizisztán területe a 13. századtól mongolok uralma alá került.

Az újkorban területének jelentős része a dzsungárok, déli része a Fergána-völgyi Kokandi Kánság befolyása alá tartozott. Mind a mai napig jelentős különbség van az ország déli és északi része között, az egykori Kokandhoz tartozó – és a muszlim Turkesztánhoz jobban kötődő – Dél-Kirgizisztánban erősebb a vallásosság, a lakosság jobban átítatódott az iszlám vallással, míg északon (ahol a főváros Biskek is van) ez a hatás kevésbé érvényesült.

Az oroszok a 19. század második felében, a főként II. Sándor alatt kiteljesedő közép-ázsiai expanzió során szerezték meg a mai Kirgizisz-

tán területét, a '60-as években. Ekkor még a mai kirgizeket az oroszok „kara-kirgiznek” ('fekete kirgiz') nevezték.

A 20. század igen sikeres volt a kirgizek számára demográfiai értelemben. A 20. század elején még alig több mint 200 ezer kirgiz élt, ami 1989-re, mintegy 90 év alatt 12-szeresére emelkedett. A kirgiz nép fejlődése töretlen volt a 20. század egésze során.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	201 682
1926	762 736	755 070
1937	846 503	–
1959	956 089	968 659
1970	1 434 434	1 452 222
1979	1 865 736	1 906 271
1989	2 473 981	2 528 946

A kirgizek településterülete

A kara-kirgizek zömmel Fergána megyében éltek, de itt is csak a népesség 13%-át tették ki. Egyetlen járásban sem volt kirgiz többség a 19. század végén. A legtöbb kirgiz az Andizsáni járásban élt (123 480 fő, de itt is csak a járás lakosságának 34%-át alkották).

A kirgiz autonómia létrehozása után a kirgizek 86,5%-a került Kirgizisztán területére. Ezenkívül a kirgizek mintegy 12%-a (90 743 fő) Üzbegisztánban maradt, elsősorban az Andizsáni körzetben, ahol 45 ezer kirgiz élt (a körzet lakosságának 6%-a).

Ez az arány alig változott 1959-re, amikor a kirgizek 87,5%-a élt Kirgizisztánban. Továbbra is Üzbegisztánban élt a legnagyobb kirgiz közösség Kirgizisztánon kívül, 92 ezer fő, a kirgizek 10%-a.

Csak alig változott a helyzet e tekintetben a szovjet korszak végére, amikor 90%-ra emelkedett a Kirgizisztánban élő kirgizek aránya. Továbbra is Üzbegisztánban (Andizsán megyében) él a legnagyobb kirgiz kisebbség (174 ezer fő, a kirgizek 6%-a).

Kirgizisztán nemzetiségi képének változása

A mai Kirgizisztán közigazgatási elődje az 1924-ben – Oroszországon belül létrejött – Kara-Kirgiz Autonómia, későbbi nevén Kirgiz Autonóm Körzet, amely 1936-ban Kirgiz Szovjet Szocialista Köztársaság néven vált a Szovjetunió tagköztársaságává.

1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején Kirgizisztán lakossága még nem sokkal 1 millió alatt volt (989 ezer fő). Az autonómia lakos-

ságának kétharmada kirgiz, a legnagyobb kisebbségeket a lényegében egyenlő számú oroszok és üzbégek alkották, némileg több mint 100 ezres létszámmal.

KIRGIZ ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kirgiz	661 171	66,8%
orosz	116 436	11,8%
üzbég	109 776	11%
ukrán	64 128	6,5%
egyéb	38 460	3,9%
<i>Összesen</i>	989 971	100%

1959-re a tagköztársasági ranggal rendelkező Kirgizisztán lakossága 2 millió fölé nőtt (azaz több mint a duplájára 1926 óta). A népességnövekedés jórészt a betelepítések számlájára írható: az oroszok száma megötszöröződött, arányuk 30%-ra emelkedett, eközben a kirgizek elvesztették abszolút többségüket, arányuk 40,5%-ra süllyedt. 1941-ben az Oroszországból deportált németek egy részét – Kazahsztán mellett – Kirgizisztánba telepítették, jórészt őket kell érteni az „egyéb” kategória népei között. A kirgizek és oroszok után Kirgizisztán harmadik legnagyobb nemzetiségét továbbra is az üzbégek alkották, akiknek aránya nem változott, noha számuk megkétszereződött 30 év alatt.

KIRGIZ SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kirgiz	836 831	40,5%
orosz	623 562	30,18%
üzbég	218 640	10,58%
ukrán	137 031	6,6%
tatár	56 266	2,72%
egyéb	193 507	9,36%
<i>Összesen</i>	2 065 837	100%

A '60-as évektől valóságos népességrobbanás zajlott le Kirgizisztánban. 1989-ig a lakosság létszáma megduplázódott. A népességnövekedés elsősorban a köztársaságban élő muszlimokat érintette. Bár az oroszok száma is némileg nőtt, a kirgizek és üzbégek száma több mint a duplájára emelkedett. Így aztán harminc év lefolyása alatt, 1989-re Kirgizisztánban ismét abszolút többségbe került a tituláris nemzet. Az oroszok aránya 21%-ra csökkent.

KIRGIZ SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kirgiz	2 229 663	52,4%
orosz	916 558	21,5%
üzbég	550 096	12,9%
ukrán	108 027	2,5%
német	101 309	2,4%
tatár	70 068	1,6%
egyéb	282 034	6,6%
<i>Összesen</i>	4 257 755	100%

A független Kirgizisztán történetében 1999-ben tartották az első népszámlálást. Eszerint rendületlenül folytatódik az ország népességének növekedése, s különösen a muszlim népek gyarapodása szembevetendő. Míg az oroszok mintegy harmada távozott az országból 1992 után, a kirgizek létszáma majd 1 millióval lett több, s az üzbégek is szépen gyarapodtak a '90-es években, de feltűntek a kínai muszlimok, a dungánok is Kirgizisztán etnikai térképén. A kirgizek aránya 1999-ben megközelítette a kétharmadot, az oroszok aránya 12%-ra esett vissza, s ezzel ma már az üzbégek alkotják Kirgizisztán legnagyobb kisebbségét. Kirgizisztán etnikai képe tehát 1999-ben nagyjából megegyezett azzal, amit 1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején regisztráltak (tekintettel arra, hogy a szovjet időkben beköltözött oroszok jelentős része távozott, és a németek is csak 21 ezren maradtak).

KIRGIZISZTÁN, 1999	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kirgiz	3 128 147	64,5%
üzbég	664 950	13,8%
orosz	603 201	12,5%
dungár	51 766	1,1%
ukrán	50 442	1%
egyéb	234 432	4,9%
<i>Összesen</i>	4 822 938	100%

Biskek nemzetiségi képének változása

Kirgizisztán fővárosa Biskek (Piskek), szovjet nevén Frunze 1926-ban is még csak kicsiny, 36 ezer lakosú városka volt, ahol a kirgizek aránya még az 5%-ot sem érte el [a (kara)kirgiz autonómia fővárosaként Biskek mellett felmerült a déli Dzsalsalabad is]. Kétharmados orosz többségű volt a város, s ekkor még az üzbégek és ukránok is többen éltek Frunzében, mint a kirgizek. A kasgariak alatt ujugrok értendők.

FRUNZE, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kirgiz	1 601	4,37%
orosz	25 426	69,47%
üzbég	2 045	5,58%
ukrán	1 972	5,38%
kasgari	864	2,36%
tatár	1 281	3,5%
német	377	1%
egyéb	3 033	8,28%
<i>Összesen</i>	36 599	100%

A nagyszabású szovjet iparosítás korában Frunzét néhány évtized alatt kétszázévezres várossá duzzasztották. Eközben a nemzetiségi arányok alig változtak. Az oroszok ugyanúgy 69%-os többséget alkottak, viszont a kirgizek ekkor már a város második legnagyobb etnoszát tették ki 20 ezres létszámukkal (9%).

FRUNZE, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kirgiz	20 610	9,38%
orosz	150 698	68,6%
ukrán	17 911	8,1%
tatár	7 613	3,46%
zsidó	5 840	2,65%
üzbég	3 271	1,48%
kazah	3 149	1,43%
egyéb	10 619	4,83%
<i>Összesen</i>	219 711	100%

A kirgiz főváros a szovjet korszak végén is orosz többségű maradt, igaz, a kirgizek száma és aránya lendületesen emelkedett, bár még 1989-ben is Frunze lakosainak kevesebb mint a negyede volt kirgiz nemzetiségű. Ezzel együtt, a szovjet korszakban nem egyszerűsödött a város etnikai szerkezete, ellenkezőleg, még inkább sokszínűvé vált.

FRUNZE, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
kirgiz	141 841	22,88%
orosz	345 387	55,71%
ukrán	34 321	5,53%
tatár	16 984	2,73%
német	13 619	2,2%
ujgur	10 977	1,77%

üzbég	10 390	1,67%
koreai	10 043	1,62%
kazah	8 943	1,44%
egyéb	36 341	5,86%
<i>Összesen</i>	619 903	100%

Tádzsikok

A **tádzsikok** nyelve az iráni nyelvcsaládba tartozik, a perzsával rokon (a tádzsikok szunnita muszlimok, ellentétben a síita perzsákkal).

Valaha egész Közép-Ázsiában, lényegében a Kr. u. első évezred végéig, többségében iráni nyelvű népek éltek, akik aztán jórészt eltörökösödtek. A tádzsik etnosz formálódása Közép-Ázsia utolsó nagy iráni birodalmához, a Számánida Emirátushoz kapcsolható. A 875–999 között fennálló buharai központú szunnita Számánida Emirátust a tádzsikok saját magukénak vélik. Ezt az emirátust a török Karahánidadinasztia döntötte meg a 10. század végén. Ezt követően a mai Tádzsikisztán területe perifériaként a mongolok, majd a timuridák és a Buharai, Kokandi Kánság végvidékein helyezkedett el. Ezen a periférikus, magas hegységi területen maradt fenn az iráni nyelvű tádzsikok etnozsza. A mai Tádzsikisztán területe a 19. század végén, a Buharai Kánság (1868) és a Kokandi Kánság (1876) orosz befolyás alá kerülése után lett az Orosz Birodalom része. A 19. század végén az Orosz Birodalom és Anglia vetélkedett Közép-Ázsia birtoklásáért, 1895-ben a Pandzs folyó mentén állapították meg az angol–orosz érdekszféra határát. Jelenleg is ez a folyó Tádzsikisztán déli határa.

A demográfiai adatok alapján nyugodtan állítható: a tádzsikok a 20. század egyik legsikeresebb népe Euráziában. A tádzsikok száma kevesebb mint száz év alatt több mint a tízszeresére nőtt, 350 ezer főről 4 millió fölé!

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	350 397
1926	978 680	961 889
1937	1 137 995	–
1959	1 396 939	1 370 800
1970	2 135 883	2 104 023
1979	2 897 697	2 834 142
1989	4 215 372	4 119 277

A tádzsikok településterülete

1897-ben a tádzsikok az Orosz Birodalom egyetlen nagyobb közigazgatási egységében sem képeztek többséget. Fergána megyében 114 ezer tádzsik élt, ami a lakosság mindössze 7%-a. A legtöbb tádzsik Szamarkand megyében lakott ekkor, 250 ezer fő, de itt is csak a népesség 27%-át tették ki (Szamarkand megye ugyanis üzbég többségű volt). Többségben voltak viszont a tádzsikok Szamarkand megyén belül Hodzsent járásban (94 ezer fő, 51%) és a történelmi Turkesztán egyik legfontosabb városa, Szamarkand is iráni nyelvű volt még a 19. század végén (36 845 fő, 67%).

1926-ban Tádzsikisztán még Üzbegisztán autonóm területe volt, s az összes szovjetunióbeli tádzsiknak csak a 63%-a élt a tádzsik autonómia területén, a többiek elsősorban Üzbegisztánban laktak. Több mint 100 ezer tádzsik élt ekkor Üzbegisztán Hodzsent körzetében, ahol tulajdonképpen tádzsik többség volt. Szamarkand – ami Üzbegisztán fővárosa volt ekkor – tádzsik lakossága viszont 10 ezer főre apadt ekkorra (1929-ben Tádzsikisztán Buhara és Szamarkand elcsatolását követelte Üzbegisztántól).

Az '50-es évek végére ez annyiban módosult, hogy a tádzsikok 75%-a összpontosult Tádzsikisztánban. Az „anyaországon” kívül továbbra is Üzbegisztánban élt a legtöbb tádzsik, több mint 300 ezer fő. Üzbegisztán legtöbb megyéjében éltek tádzsikok: a legtöbben Fergána (91 ezer, 8%), Szurhandarinszk (85 ezer, 9%), Taskent (53 ezer, 4%), Szamarkand (45 ezer, 4%), Buhara (16 ezer, 1%), Andizsán megyében (15 ezer, 1%).

Ez az arány a szovjet korszak végére nem változott, azaz a tádzsikok háromnegyede élt Tádzsikisztánban. A legtöbb tádzsik ezenkívül az Üzbég SZSZK-ban élt, az üzbegisztáni tádzsikok száma a '80-as évek végére kis híján milliósra emelkedett, 933 ezer főre. Szamarkand megyében 209 ezer (9%), Szurhandarinszkban 160 ezer (13%), Namanganban 130 ezer (9%), Fergána megyében 114 ezer (5%) tádzsik lakott 1989-ben, hogy csak a legnagyobb üzbegisztáni közösségeket említsük.

Tádzsikisztán nemzetiségi képének változása

Tádzsikisztánt 1924-ben hozták létre az Üzbég SZSZK autonóm tartományaként. Önálló köztársasági státuszt csak 1929-ben kapott. 1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején a Tádzsik Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság lakossága 827 ezer fő volt. A lakosság háromnegyedét tádzsikok tették ki. Az autonóm területen sok üzbég is élt, arányuk 20% fölötti volt. 1926-ban az oroszok még észrevehetően voltak Tádzsikisztán etnikai szerkezetében.

TÁDZSIK ASZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tádzsik	617 125	74,6%
üzbég	175 627	21,2%
kirgiz	11 410	1,3%
egyéb	22 921	2,6%
<i>Összesen</i>	827 083	100%

1959-re több mint a duplájára nőtt Tádzsikisztán népessége. A tádzsikok száma 1 millió fölé nőtt, ám arányuk 53%-ra süllyedt, tekintettel arra, hogy az üzbégek száma a tádzsikokat meghaladó ütemben nőtt, ráadásul több mint 250 ezer orosz, továbbá tatárok, ukránok telepedtek le a sztálinizmus évtizedeiben Tádzsikisztánban. Így a tádzsikok és üzbégek után az oroszok váltak a harmadik legnagyobb etnosszá.

TÁDZSIK SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tádzsik	1 051 164	53%
üzbég	454 433	22,95%
orosz	262 610	13,26%
tatár	56 893	2,87%
ukrán	26 921	1,35%
kirgiz	25 635	1,29%
egyéb	102 241	5,16%
<i>Összesen</i>	1 979 897	100%

A '60-as években óriási demográfiai robbanás kezdődött Tádzsikisztánban. Bár a Szovjetunió összes muszlim köztársaságában éles demográfiai növekedés észlelhető a '60-as évektől, a népesség növekedésének üteme Tádzsikisztánban volt a legnagyobb. Az 1959-től 1989-ig terjedő időszakban a tádzsikok száma megháromszorozódott. A tádzsikisztáni üzbégek létszáma is duplájára emelkedett ebben az időszakban, 1 millió fölé. Az oroszok aránya, bár számuk jelentősen növekedett ebben az időszakban is, 7%-ra esett vissza.

TÁDZSIK SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tádzsik	3 172 420	62,3%
üzbég	1 197 841	23,5%
orosz	388 481	7,6%
tatár	72 228	1,4%
kirgiz	63 832	1,3%
egyéb	197 801	3,9%
<i>Összesen</i>	5 092 603	100%

A '90-es években – noha az országban véres polgárháború robbant ki – tovább folytatódott Tádzsikisztán népességének növekedése. A 2000-es népszámlálás szerint több mint 1 millióval nőtt az ország népessége, így Tádzsikisztán lakossága meghaladta a 6 millió főt. Az ország nemzetiségi szerkezete eközben homogenizálódott. A tádzsikok száma kis híján 5 millióra nőtt (azaz 11 év alatt ismét 1,7 millióval nőtt a számuk), s ezzel már a „tituláris nemzet” teszi ki Tádzsikisztán lakosságának 80%-át. Az üzbégek száma viszont 1 millió alá csökkent, s arányuk is jelentősen visszaesett, 15%-ra. A legnagyobb visszaesés az oroszok esetében tapasztalható. Az oroszok több mint 80%-a elhagyta Tádzsikisztánt a '90-es években, s 2000-ben már 70 000-nél is kevesebb ember maradt az egykor negyedmillió tádzsikisztáni orosz közösségből.

TÁDZSIKISZTÁN, 2000	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tádzsik	4 898 400	80%
üzbég	936 700	15%
orosz	68 200	1,1%
kirgiz	65 500	1%
egyéb	158 700	2,9%
<i>Összesen</i>	6 127 500	100%

Dusanbe nemzetiségi képének változása

1926-ban a Tádzsik Autonóm Körzet legnagyobb városa a 21 ezer lakosú Ura-Tyube volt. Dusanbe lakossága mindössze 5600 fő volt ekkor még. A kicsiny város legnagyobb népe az oroszág volt ez idő tájt.

DUSANBE, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tádzsik	1912	34,1%
üzbég	349	6,22%
orosz	2 154	38,41%
zsidó	139	2,4%
közép-ázsiai zsidó	71	1,26%
tatár	226	4%
örmény	113	2%
perzsa	81	1,44%
egyéb	562	10%
<i>Összesen</i>	5 607	100%

A szovjet urbanizáció eredményeképpen a falusias Dusanbéből 30 év leforgása alatt 224 ezres nagyváros lett. A város lakóinak majd fele

orosz volt, a tádzsikok aránya mindössze 19% volt a Tádzsik SZSZK fővárosában az '50-es évek végén.

DUSANBE, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tádzsik	41 933	18,7%
orosz	107 263	47,8%
üzbég	23 130	10,31%
tatár	12 335	5,5%
ukrán	9 858	4,4%
zsidó	8 710	3,88%
mordvin	3 183	1,41%
egyéb	17 830	7,95%
<i>Összesen</i>	224 242	100%

1989-re Dusanbe 600 ezres várossá duzzadt. A szovjet korszak végére a város lakosságában többségbe kerültek a tádzsikok az oroszokkal szemben: 1979-ben még orosz többségű volt Dusanbe (39%, 31% tádzsik mellett), a '80-as években azonban – miközben alig 10 év alatt több 100 ezerrel nőtt a város lakossága – a tádzsikok kerültek többségbe a Tádzsik SZSZK fővárosában.

DUSANBE, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
tádzsik	235 392	39,13%
orosz	194 691	32,36%
üzbég	62 752	10,43%
tatár	24 581	4%
ukrán	21 348	3,54%
német	13 693	2,27%
zsidó	7 867	1,3%
koreai	6 600	1%
egyéb	34 577	5,74%
<i>Összesen</i>	601 501	100%

Üzbégek

Az **üzbég** (özbeg) nyelv a török nyelvek családjába tartozik, a karluk nyelvek közé sorolják (Baszkakov), bár az üzbég hívai (horezmi) dialektusa az oguz nyelvekhez áll közel. Ez a tény is arra utal, hogy a mai

értelemben vett „üzbég nemzet” nem túl régen alakult ki. A mai Üzbegisztán lakóinak jelentős részét még nem is olyan régen iráni eredetű szóval szártoknak vagy egyszerűen csak „törököknek” hívták a népszámlálási dokumentumokban.

A mai Üzbegisztán területén sokáig iráni nyelvű lakosság élt. A 10. században érkeztek a területre török nyelvű népek, akik megalapították a Karahanida államot. A Karahanidák állama már a mongol hódítás előtt hanyatlásnak indult, a terület mongol uralom alá került, majd 1370-ben Szamarkand központtal Timurlenk (Tamerlán) alapította meg hódító birodalmát. Timur hadjáratai során eljutott Kelet-Európáig és Indiáig is. A Timuridák uralma a 15. század végéig tartott. 1500-ban Sejbán vezetésével kipcsak-törökök törtek be a messzi északról, az egykori Arany Horda területéről, és elfoglalták Szamarkandot. Ez a kipcsak csoport üzbégnek (özbeg) hívta magát az Arany Horda 1313–1341 között uralkodó kánjának neve után. Az üzbég etnonim tehát csak ekkor, a 16. századtól jelent meg Közép-Ázsiában. Sejbán Buharát tette meg állama központjává (Buharai Kánság). A Buharai Kánságból szakadt ki 1709-ben a Kokandi Kánság a Fergána-völgyben.

1598-ban részben a mai Üzbegisztán területén, az Amu-darja felső folyásánál jött létre a Hívai Kánság, amely 1873-ig független volt, majd orosz protektorátus alá került. Oroszország 1876-ban kebelezte be a Kokandi Kánságot, és 1868-ban helyezte saját protektorátusa alá a Buharai Kánságot.

1917-ben az egykori Kokandi Kánság területe Oroszország része lett (mint a Taskent fővárosú Turkesztáni Autonómia része), Híva és Buhara pedig formálisan függetlenné vált. Ám a fehérek és vörösök közötti polgárháború Hívára és Buharára is kiterjedt. 1919-re a vörösök elfoglalták Kokandot, Hívát és Buhara nagy részét is, bár az ún. baszmaok (antibolszevisták) ellenállása egészen 1922-ig (sőt egyes helyeken 1938-ig) tartott. 1920-ban a vörösök megalapították a Horezmi (volt Híva) és Buharai Népi Szovjet Köztársaságokat (míg Kokand az újonnan megalakuló Kirgiz Autonóm Tartomány – Kazahsztán elődje – része lett). Buhara része volt ekkor a mai Tádzsikisztán is, amely 1924-ben autonómiát kapott Buharán belül. Horezm és Buhara Népi Szovjet Köztársaságok 1923-ban csatlakoztak a Szovjetunióhoz köztársasági rangban.

Üzbegisztánt 1924-ben alapították meg, alapja a Buharai Szovjet Szocialista Köztársaság (Tádzsikisztánnal együtt), ehhez csatolták a Horezmi Szovjet Szocialista Köztársaság egy részét (a másik része a szintén ekkor kialakítandó Türkmenisztánhoz került) és a Fergána-völgyet. Üzbegisztán első fővárosa Szamarkand volt, csak 1930-ban helyezték át

Taskentba. A Tádzsik Autonómia 1929-ig volt Üzbegisztán része, 1929-ben ebből alakították ki a Tádzsik Szovjet Szocialista Köztársaságot mint a Szovjetunió egyik tagköztársaságát. A Karakalpak Autonómia 1936-ig Kazahsztánhoz tartozott, azt csak ekkor kapta meg Üzbegisztán. Így tehát Üzbegisztán mai határai 1936-ra alakultak ki.

A sztálinizmus alatt kezdődött meg Üzbegisztánban az iparosítás, a nehézipar kiépítése. Ekkor veszi kezdetét az ipari mértékű gyapottermesztés. Az iskolahálózat kiépítésével felszámolták a korábban jellemző analfabétizmust. 1944-ben Üzbegisztánba telepítettek néhányat a deportált népcsoportok közül (csecseneket, meszheti törököket), ami később etnikai konfliktusok táptalajává vált.

Az üzbégek száma jelentősen emelkedett a 20. században, alig hetven év alatt számuk több mint az ötszörösére nőtt, aminek következtében a '80-as években az oroszok és ukránok után a Szovjetunió harmadik legnagyobb népévé vált az üzbég.

	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897 (együtt üzbég, szárt, közép-ázsiai „török”)	–	2 150 536
1926	3 904 622	
1937	4 550 532	–
1959	6 015 416	5 921 245
1970	9 195 093	9 070 748
1979	12 455 978	12 273 845
1989	16 697 825	16 417 363

Üzbegisztán nemzetiségi képének változása

A maitól jelentősen eltérő területű Üzbegisztán lakossága 1926-ban 5,26 millió fő volt. A szovjet népszámlálásokban már – a felülről formált nemzetkoncepcióknak megfelelően – egységesen üzbégnek nevezték Üzbegisztán török (és más köztársasággal nem rendelkező) lakosait. Eszerint 1926-ban Üzbegisztán lakóinak kétharmada volt üzbég nemzetiségű, a legnagyobb kisebbséget érthető módon a tádzsikok alkották, az ország akkori lakosságának 18%-át adva. 1926-ban még csak 250 ezer orosz élt Üzbegisztánban (s azoknak is java része Taskentban).

ÜZBÉG SZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	246 521	4,6%
kirgiz	90 743	1,7%
kazah	106 980	2%

üzbég	3 475 340	66%
tádzsik	957 728	18,3%
egyéb	380 346	7,4%
<i>Összesen</i>	5 267 658	100%

1959-re, a következő népszámlálás idejére már kialakultak Üzbegisztán mai határai, Tádzsikisztán leválásával és a Karakalpak Autonómia megszerzésével. 1959-re Üzbegisztán népessége 8 millió fölé nőtt, a legnagyobb népességet továbbra is az üzbégek tették ki, de arányuk csökkent 1926 óta, még úgy is, hogy létszámuk másfél millióval gyarapodott. Ennek oka, hogy a betelepülések eredményeképpen 1 millió fölé nőtt az oroszok létszáma, így ekkor már az oroszok tették ki a legnagyobb üzbegisztáni kisebbséget (s a főváros Taskent is orosz többségűvé vált). Az ukránok és a zsidók nagyobb része is a szláv ajkú népességet gyarapította. Több mint 100 ezer, a '30-as években deportált koreai is élt ekkor Üzbegisztánban. 1944-ben a krími tatárok jelentős részét Üzbegisztánba deportálták. Az „egyéb” népesség alatt főként őket kell érteni.

ÜZBÉG SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
üzbég	5 038 273	62,15%
karakalpak	168 274	2%
orosz	1 090 728	13,45%
tatár	444 810	5,48%
kazah	335 267	4,13%
tádzsik	311 375	3,84%
koreai	138 453	1,7%
zsidó	94 344	1,1%
kirgiz	92 725	1,1%
ukrán	87 927	1%
egyéb	303 528	3,74%
<i>Összesen</i>	8 105 704	100%

A '60-as, '80-as években óriási ütemben gyarapodott Üzbegisztán népessége, 30 év alatt 11 millióval! Az üzbégek létszáma csaknem megháromszorozódott, meghaladva a 14 millió főt. A tatárokat kivéve minden muszlim nép száma jelentősen nőtt, megkétszereződött-megháromszorozódott 1989-re 1959-hez képest. S bár az oroszok száma is növekedett, de arányuk jelentősen csökkent 1959-hez képest. Így is még 1989-ben is az oroszok alkották Üzbegisztán legnagyobb kisebbségét.

ÜZBÉG SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
üzbég	14 142 475	71,4%
orosz	1 653 478	8,3%
tádzsik	933 560	4,7%
kazah	808 227	4%
tatár	467 829	2,3%
karakalpak	411 878	2%
egyéb	1 392 630	7%
<i>Összesen</i>	19 810 077	100%

Taskent nemzetiségi képének változása

Taskent – akárcsak a 19. század végén – Közép-Ázsia legnagyobb városa, több mint 2 millió lakossal. Mivel csak a szovjet népszámlálások során kezdték el széles körben használni az „üzbég” etnonimot a szovjethatalom által megalakított Üzbegisztán török nyelvű népeire, és az 1897-es orosz népszámlálás során csak Szamarkand környékén és a Fergána-völgyben regisztráltak nagyobb számban „üzbégeket”, nem csoda hát, hogy 1897-ben Taskentben sem találunk üzbégeket, a város lakóinak többségét „törökök” alkották ekkoriban (77% – ők természetesen nem azonosak a kis-ázsiai oszmán-törökökkel). Jelentős volt a szártok száma is (11 ezer fölött). 1897-ben 15 ezer orosz élt Taskentben.

TASKENT, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	14 993	9,6%
ukrán	2 600	1,6%
lengyel	2 206	1,4%
tatár	2 212	1,4%
szárt	11 749	7,5%
„török”	119 604	76,8%
egyéb	2 309	1,4%
<i>Összesen</i>	155 673	100%

1926-ban Taskent a két évvel korábban létrehozott Üzbég Szovjet Szocialista Köztársaság legnagyobb városa. (A főváros 1930-ig Szamarkand volt. A turkesztáni köztársaságok határainak meghúzásakor, 1924-ben, Taskentra igényt tartottak a kazahok is, de az is felmerült, hogy szabad város lesz.) A város ekkor már 322 ezer lakosú, amelynek abszolút többsége (52%) üzbég. Jelentősen megnőtt a Taskentben lakó oroszok száma, 100 ezer fölé. Így 1926-ban már Taskent minden harmadik lakosa orosz volt.

TASKENT, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	104 737	32,5%
ukrán	8 313	2,6%
zsidó	9 291	2,9%
tatár	8 962	2,8%
örmény	4 916	1,5%
üzbég	169 748	52,7%
egyéb	15 973	5%
<i>Összesen</i>	321 940	100%

A '30-as évektől kezdve Taskent lendületesen fejlődött, 1959-ben már 911 ezer lakosa volt Üzbegisztán fővárosának. Mintegy négyszerezésére növekedett az oroszok létszáma ebben az időben, s bár az üzbégek száma is nőtt, az '50-es évek végére Taskent (relatív) orosz többségű város lett.

TASKENT, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
üzbég	307 879	33,8%
orosz	400 641	44%
tatár	64 242	7%
zsidó	50 445	5,5%
ukrán	24 562	2,7%
örmény	10 500	1,1%
egyéb	53 661	5,9%
<i>Összesen</i>	911 930	100%

1989-re Taskent lakossága meghaladta a 2 millió főt. Az üzbégek száma majdnem megháromszorozódott, és 910 ezres létszámukkal ismét a város többségét tették ki. 1970-ben még orosz többségű volt Taskent, ám a '70-es évek végére már ismét üzbég többségűvé vált az Üzbég SZSZK fővárosa (1979: 41% üzbég, 38% orosz). A '80-as években tovább nőtt a különbség az üzbégek és oroszok között. Az oroszok aránya 34%-ra csökkent. Több mint 100 ezer tatár is élt ekkor Taskentben.

TASKENT, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
üzbég	910 334	44,1%
orosz	701 326	34%
tatár	129 236	6,3%
ukrán	59 988	2,3%
koreai	43 973	2,1%

zsidó	43 104	2%
kazah	30 607	1,5%
egyéb	141 638	6,8%
<i>Összesen</i>	2 060 200	100%

Karakalpakok

A **karakalpakok** közép-ázsiai kipcsak-török nyelvű nép, az Aral-tótól délre élnek, az Amu-darja folyó térségében. A karakalpakok egészen a 16. századig nem szerepelnek az írott forrásokban, jövevény népeességről lehet tehát szó. A kipcsak nyelvű karakalpakok eredetét gyakran hozzák összefüggésbe a középkori orosz krónikákban szereplő – minden bizonnyal szintén kipcsak nyelvű – csornije klobuki néppel, annál is inkább, mert a karakalpak „fekete süveges” és az orosz csornije klobuki, fekete süvegesek szavak jelentése megegyezik (Vámbéry Ármin például a besenyők rokonainak tartotta a karakalpakokat).

A népszámlálások tanulsága szerint a karakalpakok száma jelentősen nőtt a 20. században, lényegében megnégyszereződött létszámuk.

KARAKALPAKOK	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	104 274
1926	146 317	130 000
1937	179 282	–
1959	172 556	163 938
1970	236 009	228 002
1979	303 324	290 702
1989	423 520	398 573

Karakalpaksztán nemzetiségi képének változása

A karakalpakok által lakott területeken 1924-ben alakították ki a Karakalpak Autonóm Körzetet, amely kezdetben a Kirgiz Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság (azaz Kazahsztán elődje) része volt, 1930-ban közvetlenül Oroszország fennhatósága alá rendelték. 1936-tól Üzbegisztán része.

1926-ban csak relatív karakalpak többség volt Karakalpakosztánban, de rajtuk kívül jelentős számban éltek üzbégek és kazahok is a köztársaságban.

KARAKALPAK AK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
karakalpak	116 125	38%
kazah	85 782	28%
üzbég	84 099	28%
türkmén	9 686	3%
orosz	4 924	2%
<i>Összesen</i>	304 539	100%

Az elkövetkező harminc év alatt jelentősen megnőtt Karakalpaksztán népessége. Minden nemzetiség száma nőtt, de különösen az üzbégké és a kazahoké, a karakalpakok aránya csökkent, de többségük megmaradt.

KARAKALPAK ASZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
karakalpak	155 995	31%
üzbég	146 783	29%
orosz	22 966	5%
kazah	133 844	26%
türkmén	29 225	5%
koreai	9 956	2%
tatár	6 177	1%
<i>Összesen</i>	510 101	100%

Az '50-es évektől óriási demográfiai robbanás következett be Karakalpaksztánban. A lakosság elképesztő ütemben nőtt (1970: 702 264 fő; 1979: 905 500 fő), 1989-re 1,212 millióra emelkedve. Figyelemre méltó, hogy ebben az időszakban több mint a duplájára nőtt az összes muszlim nép létszáma Karakalpaksztánban, miközben az oroszok száma csökkent. A 80-as évek végére Karakalpaksztánban többségbe kerültek az üzbégek.

KARAKALPAK ASZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
karakalpak	389 146	32%
üzbég	397 826	33%
orosz	19 846	2%
kazah	318 739	26%
türkmén	60 244	5%
egyéb	26 406	2%
<i>Összesen</i>	1 212 207	100%

Türkmének

A mai Türkmenisztán területe az ókorban és a középkorban hol Irán, hol a keleti nomád népek (heftaliták, türkök) befolyási övezetébe tartozott, mintegy pufferzónaként az iráni civilizáció és a nomádok között. A területen iráni nyelvű népcsoportok éltek. A 7–8. századtól az iszlám terjeszkedésével Türkmenisztán területe az iszlám világ részévé vált.

A terület történetében fordulópontot jelentett az Aral-tó környékéről kiinduló oguz vándorlás. A török nyelvű oguzok a 9–10. század táján népesíthették be a mai Türkmenisztán területét, egy csoportjuk a 11. században továbbment délre, a Kaszpit megkerülve át Iránon (ők a mai azerbajdzsánok elődei, egy másik oguz csoport pedig Kis-Ázsiába telepedett: ők a mai törökök ősei). A török nyelvű oguzok, keveredve a helyi iráni népességgel formálták a türkmén etnoszt.

A mai Türkmenisztán területe ezt követően is a különböző birodalmak peremvidékein helyezkedett el. A területet meghódították a mongolok, a mongol gyökerű Ilhanidák, majd a Timuridák, az újkorban Híva (Horezm) és Buhara végvidékét alkották (bár Horezm ősi fővárosa, Köne-Ürgencs Türkmenisztánban található, s ez nem azonos az üzbeasztáni hasonló nevű településsel). Ezeket a területeket a 19. század '60-as, '70-es éveiben hódította meg Oroszország (Buhara 1868-ban vált orosz protektorátussá, Hívát 1873-ban annektálta az Orosz Birodalom). A mai Türkmenisztán területe Zakaszpi megye néven lett az Orosz Birodalomba betagozva.

1917 után a mai Türkmenisztán angol megszállás alá került, a bolsevikok 1920-ban tudták megszerezni a terület fölött a kontrollt. 1918–1924 között Türkmenisztán Oroszország autonóm tartománya volt, 1924 után a Szovjetunió tagköztársasága.

A türkmének száma – hasonlóan a többi közép-ázsiai néphez – lendületesen emelkedett a 20. században. 1897-ben még 300 ezren sem voltak, csak a '30-as években észlelhető némi megtorpanás, a '60-as években a türkmének száma elérte az 1 milliót, majd a '70-es, '80-as években robbanásszerűen nőtt a számuk.

TÜRKMÉNEK	NEMZETISÉG	ANYANYELV
1897	–	281 357
1926	763 940	743 640
1937	747 223	–
1959	1 001 585	996 527

1970	1 525 284	1 508 478
1979	2 027 913	2 001 311
1989	2 728 965	2 688 683

A Türkmen SZSZK lakossága 1926-ban, az első szovjet népszámlálás idején még az 1 milliót sem érte el. A türkmének a köztársaság lakosságának abszolút többségét adták (74%), az ország legnagyobb kisebbségét az üzbégek alkották (10%), 1926-ban 75 ezer orosz élt Türkmenisztánban, a lakosság 7%-át kiteve.

TÜRKMÉN SZSZK, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	75 357	7,7%
örmény	13 859	1,4%
türkmen	719 792	73,7%
üzbég	104 971	10,8%
beludzs	9 974	1%
egyéb	51 646	5,3%
<i>Összesen</i>	975 599	100%

A szovjethatalom idején intenzív iparosítás kezdődött Türkmenisztánban. A köztársaság lakossága több mint félmillióval növekedett. Leginkább az oroszok száma nőtt a bevándorlások következtében, majdnem négyszeresére, ezzel arányuk 17% fölé emelkedett, megelőzve az üzbéget. Ekkor volt maximumon az oroszok jelenléte Türkmenisztánban (arányait tekintve). A türkmének aránya 60%-ra csökkent.

TÜRKMÉN SZSZK, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
türkmen	923 724	60%
orosz	262 701	17,3%
üzbég	125 231	8,2%
kazah	69 552	4,6%
tatár	29 946	2%
ukrán	20 955	1,3%
örmény	19 696	1,3%
egyéb	64 570	4,3%
<i>Összesen</i>	1 516 375	100%

A '60-as évektől kezdve demográfiai robbanás észlelhető Türkmenisztánban, mégpedig a muszlim népesség körében. A türkmének és üzbégek száma néhány évtized alatt megduplázódott. 1959-ben még

nem érte el az 1 milliót a türkmének száma, 1989-ben már több mint 2,5 millió türkmén élt Türkmenisztánban! A türkmenisztáni üzbégek száma hasonló ütemben növekedett. Bár az oroszok létszáma is némileg nőtt, arányuk 9%-ra esett vissza a köztársaság népességén belül 1989-re.

TÜRKMÉN SZSZK, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
türkmén	2 536 606	72%
orosz	333 892	9,4%
üzbég	317 333	9%
kazah	87 802	2,5%
tatár	39 245	1,1%
ukrán	35 578	1%
egyéb	172 261	4,9%
<i>Összesen</i>	3 522 717	100%

A független Türkmenisztánban 1995-ben rendezték az első népszámlálást. Eszerint a '90-es évek elején folytatódott a korábban megkezdődött demográfiai robbanás az országban. Türkmenisztán lakossága hat év alatt kis híján egymillióval – 4,48 millió főre – emelkedett. A türkmének száma több mint 1 millióval nőtt 6 év alatt (!), és immáron Türkmenisztán lakosságának 81%-át teszik ki. A Szovjetunió széthullása után az oroszok több mint fele elhagyta Türkmenisztánt, 1995-ben csak alig több mint 150 ezren maradtak, az ország lakosságának 3,5%-át adva. Így ismét a muszlim üzbégek váltak Türkmenisztán legnagyobb kisebbségévé: az ő számuk is rendületlenül emelkedett 1989 után. A '90-es évek elején az ország népességének 9%-át tették ki.

TÜRKMENISZTÁN, 1995	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
türkmén	3 629 610	81%
üzbég	403 290	9%
orosz	156 835	3,5%
kazah	85 139	1,9%
egyéb	206 126	4,6%
<i>Összesen</i>	4 481 000	100%

Ashabád nemzetiségi képének változása

Türkmenisztán fővárosát, Ashabádot (vagy: Asgabat) a 19. században alapították. A Kopet-dag-hegylánc lábánál elterülő város az orosz hódítás után közigazgatási központ volt. A Zakaszpi megye legnagyobb települése volt, főként orosz lakókkal.

1897-ben, az első orosz népszámlálás idején az akkor mintegy 19 ezer lakosú Ashabád relatív orosz többségű város volt.

Eszerint a lakók 40 százaléka volt orosz, s ekkor még csak 900 türkmén élt Ashabádban (5%). Az oroszok után a perzsák voltak a legtöbben, két és félezren. A város lakóinak mintegy 10%-a volt vélhetően száműzött lengyel és litván (túlnyomóan férfitöbbségű).

ASHABÁD, 1897	ANYANYELVŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	7 892	40,6%
ukrán	1 811	9,3%
lengyel	1 605	8,2%
litván	387	2%
német	285	1,5%
örmény	1 869	9,6%
perzsa	2 572	13,2%
tatár	1 161	6%
türkmén	895	4,6%
egyéb	949	5%
<i>Összesen</i>	19 426	100%

1926-ban Ashabád már a Türkmén Szovjet Szocialista Köztársaság fővárosa. A város lakossága 43 ezer főre emelkedett, az orosz többség egyértelművé vált, a város lakóinak több mint 60%-a orosz volt ekkor. Az oroszok után a legnépesebb közösséget az örmények és a perzsák tették ki. A türkmének száma még ekkor is elenyésző volt, alig több mint ezer ember.

ASHABÁD, 1926	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
orosz	27 044	62,2%
ukrán	1 295	3%
zsidó	729	1,7%
tatár	804	1,8%
örmény	6 227	14,3%
perzsa	2 206	5%
türkmén	1 129	2,6%
egyéb	1 990	4,6%
<i>Összesen</i>	43 495	100%

A sztálini iparosítás és urbanizáció eredményeképpen a város lakossága 170 ezer főre nőtt (1959). Türkmenisztán fővárosa még ekkor

is orosz többségű volt. A város lakóinak fele orosz volt, viszont a türkmének száma is jelentősen megnövekedett a korábbi évekhez képest, s ekkor már a város lakosságának 30%-át tették ki.

ASHABÁD, 1959	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
türkmén	50 602	30%
orosz	85 527	50,3%
örmény	9 087	5,3%
ukrán	5 506	3,2%
azerbajdzsán	4 153	2,4%
tatár	3 778	2,2%
egyéb	11 182	6,6%
<i>Összesen</i>	169 935	100%

A '60-as '80-as években tovább folytatódott Ashabád növekedése. 1989-re a Türkmén SZSZK fővárosának lakossága elérte a 402 ezer főt. Fordulat következett be a Ashabád nemzetiségi szerkezetében is: 1989-ben már a türkmének alkották a város lakóinak abszolút többségét (50,9%) úgy, hogy 1959 óta létszámuk megnégyszereződött, míg az oroszok aránya egyharmadra esett vissza. Türkmenisztán tehát türkmén többségű fővárossal kezdhette meg az önálló állami létet.

ASHABÁD, 1989	NEMZETISÉGŰEK SZÁMA	ARÁNYA
türkmén	205 388	50,9%
orosz	130 227	32,3%
örmény	18 265	4,5%
ukrán	11 015	2,7%
azerbajdzsán	10 024	2,5%
tatár	7 223	1,8%
<i>Összesen</i>	403 238	100%

Bibliográfia

Népszámlálási adatok

Перепись Москвы 1882 года. Вып. III. Население и занятие. М. 1885.
 Санкт-Петербург по переписи 10. дек. 1869 г. вып. 1. СПб., 1872.

1897

Общий свод по империи данных первой всеобщей переписи населения произведенной 29 января 1897 года. I. СПб., 1905.

Т. I. Архангельская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1899. Тетрадь 3. СПб., 1904.

Т. II. Астраханская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1899. Тетрадь 2. СПб., 1904.

Т. III. Бессарабская губерния. СПб., 1905.

Т. IV. Виленская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1900.

Т. V. Витебская губерния. Тетрадь 2. СПб., 1901.

Т. VI. Владимирская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1900. Тетрадь 2. СПб., 1903.

Т. VII. Вологодская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1901.

Т. VIII. Волынская губерния. СПб., 1904.

Т. IX. Воронежская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1901.

Т. X. Вятская губерния. СПб., 1904.

Т. XI. Гродненская губерния. СПб., 1903.

Т. XII. Область войска Донского. СПб., 1905.

Т. XIII. Екатеринославская губерния. СПб., 1904.

Т. XIV. Казанская губерния. СПб., 1903.

Т. XV. Калужская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1901. Тетрадь 2. СПб., 1903.

Т. XVI. Киевская губерния. СПб., 1903.

Т. XVII. Ковенская губерния. СПб., 1903.

Т. XVIII. Костромская губерния. СПб., 1903.

Т. XIX. Курландская губерния. СПб., 1905.

Т. XX. Курская губерния. СПб., 1904.

Т. XXI. Лифляндская губерния. СПб., 1905.

Т. XXII. Минская губерния. СПб., 1904.

Т. XXIII. Могилевская губерния. СПб., 1903.

Т. XXIV. Московская губерния. СПб., 1903.

- T. XXV. Нижегородская губерния Тетрадь 1. СПб., 1901.
T. XXVI. Новгородская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1901. Тетрадь 2. СПб., 1903.
T. XXVII. Олонецкая губерния. Тетрадь 1. СПб., 1899.
T. XXVIII. Оренбургская губерния. СПб., 1904.
T. XXIX. Орловская губерния. СПб., 1903.
T. XXX. Пензенская губерния. СПб., 1903.
T. XXXI. Пермская губерния. СПб., 1904.
T. XXXII. Подольская губерния. СПб., 1904.
T. XXXIII. Полтавская губерния. СПб., 1904.
T. XXXIV. Псковская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1902. Тетрадь 2. 1903.
T. XXXV. Рязанская губерния. СПб., 1903.
T. XXXVI. Самарская губерния СПб., 1904.
T. XXXVII. Санк-Перербургская губерния. СПб., 1903.
T. XXXVIII. Саратовская губерния. СПб., 1904.
T. XXXIX. Симбирская губерния. СПб., 1904.
T. XL. Смоленская губерния. СПб., 1903.
T. XLI. Таврическая губерния. СПб., 1904.
T. XLII. Тамбовская губерния. СПб., 1904.
T. XLIII. Тверская губерния. СПб., 1904.
T. XLIV. Тульская губерния. СПб., 1903.
T. XLV. Уфимская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1901. Тетрадь 2. СПб., 1904.
T. XLVI. Харьковская губерния. СПб., 1903.
T. XLVII. Херсонская губерния. СПб., 1904.
T. XLVIII. Черниговская губерния. СПб., 1905.
T. XLIX. Эстландская губерния. СПб., 1905.
T. L. Ярославская губерния. СПб., 1904.
T. LI. Варшавская губерния. СПб., 1904.
T. LII. Калишская губерния. СПб., 1904.
T. LIII. Келецкая губерния. СПб., 1904.
T. LIV. Ломжинская губерния. СПб., 1904.
T. LV. Любинская губерния. СПб., 1904.
T. LVI. Петроковская губерния. СПб., 1903.
T. LVII. Плоцкая губерния. СПб., 1904.
T. LVIII. Радомская губерния. СПб., 1904.
T. LIX. Сувальская губерния. СПб., 1904.
T. LX. Седлецкая губерния. СПб., 1904.
T. LXI. Бакинская губерния. СПб., 1905.
T. LXII. Дагестанская область. СПб., 1905.
T. LXIII. Елисаветпольская губерния. СПб., 1904.
T. LXIV. Карская область. Тетрадь 1. СПб., 1900. Тетрадь 2. СПб., 1904.

- T. LXV. Кубанская область. СПб., 1905.
 T. LXVI. Кутаисская губерния. СПб., 1905.
 T. LXVII. Ставропольская губерния. СПб., 1905.
 T. LXVIII. Терская область. СПб., 1904.
 T. LXIX. Тифлисская губерния. СПб., 1905.
 T. LXX. Черноморская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1900. Тетрадь 2. СПб., 1901.
 T. LXXI. Эриванская губерния. СПб., 1905.
 T. LXXII. Амурская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1899. Тетрадь 2. СПб., 1905.
 T. LXXIII. Енисейская губерния. СПб., 1904.
 T. LXXIV. Забайкальская область. СПб., 1904.
 T. LXXV. Иркутская губерния. СПб., 1904.
 T. LXXVI. Приморская губерния. Тетрадь 1. СПб., 1899. Тетрадь 2.
 T. LXXVII. Сахалин. Тетрадь СПб., 1899. Тетрадь 2. СПб., 1903.
 T. LXXVIII. Тобольская губерния. СПб., 1905.
 T. LXXIX. Томская губерния. СПб., 1904.
 T. LXXX. Якутская область. СПб., 1904.
 T. LXXXI. Акмолинская область. СПб., 1904.
 T. LXXXII. Закаспийская область. СПб., 1904.
 T. LXXXIII. Самаркандская область. СПб., 1905.
 T. LXXXIV. Семипалатинская область. СПб., 1905.
 T. LXXXV. Семиречинская область. СПб., 1905.
 T. LXXXVI. Сыр-Дарынская область. СПб., 1905.
 T. LXXXVII. Тургайская область. СПб., 1904.
 T. LXXXVIII. Уральская область. СПб., 1904.
 T. LXXXIX. Ферганская область. СПб., 1904.

1920

- Итоги переписи населения 1920 г. Издание ЦСУ СССР. М., 1928.
 Статистический ежегодник 1918–1920 гг. вып. 1. М., 1921.

1923

- Итоги всесоюзной городской переписи 1923 г. Ч. IV. М., 1927.

1926

- T. I. Северный район, Ленинградо-Карельский район. М., 1928.
 T. II. Западный район, Центрально-Промышленный район. М., 1928.
 T. III. Центрально-Черноземный район, Средне-Волжский район, Нижне-Волжский район. М., 1928.
 T. IV. Вятский район, Уральская область, Башкирская АССР. М., 1928.

- T. V. Крымская АССР, Северо-Кавказский край, Дагестанская АССР. М., 1928.
- T. VI. Сибирский край, Бурято-Монгольская АССР. М., 1928.
- T. VII. Дальне-Восточный край. Якутская АССР. М., 1928.
- T. VIII. Казакская АССР. Киргизская АССР. М., 1928.
- T. IX. РСФСР. М., 1928.
- T. X. Белорусская ССР. М., 1928.
- T. XI. УССР. М., 1929.
- T. XII. УССР. Правобережный подрайон, Левобережный подрайон. Днепропетровский подрайон. М., 1928.
- T. XIII. УССР. Степной подрайон. Горнопромышленный подрайон. М., 1929.
- T. XIV. Закавказская СФСР. Азербайджанская АССР, Грузинская АССР, Армянская АССР. М., 1929.
- T. XV. Узбекская ССР. М., 1928.
- T. XVI. Туркменская ССР. М., 1928.
- T. XVII. СССР. М., 1929.
- T. XVIII. СССР. М., 1929.

1937

Всесоюзная перепись населения 1937 года: общие итоги. М., 2007.

1939

Всесоюзная перепись населения 1939 года. Основные итоги. СПб., 1999.

1959

- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Сводный том. М., 1962.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Азербайджанская ССР. М., 1963.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Армянская ССР. М., 1963.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Белорусская ССР. М., 1963.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Грузинская ССР. М., 1963.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Казахская ССР. М., 1962.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Киргизская ССР. М., 1963.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Латвийская ССР. М. 1962.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Литовская ССР. Vilnius, 1963.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Молдавская ССР. М., 1962.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. РСФСР. М., 1963.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Таджикская ССР. М., 1963.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Туркменская ССР. М., 1963.
- Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Узбекская ССР. М., 1962.

Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Украинская ССР. М., 1963.
Итоги всесоюзной переписи населения 1959 г. Эстонская ССР. М., 1962.

1970

Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 г. Т. IV. Национальный состав населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и национальных округов. М., 1973.

1979

Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 г. Т. IV. Ч. 1. Кн. 1. Национальный состав населения СССР. Распределение населения СССР, союзных и автономных республик, краев, областей и автономных округов по национальности и языку. М., 1989.

1989

Национальный состав населения СССР (по данным Всесоюзной переписи населения 1989 г.) М., 1991.

Posztiszovjet népszámlálások:

perepis2002.ru
demoscope.ru
stat.gov.by

A Magyar Korona országában az 1881. év elején végrehajtott Népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. II. kötet. Bp., 1882.

A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása I. Bp., 1912.

Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Bp., 1947.

Ceturtā Taūtas skaitišana Latvijā 1935 gadā. Rīga, 1937.

Ergebnisse der baltischen Volkszählung vom 29. December 1881. Theil I. Ergebnisse der livländischen Volkszählung. Riga, 1883.

Recensământul general al populației României 1930. Volumul II. Neam, limba maternă, religie. București, 1938.

Volkszählung in der Cechoslovakischen Republik vom 15 februar 1921. I. Theil. Praga, 1924.

Egyéb dokumentumok

- Государственный антисемитизм в СССР 1938. 1953. М., 2005.
Двенадцатый Съезд РКП(б). Стенографический отчет. М., 1968.
Декреты советской власти Т. I. М., 1957.
Декреты советской власти Т. III. М., 1964.
Декреты советской власти Т. V. М., 1971.
Конституция Кабардино-Балкарской республики. Нальчик, 1997.
Конституция республик в составе Российской Федерации. Сборник документов. М., 1995.
Конституция республики Алтай (основной закон). Горно-Алтайск, 1997.
Конституция республики Мордовия. Саранск, 1997.
Конституция Российской империи. СПб., 1908.
Конституция СССР и Конституции СССР. М., 1978.
КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК Т. 2. 1917–1922. М., 1983.
КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК Т. 3. 1922–1925. М., 1984.
Лаврентий Берия 1953. М., 1999.
Лубянка, Сталин и главное управление госбезопасности НКВД 1937–1938. М., 2004.
Лубянка, Сталин и НКВД - НКГБ - ГУКР Смерш 1939–1946. М., 2006.
Лубянка, Сталин и МГБ СССР март 1946 – март 1953. М., 2007.
Национальный вопрос в программных документах политических партий организаций и движений России начала XX века. Документы и материалы. Томск, 1998.
«По решению правительства Союза ССР...» Нальчик, 2003.
Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР 1938–1975. М., 1975.
Сборник указов и постановлений Временного Правительства. Вып. 1. 27 февраля – 5. мая 1917 г. Петроград, 1917.
Словарь религий для разработки Всесоюзной переписи населения 1937 г. М., 1937.
СССР глазами польских дипломатов (1926–1934 гг.) // ВИ 1993/9. 43–58.
Съезды советов в документах 1917–1936. Т. I. Съезды советов РСФСР и автономных республик РСФСР. Сборник документов 1917–1922. М., 1959.
Съезды советов в документах 1917–1936. Т. II. Съезды советов РСФСР и автономных республик РСФСР. Сборник документов 1917–1922. М., 1960.

- Съезды советов в документах 1917–1936. Т. IV. Ч. 1. Съезды советов РСФСР и автономных республик РСФСР. Сборник документов М., 1962.
- Съезды советов в документах 1917–1936. Т. IV. Ч. 2. Съезды советов РСФСР и автономных республик РСФСР. Сборник документов М., 1963.
- Съезды советов в документах 1917–1936. Т. V. Съезды советов РСФСР и автономных республик РСФСР. Сборник документов 1923–1937. М., 1964.
- Съезды советов в документах 1917–1936. Т. VI. Съезды советов РСФСР и автономных республик РСФСР. Сборник документов 1923–1937. М., 1964.
- Съезды советов в документах 1917–1936. Т. VII. Съезды советов РСФСР и автономных республик РСФСР. Сборник документов М., 1965.
- ЦК РКП(б) – ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 1. 1918–1933. М., 2005.
- ЦК РКП(б) – ВКП(б) и национальный вопрос. Кн. 2. 1933–1945. М., 2009.
- Шишонко В. Н.* Пермская летопись 1263–1881. I. 1263–1613 гг. Пермь, 1881.

A normannkérdés az orosz történelemben I. Források. Bp., 2009.
Az újkori orosz történelem forrásai. XIX. század. Bp., 2007.

Irodalom

- Алиев С. М.* История Ирана. XX век. М., 2004.
- Баскаков Н. А.* Тюркские языки. М., 2009.
- Бахрушин С. В.* Остяцкие и вогульские княжества в XVI–XVII. веках. Л., 1935.
- Бахтин А. Г.* Причины присоединения Поволжья и Приуралья к России // ВИ 2001/5. 52–72.
- Водарский Л. С. – Кабузан В. М. – Рогачевская Л. С.* Население России в начале XX века // Население России в XX в. Исторические очерки. Т. 1. 1900–1939. М. й. п. 7–30.
- Воробьев М. Я.* Всесоюзная перепись населения 1926 г. М., 1957.
- Всесоюзная перепись населения. Свердловская область. Свердловск, 1938.
- Генис В. Л.* Депортация русских из Туркестана в 1921 году («Дело Сафарова») // ВИ 1998/1. 44–58.
- Генис В. Л.* Разгром Бухарского Эмирата в 1920 году // ВИ 1993/7. 39–53.

- Гетманский А. Э.* Политика России в польском вопросе (60-е годы XIX века) // *ВИ* 2004/5. 24–45.
- География России. Энциклопедия (главный редактор А. П. Горкин). М. «Научное издательство Большая Российская Энциклопедия» 1998. 800 с.
- Горизонтов Л. Е.* Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше. М., 1999.
- Гросун В. Я.* Образование СССР (1917–1924 гг.) М., 2007.
- Долгих Б. О.* Родовой и племенной состав народов Сибири в XVII в. М., 1960.
- Дякин В. С.* Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX в.) // *ВИ* 1995/9. 130–142.
- Дякин В. С.* Национальный вопрос в внутренней политике царизма (начало XX в.) // *ВИ* 1996/ 11–12. 39–53.
- Жиромская В. Б.* Всесоюзная перепись населения 1926, 1937, 1939 годов. История подготовки и проведения // *История СССР* 1990/3. 84–104.
- Жиромская В. Б.* После революционных бурь население России в первой половине 20-х годов. М., 1996.
- Жиромская В. Б.* После революционных бурь население России в первой половине 20-х годов. М., 1996.
- Жиромская В. Б.* Население России в переписи 1939 г. // Всесоюзная перепись населения 1939 г. Основные итоги. СПб., 1999. 8–19.
- Жиромская В. Б.* Демографическая история России в 1930-е годы. Взгляд в неизвестное. М., 2000.
- Жиромская В. Б.* Демографический переход в России и его особенности // *Население России в XX веке. Т. 2.* М., 2001. 269–278.
- Западные окраины Российской империи.* М., 2007.
- Зубкова Е.* Прибалтика и Кремль. М., 2008.
- Иоффе Г. З.* Выселение евреев из прифронтной полосы в 1915 г. // *ВИ* 2001/9. 85–98.
- История татар с древнейших времен в семи томах. Том II.* Волжская Булгария и Великая Степь. Казань, 2006.
- Кабузан В. М.* Народы России в XVIII в. численность и этнический состав. М., 1990.
- Кабузан В. М.* Демографическая ситуация в России в годы первой мировой войны // *Население России в 1920–1950-е годы. Численность, потери, миграция.* М., 1994. 5–26.
- Кабузан В. М. – Рогачевская Л. С.* Население и территория СССР и РСФСР накануне Великой отечественной войны // *Население России в XX веке. Т. 2.* М., 2001. 6–18.
- Каппелер А.* Россия – многонациональная империя. Возникновение. История. Распад. М., 1997.

- Каппелер А.* Образование наций и национальные движения в Российской империи // Российская империя в зарубежной историографии. М., 2005. 395–435.
- Кастрен М. А.* Путешествие в Сибирь (1845–1849). Тюмень, 1995.
- Кондрашин В.* Голод 1932–1933 годов. Трагедия российской деревни. М., 2008.
- Котельников А.* История производств и разработки всеобщей переписи населения 28-ого января 1897 г. СПб., 1909.
- Любовский М. К.* Обзор истории русской колонизации. М., 1996.
- Любовский М. К.* Историческая география России (1860–1936). СПб., 2000.
- Миллер А. И.* «Украинский вопрос» в политике властей в русском общественном мнении (вторая половина XIX в.) СПб., 2000.
- Миллер А.* Империя Романовых и национализм. М., 2006.
- Морозов С. Д. – Шевляков А. А.* Гибель гражданского населения на оккупированных территориях // Население России в XX веке. Т. 2. М., 2001. 47–59.
- Напольских В. В.* Введение в историческую уралистику. Ижевск, 1997.
- Народы Дагестана. М., 2002
- Народы Поволжья и Приуралья. Комы-зыряне. Коми-пермяки. Марийцы. Мордва. Удмурты. М., «Наука». 2000. 579 с.
- Народы России. Энциклопедия. (главный редактор В. А. Тишков). М., 1994. 479 с.
- Об этнографической карте европейской России Петра Кеплена. СПб., 1853.
- Поляков Ю. А.* Воздействие государства на демографические процессы в СССР (1920–1930-е годы) // ВИ 1995/3. 122–135
- Римский С. В.* Конфессиональная политика России в Западном крае и Прибалтике XIX столетия // ВИ 1998/3. 25–44.
- Сандерланд В.* Русские превращаются в якутов? «Обынородчивание» и проблемы русской национальной идентичности на Севере Сибири // Российская империя в зарубежной историографии. М., 2005. 199–227.
- Сануков К.* Национальные движения и этническое самосознание финно-угорских народов России // Финно-угроведение 1996/1. 40-51.
- Сануков К.* Национальная государственность финно-угров России // Финно-угроведение 2000/2. 3–15.
- Сибирь в составе Российской империи. М., 2007.
- Соболевский А. И.* Русский народ как этнографическое целое. Львов 1911.
- Степанов А. И.* Людские потери в ходе Первой мировой войны // Население России в XX в. Исторические очерки. Т. 1. 1900–1939. М. й. п 74–82.
- Стродс Х. П.* Депортация населения Прибалтийских стран в 1949 г. // ВИ 1999/9. 130–135.
- Центральная Азия в составе Российской империи. М., 2008.

- Тихонов А. К.* Власти и католическое население России в XVIII–XIX веках // ВИ 2004/3. 140–146.
- Федюшин О.* Украинская революция. М., 2007.
- Фицпатрик Ш.* Повседневный сталинизм. Социальная история Советской России в 30-е годы: город. М., 2008.
- Цаплин В. П.* Статистика жертв сталинизма в 30-е годы // ВИ 1989/4. 175–181.
- Этнокультурный облик России. Перепись 2002 г. М., 2007.
- Ядринцев Н.* Сибирские инородцы. Тюмень, 2000.
- Ядринцев Н.* Сибирь как колония. Тюмень, 2000.
- A világ nyelvei. (Főszerk. Fodor István) Bp., 2000.
- Dolmányos István* A nemzetiségi politika története a Szovjetunióban. Bp., 1964.
- Finnugor kalauz. (Szerk. Csepregi Márta) Bp., 1998.
- Hobsbawm E. J.* A nacionalizmus kétszáz éve. H. n. 1997.
- Katona Magda* A közép-ázsiai etnikai konfliktusok történetéhez. (Poszt)-Szovjet füzetek XIII. h. n., é. n.
- Keleti nevek magyar helyesírása. (Szerk. Ligeti Lajos) Bp., 1981.
- Krausz Tamás* Bolsevizmus és nemzeti kérdés. Adalékok a nemzeti kérdés bolsevik felfogásának történetéhez 1917–1922. Bp., 1989.
- Krausz Tamás* Antiszemitizmus – holokauszt – államszocializmus. Bp., 2004.
- Krausz Tamás* A Szovjetunió története 1914–1991. Bp., 2008.
- Niederhauser Emil* A kelet-európai népek története. Bp., 1988.
- Pándi Lajos* Köztes-Európa 1763–1997. Térképgyűjtemény. Bp., 1997.
- Romsics Ignác* Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Bp., 2004.
- Varga Ilona* Az Orosz Birodalom népessége a revíziós összeírásoktól az 1897-es általános statisztikai összeírásig // u. ő. A központosítástól az abszolutizmusig. Bp., 2009. 203–227.
- Vásáry István* A régi Belső-Ázsia története. Szeged, 1992.
- Zsidók Oroszországban 1900–1929. Cikkék, dokumentumok. Bp., 1995.

Tartalom

Előszó	5
Bevezetés	7

A Baltikum népei

Észtek	29
Lettek	36
Lívek	42
Litvánok	43

Belarusz, Ukrajna, Moldova népei

Beloruszok	50
Ukránok	61
Moldovánok	75
Gagauzok Besszarábiában/Moldovában	83
Zsidók az Orosz Birodalomban, Szovjetunióban	84

Oroszország népei

Oroszok az Orosz Birodalomban, Szovjetunióban	92
Ukránok Oroszországban	105
Lengyelek az Orosz Birodalomban, Szovjetunióban	108
Németek Oroszországban, a Szovjetunióban	113

Észak népei

Finnek Oroszországban	118
Izsórok Oroszországban	120
Karélok Oroszországban	121
Vepszék Oroszországban	125

A Volga–Urál-vidék népei

Mordvinok Oroszországban	127
Csuvasok Oroszországban	131
Marik Oroszországban	134
Tatárok Oroszországban	136
Udmurtok Oroszországban	140
Komik Oroszországban	142
Komi-permjákok Oroszországban	145
Baskírok Oroszországban	147

Az Észak-Kaukázus népei

Adigék, kabardok és balkárok Oroszországban	155
Karacsájok Oroszországban	159
Ingusok Oroszországban	162
Csecsenek Oroszországban	164
Avarok Oroszországban	170
Kumikok Oroszországban	174
Kalmükök Oroszországban	174
Nogájok Oroszországban	178
Oszétok	179

Szibéria népei

Hantik Oroszországban	183
Manysik Oroszországban	185
Nyenyecsek Oroszországban	187
Ketek Oroszországban	190
Hakaszok Oroszországban	191
Burjátok Oroszországban	193
Jakutok Oroszországban	198
Jukagírok Oroszországban	201
Csukcsok Oroszországban	202

A Dél-Kaukázus népei

Grúzok	205
Abházok Grúziában (Abháziában)	209
Adzsárok Grúziában	212

Azerbajdzsánok	217
Örmények	227

Közép-Ázsia népei

Kazahok	238
Kirgizek	243
Tádzsikok	248
Üzbégek	252
Karakalpakok	258
Türkmenek	260

Bibliográfia	265
--------------	-----

Ruszsztikai Könyvek

- I. Zsidók Oroszországban 1900–1929 (Szerk.: Krausz Tamás–Szilágyi Ákos, 1995)
- II. Тамаш Краус: Советский термидор (1997)
- III. 1917 és ami utána következett. Előadások és tanulmányok az orosz forradalom történetéből (Szerk.: Krausz Tamás, 1998)
- IV Русская литература между Востоком и западом. Сборник Статей (Ред.: Лена Силард, 1999)
- V. Место России в Европе / The Place of Russia in Europe (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 1999)
- VI. Bebesi György: A Feketeszázak. Az orosz szélsőjobb kialakulása a századelőn (1999)
- VII. Andrej Szaharov: Az orosz történelem új terminológiája (2000)
- VIII. Szvák Gyula: IV. Iván és I. Péter utóélete (2001)
- IX. Место России в Евразии / The Place of Russia in Eurasia (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 2001)
- X. Radnóti Klára: Európa Moszkóvia-képe a XV–XVI. században (2002)
- XI. Czéh Zoltán: A GULAG mint gazdasági jelenség (2003)
- XII. Peresztrojka és tulajdonáthelyezés. Tanulmányok és dokumentumok a rendszerváltás történetéből a Szovjetunióban (1985–1991) (Szerk.: Krausz Tamás – Sz. Bíró Zoltán, 2003)
- XIII. Московия: специфика развития / Muscovy: The Peculiarities of its Development (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 2003)
- XIV. Szili Sándor: Szibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és a szovjet történetírásban (2005)

- XV. Halász Iván: A tábornokok diktatúrái – a diktatúrák tábornokai. Fehérgárdista rezsimek az oroszországi polgárháborúban 1917–1920 (2005)
- XVI. Новые направления и результаты в русистике / New Directions and Results in Russistics (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 2005)
- XVII. Holokauszt: történelem és emlékezet / Холокост: история и память (сборник конференции) (Ped.: Krausz Tamás, 2006)
- XVIII. Региональные школы русской историографии / Regional Schools of Russian Historiography (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 2007)
- XIX. С. Филиппов: Религиозная борьба и кризис традиционализма в России XVII века (2007)
- XX. Varga Ilona: A központosítástól az abszolutizmusig. Válogatott tanulmányok az orosz állam fejlődéséről (2009)
- XXI. V. O. Kljucsevszkij: Az orosz történelem terminológiája (2009)
- XXII. Государство и нация в России и Центрально-восточной Европе / State and Nation in Russia and Central-East-Europe (conference volume) (Ed.: Szvák Gyula, 2009)
- XXIII. Varga Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941–1956) az oroszországi levéltári források tükrében (2009)
- XXIV. Gyimesi Zsuzsanna: Andrej Platonov prózája és Pavel Filonov festészete (2010)
- XXV. Alekszandr Djukov: Holokauszt, kollaboráció, megtorlás a Szovjetunió ukrán és balti területein (2011)

A borítón:
DAGESZTÁNI NŐK
(Szergej Mihajlovics Prokugyin-Gorszkij fotója az 1900-as évek elejéről)

A térképeket Nagy Béla rajzolta

ISSN 1219-4905
ISBN 978-963-7730-62-7

Felelős kiadó: a Magyar Ruszisztikai Egyesület elnöke
és az ELTE BTK Ruszisztikai Kutatási és Módszertani Központ vezetője

<http://www.russtudies.hu>

A szöveget gondozta: Jávor Éva

Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.
Felelős vezető: Kovács Jánosné
Ügyvezető igazgató: Kovács Jánosné